

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Інститут управління та права

Д.Д. Гурова, В.Д. Біляченко, М.О. Фролов

ТУРИСТСЬКЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Запоріжжя
2009

УДК 379.851:004.928
ББК 75.812с5
Г95

Гриф “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів” надано МОН України. Лист № 1.4/18-Г-171 від 24.01.2007 р.

Рецензенти:

Москаленко Н.В. – к.п.н., доцент, член-кореспондент Української Академії наук, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання, проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного інституту фізичної культури та спорту.

Турченко Ф.Г. – д.іст.н., професор, завідувач кафедри новітньої історії України, перший проректор ЗНУ.

Чехній В.М. – к.геогр.н., в.о. завідідулу ландшафтознавства Інституту географії НАН України.

Автори:

Гурова Д.Д. – к.геогр.н., доцент кафедри міжнародного туризму ЗНУ.

Біляченко В.Д. – заслужений працівник сфери послуг України, почесний працівник туризму України, генеральний директор ТОВ “Агентство подорожей “Інтурист”.

Фролов М.О. – заступник губернатора Запорізької області.

Гурова Д.Д., Біляченко В.Д., Фролов М.О.

Г95 Туристське країнознавство: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Запоріжжя: ТОВ “ЛПРС” ЛТД, 2009. – 332 с.: іл. – Бібліогр.: с. 329.

ISBN 978-966-191-042-2

Навчальний посібник складено згідно з програмою навчальної дисципліни “Туристське країнознавство”. Посібник складається із двох розділів – теоретичний та регіональний огляду.

У першому розділі розглянуто теоретичні засади туристського країнознавства, подано програму країнознавчого дослідження з урахуванням туристської специфіки та проаналізовано світові туристські потоки, їхню географічне розподілення за регіонами світу.

У регіональному розділі подано найпривабливіші для туристів країни з кожного туристського регіону світу. Відмічена важлива роль туризму в кожній із країн. Висвітлено питання особливостей природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, митні правила, особливості транспорту, національної кухні та інших нюансів туризму в цих країнах.

Посібник призначено для студентів географічних і туристських факультетів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться країнознавством та іноземним туризмом.

УДК 379.851:004.928
ББК 75.812с5

ISBN 978-966-191-042-2

© Гурова Д.Д., Біляченко В.Д.,
Фролов М.О., 2009
© ТОВ “ЛПРС” ЛТД, 2009

ЗМІСТ

Вступ	4

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

Туристське країнознавство: методика і функції. Основні типи регіонів і країн світу	6
Географія туризму і туристських потоків	26
Програма країнознавчого дослідження	49

РЕГІОНАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Франція	76
Сполучені Штати Америки	120
Китай	159
Південно-Африканська Республіка	207
Єгипет	243
Індія	285
Висновок	327
Список літератури	329

ВСТУП

Людство має декілька видів діяльності, походження і життєвий цикл яких іде у вічність. Упродовж свого життя людина неодмінно працюватиме й відпочиватиме, причому із задоволенням, бо без відпочинку життя просто неможливе. У кожному періоді життя людства можна знайти елементи діяльності, яку так або інакше можна віднести до туризму. Сьогодні не виняток, а навпаки. Усе більша кількість людей включається в процес туризму.

Міжнародний туризм у світовому масштабі розвивається стабільно і високими темпами. Як джерело валютних надходжень він посідає друге місце у світі після товарного експорту. Міжнародні туристські зв'язки стали складовою частиною загального процесу інтернаціоналізації соціально-економічних відносин. У багатьох країнах сформувалася й розвивається індустрія туризму, що має у своєму розпорядженні значну матеріальну базу, забезпечує зайняттю мільйони людей, взаємодіє практично зі всіма галузями.

Туристська індустрія є значним чинником, що сприяє інтенсивнішому економічному розвитку тих районів земної кулі, які розташовані на віддалі від великих промислових центрів і мають незначні господарські ресурси. У багатьох країнах туризм став великою самостійною галуззю господарства, що займає провідні позиції в економіці.

У міру розширення міжнародних туристських зв'язків зростає і практична роль країнознавства, збільшується його значення. Специфічний підхід *туристського країнознавства*, що відрізняє цю дисципліну від інших напрямів фізичної й економічної географії, полягає в тому, що її цікавить не комплексне дослідження природи, населення й господарства тієї або іншої країни і не встановлення характеру взаємодії між людським суспільством і географічним середовищем, а вивчення й опис тих особливостей природи, клімату, ландшафту, флори і фауни, пам'яток історії і культури країни, які роблять її привабливою як туристський об'єкт.

В Україні з розвитком ринку туризму виникла потреба в кадрах із новим типом мислення і поведінки. Відповідаючи на запити часу, багато освітніх закладів приступили до підготовки кадрів для туристського бізнесу. Стала випускатися навчальна література з туризму, проте її катастрофічно не вистачає. Більш-менш забезпечені літературою такі напрями, як

маркетинг і менеджмент туризму, економіка туризму і т. п. Гуманітарна спрямованість туризму залишається осторонь і має характер розрізнених публікацій, в основному російських авторів.

Цей підручник присвячено навчальній дисципліні “Туристське країнознавство”. Теоретичний розділ покликаний відповісти на питання про об’єкт туристського країнознавства, його завдання і функції; географію різних видів туризму; дати уявлення про програму країнознавчого дослідження. Регіональний розділ знайомить читача з найвідвідуванішими країнами основних туристських регіонів (за версією ВТО). Крім інформації, яка дається при країнознавчих дослідженнях, додатково розглянуто чинники, що впливають на туризм (робочі й неробочі дні, розміри чайових, напруга електромережі, режим перебування й пересування, митний контроль і т. п.).

Навчальний посібник адресовано не тільки студентам вищих навчальних закладів, майбутнім фахівцям у галузі туризму, але й тим, хто вже зайнятий у системі турбізнесу.

Підручник підготовлено на кафедрі міжнародного туризму Запорізького інституту ім. гетьмана Петра Сагайдачного, МАУП.

ТУРИСТСЬКЕ КРАЇНОЗНАВСТВО: МЕТОДИКА І ФУНКЦІЇ. ОСНОВНІ ТИПИ РЕГІОНІВ І КРАЇН СВІТУ

Туризм – одна з галузей світової економіки, що розвивається найдинамічніше. У багатьох країнах туризм відіграє

значну роль у валютних надходженнях до країни, формуванні її валового національного доходу і забезпеченні зайнятості її населення. Збільшення потоку туристів робить істотний вплив на розвиток таких галузей господарства, як індустрія гостинності, громадське харчування, транспорт, окремі галузі сільського господарства, будівництва і промисловості. У свою чергу розвиток туризму залежить від ряду чинників: природно-географічних, соціально-демографічних, культурно-історичних, економічних, політико-правових та інших. У зв'язку із цим підвищується значення країнознавчих знань.

Термін “країнознавство” широко використовується в географії, історії та в інших науках; він означає, що основним об'єктом вивчення є та або інша країна. Поняття “країна” звичайно вживається як синонім поняття “держава”, але об'єктом країнознавства можуть виступати також великі частини (райони) або регіони країни. У Великому енциклопедичному і Географічному енциклопедичному словниках цей термін тлумачиться як “географічна дисципліна, що займається комплексним вивченням країн, що систематизує й узагальнює різноманітні дані про їх природу, населення, господарство, культуру і соціальну організацію”, тобто країнознавство розглядається лише як частина географічної науки. Нічого не сказано про значення країнознавства в історії, загальній культурі, туризмі та інших сферах людської діяльності.

Для того щоб зрозуміти, що собою являє країнознавство як наука, слід звернутися до його історії.

Зародження географічних, країнознавчих знань пов'язано з появою перших античних цивілізацій (середина IV тис. до н.е.). Свого розквіту антична географія досягла в

Стародавній Греції і Стародавньому Римі завдяки роботам Геродота (490–425 рр. до н.е.), Аристотеля (384–322 рр. до н.е.), Страбона (64 р. до н.е. – 23 р. н.е.), Птолемея (90–160 рр. н.е.) та інших видатних учених цієї епохи. Наука про Землю античного періоду була цілісною за структурою й описовою по суті. Вона містила зачатки ідей районування.

Поклав початок теоретичному рівню досліджень голландець Бернхардус Вареніус (Варений) (1622–1650). Його роботу “Географія генеральна” можна вважати не тільки початком, але й великим досягненням географічної класики. Автор уперше розділив географію на загальну (систематичну) й регіональну. Загальну назвав власне географією, на його думку, вона вивчає:

- земні властивості країн (конфігурацію, межі, рельєф, величину, природні умови й ресурси);
- небесні властивості (клімат й астрономічні дані);
- людські властивості (населення, його культуру, мову, традиції, достоїнства, ремесла й науки, політичний устрій, населені пункти).

Вареніус вважав регіональну географію порівняльною, що розглядає властивості і явища в порівнянні одного місця з іншим.

Процес відділення країнознавства як самостійної дисципліни почався на рубежі XVI–XVII ст. Швидке зростання продуктивних сил та епоха великих географічних відкриттів стимулювали збільшення емпіричних знань про населення і господарство різних країн. У XVIII столітті сформувалися перші національні країнознавчі наукові школи, перш за все німецька, французька і російська.

Німецька школа описового державознавства (школа камеральної статистики) зародилася в XVII–XVIII ст.ст. в університетах Німеччини. Студенти повинні були заучувати відомості про країни й міста (територія, населення, державний лад, економіка, армія, традиції тощо). Німецькій школі властива перевантаженість фактами і слабкість просторового аналізу зв'язків між ними.

Великий внесок у розвиток країнознавства вніс німецький географ Олександр Гумбольдт (1769–1859). Головними

об'єктами його досліджень були Центральна й Південна Америка (природа і господарство Венесуели, Колумбії, Еквадору,

Куби), природа Уралу, Алтаю, Каспійського моря. Не без підстав О. Гумбольдта вважають одним із засновників наукового країнознавства, автором порівняльного методу в географії.

Його сучасник і співвітчизник Карл Ріттер стверджував, що історія народів залежить від розвитку природного середовища, прагнув кількісно оцінити просторові відносини: географічне положення, конфігурації країн, природних областей землі і т. п.

У середині XIX ст. з'являється наукова школа, яка досягла великих результатів в галузі синтезування країнознавчих описів. Вона називалася антропогеографія. Ця назва була придумана німецьким географом Ф. Ратцелом, який, залишаючись на позиціях географічного детермінізму, сформулював принципи антропогеографії, що полягають у вивченні розселення людей у зв'язку з відмінностями навколишнього географічного середовища, а також зі способом їхнього життя, що формується в процесі розселення.

У кінці XIX – початку XX ст. популярність одержує *французька* школа географії людини, яка визначається чітко вираженою країнознавчою спрямованістю. Основи її закладені Відалем де ла Бланшем (1845–1918). Цьому напряму властиві велике мистецтво опису й гуманізм. За що воно й одержало назву “географії людини”. Характерним у його працях була відсутність чітко вираженої програми, крім того, автор не дотримувався схеми опису. Всі дані висловлювалися так, щоб читач відчув контраст території. Для цього вибиралися й об'єднувалися найцікавіші та вражаючі факти. Нерідко в один ряд ставилися аспекти, далекі один від одного, наприклад кліматичні, етнографічні, політичні.

Основна увага французької школи була спрямована на людину. Первинним, основним об'єктом дослідження тут був “спосіб життя”, тобто розглядався нерозривний зв'язок, взаємодія між людиною і природою в ході адаптації її до навколишніх умов. Послідовники цього напряму в першу чергу

розглядали зовнішні вирази в області людської діяльності.

Тому при назві “Географія людини” акцент все ж таки робився на сферу, де людина понад усе залежала від природи і найтісніше з нею була зв’язана. Разом із тим цій школі країнознавства був властивий опис архаїчних способів життя. Як правило, великі міста і промислові райони не вивчалися.

Становлення й розвиток *російської* школи країнознавства було обумовлено значними просторами Російської імперії, слабкою вивченістю її території, перш за все східних земель. В активі російського країнознавства – багатий методичний досвід, фундаментальні праці з опису країни, популярні роботи, визнаний міжнародний авторитет, традиції, що склалися.

Видатними представниками географічної науки були Михайло Ломоносов (1711–1765) і Василь Татищев (1686–1750). М. Ломоносов, працюючи в галузі фізичної й історичної (“стародавньої”) географії, багато зусиль зосереджував на проблемах країнознавства. В. Татищев розділяв регіональну і країнознавчу географію, ввів класифікацію географічних дисциплін “за якістю”: математична (геодезія і картографія), фізична

і політична географія; і за масштабами дослідження (ступенем генералізації): планетарна, країнознавча і районна географія.

Збір і розповсюдження відомостей про географію Російської імперії і зарубіжних країн були найбільш важливими

завданнями Російського географічного суспільства, яке в основному займалося регіональними дослідженнями і створило фундаментальні країнознавчі описи, зокрема “Росія. Повний опис нашої вітчизни”. Дуже великий внесок у розвиток вітчизняного країнознавства був зроблений такими відомими ученими, як П.П. Семенов-Тян-Шанський, Д.Н. Анучин, Л.С. Берг.

У Росії напрям антропогеографії представлений іменами А.А. Крубера і Л.Д. Синицького. Проте в 30-ті роки в СРСР цю школу стали вважати псевдонауковою, а географію населення почали розглядати як частину економічної географії,

в якій людина виступає як головна продуктивна сила або як споживач.

У середині 20-х років у Радянському Союзі під керівництвом Н.Н. Баранського розвивається районний напрям економічної географії. Це було пов'язано з роботами, що проводилися в ті роки, з економічного районування країни. Найбільш фундаментальна розробка цього напрямку представлена книгою Н.Н. Баранського “Економічна географія Радянського Союзу. Огляд за областями Держплану” (М., 1927). Головним, що відрізняло її від усіх робіт, що раніше вийшли в країні, був новий зміст поняття “район”, а також сам підхід до районування, пов'язаний із перетворювальним напрямом у географії.

Основне завдання, яке Н.Н. Баранський висунув у країнознавстві, – це дослідницький синтез. Країнознавство, на його думку, – це синтез різносторонніх рис, що характеризують специфіку країни або району.

Значною подією в розвитку регіонального країнознавства за радянських часів стало видання 20-томної серії “Країни і народи” (1970–1985).

Головним напрямом розвитку країнознавства в *Україні* впродовж XVIII–XIX ст.ст. була антропогеографія, яка досліджувала географію людини відносно всіх географічних явищ, просторових відносин держав і народів, їхнього зв'язку з природним середовищем. Один із провідних географів того часу Василь Григорович-Панський (1701–1747) досліджував історію, господарство і культуру деяких країн Західної Європи і Близького Сходу. Павло Чубинський (1839–1884) займався етнографічно-статистичними дослідженнями території України, Білорусі й Молдови.

Після Першої світової війни інтерес української географії до вивчення країн і регіонів світу на деякий час дещо послабшав, почав домінувати україноцентричний підхід. Практично всі дослідження були зосереджені на вивченні природи й господарства України.

Кажучи про сучасний стан країнознавства в нашій країні, слід зазначити, що ця найважливіша галузь ще не забезпечена ні організаційною, ні методичною єдністю: немає ані провідного інституту країнознавства, ані кафедр, спрямованих на підготовку й випуск спеціалістів-країнознавців.

Країнознавство є важливою складовою сучасного

наукового знання. За своєю суттю, генезисом, характером міждисциплінарних зв'язків це наука прикладна, націлена на осмислення досягнень багатьох сусідніх дисциплін, становлення адекватних уявлень про географічну дійсність. Синтезуючи знання, країнознавство виконує в системі географічних наук інтеграційну роль.

У цей час єдиного погляду на предмет країнознавства немає. Можна відзначити декілька найбільш загальних його визначень:

1. *Країнознавство* – це наука, що вивчає конкретні території, на відміну від галузевої географії.
2. *Країнознавство* – це “лабораторія”, призначена для перевірки теорій і закономірностей, що виробляються приватною географією.
3. *Країнознавство* – це наука, що вивчає повний комплекс географічних явищ на певній території, на відміну від галузевої географії, яка вивчає певну частину географічної оболонки в масштабах усієї Землі.
4. Той же підхід, що й попередній, але такий, що розуміється в межах тільки фізичної або тільки економічної географії.
5. *Країнознавство* – це комплексна синтезуюча наука. У цьому визначенні акцент зроблено на синтезі.
6. *Країнознавство* – це організаційна форма об'єднання різної інформації про певну країну (райони). Наголос робиться на інформаційному аспекті.

На рубежі ХХ і ХХІ ст.ст. із географічного країнознавства виділяється самостійна дисципліна – **туристське країнознавство**. Це було пов'язане зі зростаючим розвитком туризму – однією з найбільш високоприбуткових і найбільш динамічних галузей економіки. Міжнародні туристські зв'язки стали складовою частиною загального процесу інтернаціоналізації соціально-економічних відносин. У багатьох країнах сформувалася й розвивається індустрія туризму, що має у своєму розпорядженні значну матеріальну базу, що забезпечує зайнятістю мільйони людей, що взаємодіє практично зі всіма галузями.

Туристське країнознавство є комплексною дисципліною, яка представлена системою знань, відокремлених від класичного країнознавства з метою надання спеціалізованої інформації майбутньому фахівцю в галузі міжнародного туризму. Туристське країнознавство як навчальна дисципліна вивчає особливості туристського потенціалу окремих регіонів і країн світу, які посідають провідне місце в туристській галузі. Туристське країнознавство сприяє розвитку міжнародного туризму, виступаючи як основа наукового обґрунтування туристсько-рекреаційного освоєння районів країни, створення якісного туристського продукту, оптимізації туристських маршрутів.

Туристське країнознавство – це вивчення природи, населення в цілому й окремих народів країни, її історії й культури, особливості політики, господарства й навколишнього середовища, тобто всі компоненти країни, що становлять умови й передумови для організації й розвитку туризму на її території.

Для розвитку науки найважливішим чинником є суспільна потреба в ній, а точніше в тих функціях, які вона виконує. Туристське країнознавство здійснює такі функції:

- *гносеологічну (просвітницьку)* – створення “образів” країн, держав, які необхідні найширшим шарам суспільства і ряду підприємств (реклами, маркетингу);
- *аксеологічну (оцінну)* – дається оцінка країни або регіону з погляду наявності тих або інших ресурсів (природних, економічних, туристських тощо);
- *інформаційну* – збір, зберігання і надання можливостей використання широкого набору відомостей про природу, населення, народи, культуру, економіку країни, її особливості й типові риси;
- *що розвиває міжнародні і внутрішньодержавні зв’язки й відносини*, які стали основою для обхвату територій різних країн турбізнесом; створення й публікації путівників; оптимізації діяльності підприємств і організацій, що існують у сфері комерційного туризму;
- *навчальну* – в системі навчальних закладів, що готують фахівців із туризму.

У світлі гуманізації країнознавства і з урахуванням

зростаючої ролі туризму в сучасних умовах у процесі синтезу знань про країни і райони перед ним постають нові методологічні завдання:

- показати спосіб життя й розкрити процеси відтворення людини (його здоров'я, довголітнє активне життя, духовний потенціал тощо);
- охарактеризувати розвиток виробництва як засобу, який забезпечує певний рівень життя;
- охарактеризувати природне середовище як джерело ресурсів і як середовище трудової діяльності й повсякденного проживання людини;
- показати, як природне середовище та інші чинники впливають на розвиток туризму;
- показати, як туризм впливає на розвиток країни (регіону).

Зв'язки туристського країнознавства з географічним країнознавством ґрунтовні й багатопланові. Туристське країнознавство запозичило з комплексного країнознавства дуже

багато: план характеристики країни (який різнитися лише в деталях), відношення до природної складової (характеристика й оцінка компонентів і явищ природи – однієї з найважливіших умов розвитку туризму), і все це дається у зв'язку з географічною своєрідністю території. Але туристське країнознавство розглядає тільки ті об'єкти (компоненти, явища, процеси), які визначають можливості та умови розвитку туризму.

При країнознавчому дослідженні будь-якої країни, разом із географічним положенням, характером природно-господарських умов, спеціалізацією виробництва, міжнародним розподілом праці й місцем, яке досліджувана країна посідає у світі, важливо підкреслити, яку роль відіграє туризм в економіці цієї держави і як його індивідуальні особливості (географічне положення, клімат, ландшафт, природа, історичні визначні пам'ятки, інфраструктура та ін.) впливають на розвиток самого туризму. Крім того, на туризм діють такі чинники, як робочі й неробочі дні, режим перебування й пересування, валютний курс, митниця тощо. Усі ці чинники слід урахувати при проведенні країнознавчого дослідження.

Тому предметом туристського країнознавства як навчальної дисципліни є формування вміння складати спеціальну характеристику кожного з компонентів навколишнього середовища на території будь-якої країни або її частини й розкривати особливості її складу, відображаючи образ території, країни в цілому, враховуючи роль і рівень розвитку туризму в цій країні.

Туристське країнознавство використовує методи, характерні як для географічних, так й інших суспільних наук. У загальному сенсі метод – це спосіб досягнення мети: прийом або спосіб дії. Для нас метод – це спосіб вивчення предмета науки. Більшість географів таким специфічним методом вважають *хорологічний* (просторовий). Цей метод об'єднує всю сукупність географічних наук. Широкого поширення хорологічний метод набув у першій половині ХХ ст. завдяки працям географа з Німеччини А. Геттнера.

Сучасний підхід до хорології дуже ясно виразив географ В.С. Преображенський – основою хорологічного методу “виступає уявлення про взаємозв'язок у просторі”.

Хорологічний метод розвивається за принципом регіоналізму, який означає, що в межах певного регіону виникає

специфічна територіальна єдність взаємодії природи, людини (населення) і його діяльності. Регіоналізм, таким чином, направляє дослідників на вивчення територіальних взаємодій. При цьому до уваги приймаються нашарування й синтез декількох культур на цій території.

Очевидно, що хорологічний принцип безпосередньо пов'язаний із принципом комплексності. Комплексність тут означає всебічне вивчення конкретної території.

Крім всебічності, при аналізі об'єкта велике значення має *генетичний* метод, що розглядає предмет у його розвитку. Цей підхід дуже важливий для науки, оскільки він ураховує формування. Без нього не можна перейти від функції опису до функції пояснення, а обмежуватися тільки реєстрацією фактів для науки недостатньо.

Історичний метод використовується у всіх суспільних і природних науках. Так, наприклад, багато рис сучасної зовнішності тієї або іншої країни, своєрідність її традицій,

мистецтва, мови, народної творчості визначаються особливостями її історичного розвитку. Тому історичний розділ став обов'язковою складовою туристської характеристики, а використання понять, термінів і деяких методів історичного дослідження – необхідною складовою частиною туристського вивчення країни.

Картографічний метод починає використовуватися і в туристському країнознавстві. Завдяки йому створюють тематичні карти, наносять на них різні об'єкти, зображаючи їх взаємне розташування і взаємозв'язки. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційний зміст наукового матеріалу. Карти є не тільки чудовим ілюстративним матеріалом, не тільки різносторонньою інформацією, а й дієвим інструментом наукових досліджень.

У туристському країнознавстві широко використовується метод *спостережень*. Роль міжнародного туризму, поїздки зарубіжними країнами розширюють можливості безпосередніх особистих спостережень за особливостями господарського використання території, системами й типами розселення, умовами життя і культурою населення тощо.

Одним із найбільш важливих принципів туристського країнознавства є *екологічний*. На сьогодні потрібно вирішувати не тільки проблему раціонального використання ресурсів, але й проблему організації оптимального місця існування людини.

Порівняльний метод властивий усім географічним наукам. Він покликаний знайти найістотніші риси подібності й відмінності в природі, господарстві, культурі, традиціях різних країн і регіонів світу. Зупинимось на ньому докладніше.

Власне пізнання будь-якого об'єкта або явища починається з виділення його відмінностей від інших споріднених об'єктів і явищ. Порівняння має особливе значення для географії і країнознавства. Н.Н. Баранський називав географію наукою про відмінності від місця до місця, які, природно, можна пізнати тільки в порівнянні.

Початковий вид порівняння – це знаходження подібності між явищами, що вивчаються. Необхідно виявити в них якомога більше схожих ознак. Узагалі порівнюваними будуть

лише ті об'єкти, у яких є такі ознаки. Знаходження схожих рис і загальних ознак у логіці називається операцією ототожнення.

Таким чином, можна вивести перше правило порівняльного методу. Воно полягає в тому, що порівнювати можна тільки еквівалентні поняття, які відображають еквівалентні об'єкти і явища. У дотриманні цього правила для географії специфікою буде те, що тут можна порівнювати тільки одномасштабні об'єкти.

Після операції ототожнення проводиться операція розрізнення. Цінність порівняно-географічного методу полягає саме у встановленні, а потім уже поясненні відмінностей.

Порівняння може бути повним або неповним. При повному порівнянні здійснюються обидві операції, при неповному – тільки операція ототожнення. Для географії найбільш значущим є повне порівняння.

Порівняння можна умовно розділити на якісне й кількісне. Перед проведенням кількісного порівняння завжди слід провести якісне, зокрема до кількісного розрізнення за тими або іншими ознаками необхідно провести якісне ототожнення.

Таким чином, встановлюється порядок порівняння I від знання якості до знання кількості.

Друге правило порівняльного методу полягає в тому, що порівнювати треба спочатку за найбільш істотними ознаками, потім – за істотними, потім – за менш істотними. Так, при порівнянні держав на перший план виходять найістотніші ознаки, пов'язані з устроєм господарського життя, рівнем розвитку продуктивних сил, із моделлю господарського розвитку, інтегрованістю економіки у світове господарство, а потім уже розглядаються етнічні, культурні, природно-географічні та інші ознаки.

При порівнянні явищ завжди аналізуються ті об'єктивні умови, в яких порівнювані об'єкти існують на сьогодні і розвивалися до цього. Сюди слід віднести: особливості становлення суспільно-державного ладу, фізико-географічні умови країни, забезпеченість ресурсами, рівень розвитку, залучення до міжнародного розподілу праці, географічне положення тощо.

Суть класифікації і типології. Класифікація і типологія – два споріднені поняття. Межі між класифікацією і типологією умовні й застосування їх у певних галузях знання великою мірою залежить від історичних традицій (форм класифікації). Проте певна різниця між ними є. Під класифікацією можна розуміти угруповання об'єктів, що вивчаються, виходячи з кількісних ознак (наприклад, класифікація поселень за щільністю населення). Під типологією можна розуміти угруповання об'єктів за якісними ознаками (наприклад, функціональна типологія поселень). Логічна підстава однакова і в першому (класифікація), і в другому (типологія) випадках. Розглянемо їх докладніше.

Є два підходи до класифікації:

- класифікація як встановлення родовидових відносин. У результаті виходить система понять рангу, що послідовно знижується. У географії це найчастіше виражається в співвідношенні територіальних одиниць: зона, район, підрайон, мікрорайон;
- класифікація як ділення безлічі об'єктів на підмножини залежно від схожості і відмінності їх у певному відношенні. Це, наприклад, виділення якісно різних (типологічних) районів на одному таксономічному рівні. Великий досвід є в природному районуванні країн і районів.

Таким чином, у першому визначенні класифікація виступає як система понять, у другому – як система множин.

У першому випадку класифікація розглядається з погляду змісту понять, у другому – з погляду обсягів понять.

Районування як пізнавальна процедура – окремий випадок класифікації. Воно включає два великі класи. Першим із них буде класифікація за схожістю ознак, унаслідок чого виділяються однорідні географічні райони. Другий – класифікація за зв'язками, внаслідок чого проводиться вузлове географічне районування.

Істотним недоліком країнознавства є слабе застосування типологічних підходів. Типологія є кінцевою фазою описового підходу, певний крок до синтезу загального і часткового. Типологічні поняття слабо використовуються як інструменти

пізнання.

Типологія є узагальненням. Формується класифікаційний погляд на світ. Класифікація (типологія) зменшує кількість об'єктів (країн, регіонів), що вивчаються, ділить їх на групи і тим самим вносить істотний внесок до розуміння процесів і явищ. Індивідуальні риси набагато легше розбирати на тлі типологічних. Наявність типологічних (характерних) рис визначається тим, що розвиток держав протікає відповідно до загальних закономірностей. Якби справа йшла інакше, то у сфері суспільних наук довелось б повернутися в минуле і вважати, що в історії, на відміну від природи, немає закономірностей і кожна країна розвивається чисто індивідуально, сама по собі. У той же час загальні закономірності (наприклад, закономірності способу виробництва) мають численні варіації, пов'язані з різними конкретними історичними фактами, обставинами. Таким чином, типологічний підхід робить можливим побачити у всьому обсязі життя країни або регіону і в той же час зрозуміти й відзначити загальні напрями процесів.

Серед держав і територій світу спостерігаються природні, господарські, етнічні й інші відмінності. До того ж важко охопити всю повноту й багатогранність суспільного і господарського життя планети одним поглядом. Тому для вивчення країнознавства або економічної і соціальної географії світу виділяють більш-менш однорідні *історико-географічні регіони*.

Найбільші регіони – це частини світу. В межах частин світу виділяють менші регіони, що мають певну географічну єдність і спільність історичної долі. У *Європі*, наприклад, традиційно виділяють Західну, Центральну (Східну) Європу, а іноді ще Північну, Південну й Південно-Східну. Країни Західної Європи за післявоєнні роки сформувалися в стійку політичну єдність. Центральна (Східна) Європа – це група країн постсоціалістичної перехідної економіки, що охоплює колишні соціалістичні країни Європи і молоді незалежні держави – колишні республіки в складі СРСР (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Молдова).

Азію підрозділяють на Північну й Центральну, Східну, Південно-Східну, Південну, Південно-Західну (або Ближній

і Середній Схід). Території Південно-Західної, Південної і Південно-Східної Азії давно склалися, і кожна охоплює країни, що тяжіють до відповідних географічних регіонів Азії. До Північної Азії відноситься азіатська частина Росії. До Східної Азії входять території країн Японії, КНДР, Республіки Корея, Китаю, Монголії, хоча з позицій фізичної географії Монголія

і Західний Китай – це Центральна Азія. Тепер до Центральної Азії відносять також Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан і азіатську частину Росії.

В *Америці* виділяють Англо-Америку (США і Канада) і Латинську Америку, до складу якої входять країни материка Південна Америка, Центральної Америки і Вест-Індії.

Африка – це країни материка Африка. Тепер тут налічується 53 суверенних держави і 3 залежних території. Традиційно Африку розділяють на Північну, Західну, Центральну, Східну й Південну. Іноді виділяється ще один регіон – Острівна Африка.

Австралія й Океанія. На величезних просторах Тихого океану сформувалося 13 незалежних держав. Серед них – високорозвинені – Австралія (що займає цілий материк), Нова Зеландія – і ще 11 молодих незалежних держав, розташованих на архіпелагах й окремих островах. Ще 17 груп островів й архіпелагів – колонії й підопічні території США, Австралії, Нової Зеландії та інших держав. В економічних відносинах ці країни все більше залучаються до інтеграційних процесів.

Материк *Антарктида* (14,1 млн. км²) має інтернаціональний статус освоєння і є нейтралізованою територією. Освоєнням континенту займаються високорозвинені (США, Бельгія, Франція, Великобританія, Австралія та ін.), такі, що знаходяться у (відносній) географічній близькості (Чилі, Аргентина, ПАР, Нова Зеландія), країни, а також держави з “північними” традиціями (Норвегія та ін.). У 1994 р. Великобританія передала Україні науково-дослідну станцію “Фарадей”.

Історико-географічні регіони світу мають різний рівень внутрішньої єдності. Якщо Західна Європа об’єднує досить однорідні в політичному й господарському відношенні країни, то, наприклад, Південно-Західна Азія і в наші дні – все ще

поле політичного протистояння. Африка ж через величезні відмінності в культурному, політичному й економічному розвитку є конгломерат з економічно мало зв'язаних між собою країн.

Всесвітня Туристська Організація (ВТО) виділяє шість, дещо відмінних за складом від прийнятих у вітчизняній географії, туристських макрорегіонів світу (залежно від обсягів турпоїздок, валютних надходжень, темпів збільшення кількості відвідувачів):

- *Європейський* – країни Західної, Північної, Південної, Центральної і Східної Європи, включаючи всі колишні республіки СРСР, а також держави Східного Середземномор'я (Ізраїль, Кіпр, Туреччина);
- *Американський* – країни Північної, Південної, Центральної Америки, острівні держави і території Карибського басейну;
- *Азіатсько-Тихоокеанський* – країни Східної і Південно-Східної Азії, Австралія й Океанія;
- *Африканський* – країни Африки, окрім Єгипту й Лівії;
- *Південноазіатський* – усі країни Південної Азії;
- *Близькосхідний* – країни Західної і Південно-Західної Азії, Єгипет і Лівія.

Так само, як і з регіонами, типологія країн може виглядати по-різному, залежно від того, які ознаки покладені в її основу. Найчастіше критерієм служать рівень розвитку й особливості структури господарства. Загальноприйнятим для визначення рівня економічного розвитку країни є валовий національний продукт (ВНП) або валовий внутрішній продукт (ВВП).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва, тобто всіх товарів і послуг, проведених і реалізованих за один рік у країні (враховуючи надходження від експорту й імпорту товарів і послуг).

Валовий національний продукт (ВНП) відрізняється від ВВП на суму надходжень від використання ресурсів певної країни за кордоном, тобто на величину надходжень від зару-

біжних капіталовкладень, заробітків населення за кордоном, руху капіталів, туристів тощо.

Структуру господарства країни визначають або відповідно до галузевої структури зайнятості, або до галузевої структури ВВП. Користуючись таким порівняно простим методом, виділяють аграрні, аграрно-індустріальні (або індустріально-аграрні), індустріальні і постіндустріальні країни.

В *аграрній* країні провідною галуззю є сільське господарство. У ньому зайнята велика частина населення, і воно дає найбільший національний дохід. У такій країні переважає сільське населення, промисловість і невиробнича сфера відіграють допоміжну роль і не визначають спеціалізації в міжнародному розділенні праці.

В *індустріальній* країні основу економіки складає могутня оброблювальна або гірничодобувна промисловість, яка не тільки забезпечує потребу країни, але є також основою її експортної спеціалізації. У такій країні багато промислових міст, індустріальні ландшафти визначають вид багатьох територій. Разом із тим в індустріальних країнах розвинено інтенсивне сільське господарство і досить активно діють обслуговуючі ланки сервісу.

Ознаками *постіндустріальної* країни є високотехнологічні галузі промисловості, розвинені наука й вища освіта, висока технічна оснащеність сільського господарства, сервісу, торгівлі, туристсько-рекреаційної діяльності. Ці країни є основними постачальниками на світовий ринок наукової продукції, складних видів устаткування, капіталу, хоча вони активно діють і на ринках сільськогосподарської продукції, легкої промисловості, масових видів машинобудування. Міста таких країн перестають бути індустріальними монстрами, стають комфортнішими для життя. *Індустріально-аграрні* та *аграрно-індустріальні* країни – проміжні типи на шляху тієї або іншої країни від відсталості до прогресу.

Для визначення типу країн, крім рівня економічного розвитку, особливостей структури господарства, враховується також рівень сформованості організаційно-управлінських

структур, функціонально-галузевих структур. Ураховуючи ці критерії, виділяють п'ять типів країн:

1. Економічно розвинені країни.
2. Середньорозвинені країни.
3. Постсоціалістичні країни перехідної економіки.
4. Країни, що розвиваються.
5. Країни централізовано керованої економіки.

1. Економічно розвинені країни. Група країн цього типу налічує близько двох десятків держав, тут мешкає 15% населення планети, проте виробляється близько 3/5 промислової продукції світового господарства, зокрема 2/3 продукції машинобудування. Ці країни володіють величезними фінансовими ресурсами, і на їхню частку припадає 9/10 зарубіжних інвестицій, тобто довгострокових вкладень капіталу безпосередньо в підприємства промисловості, сільського господарства, торгівлі й інших галузей господарства зарубіжних країн. Саме економічно розвинені країни є членами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) і так званого Паризького клубу, що контролює світовий фінансовий ринок. Основна закономірність цих країн – наявність високорозвинутого господарства, в якому поєднується діяльність держави й могутніх угруповань національного і транснаціонального капіталу. Особливе місце в цій групі посідають головні країни, або так звана Велика сімка. Це США, Японія, ФРН, Франція, Великобританія, Італія і Канада. На них припадає майже половина ВВП і виробництва промислової продукції світу, велика частина оборотів світової зовнішньої торгівлі. Для цих країн характерні такі риси: всі вони індустріальні або постіндустріальні; їхні великі корпорації контролюють прямо або опосередковано основну частину продуктивних сил світового господарства; керівні кола і капітал цих країн володіють реальними засобами контролю над світовими політичними й економічними процесами.

До решти країн цього типу відносяться малі промислово розвинені країни Європи: Нідерланди, Бельгія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Норвегія, Данія, Австрія та інші, а також промислово розвинені країни Південної півкулі:

Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканська Республіка.

2. Середньорозвинені країни. Йдеться про групу країн зі сформованим сучасним механізмом ринкової економіки, господарство яких має економічні показники поки скромніші порівняно з економічно розвиненими країнами і в яких не до кінця сформувалися господарські структури. Тут розрізняють дві підгрупи країн. Перша – країни, що із запізненням стали на шлях капіталістичного розвитку. Це Іспанія, Португалія, Туреччина, Греція тощо. Усі вони відвіку відіграють важливу роль у світовій історії, перші три свого часу навіть мали могутні колоніальні імперії. Проте їхній розвиток якийсь час стримувався пережитками суспільних відносин попередніх формацій. Втім, не дивлячись на скромніші економічні показники, протягом останніх десятиліть саме тут проходять найбільш динамічні процеси економічної перебудови. Ці країни все більше інтегруються до загальноєвропейських економічних структур.

Інша підгрупа – країни нової індустріалізації. На сході Азії це – Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур та ін.; у Латинській Америці – Мексика, Аргентина, Уругвай, Бразилія, Чилі.

У цих країнах ідуть особливо динамічні процеси перебудови господарства. В азіатських країнах, так званих “далекосхідних тиграх” (або “драконах”), поштовх прискоренню економічного розвитку дали значні інвестиції американського і японського капіталу, залучення передових технологій промислово розвинених країн. Подальші успіхи зв’язуються з вдало проведеними реформами, у процесі яких створено сучасні організаційно-управлінська і функціонально-галузева структури господарства.

3. Постсоціалістичні країни перехідної економіки. У кінці 80-х років ХХ ст. частка країн соціалістичної системи у всьому світі складала за площею 26 %, за населенням – 33 %, за обсягами промислового і сільськогосподарського виробництва трохи менше 30 %. У 90-ті роки більшість цих країн стали на шлях будівництва ринкового господарства, зросла їхня кількість. На території колишнього Радянського Союзу виникло 15 незалежних держав, на території колишньої

Югославії – 6, відокремилися Чехія і Словаччина, а територія колишньої НДР увійшла до складу ФРН. Ураховуючи особливості становлення суверенітету молодих незалежних держав, особливості динаміки й рівня завершеності економічних реформ, а також економіко-географічного положення, виділяють постсоціалістичні країни Євразії й незалежні країни – колишні республіки СРСР.

До постсоціалістичних країн Євразії в Європі відносяться Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Албанія; в Азії – Монголія.

Молодими незалежними державами на просторі колишнього Радянського Союзу стали Росія, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан.

Головні особливості господарства цих двох підгруп країн такі: високий рівень суспільного й територіального (географічного) розподілу праці, розгалужені й цілком сформовані функціонально- і територіально-господарські системи, що за своїми ознаками мало відрізняються від відповідних структур економічно розвинених країн. Проте на сучасному етапі країни відчувають брак капіталу, і більшість галузей (особливо сільське господарство, легка промисловість, торгівля) використовують застарілі техніку й технологію. У країнах тільки формуються сучасні організаційно-управлінські структури ринкового господарства. У цих країнах почалася перебудова на основах ринкової економіки, і деякі держави вже досягли певних успіхів. Найвдаліше зарекомендували себе польська, чеська й угорська моделі економічних реформ.

4. Країн, що розвиваються, більше 120. Вони є в Азії, Африці, Латинській Америці та Океанії. На території країн, що розвиваються, проживає велика частина населення Землі. Багато хто з них став незалежним тільки із середини ХХ ст. (або з 60–70-х років ХХ ст.), частина має досить тривалий досвід самостійного розвитку, зокрема країни Латинської Америки, що в основному добилися незалежності впродовж ХІХ ст. У другій половині ХХ ст. в країнах, що розвиваються, відбулися значні зміни: помітно зріс національний дохід,

формується сучасне господарство, стабілізується їхнє місце в міжнародному розподілі праці. Ці країни – важливі постачальники сировини на світовий ринок. Проте на шляху самостійного розвитку молоді держави зустрічають значні утруднення. У багатьох із них усе ще не вирішена продовольча проблема, проблеми зайнятості. Усе це відбувається в умовах існування багатокладного господарства, залежного економічного розвитку, хронічного відставання від світового рівня технологій і продуктивності праці.

Країни, що розвиваються, відрізняються одна від одної не тільки розмірами територій, кількістю населення, природними умовами, історичними особливостями розвитку, але й структурою господарства, можливостями їхнього наукового й технічного потенціалу. Можна виділити досить багато підтипів цих країн. Зосередимо увагу тільки на основних із них.

Перш за все звертає на себе увагу підтип країн із порівняно зрілою структурою господарства. Це, наприклад, Індія, Пакистан, Таїланд, Філіппіни, Індонезія в Азії; Венесуела, Перу, Колумбія, Еквадор, Ямайка та інші в Латинській Америці; Марокко, Туніс, Єгипет та інші в Африці. У цих країнах відбуваються процеси, що супроводжували свого часу економічне зростання сучасних країн нової індустріалізації, активно взаємодіють місцевий і зарубіжний капітал, міцніє молода промисловість, у якій, окрім гірничодобувної, розвивається й оброблювальна промисловість, енергетика, поліпшуються транспортні комунікації, сфера обслуговування, активно здійснюється підготовка національних кадрів.

Своєрідний підтип утворюють так звані нафтовидобувні країни, що розвиваються. Це Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, а також Ірак, Іран тощо. Завдяки величезним надходженням від торгівлі нафтою, вони мають сприятливі можливості для розвитку сучасного господарства, фінансової сфери, містобудування і соціальної сфери.

Численний підтип найменш розвинених країн. Вони відрізняються виключно слабким розвитком продуктивних сил і тому майже нічого не можуть запропонувати на світовий ринок. У країнах цього підтипу переважає традиційна система

господарства, докапіталістичні (переважно – феодальні) відносини. У сільському господарстві працює більше 85–90 % населення, промисловість знаходиться в зародковому стані. До найбільш бідних відносяться 2-3 десятки країн світу, серед них Ангола, Ефіопія, Сомалі, Танзанія, Чад, Мозамбік, Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Малаві та інші – в Африці; Камбоджа, Бангладеш, Йемен, Афганістан та інші – в Азії.

Серед країн, що розвиваються, можна виділити ще декілька підтипів. Це країни з переважанням монокультури в сільському господарстві (“бананові республіки”), що виходять на світовий ринок з одним–двома експортними продуктами; невеликі острівні держави; країни, що експортують продукцію гірничодобувної промисловості.

5. Країнами централізовано керованої економіки залишаються Китайська Народна Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, В’єтнам, Лаос, Куба. Не дивлячись на те, що ринкові відносини все більше проникають в економіку цих країн (особливо активно розвиваються ринкові відносини в Китаї і В’єтнамі), тут зберігаються командно-адміністративні методи організації й управління господарством. Країни централізованої керованої економіки вдало вирішують окремі проблеми розвитку господарства, зокрема техніко-економічні питання індустріалізації (особливо створення військової потужності, прискорення темпів розвитку слаборозвиненої економіки), широке застосування систем планування. Проте в економіці цих країн відсутні механізми саморегулювання господарства, об’єктивного розподілу й регулювання використання ресурсів; втручання держави в управління економікою перетворюється на стримуючий чинник розвитку.

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ І ТУРИСТСЬКИХ ПОТОКІВ¹

Регіональний розподіл міжнародних туристських потоків у головних рисах склався давно. З початку масових туристських обмінів по теперішній час на світовому ринку туризму помітно виділяється Європа. Цей регіон користується великою популярністю в самих європейців, а також жителів США

і Канади. Другу позицію довгі роки міцно утримує Америка. Європа й Америка, перш за все Північна, є ключовими туристськими регіонами. На них припадає 4/5 всіх прибуттів у світі.

Динаміка міжнародного туризму за регіонами світу в останні 45 років виявляє істотні відмінності. При загальному 20-кратному збільшенні туристських потоків на планеті в Європі й Америці вони росли темпами, близькими до середньосвітових (6,6 і 5,9% на рік відповідно). Молоді туристські

регіони – Азіатсько-Тихоокеанський, Близькосхідний і Африканський – розвиваються швидше. В окремі роки темпи приросту туристських прибуттів у них виражаються двозначними цифрами. Проте вони менш стійкі до дії, часто негативної, політичних й економічних чинників. Періоди прискореного зростання туризму в них змінювалися стагнацією і спадами.

За останні десятиліття найбільш динамічним був Азіатсько-Тихоокеанський регіон, у якому середні багаторічні темпи зростання числа прибуттів у 9 разів випереджали середньосвітові. Деяке скорочення туристської активності в країнах Східної, Південно-Східної Азії й Океанії в 1997–1998 рр. було пов'язано зі світовою фінансовою кризою. Але вже в 1999 р. регіон подолав його наслідки, поставивши новий рекорд за туристськими прибуттями – 94 млн. поїздок.

Африканський континент і Близький Схід, відвідуваність яких збільшується порівняно швидко, при низьких абсолютних значеннях показника прибуттів роблять слабкий вплив на світову динаміку туризму.

---

¹ За книгою: Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 470 с.

У ХХІ ст. територіальна структура міжнародного туризму продовжуватиме мінятися при збереженні колишніх тенденцій розвитку. За прогнозами ВТО на 2020 р., Європа втримає домінуючі, хоча ще вельми ослаблені, позиції на ринку туризму (717 млн. прибуттів). Азіатсько-Тихоокеанський регіон вийде на друге місце (438 млн. прибуттів). Америка, перемістившись на шабелі нижче, замикатиме трійку лідерів (284 млн. прибуттів).

Туристські потоки, що є реалізованим туристським попитом у натуральному вираженні, характеризуються великою різноманітністю. Ділові поїздки робляться разом з етнічними, а рекреаційні тури є сусідами з паломницьким рухом. Кожен вид туризму формує свої потоки, які мають цілком конкретні напрями й розрізняються просторовим розподілом.

Особливості географії туризму з метою відпочинку і розваг. Туристські потоки з метою відпочинку і розваг є найбільш масовими і визначають географічну структуру міжнародного туризму в цілому. Вони зароджуються в країнах Європи, Північної Америки, Азіатсько-Тихоокеанського регіону

й одночасно тяжіють до них. Важлива особливість туризму з метою відпочинку й розваг полягає в тому, що *внутрішньорегіональні поїздки*, головним чином у сусідні країни, переважають над *міжрегіональними*.

За прогнозами ВТО, на початку третього тисячоліття співвідношення внутрішньо- і міжрегіональних туристських потоків у світі дещо зміниться. Туристський обмін між регіонами розвиватиметься інтенсивніше, ніж усередині регіонів. Прогнозуються вельми високі темпи приросту числа туристських відбуттів з Азіатсько-Тихоокеанського регіону до Європи

й Америки, які багато в чому визначають загальну картину. У результаті, частка міжрегіональних туристських поїздок зросте до 2020 р. до 24%, а частка внутрішньорегіональних поїздок відповідно зменшиться до 76%.

Окрім домінуючої ролі внутрішньорегіональних обмінів, слід виділити ще дві особливості міжнародного туризму з метою відпочинку й розваг. Одна з них полягає в *меридіональній спрямованості туристських потоків*. Туристи

з північних країн вважають за краще відпочивати на березі теплих морів. Останнім часом відмічається розширення зустрічних туристських потоків із півдня на північ.

Привабливість Північної Європи як туристського напрямку багато в чому пояснюється девальвацією валют ряду Скандинавських держав, а також репутацією безпечних країн, що закріпилася за ними, з природним середовищем, що добре збереглося.

Нарешті, розвивається *обмін туристами між колишніми метрополіями і їхніми колоніями* при явному домінуванні перших. Відсутність мовного бар'єра і зміцнення традиційних зв'язків, перш за все в економічній і культурній сферах, є важливими передумовами розширення туристських відносин між ними. Екзотика – казкова природа, що зачаровує красою, своєрідність і неповторність місцевої культури – ось що приваблює в такі віддалені райони європейців. Англійцями й голландцями, іспанцями й португальцями рухає інтерес до історичного минулого і сьогодення колишніх колоній.

Найбільший ринок туризму з метою відпочинку й розваг склався в *Європі*. Особливо виділяються два її субрегіони – Західний і Південний. На них припадає понад 60% всіх туристських прибуттів у регіоні. Тут формуються головні європейські потоки туристів, і сюди ж вони і прямують. Внутрішньорегіональний характер туризму в Європі виражений яскравіше, ніж в інших регіонах світу. Велика кількість держав на досить малій за площею території, між якими існують тісні економічні, культурні й етнічні зв'язки, чудова мережа наземних транспортних комунікацій, спрощення туристських формальностей при великій різноманітності природних рекреаційних ресурсів і культурно-історичних визначних пам'яток та розвиненій туристській інфраструктурі – все це сприяє інтенсивному внутрішньоєвропейському туристському обміну. На його частку припадає 4/5 всіх прибуттів до Європи. Міжрегіональний туризм

розвинений слабкіше. Важливу роль у ньому відіграє Америка, особливо США. Вони є єдиною неєвропейською країною, що входить у першу десятку за кількістю прибуттів до Європи.

Найвідвідуваніша туристська країна Європи і світу – Франція (за даними на 2005 р.). Вона приймає кожного п'ятого відпочиваючого на старому континенті, в основному з країн Європейського Союзу (далі – ЄС). Найінтенсивніший туристський обмін існує з Німеччиною, Великобританією і країнами Бенілюксу.

Останнім часом на французькому ринку в'їзного туризму позначилася нова тенденція: росте частка нетривалих поїздок, а питома вага довгострокових знижується – Франція втрачає привабливість як місце тривалого відпочинку. Все більше європейців відвідують її в уїк-енд, а свою основну відпустку проводять в інших країнах.

Окрім Франції, головними приймаючими країнами Європи є Іспанія й Італія. Разом вони щорічно реєструють понад 80 млн. прибуттів переважно на купально-пляжний відпочинок. До 2020 р. WTO прогнозує зміну туристських пріоритетів цих держав. Європейці будуть частіше виїжджати на курорти в інші регіони, і туристські центри європейського Середземномор'я поступово почнуть переорієнтовуватися на віддалені ринки виїзного туризму, особливо Японії, нових індустріальних країн Азії, а також Північної і Південної Америки. Для залучення туристів вони прагнутимуть відновити туристський продукт і змінити свою торгову марку, активізуючи пошук перспективних ринкових ніш. Деякі з них уже сьогодні вживають відповідних заходів.

Географія виїзного туризму в Європі схожа з просторовою картиною в'їзного туризму з тією лише різницею, що в міжрегіональному обміні знижується частка Америки і зростає частка периферійних регіонів – Африки, Близького Сходу і Південної Азії.

Найбільший ринок виїзного туризму не тільки в Європі, але й у світі, склався в Німеччині. За прогнозами WTO, до 2020 р. обсяг виїзного туризму в Німеччині зросте більше ніж у 2 рази і складе 163,5 млн. поїздок. На долю німецьких

громадян буде припадати кожна десята поїздка у світі, і за цим показником Німеччина збереже своє лідерство.

Процеси демократизації внесли істотні зміни до географії туристського попиту. Вони сприяли зростанню частки внутрішньорегіонального обміну між країнами Західної Європи, з одного боку, Центральної і Східної, з іншого. Різко зросла туристська активність населення Чехії, яка обігнала за обсягом виїзного туризму Францію, Італію, Іспанію, Нідерланди та інші європейські країни. Розвиваються туристські ринки Польщі, Угорщини, Румунії, Словенії та інших постсоціалістичних держав.

Американський регіон, що посідає друге місце за прибуттями після Європи, приваблює туристів зі всього світу. В'їзний туристський потік розподіляється між чотирма субрегіонами: Північна Америка, острівні держави й території Карибського басейну, Південна Америка й Центральна Америка. Сім із кожних десяти прибуттів у Західну півкулю припадає на Північну Америку. Вона залишається лідером, не дивлячись на повільне зниження її частки. Одночасно збільшується питома вага країн Карибського басейну, Центральної Америки й особливо Південної Америки.

В Америці, так само, як і в Європі, більша частина туристських потоків зосереджена всередині регіону. Особливо інтенсивно обмін туристами здійснюється між трьома країнами Північної Америки: США, Канадою і Мексикою. Причому туристський потік із США до Мексики, за даними ВТО, є найбільшим у світі.

Найбільший ринок в'їзного і виїзного туризму в Західній півкулі склався в США. Усі основні туристські потоки в Американському регіоні беруть початок або закінчуються в цій країні. Щорічно американські громадяни здійснюють понад

1 млрд. поїздок (внутрішніх і міжнародних). Маршрути більшості з них пролягають усередині країни, а за кордоном, як наголошувалося вище, – територією сусідньої Мексики й Канади. Міжрегіональні тури мають менший попит в американців.

Пріоритетним напрямом міжрегіонального обміну впродовж багатьох років залишається Європа. Кожна четверта поїздка американців за кордон припадає на європейські країни, проте частка Старого Світу в їхніх відбуттях неухильно скорочується. Як головний стримуючий чинник виступає економічний: на думку американців, відпочинок у Європі – дуже дороге задоволення. Особливий неспокій у них викликає зростання цін на мешкання в готелях, транспорт і харчування. У числі інших важливих чинників, що перешкоджають інтенсивнішому обміну туристами між Америкою і Європою, називалася відсутність достатнього вільного часу.

Серед інших напрямів туристських потоків, що формуються в США, виділяється Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Найчастіше американські туристи відвідують Китай, Японію, Сінгапур. Східна Азія привабливіша для американців, ніж

Південно-Східна. Решта туристських регіонів світу – Африка, Близький Схід і Південна Азія – освоєні американцями дуже слабо.

Регіональні переваги туристів із США визначають картину виїзного туризму в Західній півкулі. В інших країнах цього регіону пріоритети виїзтів можуть бути іншими. Так, серед канадців більшою мірою, ніж в американців, популярний внутрішньорегіональний туризм, а серед дальніх напрямів – Південна Азія, особливо Індія.

Міжнародний туризм в *Азіатсько-Тихоокеанському* регіоні – порівняно молоде явище. У деяких країнах індустрія туризму почала розвиватися недавно – у 80-ті роки. У цей час у регіоні складається картина в'їзного туризму, що зберігає свою актуальність упродовж останніх 20 років.

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, як і в Америці, туристські прибуття зосереджені переважно в одному субрегіоні. Проте рівень їхньої концентрації нижчий. Вони більш рівномірно розподіляються територією Східної, Південно-Східної Азії й Океанії. Основні туристські потоки прямують до Східної Азії. Більше ніж половина всіх прибуттів припадає на цей субрегіон. Другий за значенням субрегіон – Південно-Східна Азія. Разом вони реєструють 90 %

туристських прибуттів. Австралія й Океанія мають незначну ринкову частку.

У десятку країн регіону, що лідирує за прибуттями, входять: Китай, Японія, Сянган (Гонконг), Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Республіка Корея, Індонезія, Тайвань. Сьогодні ці країни приваблюють туристів перш за все своєю екзотичною природою, можливістю купально-пляжного відпочинку. Крім того, Сянган і Сінгапур пропонують відмінний шопінг.

У десятку країн регіону, що лідирують за прибуттями, входить Японія. Вона приймає потоки відвідувачів із різними туристськими цілями, зокрема для відпочинку й розваг. Японська індустрія розваг визнана другою у світі, поступаючись тільки американській.

Слід зазначити, що туристський бізнес у регіоні налагоджений і успішно функціонує тільки в розвинених і нових

індустріальних країнах. В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Монголія, не дивлячись на всі зусилля, мають незначну ринкову частку.

Головні ринки виїзного туризму в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні склалися в тих же країнах, що й ринки в'їзного туризму, з деякими перестановками в списку лідерів. Перше місце за кількістю туристських відбуттів уже довгий час утримує Японія. На її частку доводиться третина всіх виїздів з Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Потреба у відпочинку й розвагах японці задовольняють, не покидаючи батьківщини або подорожуючи на близькі відстані до Китаю, Сянгану, Республіки Кореї, Сінгапуру. Одночасно міцніють міжрегіональні туристські зв'язки Японії. Міжконтинентальний туристський потік у США є найінтенсивнішим. В окремих країнах регіону переваги населення на користь ближніх поїздок виражені ще яскравіше, ніж у Японії.

Найсерйозніші зміни в структурі міжнародного туризму в останні 10 років відбулися на *африканському* континенті. У кінці 80-х років частка прибуттів із регіонів, з якими склалися тісні зв'язки, перш за все з Європи, була вищою, ніж частка внутрішньорегіональних поїздок. Проте вже на початку 90-х років в Африці внутрішньорегіональний обмін став переважати при збереженні міцних контактів з Європою.

Найбільш просунуті на ринку міжнародного туризму країни Північної, Східної і Південної Африки – Єгипет, Туніс і Марокко, що спеціалізуються на купально-пляжному і пізнавальному туризмі; Зімбабве і Кенія, що організують сафари в численних національних парках, і ПАР (за деякими оцінками, з виснаженням золотих запасів ПАР туризм замінить золотодобувну промисловість за надходженням іноземної валюти в країну).

Африка, що володіє багатим природним і культурним потенціалом, має необхідні передумови для подальшого розвитку міжнародного туризму. Проте, щоб розширити свою участь у світовому туристському обміні, більшість країн цього регіону повинні подолати хронічне відставання в інфраструктурі, підвищити якість туристського обслуговування, ліквідувати загрозу терористичних актів і вжити заходів зі зниження загального рівня злочинності.

Ближній Схід відіграє другорядну роль на ринку туризму з метою відпочинку й розваг. Перспективи його розвитку залишаються невизначеними. Вони залежать від процесу мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту й досягнення політичної стабільності в регіоні.

Для *Південної Азії* прогноз також не можна назвати оптимістичним. До 2020 року їй не вдасться подолати існуюче відставання, і розрив з іншими регіонами збільшуватиметься. Експерти ВТО рекомендують країнам Південної Азії звернути увагу на міжрегіональний туризм, дальні й надалекі поїздки, і зосередити маркетингові зусилля на освоєнні найбільших ринків виїзного туризму Європи, Північної Америки, а також Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Географія ділового туризму включає географію бізнес-поїздок, географію конгресно-виставкового туризму й географію інтенсив-туризму.

Географія бізнес-поїздок. Щорічно у світі здійснюється понад 100 млн. бізнес-поїздок. Їхній територіальний розподіл характеризується крайньою нерівномірністю. Велика частина туристських потоків зі службовими цілями прямує до Європи. Посідаючи перше місце у світі за кількістю прибуттів і витрат на діловий туризм, Європа поступово втрачає позиції лідера на цьому сегменті туристського ринку. За темпами зростання

ділового туризму вона відстає від інших регіонів світу, причому розриви між ними збільшуються.

Типовий турист, який мандрує зі службовими цілями, – це чоловік середнього віку з вищою освітою, кваліфікований фахівець або керівний працівник. Для ділового туризму практично обов'язковою умовою є володіння англійською мовою.

Основний постачальник ділових туристів у Європі – Німеччина. Щорічно понад 5 млн. німців вирушають у відрядження, з них 3% виїжджають за кордон, 21% подорожують за межами і всередині своєї країни, 76% здійснюють службові поїздки Німеччиною. Середня тривалість службової поїздки в країні, розташованій на іншому континенті, складає 12–13 днів, усередині регіону – 5–6 днів, а своєю країною – 3–4 дні.

Серед європейських держав, що приймають потоки ділових людей, виділяються Німеччина, Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія. Особливе місце посідає Бельгія з головним містом Брюсселем, що є одночасно і столицею Європейського Союзу. У Франції і Бельгії кожне десяте прибуття здійснюється з діловими цілями, а у Великобританії – кожне третє.

Помітну роль на ринку бізнес-туризму відіграють країни Центральної і Східної Європи. З початком перебудови в суспільному й економічному житті вони стали представляти інтерес для ділових кіл Заходу. ВТО прогнозує посилення привабливості Центральної і Східної Європи як ринку ділового туризму в перших десятиліттях XXI ст.

Стрімко розвивається бізнес-туризм на *американському* континенті. Кожна восьма поїздка в Новому Світі здійснюється зі службовими цілями. Основні потоки ділових людей прямують до США, Канади, Мексики, що лідирують на всіх сегментах туристського ринку в Західній півкулі. Потік ділових туристів набирає силу в Латинській Америці. З підйомом

в економіці, розширенням і зміцненням торгових зв'язків багато країн цього регіону зміцнили свої позиції на ринку ділового туризму. Збільшується число прибуттів зі службовими цілями до Парагваю, Гватемали, Коста-Ріки.

У Південно-Східній Азії перша половина 90-х років характеризувалася зростанням кількості ділових поїздок, що визначало загальну динаміку туристських прибуттів. У 1995 році кожна п'ята поїздка була діловою. Третина прибуттів припадала на Сянган (Гонконг), Сінгапур і Тайвань.

Справжній бум ділового туризму в середині 90-х років переживала Індонезія: вона показувала найвищі темпи зростання ділових прибуттів у регіоні і до 1995 р. за числом бізнес-поїздок обігнала Тайвань і Сінгапур. Кінець “індонезійському диву” поклала фінансова криза, що вибухнула в Південно-Східній Азії. Масові безлади, що охопили Джакарту, загроза голодних бунтів – усе це привело до згорання ділових зв'язків, відтоку бізнесменів із країни.

В Африці і на Близькому Сході діловий туризм розвивається нерівномірно. Підйоми і спади в динаміці прибуттів

залежать головним чином від політичної ситуації в регіоні. В Африці високі темпи зростання ділового туризму показували Республіка Конго, Зімбабве й Ефіопія. За прибуттями

в абсолютному виразі лідирували Єгипет, ПАР і Марокко. На Близькому Сході основні потоки ділових людей спрямовувалися в нафтовидобувні країни (Саудівська Аравія та ін.),

а також до Ізраїлю і Йорданії. Напружена політична ситуація в цих регіонах останніми роками привела до спаду в діловому туризмі. Перспективи його розвитку в обох регіонах невизначені.

Найбільш динамічний сегмент ринку ділових подорожей – конгресно-виставковий туризм. У світі росте інтерес до симпозіумів, конгресів, конференцій, нарад, семінарів, а також виставок і ярмарків. Бізнесмени і вчені беруть участь у форумах, щоб одержати останню інформацію, побачитися з колегами та обмінятися з ними думками, провести переговори, відірватися від звичної обстановки й залучитися до пропонованої культурної програми.

Якщо в 30-ті роки ХХ ст. щорічно проводилося близько 200 міжнародних конференцій, то в 90-ті роки число конгресних заходів перевищило за 8 тис. на рік. Основна їхня

частина, близько 80 %, припадає на країни Західної Європи і Північної Америки. Перші три позиції за числом міжнародних симпозіумів і нарад міцно утримують США, Франція і Великобританія. Німеччина, що посідає четверте місце, відома своїми виставками і ярмарками. Їхня популярність пояснюється сприятливою кон'юнктурою в багатьох галузях промисловості цієї країни, підвищеним попитом на інвестиційні товари й розвинутою інфраструктурою.

Найбільшими центрами конгресно-виставкової діяльності в Європі й Америці є Амстердам, Барселона, Брюссель, Відень, Женева, Копенгаген, Лондон, Париж, Мадрид, Страсбург. Щорічно державні й ділові особи з'їжджаються до Давосу (Швейцарія), де проходять форуми з актуальних питань розвитку світового господарства. Ці міста мають відповідну матеріально-технічну базу і мають у своєму розпорядженні широкі можливості для організації дозвілля іноземних гостей.

Конференції проходять у конгрес-центрах, готелях, театрах і концертних залах, університетах та інших навчальних закладах. У 80-ті роки, коли намічалася тенденція зближення конгресної та виставкової діяльності, виникла й набула поширення американська модель центру з'їздів. Ці будівлі, що спеціально зводяться, складаються з великих залів, які можуть бути використані під виставки й одночасно розраховані на прийом учасників конференцій. Останніми роками міжнародні заходи все частіше проводяться в будівлях, що мають історичне значення, в замках і нетрадиційних спорудах. Користуються популярністю конгреси на борту суден.

Окремого розгляду заслуговують спеціалізовані туристські виставки й біржі. Вони проводяться вже 30 років і мають особливе значення для просування туристського продукту.

Їхнє число неухильно збільшується. Тільки в Європі щорічно організовується понад 200 міжнародних туристських виставок і бірж. Найбільшою є Міжнародна туристська біржа (International Tourismus Borse, ITB), яка проходить у Берліні. Свідомством міжнародного визнання берлінської біржі служить участь в її офіційних заходах видних політичних і громадських

діячів. У 1996 р., коли біржа відзначала своє 30-річчя, її відкрив

федеральний канцлер Німеччини Гельмут Коль, а в 1998 р. – Генеральний Секретар ВТО Франческо Франжіаллі.

Щорічно в кінці січня – на початку лютого в Мадриді проводиться Міжнародна туристська виставка-біржа ФІТЮР (FITUR). Мадридська біржа посідає особливе місце в календарі міжнародних туристських подій. Проходячи на початку року, вона визначає цінні й інші тенденції на ринку туризму в новому сезоні. За тією увагою, яку фахівці й публіка приділяють експозиціям різних країн, можна судити про перерозподіл туристських потоків, розвиток тих або інших центрів туризму. ФІТЮР – це огляд перш за все іспанського й латиноамериканського туристських продуктів.

Щорічно в середині листопада увагу туристської індустрії і громадськості всього світу привернуто до Лондона. Тут проходить Всесвітня туристська виставка (World Travel Market, WTM). Ця престижна, суто професійна виставка призначена для встановлення прямих контактів між фахівцями різних

країн. У її роботі беруть участь члени найбільшого у світі професійного туристського клубу “Меридіан”.

Міжнародна туристська біржа в Мілані відома далеко за межами Італії. За числом експонентів вона змагається з мадридською і лондонською біржами, а за стендовою площею поступається тільки берлінському ярмарку. В межах цієї виставки щорічно проходять різні тематичні програми, анонсуються нові проекти й туристські продукти, влаштовуються презентації новітніх технологій у туризмі. Популярність міланської

біржі неухильно зростає. Досить сказати, що бронювання виставкових площ починається за рік, у дні роботи попереднього ярмарку.

Виставковий рух набирає сили в усьому світі. Збільшується число виставок і ярмарків, розширюються їхня географія і коло учасників, стає різноманітнішою спрямованість. На сьогодні проводяться спеціалізовані виставки готельного й ресторанного господарства, спортивного, екологічного,

пізнавального і конгресного туризму, ярмарки туристського і спортивного інвентарю тощо. За короткий строк цей сегмент туристського ринку став одним із найбільших і стабільніших.

Географія інсентив-туризму. Разом із поїздками на конгреси й виставки діловий туризм включає інсентив-тури. Початок використання поїздок у вигляді заохочення за успіхи в роботі здійснили США в 60-ті роки ХХ ст. На відміну від інших видів туризму, які, не встигнувши оформитися, ставали надбанням відразу багатьох країн у різних регіонах світу, інсентив досить довго “не покидав” Новий Світ. Лише в 70–80-ті роки з розширенням потоку премійованих туристів з Америки на старий континент він охопив Європу, а потім був запозичений і Азією.

Географія інсентив-туризму з тих пір практично не змінилася. США, як і раніше, є основним “постачальником” премійованих туристів. На їхню частку припадає 60 % груп, що прибувають до Європи за лінією інсентиву. Про популярність інсентив-турів у США говорить той факт, що збільшуються

витрати американських компаній на заохочувальний туризм порівняно з витратами на матеріальне стимулювання праці працівників. Збільшується тривалість інсентив-турів. Переважними напрямками заохочувальних турів у США вважаються Мексика, Великобританія, країни Азії і Тихоокеанського басейну.

Винагорода поїздкою набуває все більшого поширення в Європі. Практика показує, що інсентив-тури є кращим стимулом до праці порівняно з будь-яким споживчим товаром. У Великобританії на них припадає 2/5 загальної суми витрат фірм на винагороду своїх співробітників, у Франції й Німеччині – майже половина. Вартість інсентив-турів варіюється від 500 до 1500 американських доларів і вище на людину, а тривалість – від трьох до семи днів. Маршрути заохочувальних поїздок пролягають переважно територією європейських країн.

Домінуючим сегментом на ринку інсентив-туризму залишаються групові поїздки, не дивлячись на зниження їхньої частки з початку 80-х років. Кількість туристів в інсентив-групі може коливатися від декількох осіб до ста й більше. У

половині груп кількісний склад не перевищує 10 осіб. Інсенсив-групи комплектуються з працівників виконавчої ланки компанії, співробітників середнього й вищого керівного рівнів, а також із рядових споживачів, наприклад постійних покупців.

З розширенням ринку інсенсив-туризму з'явилися фірми, що спеціалізуються на організації заохочувальних поїздок. Вони надають кваліфіковану допомогу в розробці й реалізації спеціальних програм стимулювання трудового колективу. За договором з адміністрацією підприємства туристська фірма планує й організовує інсенсив-тури. Дієвість цієї системи заохочення не в останню чергу залежить від того, наскільки вдало фірма вибере маршрут подорожі. Поїздка має бути привабливою для працівників і відповідати їхньому віку, стану здоров'я, релігійним переконанням й особистим інтересам. Тому фірма часто передує своїй роботі спостереженнями за потенційними клієнтами. Найбільш відомими туристськими фірмами, які організують заохочувальні поїздки, у США є "E.F. McDonald Travel Company", "Marits Travel Company", "Top Value Enterprises".

У простому випадку інсенсив-тур – це звичайний тур із мешканням в чотири-п'ятизіркових готелях і насиченою екскурсійною програмою. Такі стандартні програми, як не дивно, більше за все замовляють американські туристи. Існує й інший різновид інсентиву, коли програма поїздки будується відповідно до якої-небудь головної ідеї. Інсенсив-оператори пропонують на вибір, як правило, 20–30 різних програм по кожній країні. Це може бути турнір із гольфу для інсенсив-групи в замиському клубі, прогулянка на повітряній кулі, пікнік на альпійській вершині, круїз із музично-танцювальними вечорами, гастроном-тур.

Зростання інсенсив-турів стало поштовхом до розширення тематики конгресно-виставкової діяльності і проведення спеціалізованих форумів із заохочувального туризму, спричинивши собою організацію університетських курсів підготовки кадрів для цього сегменту туристського бізнесу, сприявши утворенню численних асоціацій, товариств тощо. Одним із них є Товариство посадовців у сфері

заохочувального туризму (СИТІ), яке знаходиться в Нью-Йорку. У його складі 650 членів.

Експерти відзначають, що інсентив-туризм чекає велике майбутнє. У ХХІ ст. він стане головною формою заохочення працівників у провідних галузях світового господарства.

Географія релігійного туризму. Сьогодні, як і багато століть тому, релігійні переконання є одним із головних мотивів подорожей. Щороку понад 200 млн. осіб у світі здійснюють паломництво. З них 150 млн. християн, 20–30 млн. індуїстів, 40 млн. буддистів, мусульман, синтоїстів та ін. Віруючі мандрують для поклоніння святинам у надії знайти душевний спокій, позбавитися тяжкої недуги, відчутти єднання з духовно близькими людьми. Вони вирушають у подорож, щоб виконати накладену епитимію, віддати хвалу вищим силам за знайдену благодать або просто виразити подяку вірі, що наповнює їхнє життя сенсом. Для географічного вивчення широкої

і вельми строкатої картини паломництва використовується районування. У світі виділяються 11 макрорегіонів паломництва:

- християнська Європа;
- Північна Америка з домінуючим становищем християнства й численними іншими релігіями;
- Латинська Америка з переважанням християнства і місцевими традиційними релігіями;
- Північна Африка з переважанням ісламу;
- Західна і Східна Африка, де панує іслам та існують окремі центри християнства і традиційних релігій;
- Західна Азія з домінантою ісламу й анклавними християнства та іудаїзму;
- Південна Азія, де набули поширення індуїзм і буддизм, а також є центри християнства, джайнізму, сикхізму та ісламу;
- Південно-Східна Азія з переважанням буддизму, ісламу, християнства й анклавними індуїзму;
- Східна Азія з панівними буддизмом, конфуціанством, синтоїзмом і ділянками ісламу й християнства;

- Центральна Азія з домінантою буддизму (в основному ламаїзму);
- Середня Азія з пануванням ісламу.

Кожен макрорегіон відомий перш за все світовими центрами паломництва. Вони приймають міжнародні потоки віруючих і нерідко суміщають релігійну спеціалізацію з функціями адміністративного, промислового, культурного й туристського центрів. Крім того, в макрорегіонах існують об'єкти релігійного поклоніння національного й місцевого значення.

Особливе місце серед світових культових центрів посідає Єрусалим – святе місце для прихильників трьох релігій – іудаїзму, християнства та ісламу. Євреї-іудаїсти (іудаїзм – найбільш рання монотеїстська релігія, з якої багато в чому виникає християнство) їдуть у Священне місто, щоб побувати біля Стіни Плачу. Тут, на невеликій площі перед Стіною, вони тужать за колись зруйнованим арабами храмом.

Для християн Єрусалим пов'язаний із земним перебуванням Ісуса Христа. Найважливішим пунктом їхньої паломницької програми є храм Воскресіння – головна святиня християнського світу. Кожен віруючий прагне відвідати цей храм,

поклонитися його реліквіям – Голгофі, каменю Помазання, Живоносній Труні Господній – і помолитися. Склеп, що символізує місце поховання Сина Божого, щільно оточений молельнями різних християнських конфесій.

Мусульмани мають у Єрусалимі свої знамення. Місцем їхнього тяжіння є мечеть Омара – найстаріша з тих, що дійшли до наших днів ісламських культових будов. Її купол символізує священну скелю, з якою, згідно з релігійними уявленнями, пророк Мухаммед піднісся на небеса. Гучний крик муедзина, багато разів посилений динаміками, п'ять разів на день розноситься над горбами стародавнього міста, закликаючи віруючих до молитви.

Центри християнського паломництва. На відміну від Єрусалима, що втілює в собі дивовижну різноманітність релігійних зв'язків, більшість центрів паломництва пов'язане з однією релігією. У християнському світі існує багато святих місць у різних районах Землі. Але найбільш шанобливі серед

них знаходяться в Європі: Рим (Італія), Париж і Лурд (Франція), Фатіма (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія) та ін. Мільйони паломників спрямовуються в ці центри в надії побачити чудесне явище або поклонитися священним реліквіям і залучитися до їхньої благодаті.

Особливо шановані в християн реліквії, пов'язані з хресними муками і смертю Ісуса Христа. Найбільш відома з них – терновий вінець – знаходиться в Парижі, в соборі Нотр-Дам. Він був проданий константинопольським імператором французькому королю в XIII ст. Вінець покоїться на кришталевому кільці, і його виставляють для поклоніння в Страсну П'ятницю при зібранні великого числа пілігримів.

За переказами, тіло Ісуса після смерті було обернуто в шматок льняної тканини, просоченої миром і елеєм, і поміщене в печеру в скелі. Саван дбайливо зберегли і стали йому поклонятися як священній реліквії. Плащаниця зберігається

в срібній броньованій скриньці в кафедральному соборі Туріна (Італія). Один раз на чверть століття вона виставляється на загальний огляд. У такі роки Турін відвідують до 3 млн. паломників.

Інша святиня – краплі крові, що традиційно приписуються Ісусу Христу, знаходиться в бельгійському місті Брюгге. Колись ерусалимський патріарх передав їх у дар хрестоносцю графу Тьєрі Ельзаському. Після повернення з походу він збудував капелу, де належало зберігати реліквію. Сьогодні кожну п'ятницю священну кров у кришталевій посудині можна побачити, а під час свята Днів крові – поцілувати святиню.

Багато центрів християнського паломництва пов'язані з ім'ям Діви Марії. Її культ особливо розвинений у католиків. Дві третини з 6 тис. святинь у Європі присвячені Богоматері. Широкі потоки пілігримів прямують у місця явлення образу Марії. Одне з таких чудес відбулося в XIX ст. у невеликому малопримітному селі Лурд, що розташоване на півдні Франції. Образ Пресвятої Діви з'явився місцевій дівчині. З тих пір інтерес до цього місця не слабшає. Мільйони паломників стікаються сюди в очікуванні нових явищ. Вони відвідують Грот-де-Массаб'ель, де з'явилося видіння, і комплекс

наземних

і підземних церков навколо нього. Сьогодні Лурд – другий після Риму культовий центр за числом християн-пілігримів (4,6 млн. осіб на рік). Подібні святі місця існують в Іспанії, Португалії, Мексиці.

З погляду географії паломництва спеціальний інтерес представляють чудотворні “чорні” ікони й скульптури Мадонни (Чорна Мадонна), що притягають широкі потоки пілігримів. На деяких іконах обличчя й руки Мадонни з часом потемніли від кіптяви свічок або хімічної реакції у фарбі. Якісь статуї Діви Марії спочатку були виконані з темних порід дерева. Найбільш відомі чорні зображення Мадонни знаходяться в Австрії, Швейцарії, Німеччині. У Польщі паломники спрямовуються в Ясна-Гуру, щоб поклонитися національній святині – іконі Ченстоховської Чорної Мадонни. В окремі святкові дні Ясна-Гуру відвідують до 300 тис. осіб.

Окрім культу Ісуса Христа й Богоматері, в християнстві вшановувалися багато святих. Місця, пов’язані з їхніми іменами, також є центрами паломництва. Наприклад, Неаполь відомий у пілігримів перш за все завдяки Святому Януарію, покровителю міста. У прекрасно оформленій капелі собору Сан-Дженнаро зберігаються череп святого і судини з його кров’ю,

що запеклася і що володіє загадковою властивістю періодично плавитися. Вперше цей феномен був відмічений у IV ст. і з тих пір повторюється кілька разів на рік.

Найбільшим центром християнського паломництва, де можна поклонитися відразу багатьом святинам, є Рим. Щорічно його відвідують 8 млн. християн-богомольців. У Вічному місті знаходяться всесвітньо відомі собори. Один із них – Сан-Джованні-ін-Латерано був заснований у IV ст., неодноразово руйнувався і знов відновлювався. Його величають

“матір’ю і головою всіх церков Риму і землі”. У ньому зібрані священні реліквії: голови святих Петра і Павла, іудейський Ковчег Заповіту, святий жезл Аарона, накидка Марії, частина столу, за яким проходила Таємна Вечеря, шабліна “дійсного хреста”. До наших днів збереглися святі сходи. Вони були привезені з єрусалимського палацу Пілата. За переказами, по них вивели

Ісуса Христа на страту. Піднятися 28 мармуровими сходами можна, лише ставши навколішки. На сьогодні Сан-Джованні-ін-Латерано є кафедральним собором Риму.

У межах Риму знаходиться держава-місто Ватикан – центр католицької церкви, резиденція її голови – Папи Римського. У Ватикані зосереджені цінні скарби культури, зокрема собор Святого Петра, що вражає своєю величчю і пишністю. Мільйони паломників стікаються сюди зі всього світу.

Вищеназвані християнські святині не вичерпують повного їхнього переліку. Такої кількості й різноманітності предметів і місць культового поклоніння, як у християнстві, немає в жодній іншій релігії світу.

Центри паломництва мусульман. Мусульмани мають свої центри релігійного тяжіння. Головним серед них вважається м. Мекка в Саудівській Аравії. Слово “мекка” стало синонімом паломництва далеко за межами мусульманського світу, але лише прихильникам ісламу дозволяється відвідувати священне місто, де, згідно з релігійним ученням, народився пророк Мухаммед.

У свято курбан-байрам паломники, що сповідають іслам, стягуються до храму Кааба. Він є великим грубим кубом, складеним із сіро-зелених гранітних блоків. У основі його – майже правильний квадрат, одна діагональ якого проходить з півночі на південь, а інша – із заходу на схід, що свідчить про певний, спочатку закладений астрономічний сенс. У кутку Кааби знаходиться чорний камінь, ймовірно, метеоритного походження. За переказами, його помістив туди сам Мухаммед.

Кааба розташована в мечеті аль-Харам – найбільшому у світі храмі просто неба. Щороку на богоміллі на його території збираються до 2 млн. осіб. Паломники сім разів обходять навколо Кааби в напрямі проти годинникової стрілки, перш ніж доторкнутися до чорного каменя й поцілувати його. Подорож до Мекки є одним з основних обов’язків мусульман.

Інша їхня святиня знаходиться в м. Медина, також розташованому в Саудівській Аравії. Медина – сучасне арабське місто з шестисмуговими автомагістралями. Порівняно з Меккою земля тут родючіша, тому місто утопає в зелені.

Мечеть

у Медині поступається за розміром храму аль-Харам, але відрізняється дивовижною красою. Рожевий граніт прикрашений кахлями і мозаїкою, чеканними узорами й золотом. Посеред мечеті обгороджені місце, де, за існуючим повір'ям, жив і вчив Мухаммед, глинобитна хатина, де він відпочивав і харчувався, і могила, де пророк був похований. Святині Мекки і Медини мають загальноісламське значення.

Центри буддійського паломництва. Буддизм – одна з трьох світових релігій разом із християнством та ісламом. Він виник у Стародавній Індії в VI–V ст.ст. до н.е. і потім розповсюдився в Південно-Східній і Центральній Азії, частково

в Середній Азії і Сибіру.

Ортодоксальні буддисти не здійснюють паломництва в тому сенсі, якою вкладають у нього християни або мусульмани. Проте вони мають свої святині і роблять до них індивідуальні подорожі в пошуках духовної досконалості. Аж до приєднання Тибету до Китаю у 1951 р. тисячі паломників вирушали в довгий і небезпечний шлях у священне місто Лхаса, що розташоване в Гімалаях на висоті 3650 м. Тут знаходяться монастир і палац Далай-лами – духовного глави буддистів.

У просторому багатопверховому палацовому комплексі, зведеному у XVII ст., налічується понад 1000 різних приміщень, не менш 10 тис. предметів поклоніння і 20 тис. статуй. Палац був зимовою резиденцією голови Тибету до 1959 р., поки нинішній Далай-лама XIV не емігрував до Індії.

Інша святиня буддійського світу розташована в м. Канді (Шрі-Ланка). У самому центрі міста на березі штучного озера стоїть обнесений ровом храм Даліда Малігава, в якому як найбільший скарб зберігається ліве ікло Будди. На думку віруючих, це – головне надбання країни, застава й гарантія її суверенітету.

Центрами тяжіння буддійських паломників є численні статуї Будди. У японському місті Нара, недалеко від Осаки, в монастирі Тодайдзі, знаходиться відома визначна пам'ятка Японії – бронзова статуя Великого Будди. Сидяча фігура досягає у висоту 16 м. Права рука Будди з відкритою долонею

протягнута вперед на знак благословення, положення лівої руки символізує виконання бажань. Поряд із Буддою встановлена дерев'яна колона з невеликим отвором, через який кожен паломник намагається пролізти. На переконання віруючих, у разі успіху він опиниться в раю. Палігрими стікаються сюди по двоє, по троє, іноді поодиночці. Їх легко можна відрізнити в натовпі туристів.

Географія екскурсійного туризму релігійної тематики. Близькі паломництву потоки формуються екскурсійним туризмом релігійної тематики. Такі поїздки звичайно не такі тривалі, як мандри віруючих, розраховані на дітей і дорослих, організовуються в будь-який час року і не прив'язані до культових свят. Якщо для богомольця важливий духовний момент, то турист вирушає в подорож Святими місцями із культурно-пізнавальною метою. У деяких турах одночасно можуть брати участь як паломники, так і туристи. За маршрутом вони відвідують культові святині й архітектурні пам'ятки минулого, що дозволяє світським людям залучитися до духовних традицій. Проведення подібних турів вимагає скрупульозної підготовки. Група підбирається особливо ретельно, щоб у неї не потрапили люди, яким абсолютно чужі віра й пошана до церкви. Її супроводжують обізнаний із теми екскурсовод, бажано людина віруюча, і представник церкви. За допомогою останнього присутні одержують уявлення про духовні цінності.

Крім Ізраїлю з його ранньохристиянськими і мусульманськими пам'ятками, туристи такого роду виявляють цікавість до Йорданії. В історії християнства ця земля згадується в Старому й Новому Завітах. Тут протікає річка Йордан, у водах якої хрестився Христос. Широкі туристські потоки з ознайомлювальними цілями прямують до Греції – спадкоємиці великої Візантії, колиски православ'я, з її гірськими монастирями, чернечою республікою Афон, і до Ватикану – центру католицької церкви. Релігійні визначні пам'ятки приваблюють туристів до Франції: 57% пам'яток, складових її національного надбання, що знаходяться під охороною держави (включаючи придорожні хрести й надгробки), представляють релігійні об'єкти, що діють як культові або

пам'ятні.

Географія наукового туризму з релігієзнавчими цілями. Свої потоки формує науковий туризм із релігієзнавчими цілями. Туристи спрямовуються до центрів не тільки монотеїстських існуючих релігій, але і в країни з багатим політеїстичним минулим. Це – перш за все Єгипет, а також Італія і Греція. Особливий науковий релігієзнавчий інтерес представляє Схід – Індія, Китай, Японія. Поїздки фахівців нечисленні, але вони розширюють географію релігійного туризму і роблять його потоки в цілому повнішими.

У зв'язку зі зростанням попиту на релігійні тури за кордоном з'явилися фірми, що спеціалізуються на організації подорожей у співпраці з церквою. Остання, зважаючи на гуманістичну спрямованість туризму, для залучення клієнтури опублікувала документ під назвою “Моління-прохання, паломництва та їх художній і архітектурний аспект”. Він розповсюджується, зокрема, в Польщі та інших країнах Центральної і Східної Європи через релігійну пресу, за допомогою ділових партнерів із туризму, а також на виставках і біржах. Таким чином церква і відповідні фірми беруть участь у формуванні туристських потоків.

Різного роду організації й установи, у свою чергу, роблять вплив на їхню спрямованість. У Франції існує Фонд із культурних і міжнародних заходів у горах, покликаний захищати і пропагувати культурну спадщину країни. На засоби державних і муніципальних структур він провів реставрацію каплиць і церков у віддалених гірських місцевостях і розгорнув рекламу для залучення уваги й інтересу туристів до них.

Велику допомогу храмам у прийомі індивідуальних туристів і паломників надає Асоціація священників Святих місць. Розвитку релігійного туризму приділяється увага і в інших країнах.

Географія лікувально-оздоровчого туризму. Подорожі з лікувальною метою мають давню історію. Ще стародавні греки й римляни використовували цілющі джерела і місця зі сприятливим кліматом для того, щоб поліпшити своє здоров'я. На курорти прибували не тільки хворі, але й здорові люди, які

бажали відпочити і мали для цього достатні кошти. У Греції славилися Епідавр і Кос, а в Римі знаменитий був світський приморський курорт Байї.

Змінювалися часи, але мотивація подорожей залишалася та сама. Цілющі властивості природних чинників, як і раніше, привертають увагу хворих до курортних місцевостей. Потоки туристів із лікувальною метою поки не такі численні, як маса охочих відпочити й розважитися, але вони стрімко ростуть, розширюється їхня географія.

Особливості лікувально-оздоровчого туризму. Лікувально-оздоровчий туризм має ряд відмінних рис. По-перше, перебування на курорті, незалежно від типу останнього й захворювання, має бути тривалим, не менше ніж три тижні. Тільки в цьому випадку досягається бажаний оздоровчий ефект. По-друге, лікування на курортах коштує дорого. Хоча останнім часом стали розроблятися порівняно дешеві тури, цей вид туризму розрахований в основному на заможних клієнтів. Ці туристи роблять вибір між курортами, що спеціалізуються на лікуванні конкретного захворювання, і курортами змішаними, які надають загальнозміцнюючу дію на організм і сприяють відновленню сил.

Останнім часом ринок лікувально-оздоровчого туризму зазнає змін. Традиційні санаторні курорти перестають бути місцем лікування й відпочинку осіб похилого віку і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів.

Сучасні трансформації курортних центрів обумовлені двома обставинами. Перш за все, зміною характеру попиту на лікувально-оздоровчі послуги. У моду входить здоровий спосіб життя, і у всьому світі зростає кількість людей, які хочуть підтримувати хорошу фізичну форму і потребують відновних антистресових програм. В основному це люди середнього віку, що віддають перевагу активному відпочинку і часто обмежені в часі. На думку експертів, споживачі такого типу будуть головними клієнтами санаторних курортів і гарантією процвітання лікувально-оздоровчого туризму в XXI ст.

Друга причина переорієнтації курортів полягає в тому, що традиційна їхня підтримка, зокрема фінансова, з боку муніципалітетів і держави скорочується. Оздоровниці

вимушені диверсифікувати свій продукт, щоб вийти на нові сегменти споживчого ринку й привернути додаткових клієнтів.

Зберігаючи лікувальну функцію, курорти роблять різноманітнішою програму перебування пацієнтів, проводять культурні й спортивні заходи. Вони пропонують широкий вибір комплексів оздоровчих і поновлюючих сили послуг. Дуже популярна останнім часом у приморських готелях таласотерапія, мають підвищений попит також програми “Антицелюліт”, “Фіто-Красота-Омолодження”. Гнучкішою стає тривалість курсів лікування й оздоровлення.

Основні типи курортів. Розрізняють три головних типи курортів: бальнеологічні, грязьові й кліматичні. На бальнеологічному курорті як головний лікувальний чинник використовуються природні мінеральні води. Вони рекомендуються для зовнішнього (ванни) і внутрішнього (пиття, інгаляції тощо) споживання. Мінеральні води допомагають вилікуватися від численних недуг. Серед пацієнтів, що приїжджають на бальнеологічні курорти, переважають люди із захворюваннями шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної і нервової систем, опорно-рухового апарату тощо. Медичні дослідження, що проводяться, підтверджують ефективність лікування ряду захворювань на бальнеологічних курортах. Воно дає результати, порівняно з дією звичайних лікарських препаратів, але при цьому виключаються побічні ефекти, неминучі при прийомі ліків, подовжується період ремісії, знижуються вірогідність подальших загострень і їхня інтенсивність.

Інший тип курортів – *грязьові* – прив’язаний до родовищ лікувальної грязі (пелоїдів). Грязелікування показано переважно при патології суглобів, нервової системи травматичного походження, а також при гінекологічних і деяких інших захворюваннях. Завдяки сучасним методам і передовим технологіям грязелікування дозволяє добитися високих медичних результатів, що сприяє зростанню популярності грязьових курортів у туристів, що потребують лікарської допомоги.

Кліматичні курорти такі ж різноманітні, як і сам клімат. Лісові (рівнинні), гірські, приморські, клімато-кумисолікувальні – кожному з них властива унікальна комбінація

клімато-погодних чинників (температура, атмосферний тиск, сонячне випромінювання тощо), які використовуються з лікувально-профілактичною метою. Від поєднання цих чинників залежить профіль курорту. Якщо лісові курорти з характерним для них континентальним кліматом приймають головним чином осіб, які страждають захворюваннями верхніх дихальних шляхів, астмою, розладами нервової системи, то перебування на гірських курортах рекомендується при початкових формах туберкульозу й анемії.

Найбільш поширений тип кліматичних курортів – приморський. Усе більше й більше туристів відкривають для себе можливість суміщати відпочинок на морі з ефективним лікуванням. Морський клімат дозволяє подолати багато недуг. Він благотворно діє на людей із захворюваннями крові, кісткової тканини, лімфатичних залоз. Після закінчення курсу лікування самопочуття пацієнтів поліпшується, тривалий час вони можуть обходитися без медикаментів або скоротити дози лікарських препаратів, що приймаються.

Ще один різновид кліматичних курортів – клімато-кумисолікувальні курорти. Вони розташовані в зоні степів і відомі своїм комбінованим методом лікування, що поєднує цілющі властивості посушливого степового клімату й кумису – кисломолочного напою з кобилячого молока. Кумис підвищує засвоюваність білків і жирів, сприяє збільшенню ваги. Кількість клімато-кумисолікувальних курортів у світі невелика – близько 40. Переважна їхня частина (приблизно половина) знаходиться в Російській Федерації, а також у колишніх радянських республіках (Казахстан, Туркменістан).

Разом із трьома основними типами курортів – бальнеологічними, грязьовими і кліматичними – виділяються перехідні курорти, що займають проміжне положення. Вони використовують відразу декілька природних лікувальних чинників, наприклад мінеральні води і грязі або клімат і мінеральні води, і не можуть бути віднесені до якогось одного з трьох типів. Перехідні курорти порівняно широко поширені в Європі і приваблюють туристів, яких кожного року стає все більше.

ПРОГРАМА КРАЇНОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Територія в країнознавстві. Географи застосовують два терміни – “простір” і “територія”, вкладаючи в них одне значення. Так, у “Географічному енциклопедичному словнику” поняття географічного простору визначається шляхом перенесення терміна “простір” із філософії в географію аналогічно, але з урахуванням особливості Землі як планети: “Геопростір – форма існування географічних об’єктів і явищ в межах географічної оболонки”.

У географії робляться спроби класифікації простору. Тут виділяються:

- *геодезичний простір*. Він визначається розміром і формою земної кулі;
- *фізико-географічний простір*. На відміну від геодезичного, він якісно підрозділяється на сушу, океани, моря, а вони у свою чергу підрозділяються у фізико-хіміко-біологічному відношенні;
- *соціально-економічний простір* – це територія, на якій живе і діє людина. За розмірами він поступається фізико-географічному простору, особливо за рахунок великих акваторій.

Поняття території відрізняється від поняття простору своєю конкретністю і прихильністю до певних координат.

Територія – частина поверхні земної суші з властивими їй природними, а також створеними в результаті людської діяльності властивостями й ресурсами. Територія характеризується наявністю особливого виду ресурсів: протяжністю (площею), особливостями географічного положення, певним типом природного ландшафту, ступенем освоєння людьми.

Склад території країни. З погляду географів, основною територіальною одиницею є держава. Саме в державних кордонах територіально суміщені всі структури країни.

Територія країни – частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом певної держави. Державну територію складають суша в межах кордонів, води (внутрішні й територіальні) і повітряний простір, що знаходиться над сушею і водами. Надра, які розташовані під сухопутною і

водною
є приналежністю держави.

територією,

До складу території країни входять територіальні води. Багато приморських держав мають межі територіальних вод на відстані від 3 до 12 миль від берега. 22 країни, зокрема латиноамериканські, після Другої світової війни встановили 200-мильну зону територіальних вод. Територіальні води відрізняються від 200-мильних прибережних економічних зон. У цих зонах держави мають суверенні права на мінеральні і біологічні ресурси, а інші країни користуються свободою судноплавства і мають доступ до надлишків допустимого вилову (згідно з Конвенцією ООН із морського права).

Континентальний шельф також є економічною приналежністю держави. Він характеризується такими ознаками:

- межуванням з державною територією;
- завглибшки до 200 м;
- технічною доступністю ресурсів.

Конвенція ООН із морського права свідчить, що зовнішня межа континентального шельфу не може перевищувати відстань у 350 миль від берега або відстань у 100 миль від ізобати в 2500 м. Країни мають виняткове право на розвідку, освоєння й експлуатацію “свого” шельфу, але не мають суверенних прав на відповідну акваторію.

Для географів ці чинники мають велике значення, оскільки шельфи й риболовецькі зони держав нерідко перевищують площу їхньої сухопутної території і можуть значною мірою підвищувати ресурсний потенціал. Відсутність же виходу до моря негативно відбивається на розвитку держав.

Параметри території країни. До основних параметрів території країни відносяться: розмір, кордони, конфігурація. Розглянемо їх докладніше.

Розмір *території* країни впливає на багато сторін її суспільного життя. Чим більше площа держави, тим, як правило, різноманітніше й багатше його ресурси. Велика площа також обумовлює значну різноманітність місця існування. Держави з великою територією мають значно більше можливостей для розвитку різних господарських галузей. Чим менше розмір

території країни, тим більше роль зовнішньоекономічної складової в її господарстві.

Наявність великої території допомагає долати несприятливе географічне положення. Так, для великих держав, порівняно з малими й середніми, досить актуальними є проблеми міжрайонних зв'язків й інфраструктури, інакше кажучи, проблеми “подолання простору”. На подолання великих просторів і відстаней витрачається багато часу, а також певна частина національного доходу. Але разом із тим великі країни володіють більшими можливостями для маневру в економічній сфері.

Територію як ресурс неможливо нічим замінити. У всіх країнах відбувається інтенсифікація використання території. І це неминуче, адже розмір території є постійним, незмінним, а кількість населення й економічний потенціал зростають. Так, наприклад, у Японії на 1 км² виробляється в 15 разів більше продукції, ніж у США.

Державні кордони. Їхня характеристика. Державні кордони є політичною й економічною межею, лімітованою державним ладом, національною відособленістю, митним контролем, правилами зовнішньої торгівлі тощо.

На відміну від багатьох інших соціальних меж, які відрізняються значною рухливістю, державний кордон є стійким і жорстко фіксованим. Стародавня Греція дала нам перший приклад фіксації кордонів, коли була поставлена прикордонна колона між Пелопоннесом і Аттикою. Але навіть у XIX столітті в Європі державні кордони нерідко були відсутні. Вивчення стійкості державних кордонів пов'язано з аналізом історичного розвитку держави. На Близькому й Середньому Сході,

в Африці й Латинській Америці існує багато неврегульованих територіальних питань, які часто виливаються в кровопролитні військові конфлікти.

Грунтуючись на походженні й тривалості існування державних кордонів, їх можна розділити на дві категорії: антецедентні і субсеквентні. Антецедентні кордони передують остаточному заселенню й розвитку тих регіонів, які вони оточують. Прикладом такого типу кордонів є межа між Канадою

і США, яка проходила по 49-й паралелі в період 1782–1846 рр. і яка розділяла дуже рідконаселені території.

Субсеквентні кордони протилежні антецедентним в тому сенсі, що вони проводяться після заселення території. Тут прикладом є кордони між європейськими країнами.

Існують два основні етапи встановлення державного кордону – делімітація і демаркація. Делімітація – це визначення (за угодою між урядами сусідніх держав) загального напрямку проходження державного кордону й нанесення його на географічну карту. Демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості й позначення її відповідними прикордонними знаками. Робота з демаркації є перенесенням на місцевість результатів делімітації державного кордону.

У міжнародних відносинах в XIX ст. розрізнялися природні і штучні кордони. Природні кордони пов'язані з природними рубежами, які створюють сприятливі умови для розвитку держави і її оборони (гори, річки тощо). Штучні кордони пов'язані зі створенням ліній військово-інженерних зміцнень, які розділяють державні території. Яскравим прикладом штучних кордонів є Велика Китайська стіна.

Інша концепція кордонів у XIX ст. – це теорія етнічних або мовних меж. Тут пропонувалося проведення кордонів щодо лінії переважання тієї або іншої мови. При проведенні сучасних державних кордонів етнічна ознака зіграла дуже важливу роль. Так, на Версальській мирній конференції при рішенні спірних прикордонних питань широко використовувався принцип встановлення державних кордонів відповідно до етнічних меж. Цим же принципом керувалися в 1948 р., коли проводився кордон між Пакистаном і Індією.

Кордони проводяться двома способами:

- 1) прикордонну лінію проводять між двома крапками, при цьому увагу на природні й історичні рубежі не звертають. Прикладом цього є кордони між штатами США, між Канадою і США. Цей кордон називається геометричним;
- 2) прикордонну лінію проводять по меридіанах або паралелях. Прикладом тут може служити кордон між Північною і Південною Кореєю, встановлений по 38-

градусній паралелі. Цей кордон називається астрономічним.

Необхідно відзначити, що крім зовнішніх державних кордонів у кожній країні є так звані внутрішні кордони. Вони підрозділяються на фізичні і соціальні. До фізичних кордонів відносяться різного роду природні рубежі: орографічні, ландшафтні та інші. Вони визначають ступінь різноманітності (мозаїчність) середовища, в якому розвивається суспільна діяльність.

Що ж до соціальних кордонів, то сюди відносяться межі економічних регіонів, а також адміністративні.

Вони встановлюються державою для вирішення певних соціально-економічних завдань. Це можуть бути межі пріоритетних зон, наприклад для капітальних вкладень, межі поясів цін, межі депресивних районів тощо.

Конфігурація – форма території країни, яка визначається її кордонами. Вивчення параметрів території має певне теоретико-методологічне значення, дозволяє формувати просторове уявлення про країну. Практичне значення конфігурації задоволено важливо. Особливості конфігурації впливають на: зовнішні і внутрішні зв'язки; параметри інфраструктури; розташування політико-адміністративних і промислових центрів; розміщення продуктивних сил; туристські ресурси, а в цілому – на всю галузь туризму.

Усе вищенаведене – територія, межі, конфігурація – підводить нас до характеристики **географічного положення країни** – першого пункту плану країнознавчого дослідження. Від того, наскільки яскраво, образно охарактеризований цей розділ, значною мірою залежить подальше враження туриста про країну.

Неприпустимо перенавантажувати характеристику географічного положення, включаючи в неї всі відомості про оточення країни, необхідний жорсткий відбір матеріалу. Єдиним критерієм такого відбору може бути виділення тих відомостей, явищ і предметів, які формують риси своєрідності та унікальності в зовнішності держави.

Тому немає необхідності, навіть неприпустимо давати розгорнену відповідь на кожен пункт плану. До самого плану, його змісту також слід підійти аналітично, маючи на увазі ті ж

критерії. Звичайно, бажано включити в характеристику всі категорії, або системи відносин, географічного положення. Але, як у всякому правилі, тут також може бути виняток. Головне – дати уявлення про той простір, навколишнє середовище, в якому існує держава, і визначити пов'язані з цим передумови розвитку туризму.

Класичний план характеристики географічного положення запропонував основоположник вітчизняної економічної географії Н.Н. Баранський. Але в туристському країнознавстві для складання й оцінки географічного положення представляється необхідним дати короткі пояснення за основними пунктами плану. Опис положення об'єкта щодо основних ліній і крапок на карті або на материк у означає необхідність визначити власне місцеположення території країни.

При цьому досить указати істотні риси місцеположення, відзначивши, наприклад, що країна розташована в помірних широтах уздовж східної окраїни такого-то материка або уздовж східного узбережжя.

Далі слід назвати, до узбережжя яких значних об'єктів вод Світового океану має вихід країна і які можливості з цим пов'язані. Характеризуючи ж положення щодо річок і озер, ураховують тільки ті з них, які належать одночасно ще хоч би одній державі.

Потім підлягають обліку ті великі форми рельєфу, які знову-таки розташовані одночасно на території декількох держав-сусідів. Тобто може йтися, наприклад, про сумісне використання у сфері туризму тих гірських систем або гірських країн, які, розташовуючись поза територією тієї або іншої країни, захищають її від холодних, жарких, вологих, сухих повітряних мас, перешкоджаючи або сприяючи проникненню їх на цю територію.

Потім подається матеріал, що складається з двох частин: перша – простий перелік тих кліматичних поясів, у яких розташована країна; друга – не тільки вказівка, які розташовані поряд із цією державою центри впливу на неї, але й коротка довідка про те, як це впливає на туризм.

Далі доцільно назвати природні зони, в яких розташована

територія, давши коротку оцінку того, наскільки це сприятливо для туризму.

Далі слідує характеристика економіко-географічних аспектів положення країни. Спочатку треба просто перерахувати держави, з якими вона граничить. Що стосується ресурсно-географічного положення, то слід звернути увагу на збіг або незбіг потенціалів у сусідніх країнах, що відрізняються один від одного за різноманітністю, багатством і значущістю ресурсів сфери туризму. Якщо в навколишніх країнах ресурсний потенціал бідніше або він істотно відрізняється за складом, це вигідно для країни. Потім треба встановити, чи є в найближчому оточенні країни реальні споживачі продукції турбізнесу. За інших рівних умов це економічно розвинені країни (промислові й торгові). Сприятливою межею географічного положення є наявність великих центрів і районів туризму на території сусідніх країн.

Характеризуючи транспортно-географічне положення, слід звертати увагу на те, які види транспорту забезпечують у сфері туризму міжнародні перевезення і зв'язки країни. Під оцінкою при цьому розуміється специфічна особливість її положення в системі шляхів континенту: центральне, периферійне, окраїнне, віддалене, ізольоване тощо.

Якщо держава є членом військового блоку, про це необхідно написати, оцінивши, що із цього виходить. Якщо не є, то не потрібно про це взагалі згадувати.

Туризм дуже чутливий до екологічної ситуації. У цьому випадку доцільно вказати як благополуччя, так і неблагополуччя (в екологічному відношенні) простору, що оточує країну.

Географічне положення як умова місцеположення дозволяє розкрити основні передумови розвитку туризму, тому є обов'язковою складовою частиною туристської характеристики країни.

Природа, природне середовище, – один із найважливіших блоків країнознавства. Природні умови і природні ресурси будь-якої країни є, як правило, основною частиною потенціалу, що визначає можливості розвитку

туризму. Це вимагає достатньо уважного й докладного розгляду практично всіх основних компонентів природи на території, що вивчається. У курсі комплексного географічного країнознавства застосовується такий стандартний план характеристики: рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинність, тваринний світ, природні зони тощо, аналогічний курсам загального землезнавства і фізичної географії. Таким чином, комплексне країнознавство і туристське країнознавство тісно зв'язані між собою, мають загальний об'єкт дослідження і є розділами однієї галузі знання – країнознавства. Але до цього загального об'єкта дослідження вони підходять із різних точок зору: комплексне країнознавство розглядає загальні взаємозв'язки між цілісною природою, господарством і населенням, а туристське країнознавство вивчає ті компоненти природи і просторові відмінності, які роблять вплив на розвиток туризму. Обидва ці курси мають схожу структуру, але розрізняються за цілями і детальністю вивчення матеріалу.

У туристському країнознавстві необхідно характеризувати ті компоненти й елементи природи, які визначають можливості розвитку не господарства в цілому, а туризму, а також, аналізуючи природну своєрідність територій, розуміти залежність видів і напрямів турбізнесу від певних властивостей і компонентів природи. Цим обґрунтовано відступ від стандартного плану характеристики. Так, наприклад, для фізико-географічної і комплексної країнознавчої характеристики обов'язковою є характеристика ґрунтів, які, за образним виразом В.В. Докучаєва, служать “дзеркалом ландшафту”. У туристському країнознавстві в переважній більшості випадків доцільно опустити характеристику ґрунтів, оскільки безпосередньо вона на туризм не впливає. Аналогічний приклад: у тих країнах, де річки й озера малі, мілкі й розташовані у важкодоступних районах, характеризуючи внутрішні наземні води, слід обмежитися декількома загальними фразами, оскільки очевидно, що для розвитку туризму ці елементи природи явно не мають значення. Навпаки, треба приділити велику увагу вивченню і характеристиці підземних мінеральних вод, оскільки

можливість розвитку лікувально-оздоровчого й рекреаційного туризму безпосередньо пов'язана з їхнім використанням практично у всіх країнах.

Далі розглянемо за планом всі основні компоненти й елементи природи, характеристика яких необхідна для складання туристської характеристики природи країни.

Рельєф – основоположний компонент природи будь-якої країни. По-перше, характеристика рельєфу формує первинний образ території, крім того, рельєф визначає можливості розвитку багатьох видів туризму, тобто він має самостійне значення як умова розвитку турбізнесу. По-друге, рельєф – важливий чинник, що впливає на всю решту компонентів природи: клімат, води, рослинність і тваринний світ значною мірою визначаються особливостями рельєфу. Чим мозаїчніше рельєф, тим більше різноманітності в інших компонентах, тим багатше природа в цілому. Чим яскравіше виражено чергування форм рельєфу, тим більший інтерес воно представляє для туризму.

Загальну характеристику рельєфу доцільно почати, вказавши, які форми рельєфу знаходяться на території, яке їхнє співвідношення за площею (яка з них переважає), перерахувати назви найбільш значних гір і рівнин.

Клімат – головний компонент природи, що визначає можливості розвитку туризму в будь-якій країні. Причина цього в тому, що саме клімат, його особливості визначають попит. Вибираючи країну, турист перш за все цікавиться тим, які

клімат і погода, наскільки вони будуть сприятливі для відпочинку. Крім того, клімат впливає практично на всі інші компоненти природи. Різноманітність кліматичних умов – одна

з головних причин різноманітності видів і напрямів туризму в певній країні. У характеристиці клімату й погоди слід звернути увагу на ряд положень (аспектів). По-перше, клімат і погода – різні поняття, хоч і однаково важливі для туризму. При цьому клімат – поняття більш загальне порівняно з погодою. Тому починати характеристику слід із вивчення основних

закономірностей і понять клімату, розглядаючи послідовно головні елементи, явища і показники, що характеризують їх. Перш за все, слід звернути увагу на те, в яких (якому) кліматичних поясах розташована країна і які особливості їхнього розповсюдження по території. Якщо на території країни декілька кліматичних поясів, то доцільно вибрати найбільш сприятливий для туризму і спочатку дати характеристику цього поясу.

Потім треба послідовно визначити основні елементи: дані про температуру, тиск, вологість, опади, вітри. Розглядаються параметри показників протягом року, в середньому за рік, за сезонами, а також зміни – амплітуди коливань. Амплітуди важливі при визначенні специфічних особливостей клімату. Так, наприклад, значні амплітуди коливань типові для областей із континентальним і різко континентальним кліматом,

а в приморських районах амплітуди коливань невеликі. Характеристику всіх кліматичних показників слід давати за основними сезонами.

Характеристика вод є обов'язковим компонентом будь-якої туристської характеристики, оскільки практично немає країни, де води не відігравали б важливу роль у розвитку туризму. Навіть у країнах, розташованих у зоні пустель, туризм орієнтується перш за все на певні річки або озера, підземні джерела, оазиси або ділянки морського узбережжя. Характеристику вод доцільно почати з розгляду вод Світового океану, що омивають країну: моря, океани, затоки або протоки. Треба назвати їх, а потім дати коротку характеристику вод тих морів або океанів, які визначають можливості розвитку туризму в цій країні. У рельєфі дна Світового океану виділяють чотири зони, але з погляду туризму інтерес представляють головним чином перша (зона шельфу або материкової мілини) і менше – друга (перехідна, що складається з ланцюжків островів і улоговин окраїнних морів). Країни зі значними ділянками мілководного шельфу мають (за інших сприятливих умов) хороші умови для розвитку рекреаційного пляжного, спортивного, круїзного й оздоровчого видів туризму. Склад гірських порід, що складають дно, також впливає на

можливості розвитку пляжно-купального туризму і яхтингу (якщо дно складено піском або дрібною галькою) або дайвінгу (якщо дно кам'янисте або великогалькове). Різкий перепад висоти дна (глибини) біля берега (перелом дна) створює найбільш сприятливі передумови для розвитку серфінгу, іноді буває два-три таких переломи (наприклад, деякі ділянки уздовж східного узбережжя Австралії). Ланцюжки островів або одиночні острови, особливо цілі архіпелаги (вони бувають як вулканічного, так і материкового походження) створюють додаткові можливості для розвитку туризму. Підводні скелі, печери й уступи в теплих морях служать основою зростання коралів і представляють інтерес для любителів підводного плавання. Коралові острови й лагуни

з дрібним білим піском – справжній “рай” для купання й відпочинку.

Характеристика кожного із цих об'єктів (моря або частини океану) має включати їхню назву, місцезположення щодо території країни і щодо території океану (окраїнне, внутрішнє або міжострівне). Потім дається характеристика глибин,

у першу чергу прибережної зони (середня й максимальна глибина дна), рельєфу дна, зокрема наголошується, в якій зоні дна Світового океану знаходиться це море тощо. Особливу увагу слід приділити характеристиці берегової лінії. Порізана берегова лінія, створюючи численні затоки й острови, служить додатковою сприятливою умовою розвитку туризму. Далі слід дати характеристику властивостей вод моря або частини океану: температура і її зміна за сезонами року, солоність, рух вод (течії і хвилювання води) і стисло повідомити про органічне (біологічне) життя водоймища. Якщо водоймище замерзає, слід указати тривалість і, за можливістю, стійкість льодового покриву. У ряді країн важливим ресурсом розвитку туризму стають припливи, що досягають значних висот, – 10 м і більше. Якщо країна має велику акваторію моря (або морів) із численними островами (архіпелагами), це сприятливі можливості для розвитку морського круїзного туризму і яхтингу.

Характеристика *вод суши* включає характеристику річок,

озер, боліт, підземних мінеральних вод. Коротку характеристику льодовиків слід навести в розділі “Рельєф країни”, а докладна характеристика льодовиків представляє безперечний інтерес, але це вже ресурси розвитку спортивного, зокрема гірськолижного туризму. Загальна характеристика річок включає відомості про те, наскільки багата ними територія країни, які вони за розмірами, значенням, величиною й особливостями розміщення. Потім слід перерахувати найбільші головні річки країни й навести характеристику декількох річок різного типу, що представляють інтерес для туризму (назва річки, її місце в річковій системі (головна річка або притока), місцеположення, витік, гирло; характер перебігу річки (гірська або рівнинна, багато- або маловодна). Великий вплив на розвиток певних видів туризму роблять режим річки (зміна рівня води, наявність і час повені, межені, паводків, тривалість і стійкість льодового покриву, час льодоставу і льодоходу), характер русла (наявність порогів, водопадів, “щік”, перекочувань) і річкової долини.

Загальна характеристика озер включає інформацію про те, наскільки багата ними територія країни, які вони за походженням, величиною, глибиною, які особливості їхнього розміщення. Далі також слід назвати найбільш великі озера і дати характеристику тих із них, які представляють найбільший інтерес для різних видів туризму. Часто навколо великого озера або уздовж великої річки формується особливий мікроклімат – сприятливий для розвитку туризму. Крім того, на берегах подібних водоймищ, як правило, є безліч великих і малих історичних і культурних центрів, що сприяє розвитку круїзного озерно-річкового туризму. Мінеральні озера – це важливий ресурс для лікувально-оздоровчого туризму. Річки й озера

часто мають багатий підводний світ, тваринний і рослинний, коротка характеристика якого є необхідною і доцільною.

Рослинність – один із найважливіших компонентів природи, що визначає загальний вид території, співвідношення відкритих і закритих просторів, а значить, живописність місцевості. Значення рослинності як умови розвитку туризму дуже велике; перше місце за ступенем значущості посідають

ліси (деревна рослинність). Ліси збагачують повітря киснем, поглинають вуглекислий газ, очищуючи повітря від забруднення. Найбільш привабливі для туристів сухі світлі ліси з великою різноманітністю видового складу. Не менш цікаві також багатоярусні ліси зі складним складом рідкісних, часто унікальних порід (наприклад тропічні ліси в Таїланді). Друге місце за ступенем привабливості посідають лісостеги, савани

й рідколісся (трав'яниста рослинність там переважає), особливо в країнах Африки. Болота займають величезні площі в багатьох країнах, але значущість рослинності боліт для туризму менша. Природна трав'яниста рослинність степів збереглася тільки в заповідниках, національних парках або високо в горах (альпійські і субальпійські луки, що відрізняються барвистим різнотрав'ям). Твердолисті ліси і чагарники

субтропічного поясу цікаві за видовим складом, але зустрічаються тільки на окремих ділянках. А чагарникова рослинність пустель настільки розріджена (за винятком оазисів і рослинності уздовж рідкісних водоймищ), що не становить реального практичного значення для туризму, створюючи лише загальний фон території.

Характеристика рослинного покриву як умови розвитку туризму починається з указівки переважаючого типу або типів рослинності і домінуючих видів рослин, відповідних кожному типу. На підставі цих рослин визначаються типові або типові рослинні співтовариства. Наприклад, у зоні змішаних лісів переважає деревна рослинність, яка в основному представлена соснами, дубами й буками. Типовим рослинним співтовариством є ліси сосново-дубових буків.

Для оцінки можливостей використання необхідно перерахувати, які групи рослин (за їхнім значенням у рослинному співтоваристві) зустрічаються на цій території. Наприклад, якщо на певній ділянці території країни зустрічаються (мешкають) рідкісні, ендемічні й реліктові рослини (тварини), це є підставою для розвитку екскурсійно-пізнавального або екологічного туризму.

Характеристику *тваринного світу* в країні потрібно починати знову ж таки з переліку типових тварин, що мешкають у природних зонах на цій території. Продовжити

вивчення

й характеристику можна двома шляхами: перший – перерахувати основні групи тварин, що зустрічаються на цій території; далі дається коротка характеристика кожній із груп, починаючи з найчисленніших (наприклад за видовим складом) і доступних для туристів. Другий шлях – дається характеристика

фауни за місцями існування груп тварин, починаючи з того середовища, яке найпривабливіше для туристів і/або задіяне в турбізнесі. Наприклад, при характеристиці фауни невеликої острівної тропічної держави доцільно спочатку дати характеристику мешканців океану (або морів). План такої характеристики має послідовно включати розгляд усіх груп.

Однією з найважливіших умов розвитку туризму є **населення**, яке виступає одночасно як фон (формуючи разом з природою й економікою “образ” країни) і як суб’єкт розвитку туризму. Існує декілька докладних планів характеристики населення, розроблених географами, соціологами й економістами різних шкіл. Зі всієї сукупності тут були вибрані ті положення, які представляють інтерес із погляду країнознавства.

Характеристика населення включає елементи і явища, що дають уявлення про жителів країни. Склад елементів і явищ складний, не всі вони мають однакове значення в туризмі. Кожний з елементів характеризується рядом показників, тому тут розглянуто тільки ті з них, які більш-менш впливають на турбізнес.

Вивчення населення починається з демографічних показників. Перший показник, який наводиться в будь-яких описах про країну (державу), – *кількість* її населення, тобто загальна кількість людей, що мешкає на цій території. Для туризму цей показник має чисто номінальне, довідкове значення. Оскільки неможливо стверджувати, що якщо кількість населення велика, то це сприятливо (або несприятливо) для розвитку туризму. Також не можна зробити висновок, що мала кількість жителів у країні несприятлива (сприятлива) для туризму.

Статевий склад населення також не має прямого практичного значення з погляду туризму. Обґрунтування тотожно

раніше наведеному поясненню для кількості населення. Невиправдано припущення, що рівне співвідношення за статтю або переважання чоловічого (жіночого) населення сприятливе або несприятливе для туризму. Але людині в будь-якому віці властивий інтерес до протилежної статі, тому уявлення про статевий склад (статевій структурі) і географічні особливості статевого складу доцільно включати в характеристику країни.

Населення, повторюємо, постійно змінюється кількісно і якісно. Це пояснюється різним характером його відтворення. У різних країнах різний тип відтворення (природного руху) населення, який не тільки забезпечує зміну людських поколінь, але й визначає особливості вікового складу (структури) населення. Працівники турбізнесу зобов'язані при розробці напряду (країна) враховувати соціально-політичний клімат, який значною мірою залежить від вікового складу населення.

У країнах із другим типом відтворення – висока народжуваність і значний (іноді високий) природний приріст. Із цим пов'язаний певний віковий *склад* населення, для якого характерна демографічна молодість. Молодь, із погляду демографії

і туризму, – найбільш важлива частина всього населення. Від неї залежить демографічна й часто навіть соціально-політична ситуація в країні, соціальний клімат у місці існування (перебування) туристів, міграційна рухливість і ряд інших процесів. Роки молодості – це пора формування особи, вирішальних змін і досягнень, які значною мірою визначають подальше життя. Тому в молодості людям властиво легше сприймати зміни, нововведення, а в разі виникнення нестандартних ситуацій вони легше адаптуються до незвичних норм поведінки

і форм спілкування туристів з інших країн. У країнах із першим типом відтворення переважають представники літнього віку, для яких зміни, що відбуваються, вимагають великих зусиль і менш бажані.

Далі необхідно зупинитися на *структурі зайнятості економічно активного населення*. Власне, уявлення про можливість масового туризму побічно дає співвідношення

показників економічно активного й неактивного населення в країні. Якщо переважає економічно неактивне населення, то можна зробити висновок про те, що масового споживача туристських послуг у цій країні немає. Але і в тих країнах, де переважає економічно активне населення, реальна картина можливостей туризму не така однозначна. Найкращі умови масового туризму в тих країнах, де в структурі зайнятості домінує невиробнича сфера, точніше, сфера послуг. Люди, зайняті в ній, мають вищий рівень загальної і професійної освіти, їх відрізняє знання іноземних мов і високий ступінь соціально-психологічної і просторово-часової мобільності. Вони, як правило, є головними споживачами туристських послуг.

Далі необхідно послідовно розглянути всі основні явища або процеси: *розміщення, розселення, урбанізацію і міграції*. Населення в будь-якій країні розміщено нерівномірно. Рідкісний виняток становлять окремі малі, або “карликові”, держави. У ряді країн середня щільність населення в різних частинах розрізняється в десятки і навіть сотні разів, від повного безлюддя до сотень осіб на квадратний кілометр. Чим вище щільність населення, тим вище рівень господарської освоєності

території, тим більш сприятлива ця територія для більшості видів туризму. Але для природно-пригодницького, природно-екологічного та спортивного видів туризму і, в першу чергу, для екстремального туризму сприятливіші території з невисоким рівнем освоєності, тобто з низьким рівнем щільності населення.

Загальна, реальна картина *розселення* неповторювана в кожній країні і робить великий вплив на форми організації турбізнесу. Особливості розміщення міських і сільських поселень визначають картину більшості туристських маршрутів. Малюнок міст (внутрішньоміська забудова і планування) впливає на послідовність пересування й огляду туристських об'єктів під час екскурсії. Але ці параметри відносяться до категорії ресурсів турбізнесу. Особливості забудови і планування сільських поселень також специфічні в кожній країні. Від функціонального і культурно-історичного типу поселення залежить ступінь його привабливості для туризму. Наприклад, ланцюжки великих міст уздовж

судноплавних річок значною мірою визначають розвиток річкового круїзного туризму. Ланцюжки хуторів або сіл (ремісничих центрів у передгірних і гірських районах) – підстава для гастрономічного туризму й етнографічного.

Міста є головною формою розселення в сучасному світі. Вони мають розвинену індустрію розваг та інфраструктуру, тому можуть надати кращі умови для туристів порівняно із сільською місцевістю. Крім того, міське населення має загальний вищий культурний і освітній рівень. У містах ступінь туристської активності вище, ніж у сільській місцевості. Причина цього – потреба у відпочинку (пов'язана з подорожжю, зміною обстановки, перевантаженнями і нервовою напругою, які тим вище, чим більше місто).

Що стосується сільських поселень групової форми розселення (села, сіла), то рівень турсервісу в них нижче. У сільських поселеннях більшості постсоціалістичних країн, що розвиваються, інфраструктура сфери туризму практично взагалі не розвинена, виняток становлять декілька країн Східної Європи. Навпаки, у багатьох розвинених капіталістичних країнах, що мають давні традиції туризму, навіть одиночні будинки (окремо розташованих хуторів, мисливські будиночки тощо) при розсіяній формі розселення забезпечують високий рівень комфортності туробслуговування.

До найважливіших соціально-економічних явищ сучасності, що роблять великий вплив на туризм, відноситься *урбанізація*. Високий рівень урбанізації – одна з основних передумов масових форм туризму. Найвищий рівень урбанізації в країнах Північної Америки і Європи, які є основними постачальниками туристів. Субурбанізація в розвинених країнах сприяла розповсюдженню міського способу життя на прилеглі до міст сільські території, головним чином за рахунок розвитку мережі інфраструктури. Це розширило потенційні можливості сфери туризму. У ряді країн, що розвиваються, навколо великих міст виникли райони нетрів з антисанітарними умовами життя (фавели в Бразилії, геджеконду в Туреччині, бідонвіли в Африці), що створює кримінальну обстановку й ускладнює перебування туристів. У цьому розділі слід позначити столичне місто, а також

найбільш великі і важливі міста тієї або іншої держави.

Міграції як явище не мають прямої дії на туризм, але їхній непрямий вплив досить великий. Найяскравіше це виявляється в тих країнах, де основна маса населення сформувалася в результаті міграцій. Під їхнім впливом склалися певні риси вдачі, системи цінностей і пріоритетів, зразки поведінки і спілкування (зокрема з іноземцями або приїжджими). У тих країнах,

де масштаби зовнішньої і внутрішньої міграції значні, у жителів формуються особливі риси ментальності: доброзичливість

і терпимість по відношенню до новоприбулих, соціальна і просторова мобільність. Остання часто виражається в потребі змін (місця проживання, роботи, обстановки). Більшою мірою це властиво жителям великих міст. У такій обстановці туристи легко адаптуються і відчують себе комфортно. З іншого боку, міграції здатні підсилити напруженість і конфронтацію в суспільстві. Це звичайно властиво тим місцевим жителям, які не в змозі витримати конкуренції з боку приїжджих і тому переживають до них почуття роздратування й ворожості. Ці негативні чинники не мають прямого відношення до туристів, але дестабілізували обстановку в країні або регіоні.

Туристська характеристика території має давати аналіз та оцінку не тільки об'єктів, але й суб'єктів, що впливають на можливості й особливості розвитку туризму. Головним суб'єктом є *народи*.

Територію кожної країни населяють маси людей. Багато хто з них схожі одне на одного, в той же час є багато відмінностей в мові, релігії, традиціях, особливостях матеріальної і духовної культури, зовнішніх антропологічних ознаках. Чималі і стійкі групи людей, що мають ряд схожих ознак, називаються народами. Кожен народ представляє інтерес для туризму, тим більше якщо на території країни декілька народів і вони відрізняються один від одного.

До недавнього часу в країнознавчих роботах, зокрема туристського напрямку, ці питання або взагалі не розглядалися, або дані з них наводилися на рівні довідок. Крім того, різні наукові дисципліни (географія населення, демографія, етнографія тощо) окремо розглядають різні аспекти теми

народонаселення. Для туризму важливо знати про народи, що населяють країну, майже все і в комплексі.

Характеристика народів дається за певним планом. Спочатку слід звернути увагу на особливості *расового складу населення*, хоч би вже тому, що “строкатість” расового складу – ще один штрих у привабливій для туризму мозаїчності території. По-друге, у зв’язку з деякими особливостями історичного минулого в ряді країн відносини між представниками різних рас відрізняються складністю, напруженістю. Турист і організатор туризму або менеджер, який супроводжує групу, повинні чітко уявляти собі ситуацію в країні і не допускати непорозумінь, що трапляються іноді (випадків нетактовної поведінки). Тому коротка характеристика расового складу із вказівкою не тільки великих рас, але й малих і змішаний рас, є необхідною. Крім того, необхідно звернути увагу на особливості розміщення (розселення) місцевих представників різних рас територією країни.

Наступним важливим аспектом характеристики є розгляд *етнічного складу населення*. Це одне з найактуальніших питань сучасного світу, що визначає в ряді країн існування вогнищ напруженості. На території багатьох країн досить “строкатий”, складний етнічний склад населення, ареали розселення етносів часто мозаїчні, що ускладнює загальну картину. У характеристиці необхідно назвати, які народи (вказавши форму або тип спільності) проживають у країні і де саме.

Окрім поняття “етнос”, є ще декілька видів історичних спільнот (наприклад національні меншини, діаспора, клан, каста, стан), тому слід указати, які з них проживають на території цієї країни. Далі слід звернути увагу на ті з них, які впливають на особливості культурного, соціального й політичного клімату в країні. Якщо таких спільнот декілька, доцільно розглянути їх по черзі, не забуваючи, що з погляду туризму інтерес являють ті спільності, які мають чітко виражений локальний рисунок розміщення або розселення. При характеристиці будь-якої спільності слід, за можливістю, звертати увагу на особливості етнічного характеру й менталітету, але в першу чергу – на ступінь відвертості тієї або

іншої етнічної чи соціальної спільності, ставлення до іноземців взагалі і туристів зокрема. Усі ці відомості відіграють не просто важливу, але вирішальну роль при визначенні напряму й виду турбізнесу. Саме ці умови здійснюють можливість розвитку етнічного, етнографічного й екскурсійно-пізнавального туризму в країні.

Релігійний склад населення – важливий для туризму елемент характеристики складу населення. Перш за все треба повідомити загальні дані про кількість віруючих у країні. Ці дані дуже умовні, оскільки в більшості країн відсутній їхній точний облік. Далі слід указати, які релігії сповідаються населенням

у країні, які з перерахованих релігій мають більшу кількість прихильників, які особливості географічного розповсюдження головних релігій у країні.

Мова людини – найбільш точний показник її розумового розвитку, моральної зовнішності, характеру й культури. Мова здатна впливати на емоції, минаючи розум. Тому дуже важлива культура мови, особливо у сфері міжнародних відносин, туризмі, засобах масової інформації, мистецтві й освіті, де здійснюється активний діалог, спілкування на різних рівнях.

Туризм, особливо міжнародний, є діалог культур, а щоб діалог відбувся, необхідні знання про мову партнера. Мова – основа ділового етикету, без якого туризм як вид професійної ділової активності взагалі неможливий, але вивчення особливостей ділового етикету різних країн не входить до програми цього курсу. Ці спеціальні, професійні знання, уміння й навички вивчаються у відповідному спеціальному курсі.

У характеристиці мови як умови розвитку туризму необхідно звернути увагу на такі загальні питання: скільки мов у країні, які це мови, який їхній статус. Якщо в країні існує декілька мов, то після загальної довідки дається характеристика тільки головної або головних мов, не більше двох. Ще один важливий момент – функція або функції, які виконує ця мова в державі й суспільстві: чи є мова домінуючого етносу

державною або мовою міжетнічного спілкування, чи збігається вона

з мовою віросповідання, чи має вона статус мови міжнародного спілкування.

Оскільки будь-яка подорож припускає хоч би мінімальні контакти з місцевим населенням, необхідно мати уявлення про форми і смислове значення вітань у різних народів, форми компліментів та інших загальноприйнятих форм спілкування.

З погляду туристського країнознавства, під **історією** слід розуміти знання про минулу соціальну дійсність, тобто відомості про події і звершення минулого суспільного життя народів, країн, видатних осіб.

Крім того, до туристської характеристики відносяться відомості про періоди становлення, розвитку і про зміну стійких безособових структур культурної, економічної і політичної діяльності. Наприклад: зміна форм правління і політичного устрою держав, етапи економічного розвитку держав, пануючий спосіб виробництва і тип власності, основний тип поселень та інше.

Історична характеристика складається за допомогою хронології. Але історичні дати – не просто лінійний часовий ряд. Це своєрідна історична періодизація всього даного часу. При цьому мається на увазі, що всередині, між датами, переважає однорідність явища. Переривчатість створюється саме за допомогою дат, при цьому обов'язковою є вказівка на те, що саме змінюється.

Ураховуючи той факт, що історичний розділ туристської характеристики – це віддзеркалення процесу культурного й етнічного розвитку та елементів державного будівництва країни, доцільно почати з факту появи етносу або створення першої держави в історичному минулому на цій території, поступово просуваючись до сучасності.

Політичні умови разом з іншими також відіграють важливу роль у розвитку туризму. Але їхнє місце в туристській характеристиці дещо скромніше: основні положення політики впливають головним чином тільки на організаційні й технологічні аспекти турбізнесу. Для того щоб

це побачити, зрозуміти й показати в країнознавчій характеристиці, необхідно володіти професійними знаннями. Разом із тим туристська характеристика країн – це не довідник, що містить найбільший набір відомостей, а система уявлень про можливості турбізнесу в країні. Характеристика політичних умов – природна й необхідна частина цієї системи.

Характеристика починається, як завжди, із загальних, довідкових відомостей про державний лад країни, тобто про форму правління й адміністративно-територіального устрою країни. Далі необхідно вказати, чи є країна членом військово-політичних і (або) економічних союзів і яких саме. Слід зазначити, які обмеження або нові можливості в політиці країни спричинює ця участь, у чому це виражається, як це впливає на туризм, а також яка зовнішня політика цієї держави на світовій арені.

Далі слід розглянути ряд питань внутрішньої політики: внутрішньополітичний клімат у країні, особливості суспільно-політичної обстановки, наявність або відсутність внутрішніх конфліктів чи розбіжностей (релігійних, етнічних, військово-політичних або соціальних), райони конфліктів або напруженості.

Важливо також знати й розповісти про настрої у суспільстві, про ступінь демократичності, терпимості цього суспільства по відношенню до інакомислячих, іноземців (зокрема з України), про кримінальну обстановку в країні в цілому і в основних туристських районах та центрах.

Туристська інфраструктура – базова умова розвитку туризму, вона сприяє освоєнню території і раціональному використанню ресурсів цим бізнесом, обслуговуючи туристів, створюючи необхідний і достатній рівень комфорту в місцях їхнього перебування, а також покращуючи умови життя місцевих жителів, надаючи, наприклад, робочі місця.

Існує декілька визначень поняття “туристська інфраструктура”, але всі вони практично повторюють одне одного в основній частині, розрізняючись лише в додаткових деталях.

До складу туристської інфраструктури включають такі групи галузей: транспорт, гостинність, громадське харчування,

роздрібну торгівлю, комунальну службу, зв'язок, побутове обслуговування. Основними розділами характеристики будь-якої галузі інфраструктури є: склад, рівень розвитку, види і якість послуг, що надаються, та географічні особливості кожної з галузей інфраструктури.

Окрім власне туризму і туристської інфраструктури, до сфери послуг відноситься індустрія розваг, індустрія дозвілля, індустрія охорони здоров'я, індустрія освіти та індустрія спорту, причому індустрія розваг й індустрія дозвілля входять в основний, базовий блок економічних умов розвитку туризму в будь-якій країні. Характеристика кожній зі всіх названих галузей сфери послуг також дається за стандартним планом: склад, рівень розвитку, види і якість послуг, що надаються, а також географічні особливості розміщення галузі. Можна навести коротку характеристику найцікавіших об'єктів.

Найбільше значення мають, повторюємо, три основні блоки: транспорт, сфери гостинності і громадського харчування. *Транспортна система* включає декілька видів транспорту, але з погляду туризму мають значення чотири види транспорту: авіаційний, автомобільний, залізничний і водний. Рівень розвитку будь-якого з них визначається щільністю мережі трас, їхньою якістю, рівнем пересувного складу й особливостями організації перевезень.

Розвиток усієї індустрії подорожей у будь-якій країні в першу чергу залежить від рівня розвитку індустрії гостинності. При цьому кількість місць у готелях або будь-яких інших видах засобів розміщення – головний показник, використовуваний для оцінки ефективності роботи й реальної можливості прийому туристів у конкретному туристському центрі або регіоні.

Індустрію гостинності в будь-якій країні складають засоби колективного та індивідуального розміщення: готелі, мотелі, пансіони, гуртожитки, туристські бази, хутори, садиби тощо.

Громадське харчування – другий за важливістю після сфери гостинності елемент туристської подорожі. До підприємств громадського харчування відносяться ресторани,

кафе, бістро, закусочні, їдальні, трактири, бари, паби тощо. Як правило, вважається, що турист зранку повинен одержати сніданок, тому велика частина установ гостинності надає таку послугу, вартість якої звично просто включається у вартість розміщення. Число посадочних місць у пункті харчування того або іншого підприємства гостинності, як правило, відповідає числу місць повного завантаження номерного фонду готелю.

Базовий блок галузей розвитку туризму в будь-якій країні разом із туристською інфраструктурою складають індустрії розваг, дозвілля, охорони здоров'я і спорту. Провідна роль належить індустрії розваг та індустрії дозвілля.

Відмінності між цими двома групами галузей невеликі; звичайно до індустрії дозвілля відносять ті підприємства, установи і споруди, послуги яких мають деякі елементи пізнавального характеру.

Індустрія розваг має досить складний галузевий склад. До неї відносяться численні підприємства роздрібної торгівлі, починаючи від “блошиних” ринків і великих торгових центрів до бутиків, сувенірних лавок та антикварних салонів. Відвідини магазинів (шопінг) – улюблене проведення часу більшості туристів, навіть просте розглядання вітрин, а тим більше покупка сувенірів можуть стати для них розвагою. Для любителів азартних та спортивних ігор і розваг створюється безліч атракціонів, спортивно-розважальних комплексів і гральних закладів. Особливе місце посідають казино та іподроми. Великою популярністю серед туристів, в першу чергу – серед молоді, користуються дискотеки, спортивні, молодіжні й нічні клуби, а також кабаре і вар’єте. Навіть вулиці нічного міста можуть являти інтерес як розвага. Тим більше, що у великих туристських центрах на таких вулицях усю ніч “кипить життя”.

Унікальні можливості розваги надають великі тематичні парки і парки розваг. Вони різноманітні за своєю тематикою і набором послуг. Найбільшою популярністю користуються аквапарки, паркі жахів і космічні парки.

Підприємства *індустрії дозвілля* дотримуються традиції розваги, доповнюючи їх новими елементами. На сьогодні набули популярності мультимедійні зали, кафе-театри, вуличні

театри та інші вистави на відкритому повітрі. Вони доповнюють панораму виставкових і кіноконцертних комплексів, музик-холів і кіностудій, що успішно співпрацюють із турфірмами. Це доповнюється мережею національних центрів культури і спорту інших країн, які пропонують широкий набір заходів.

Для любителів спокійного відпочинку є мережа ландшафтних та історичних парків, ботанічних садів. Любителям тварин пропонують свої послуги різні зоопарки, акваріуми, океанарії, дельфінарії. Значна частина цих підприємств розміщена у великих туристських центрах, тому географія галузі дає уявлення про територіальні особливості розвитку туризму.

Різноманітний спектр послуг надають туристам природно-рекреаційні парки. Сюди відносяться національні парки, заказники і заповідники. Характеристика природно-рекреаційних парків включає два аспекти: характеристику природних умов парку і можливостей його туристського використання. Це не тільки перелік послуг, що надаються адміністрацією парку турфірмам, але й короткий опис туристських маршрутів і чинних програм. Більшість установ природно-рекреаційної сфери в різних країнах пропонують на туристському ринку безліч різноманітних цікавих програм, починаючи від простого відпочинку на природі і піших прогулянок до спостереження за конкретними тваринами, багатоденних сафарі, зокрема мисливських.

Хоча в українській практиці не прийнято вживати такі словосполучення, як “індустрія охорони” здоров’я та “індустрія освіти”, але, можливо, саме вони якнайповніше розкривають суть і особливості сучасних установ та підприємств охорони здоров’я й освіти, задіяної в туристській індустрії. Проблема полягає в тому, що рівень сучасної технічної і технологічної оснащеності в українських системах охорони здоров’я й освіти настільки низький, що представити реально існуючий базовий індустріальний рівень лікувально-оздоровчих та освітніх установ у тих країнах, які спеціалізуються на цих видах туризму на світовому туристському ринку, буває просто важко.

Виняток становлять деякі спеціалізовані оздоровчо-лікувальні установи, розташовані, як правило, на Західній Україні або на південному березі Криму, але й вони за рівнем загального сервісу відстають від більшості зарубіжних аналогів.

Індустрія охорони здоров'я туристського профілю у всіх країнах представлена декількома основними типами установ – курорти, санаторії, пансіонати й бази відпочинку. Напрями діяльності: лікувально-профілактична, оздоровчо-відновна, лікувальна і реабілітаційна. Відповідно до цих напрямів розрізняють за спеціалізацією два типи установ: по-перше, установи оздоровчого й лікувально-оздоровчого профілю; по-друге – установи тільки лікувального профілю.

Санаторії, наприклад, відносяться до виключно лікувальних установ. Профіль (спеціалізація) таких установ визначається захворюваннями, які в них лікують (органів дихання, нервові, кардіологічні, шлунково-кишкові), або реабілітацією хворих після перенесених захворювань.

Установи оздоровчого й лікувально-оздоровчого профілю пропонують програми загальнозміцнювальної дії, відновлення сил і профілактики захворювань.

Значення мають також екологічний стан території, на якій знаходиться установа, тривалість комфортного кліматичного періоду, набір і якість послуг культурної програми. Так, наприклад, у багатьох зарубіжних країнах лікувальні установи розміщуються на території національних парків, тобто в екологічно чистих зонах.

Індустрія освіти багатоступінчаста: від шкільної до післявузівської освіти. При цьому слід зазначити, що власне до туристських подорожей відносяться тури тривалістю не більше за один рік, тому до туризму можуть бути віднесені короткострокові або довготривалі (до одного року) курси і стажування. Вся решта освітніх поїздок – поза компетенцією туризму, хоча туристські фірми допомагають у вирішенні таких питань. Мережа навчальних (освітніх) закладів у країні звичайно складається з університетів, інститутів, коледжів, вищих (академічних) шкіл, курсів. Крім того, існує можливість професійних стажувань при підприємствах і установах різних галузей та в наукових центрах. Місце навчального закладу на

ринку освітніх турпослуг визначається його офіційним статусом і вагою. Вони, у свою чергу, залежать від рівня викладання, тобто стандарту і якості навчання. Це визначається приблизно так само, як і якість курортів: наявність сучасного устаткування; власних методик і програм навчання (патент або ліцензія); високого рівня професіоналізму викладачів; відповідної якості розміщення (мешкання); культурної програми тощо.

Індустрія спорту включає декілька груп установ і споруд, що виконують різні функції і взаємодоповнюють одна одну: курорти спортивного призначення, спортивні комплекси і споруди, спортивні центри і ряд виробничо-технічних споруд, які також використовуються для організації спортивних занять туристів (наприклад: пристані і порти, аеродроми, туристські бази, гірськолижні бази тощо). Типовою спортивною установою туристського профілю є курорти. Звичайно це декілька селищ, у кожному з яких є мережа магазинів, підприємств гостинності і громадського харчування. На невеликій відстані від селищ розташовуються спортивні споруди різного профілю, різних видів спорту, які дозволяють туристам різноманітиту час перебування на курорті. Навіть якщо це цілорічний гірськолижний курорт, у його межах обов'язково існують споруди для літніх видів спорту і занять.

Важливим елементом у складі курорту є школи навчання тих видів спорту, які практикуються тут. Додатково на курорті створюються численні розважальні комплекси: від боулінгу і казино до концертних залів, польотів на вертольотах і повітряних кулях. Велика частина цих об'єктів безпосередньо використовується для організації різних занять, але частина з них одночасно служить ареною проведення спортивних видовищних заходів, на яких туристи присутні як глядачі. Із цієї точки зору ці установи і споруди можуть бути віднесені до індустрії дозвілля або навіть до масової культури.

У кінці країнознавчої характеристики тієї або іншої держави слід зупинитися на туристських районах цієї країни. Кожен район має свою спеціалізацію, яка іноді може мати універсальний характер. У цьому розділі необхідно детально

зупинитися на привабливих у туристському плані природних об'єктах, використанні природних ресурсів у сфері туризму.

Культура разом із природою є найважливішою умовою, що визначає розвиток усіх без винятку видів і напрямів туризму. Суть у тому, що сама позиція людини з будь-якого питання, її ставлення до природи, держави, мистецтва, свого житла, іншої людини і до самої себе є наочна демонстрація рівня культури.

Кожен туристський район має свої неповторні культурні цінності. Наприклад: мистецтво дає якнайповніше образне уявлення про можливості й досягнення людського генія на прикладі конкретних об'єктів туристського показу: архітектурних споруд, шедеврів живопису, скульптури, зібраних у музеях і виставкових залах, театральних спектаклів, фестивалів, конкурсів та інших явищ сучасного світу мистецтва. Цей світ настільки складний і багатообразний, що охарактеризувати всі його аспекти в будь-якій країні неможливо.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що **типовий план країнознавчого вивчення країни** виглядає таким чином:

- загальні відомості про країну: повна офіційна назва; географічне положення; територія і межі;
- природно-рекреаційні ресурси країни: рельєф; клімат; водні ресурси; рослинний і тваринний світ; природоохоронні території (заповідники, національні парки); унікальні природні явища й об'єкти. Оцінка природно-рекреаційних ресурсів для розвитку певних видів туризму;
- народонаселення і народи країни: структура населення, трудові ресурси; розміщення, розселення, міграції населення, рівень урбанізації; расовий, етнічний і релігійний склад населення;
- коротка історична довідка;
- політичний устрій і політичні умови розвитку туризму в країні;
- характеристика туристської інфраструктури країни:

- транспорт, гостинність, громадське харчування, роздрібна торгівля, зв'язок, побутове обслуговування;
- туристське районування території країни, головні туристські райони і центри країни, їхня характеристика (основні історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки; творіння монументального мистецтва).

ФРАНЦІЯ

Франція – край різноманітних і прекрасних пейзажів, історичних і сучасних міст. Ця країна зробила значний вплив на розвиток історії і культури Західної Європи, рівно як і всього світу. “Здається, саме провидіння спорудило гори, наблизило моря, указало русла всіх річок, щоб створити із цієї країни найквітучіше місце на Землі”, так писав грецький географ Страбон, відвідавши Галлію – місце, де через сотні років виникла прекрасна держава Франція. Франція – країна, що подарувала світу стільки прекрасних творінь мистецтва, моду і шампанське, коньяк і парфуми. Батьківщина Наполеона й Едіт Піаф, мушкетерів і трубадурів, великих ідей і вишуканої кухні. У Франції людина вперше відірвалася від землі і полетіла на повітряній кулі, з’явилася перша кінострічка братів Люм’єр, піднялися до неба перші готичні собори. Зовнішність багатьох міст світу створювалася під впливом ідей, що народилися в цій країні.

Географія, площа і ландшафт країни. Франція – держава на заході Європи. Межує на північному сході з Бельгією, Люксембургом, на північному сході і сході – з Німеччиною, на сході й південному сході – зі Швейцарією та Італією, на південному заході – з Іспанією та малою Республікою Андорра. На південно-східному узбережжі Франції розташовано невелике князівство Монако, оточене із суші територією Франції. Омивається протоками Па-де-Кале і Ла-Манш, Біскайською затокою Атлантичного океану і Середземним морем. Довжина сухопутних кордонів – 2070 км, морських меж – 3120 км. До складу Франції входить великий острів Корсика в Середземному морі. До Франції відносяться невеликі острови в Атлантичному океані: Олерон, Ре, Бель-Іль, Нуармутьє, Уєсан та ін. Площа Франції складає 551 тис. км² (включаючи Корсику).

Адміністративно-територіальне ділення Франції – 96 департаментів, включаючи Париж (окремий департамент). До її складу також входять 4 заморських департаменти – Гваделупа, Мартиніка, Гвіана, Реюньйон і 3 заморських

території – Нова Каледонія, Французька Полінезія, Французькі антарктичні території.

У Франції представлена багата різноманітність ландшафтів: це і скелясті береги Атлантики, і широкі річкові долини, і високі засніжені гори, і сонячне піщане узбережжя Середземного моря.

Велику частину Північної Франції займає широка рівнина, пересічена такими великими річками, як Сена і Марна.

Ці родючі землі на заході граничать зі скелястими горами Нормандської височини. А на сході, уздовж кордону з Бельгією, тягнуться порослі лісом горби, які південніше переходять у гірський масив Вогези і хребет Юра, створюючи природний кордон країни зі Швейцарією.

Частину південних територій Франції займає Центральний Французький масив. Це край вимерлих вулканів і незначних земель. На південному сході країни, в Севенах, горах на південно-східній окраїні Центрального Французького масиву, бере початок найдовша річка Франції – Луара. Південно-західні області країни в басейні річки Гарони – це край піщаних дюн і соснових лісів, відомий під назвою Ланди. Могутня гряда Піренеїв позначає кордон Франції з Іспанією.

На схід від Центрального Французького масиву тягнуться широкі родючі долини річок Сона і Рона. Уздовж кордону Франції з Італією тягнеться гряда Альп – найвищих гір Західної Європи. Висота гори Монблан сягає 4807 м.

Клімат. Варто врахувати, що температура у Франції не відповідає (за відчуттями) нашій. Наприклад, узимку при +3 – +5 за Цельсієм дуже холодно і мерзлякувато через високу вологість. Потрібно мати із собою теплу куртку і светр. Улітку через ту ж вологість нестерпно жарко, навіть уночі. У Франції найбільш сприятливі умови спостерігаються навесні і на початку літа (червень), а на Середземноморському узбережжі краще за все відпочивати влітку і на початку осені (вересень). На гірськолижних курортах найвідповідніші умови спостерігаються із середини лютого, коли світить сонце й температура повітря не опускається нижче -4°C , стійкий сніжний покрив тримається до середини травня.

Клімат Франції в основному помірний, хоча на середземноморському узбережжі він субтропічний, а на сході

в горах і на нагір'ї – континентальний. На півночі країни висока вологість і досить прохолодно. На півдні клімат м'який середземноморський – літо пекуче і сонячне (24–25°C), зима тепла й волога (8–10°C), більше сонця.

У гористих районах клімат сухий, а для західної частини країни найбільш характерні дощі. Літом температура доходить до 30°C і вище, дуже волого й задушливо. Осінь (жовтень–листопад) м'яка. У листопаді починаються тумани і сильні дощі. Зима, за нашими мірками, тепла: в середньому від –2 до +5 градусів за Цельсієм. Іноді випадає легкий сніжок. Частіше – навпаки, повітря прогрівається до +15°C. Зимі, проте, вельми холодні через високу вологість. Для континентальних районів, віддалених від побережжя, характерна холодна зима й тепле літо.

У Парижі найхолодніший місяць січень (мінус 6–13°C), найтепліший – липень (максимум 35°C). Середня температура липня – від 15° до 25°C. У Марселі, на середземноморському побережжі – від 2° до 10°C у січні і від 17° до 29°C у липні.

Водні ресурси. Вологий і м'який клімат зумовлює розвиток у Франції густої і розгалуженої річкової мережі, повноводність річок. За водним режимом і характером течії у Франції виділяється чотири основних типи річок.

Приатлантичний тип, що охоплює більше половини території країни, характеризується дощовим живленням річок, невеликими і поступовими коливаннями рівня. Річки повноводні протягом усього року. Сюди відноситься Сена з притоками Марна, Уаза (правий), Йонна (лівий), нижня Луара, Шаранта, Сомма.

Герцинський тип об'єднує річки, що протікають через середньовисотні гори, – верхню Луару з лівими притоками Ал'є, Шер, Ендр, В'єнна, праві притоки Гаронни (Тарн, Ло, Дордонь), праві притоки Рони (Ду, Ардеш). Живлення річок переважно дощове, але з деякою участю снігового.

До альпійського типу відносяться річки Альп і Піренеїв: Рона з лівими притоками Ізер і Дюранс та верхня Гаронна з притоками. Річки живляться переважно талими сніговими

і льодовиковими водами, у зв'язку із чим відрізняються повноводністю і коливаннями водності з різко вираженим літнім максимумом і зимовим мінімумом стоку.

Середземноморський тип характерний для річок крайнього півдня країни. Сюди відносяться: Од, Орб, Еро. Джерелами живлення річок є дощові води. Зливові дощі весняного й осіннього сезонів можуть викликати раптові повені.

Найбільшими річками Франції є Луара – 1010 км, Рона – 522 км, Сена – 780 км, Гаронна – 650 км. Одну найважливішу європейську водну артерію – Рейн – Франція впродовж 190 км ділить із Німеччиною.

Усі великі річки Франції судноплавні. Луара і Гаронна мають обвідні канали.

Франція дуже бідна озерами. В Альпах їй належить південний берег Женевського озера. У Савойських Альпах є два досить великих озера льодовикового походження: Аннесі і Бурже. На Центральному Французькому масиві зустрічаються озера вулканічного походження. Уздовж берегів Середземного моря і Біскайської затоки значно поширені лагунні озера.

Рослинність і тваринний світ. Приблизно третину площі країни займають ліси. Найбільш великі лісові масиви знаходяться в Аквітанії, Альпах, Піренеях, Вогезах, Юрі.

На сході Аквітанії дубові ліси зустрічаються в поєднанні з лісами з посівного каштана; тут є елементи субтропічної чагарникової рослинності. На півночі країни – ліси буків, дубові і грабові. На північному заході переважають луки. На середземноморському півдні основні типи рослинності – чагарники гариги і маквісу і розріджені ліси з вічнозелених видів дуба, південних видів сосен. У середньогір'ях ліси піднімаються майже до вершин. В Альпах дубові й каштанові ліси з висоти 700–800 м змінюються лісами буків, ялинових, ялицевих, соснових, що піднімаються до 1900 м. На північних схилах Піренеїв верхня межа лісу підвищується до 2100 м. Вище (і в Альпах, і в Піренеях) – субальпійські чагарники і високотравні луки.

У лісових районах, переважно в горах, зі ссавців

мешкають: дикий лісовий кіт, лисиця, борсук, горностай, благородний олень, косуля, лань, кабан, білка, заєць. У високогір'ях зустрічаються сарна, гірський козел, альпійський бабак, хом'як.

Велика різноманітність птахів: куріпки, рябчики, бекаси, вальдшнепи, сороки, дрозди, горобці, голуби, шуліки, яструби, на півдні – фламінго.

У річках водяться окунь, щука, судак, форель. У морях, що омивають Францію, – сардина, макрель, оселедець, тріска, камбала.

Населення, демографія, столиця і великі міста.

Населення Франції – 61,1 мільйона чоловік (за даними на 2006 р.). Франція стала другою після Німеччини (82,4 млн.) країною за кількістю населення в Європейському Союзі, обігнавши Великобританію. Такий значний приріст пояснюється небувалим стабільним і найвищим за останні 20 років рівнем народжуваності в країні і зниженням рівня смертності.

Середня тривалість життя французів також збільшилася: у чоловіків – до 75,5 років, у жінок – до 83 років. Ці показники у Франції вищі, ніж у середньому по країнах Євросоюзу.

Середня щільність населення близько 108 осіб на км². Високою концентрацією відрізняється лише Паризький регіон, що увібрав у себе близько 20 % всіх жителів республіки. Франція – однонаціональна держава, її населення складають французи. Приблизно чверть корінного населення – це іноземці, що народилися, виростили та заснували сім'ї у Франції. Етнічні групи: французи (94 %), португальці, алжирці, італійці, марокканці, турки. Щорічно приблизно 10 000 осіб одержують французьке громадянство.

Столиця Франції – Париж (2,2 млн. – так званий Великий Париж, включаючи передмістя – близько 10 млн. осіб). Найбільші міста – Ліон (більше 800 тис.), Марсель (близько 800 тис.), Тулуза (близько 300 тис.), Ніцца (близько 300 тис.).

Історичний нарис. Територія сучасної Франції була заселена ще з доісторичних часів, і на північному заході країни дотепер можна побачити монументальні споруди, зведені

в кам'яному віці. Починаючи з XV століття до н.е., велика частина Франції знаходилася під владою кельтських племен (галлів). Вони зазнали поразки у війні з римлянами.

В епоху падіння Римської імперії ці території захопили німецькі племена. У середні віки Франція процвітала, не дивлячись на ряд тривалих воєн з Англією. Потім у кінці XVI століття в Європі розповсюдився релігійний рух, відомий під назвою Реформації. У Франції розбіжності між протестантами і римськими католиками призвели до більш ніж тридцятирічної громадянської війни.

Французька монархія досягла найбільшої могутності в роки правління Людовика XIV (1638–1715). Проте в народі вже росла незадоволеність владою і багатством короля й аристократії. У 1789 році відбулася Французька революція, і король був повалений із престолу. В результаті революційних перипетій правителем Франції став Наполеон Бонапарт. Під його командуванням французька армія почала звитяжний хід Європою, поки не зазнала поразки у війні з Росією в 1812 році і в битві з британськими і пруськими військами при Ватерлоо у 1815 році.

Протягом XIX століття Франція захопила великі колонії в Африці і Азії, але в кінці XIX – на початку XX століття руйнівні війни з Німеччиною ослабили її могутність. У 50-х роках минулого сторіччя під керівництвом генерала Шарля де Голля країна відновлювала господарство, зруйноване під час Другої світової війни. Франція і Німеччина сприяли установленню миру в Європі, заснувавши Європейське Економічне Співтовариство, у наш час – Європейський Союз.

Політичний устрій. Франція – республіка. Діє Конституція 1958 р., так звана “Конституція V Республіки”. Голова держави – президент, що обирається загальним прямим голосуванням. За наслідками референдуму 24 вересня 2000 року термін президентського мандата, що складав раніше 7 років, скорочений до 5 років. Президент Республіки призначає прем'єр-міністра і членів уряду, головує в Раді міністрів, керує озброєними силами. Президент наділений також правом розпуску Національних зборів. Президенти Франції де-юре є спів-князями Андорри і гросмейстерами ордена Почесного регіону.

Найвищий законодавчий орган – парламент, що складається з двох палат – Національних зборів (577 депутатів, із них 555 – від метрополії, 22 – від заморських департаментів і територій), що обираються строком на 5 років прямим загальним

і таємним голосуванням, і Сенату (321 сенатор із терміном повноважень кожного – 9 років). Склад Сенату оновлюється на третину через кожні три роки. Сенат не може бути розпущений, і тому голова Сенату у відповідних випадках тимчасово виконує обов'язки президента Республіки. Уряд відповідальний перед парламентом, йому може бути винесений вотум недовіри з боку Національних зборів.

Основні політичні партії: Французька соціалістична партія (ФСП); Французька комуністична партія (ФКП); Рух лівих радикалів (РЛР); Об'єднана соціалістична партія (ОСП); Союз за французьку демократію (СФД); Республіканська партія (РП); Республіканська партія радикалів і радикал-соціалістів (РПР–РС); Центр соціальних демократів (ЦСД); Національний фронт (НФ). Наймасовішою профспілковою організацією є Загальна конфедерація праці (ЗКП).

Релігія. Не дивлячись на сильні католицькі традиції Франції, офіційна релігія відсутня. Громадяни володіють свободою віросповідання. Це означає, що будь-яка релігійна конфесія має рівне право на існування. Пануюча релігія у Франції – християнство (католики – 45 млн. осіб (8 осіб із 10)). Друга за кількістю послідовників релігія – іслам (4 млн. осіб). Протестантів 800 тис. осіб, іудеїв – 650 тис. осіб.

Мова. Державною мовою є французька. Але тут говорять і на німецькій (Ельзас), а також на діалектах: баскському (Піренеї), каталонському (Корсика), фламандському (район Дюнкерка) і бретонському (Західна Бретань). Більшість французів не люблять англійську мову, тому, якщо ви не знаєте французької мови, краще відразу сказати, що ви українець. Француз, навіть вивчаючи англійську мову в школі, може прикинутися, що не розуміє ані слова по-англійськи.

Проте зараз дуже помітна американізація французької мови, яка одержала назву “франгле”. Власті Франції навіть прийняли закон, згідно з яким громадянам республіки в громадських місцях слід використовувати тільки французькі

слова і вирази, цей же закон розповсюджується на радіо і телебачення.

Валюта. Грошова одиниця – євро. Євро (Euro) дорівнює 100 центам. В обігу знаходяться банкноти номіналом в 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 євро, а також монети номіналом в 1, 2, 5, 10, 20 і 50 центів. Рекомендується поклопотатися про придбання валюти ще до в'їзду в країну. Можна ввозити і вивозити паперові гроші, дорожні чеки, акредитиви тощо в будь-якій валюті і в будь-якій кількості. Обмін валюти у Франції здійснюється у всіх банківських і поштових відділеннях, а також у деяких великих магазинах, аеропортах і в популярних туристських місцях. Часто курс обміну залежить від суми, що ви обмінюєте. Найвигідніший курс обміну пропонує “Банк де Франс” і обмінні пункти з табличкою “No Commission” (“без комісії”). Кіоски в аеропортах, готелях і на вокзалах пропонують не найвигідніший курс, плюс береться відсоток за операцію, але години їхньої роботи вельми зручні. За обмін доларів більшість обмінних пунктів беруть 15% комісійних, хоча це ніде не вказано. У багатьох магазинах, бензозаправках, ресторанах тощо до оплати приймаються основні кредитні картки.

Транспорт. Повітряний транспорт найшвидший у Франції, оскільки внутрішні рейси на літаку тривають у середньому один час. Вони обслуговуються компаніями *Air France*, *Air Liberty AOM*, а також регіональними компаніями. Аеропорти найчастіше винесені за місто, але зв'язок між ними і центром міста чудово забезпечується спеціальним транспортом (середня вартість поїздки 7 €). Більшість авіакомпаній пропонують “молодіжний”, “чоловік/дружина” і “сімейний” тарифи на своїх внутрішніх рейсах. За певних умов вони також пропонують тарифи для подорожей за низькими цінами.

У Франції потяг – це практичний, пунктуальний і комфортабельний транспортний засіб. SNCF (Національна компанія французьких залізниць) забезпечує зв'язок між містами завдяки дуже насиченій мережі потягів експрес і TGV (надшвидкісні потяги). З Парижа ви можете також вирушити до Лондона (на Eurostar) і до Брюсселя (на Thalys). Вартість

проїзду залежить від комфорту (перший і другий класи), від години і дня відправлення. Існують численні тарифи зі знижками. Є також різні вигідні пакети проїзду, розраховані на іноземну клієнтуру.

У Франції кожен пасажир повинен самостійно прокомпостувати свій квиток перед тим, як зайти у вагон, інакше йому доведеться заплатити штраф. Апарати для компостування розташовані на початку платформи. Прокомпостований квиток дійсний один день. У потягу він буде перевірений контролером.

Міжміське сполучення у Франції здійснюється міжміськими автобусами, які мають свої автовокзали. Вони розташовані поблизу з вокзалами SNCF. Інформацію про екскурсії

і маршрути можна одержати в SNCF або в місцевих Туристських Бюро. Компанія міжміських автобусних маршрутів Eurolines зв'язує Францію з основними європейськими містами.

Автобуси поширені в населених пунктах Франції і є ідеальним видом транспорту для ознайомлення з містом. Численні маршрути, велика кількість зупинок, зв'язок між передмістями. Як правило, автобуси ходять із 6:30 до 20:30, за винятком великих міст, де рух закінчується пізніше.

У більшості міст, завдяки спеціально відведеному для автобусів ряду, їхній рух достатньо рівномірний, за винятком години пік. Необхідно передбачати більше часу, ніж на поїзду на метро.

Метро є в шести великих французьких містах: у Парижі, Ліллі, Ліоні, Марселі, Тулузі й Руані. Французи дуже люблять цей швидкий і економний вид транспорту. В основному метро обслуговує центри міст, але доходять і до найближчих передмість, звідки можна продовжувати свій шлях на автобусах.

Рух у метро починається, як правило, о 5:30 (перше відправлення) і закінчується о 0:30 (останнє відправлення). У години пік потяги проходять у середньому кожні 2 хвилини. Проїзні продаються на всіх станціях метро (у касах або автоматах) і в деяких тютюнових кіосках. Проїзд у

громадському транспорті Франції досить дорогий, тому краще брати відразу 10 квитків або туристський квиток на один день з необмеженою кількістю поїздок “Парі Візит”.

З погляду безпеки автобуси й метро у Франції гідні довіри. Але слід не втрачати пильності, оскільки існує вірогідність зустрічі з кишеньковим злодієм. Пізно ввечері краще не їздити наодинці, навіть не дивлячись на те, що вся мережа транспорту знаходиться під спостереженням. У метро, особливо в Парижі, до вас можуть звернутися жебраки. Французи дають від 0,10 € до 1 €, але вважають за краще купувати газети бездомних, що продаються на вулицях.

У таксі оплата за лічильником, тариф залежить від часу доби (при поїздках за місто необхідно наперед домовлятися про ціну, оскільки слід оплачувати зворотний проїзд).

Прокат машин. Щоб узяти напрокат автомобіль у Франції, потрібно бути старше 20 років (мінімальний вік – 21 для автомобілів з об’ємом двигуна до 1,9 літрів, для інших – 23 роки) і мати водійські права (права ЄС або міжнародні водійські права) зі стажем більше ніж один рік. Необхідна наявність кредитної картки (для деяких моделей, наприклад BMW 530 D або SAAB Sedan Vector T1D 3.0, – 2 кредитних картки). Обов’язкова оплата страховки. Основні бюро з прокату автомобілів мають свої офіси у всіх аеропортах і вокзалах, а також у самому місті.

Зв’язок. Телефони-автомати у Франції можна знайти практично скрізь. Вони працюють за картками, які продаються в будь-якому тютюновому кіоску, в касах метро, на пошті. Вартість такої картки від 8 євро і вище. Якщо, з якихось причин, у вас немає можливості витратити гроші на переговори, то ваш співбесідник може передзвонити на телефон-автомат (за умови, що на апараті є значок дзвоника) за номером, указаним на ньому. Також ці апарати приймають кредитні карти (Visa, Mastercard/Eurocard). У деяких кафе, ресторанах є автомати, що працюють за монетами. У будь-якому випадку вигідніше дзвонити з таких телефонів, ніж із готелю.

Автоматичний телефонний зв’язок із Парижа: 19 + код країни + код міста + номер абонента. У буденні дні з 22.30

до 8.00 і по суботах і неділях із 14.00 розмова коштує вдвічі дешевше.

Час. Місцевий час відстає від київського на 1 годину.

Святкові і неробочі дні: 1 січня – Новий рік; понеділок пасхального тижня – Великдень; 1 травня – День праці; 8 травня – Свято Перемоги над фашизмом; 12 травня – Піднесення Христове; 23 травня – Духів день; червень – понеділок Трійці; 14 липня – День узяття Бастилії; 15 серпня – Успіння Пресвятої Богородиці; 1 листопада – День всіх святих і вшанування покійних; 11 листопада – День закінчення Першої світової війни; 25–31 грудня – Різдвяні канікули і Новий рік. Вихідні дні у Франції – субота й неділя.

Робочий час. У магазинах немає єдиної години закриття – більшість магазинів працює з 9.00 до 19.30. Звичайно із 12.00 до 14.30 багато які з них зачинаються на обід. Зачинені вони в неділю, святкові дні, а в понеділок починають роботу пізніше.

Банки у Франції працюють із 10 до 17 години з понеділка по п'ятницю в районі Парижа і з вівторка по суботу в провінції (з перервою з 13 до 15 годин). Деякі банки працюють у суботу вранці. Напередодні свят банки зачинаються раніше.

Установи працюють із понеділка по п'ятницю з 9.00 до 12.00 і з 14.00 до 17.00 години.

Графіки роботи музеїв відрізняються, але потрібно пам'ятати, що муніципальні музеї зачинені в понеділок, а національні – у вівторок (окрім музею Орсе в Парижі, який не працює щопонеділка).

Музеї й архітектурні пам'ятки відкриті для відвідин публіки звичайно з 10:00 до 19:00. Деякі великі музеї влаштовують ноктюрни по середах і четвергах. Квиток “Musees-Monuments” (“Музеї-пам'ятники”) дає право безкоштовних і переважних відвідин постійних колекцій 70 музеїв і пам'яток Парижа та Іль-де-Франса (продається в Паризькому Бюро з туризму).

Центральний поштамт у Парижі працює цілодобово, поштові відділення з 9.00 до 19.00 – з понеділка по п'ятницю і з 9.00 до 12.00 – у суботу.

Кухня. Франція – країна всесвітньо відомої вишуканої кулінарної традиції. Назви сотень блюд дійшли нас зі французької мови: котлети, соус, майонез, омлет, антрекот –

усе це слова французькі. Французьку кухню умовно розділяють на три частини: регіональна кухня, загальнопоширена французька кухня і надзвичайно вишукана кухня, прикладом якої свого часу була придворна кухня французьких королів. За аналогією до “від кутюр” у моді її називають “від кюїзин” (висока кухня).

Регіональна французька кухня південних провінцій (Прованс, Лангедок, область басків, Гасконь) відрізняється гострою їжею, великим використанням в її приготуванні вин і спецій, особливо часнику й цибулі. Щоб спробувати густий рибний суп (буйабес), французи спеціально їздять на південь своєї країни. Має свої характерні риси й ельзаська кухня, що відрізняється ситністю, значнішим споживанням свинини, капусти. Жителі прибережних районів використовують у своїй кухні більше продуктів моря – риби, крабів, омарів, лангустів, креветок.

У Парижі не тільки безліч пишних ресторанів, що мають легендарну славу, але й незліченна кількість маленьких ресторанчиків, у яких подаються вишукані блюда. Добре відомо, що з неалкогольних напоїв найбільшою популярністю користується кава. На вулиці колишнього театру Комедії, 13 у Парижі знаходиться кафе “Le Procope” – один із перших “кавових будинків” Парижа, заснований у 1686 р. Ходить легенда, що в цьому кафе Наполеон, який ще не став Бонапартом, вимушений був закласти свій “знаменитий” капелюх. На монмартрській площі Тертр, 6 розташовано ресторанчик “Матінка Катерина”. Згідно зі ще однією легендою, російські козаки, що взяли висоти Монмартра 30 березня 1814 р., саме тут зажадали “бистро, бистро” міцні напої, і з того часу маленькі паризькі кафе називаються “бістро”.

Але горезвісна любов французів до жаб’ячого м’яса – явне перебільшення. Жаб’ятина дійсно присутня в багатому спектрі блюд французької кухні, але повсякденним блюдом французів їй ніяк не назвеш. Дещо частіше вживаються в їжу виноградні равлики із зеленню і прянощами (яких іноді буває так багато, що смаку равлика і не розрізниш). Також устриці є блюдом, доступним більшості населення. Особливо славиться французька тріска по-селянськи із червоним і жовтим перцем і кабачком під маринадом; як холодна закуска

набули популярності французькі пальчики, французький картопляний салат і зелений соус, французький цибульний суп і суп із ріпи. На десерт – французький яблучний пиріг і ванільне морозиво.

Звичайно, не можна обійти вина й сири, яких у Франції набагато більше, ніж у будь-якій іншій країні світу. Сири Франції такі численні, такі різноманітні і так не схожі один на іншій, що серед них обов'язково відшукається такий, який задовольнить найвишуканіший смак. Сири – апофеоз хорошого обіду, його завершальний феєрверк. У Франції їх роблять

в основному з трьох видів молока: коров'ячого, козиного й овечого. Кожен сир завжди складається ніби із двох частин: того, що зовні (скориночка), і того, що всередині (м'якоть). Скориночка може бути покрита цвіллю, як у камамбера, відмита від цвілі, як у мюнстера; вона може бути твердою, як у конте, і навіть обсипаною золою. А ще сири бувають ароматизованими. Загалом французьким сироварам у фантазії не відмовиш. Тут доречно навести знаменитий жарт Шарля де Голля: “Як можна управляти країною, в якій стільки ж сортів сиру, скільки днів у році?!”. Треба додати, що великий генерал був дуже скромним: сирів у Франції не менше п'ятисот.

До сиру у Франції неодмінно подадуть вино. Виноробство у Франції – це ціла наука. Саме у Франції вперше було здійснено розділення території за характером і якістю вин і їхню систематизацію. До речі, чому церковним вином вважається Кагор? Та просто тому, що за часів перебування резиденції Папи Римського у французькому Авіньйоні Папа володів чималими виноградниками в околицях міста Кагор, ось і поїв вином прихожан зі своїх виноградників. Франція славиться різноманітністю і високою якістю вин, коньяків, лікерів.

Французький сніданок складається з кави, чаю або какао і круасану або хліба з маслом і джемом. Будь-який прийом їжі у Франції – справжнє мистецтво і навіть сніданок є цінним моментом дня, особливо під час відпочинку. Години прийому їжі варіюються залежно від регіону, та, як правило, снідають у Франції в проміжку від 7 до 9 години, обідають починаючи з 12 години і вечеряють близько 20 години. На півдні Франції часто починають пізніше через звичай випити аперитив перед

тим, як сісти за стіл. Так, обід починається о 14 годині і вечеря – ближче до 21–22 години. Французькі діти перекушують, дорослі ж, як правило, обмежуються трьома прийомами їжі. Вони щільно їдять вранці, вдень і ввечері.

Як правило, люди, що приходять до ресторану, повинні бути одягнені коректно. Увійшовши до ресторану, ви повинні дочекатися метрдотеля, який проводить вас до столика і принесе меню. Покличте його, коли захочете зробити замовлення. Після закінчення їжі ви повинні самі попросити рахунок.

Звичайно в ресторанах у вас є дві можливості замовити поїсти: меню і карта. Меню – це вже складений обід або вечеря, що включає закуску, основне блюдо і десерт або сири. Вартість визначена наперед. Входить у неї напій чи ні, ви не зобов'язані замовляти ні вино, ні мінеральну воду, ні каву. Ви маєте право безкоштовно одержати графин звичайної питної води і хліб. За картою ви самі складаєте ваш обід або вечерю. Така їжа коштуватиме дорожче.

У звичайних ресторанах закінчують обслуговувати о 23 годині. У великих кафе обслуговують, як правило, до 24 години, за винятком привокзальних, які зачиняються ще пізніше. Щоб поїсти вночі, доведеться відправитися в жваві квартали. У великих містах маленькі лавки в кварталах залишаються відкритими за північ.

Необхідно пам'ятати, що в кафе, барах і деяких ресторанах дешевше їсти й пити біля стійки, ніж за столом. Звичайно вказується дві ціни: “au comptoir” (біля стійки) і “a salle” (за столом). Обід на вуличних столиках біля ресторану або кафе коштує на 20 % дорожче, ніж у приміщенні.

Чайові. Найдорожчою з європейських країн у сенсі чайових вважається Франція. Чайові по-французьки називаються “пурбуар” (pourboire – буквально: “на випивку”). У більшості кафе і ресторанів пурбуар включають у рахунок: там є рядок *service compris* (“включене обслуговування”) – 15–16% від суми замовлення. Крім того, у Франції прийнято залишати додатково 0,5–1 євро. Їх кладуть у круглу тарілочку, на якій офіціант приносить рахунок. Цікаво, до речі, що на півдні Франції офіціанти взагалі не одержують платні за свою роботу і живуть виключно на підношення клієнтів. Якщо в

рахунку ресторану не вказано “Service compris”, то офіціанту дають чайові в розмірі 5–10% від вартості послуги. У таких же розмірах прийнято давати чайові водію таксі. У готелі носильнику дають 1–1,5 євро за місце, покоївці залишають 1 євро. У театрі й кіно є традиція давати чайові білетерці, яка проводить глядача на його місце, якщо він запізнився, не менше 10% від вартості квитка.

Електроприлади. Напруга в мережі, роз’єми розеток і вилок як у нас – 220 вольт, 50 герц, двоконтактні.

Фото- і відеозйомка. Фотографувати в музеях можна за додаткову плату.

Покупки і сувеніри. Париж – столиця моди. Тут можна придбати елітний одяг, взуття, ювелірні прикраси, оригінальні сувеніри, предмети шкіргалантереї, парфумерію.

Митні правила та обмеження. Для оформлення поїздки й отримання візи необхідно представити: закордонпаспорт, дві фотографії, ксерокопію внутрішнього паспорта, для дітей – ксерокопію свідоцтва про народження, заповнену анкету, якщо сім’я виїжджає в неповному складі – дозвіл на вивіз дітей від чоловіка, що залишається, українською і французькою мовами, завірений нотаріусом. Консульський збір оплачується додатково. Віза оформляється протягом 20 днів.

Безмитно можна ввезти тютюнові вироби (200 сигарет, або 100 тонких сигар, чи 50 сигар, або 250 г тютюну), сухі вина (2 л) або міцні напої (1 л), парфуми (50 г), каву (500 г), чай (100 г), медикаменти (у розумних кількостях), інших товарів – на суму 175 євро (для осіб старше 15 років) або на 90 євро (для осіб молодше 15 років). Провозити тютюнові вироби й алкогольні напої можуть тільки особи старше 17 років. Особисті речі, дозволені для ввезення, не можуть бути ні продані, ні даровані у Франції.

При ввезенні медикаментів для персонального користування не вимагається ніякого дозволу, але необхідно мати

із собою рецепт, виданий лікарем або юристом. Рослини, тварини і продукти рослинного походження мають бути пред’явлені чиновникам карантинної служби. Тварини повинні

мати довідку про щеплення, а також медичну довідку французькою мовою, видану не раніше, ніж за п'ять днів до від'їзду.

Заборононо ввезення зброї, наркотиків, вибухових речовин, порнографії, золота (окрім прикрас), нелегально виданих друкарських матеріалів.

Митному контролю при вивозі підлягають предмети мистецтва, антикваріату, зброї. Готівку понад 10 000 євро бажано декларувати.

Туристи, що пробули у Франції менше півроку, можуть зажадати повернення ПДВ у розмірі 17,1% від ціни товару (розповсюджується тільки на туристів із країн, що не входять до ЄС) при покупці товарів в одному магазині в один день на суму не менше 182,95 €. Така послуга називається Tax Free або Detax по-французьки. Попросіть продавця заповнити спеціальну квитанцію. Не всі магазини надають послугу Tax Free, так що перш ніж робити покупки, уточніть усе в продавця. Податок на додану вартість, сплачений при покупці товарів у Франції, буде повернений на кордоні при пред'явленні митним органам проштемпельованих товарних чеків.

Туризм. Франція – країна розвиненої туристської індустрії. Її відвідують близько 60 млн. осіб на рік.

З дорогими курортами й шикарними готелями на Блакитному березі (Ніцца, Канни, Сен-Тропез) часто є сусідами скромніші туристські зони. Крім Середземномор'я, туризм широко розвинений на південному заході Атлантичного узбережжя, на березі Північного моря, в Провансі. Цілий рік приваблюють туристів Французькі Альпи.

Готельне господарство і сервіс країни знаходяться на досить високому рівні і приносять великі доходи. У Франції, як і в більшості європейських країн, прийнята дуже жорстка класифікація готелів. Тому, як не дивно, в Парижі немає жодного п'ятизіркового готелю – навіть знаменитий Crillon має тільки чотири з плюсом: немає басейну і тенісного корту! В той же час у всіх готелях, навіть 1 або 2 зірочки – чистота й порядок, європейський сервіс; у номерах – телефон, кольоровий телевізор, ванна або душ, туалет, міні-бар, фен. Паризькі три зірочки – гарантія якості і комфорту.

Територію Франції розділяють на декілька туристських районів, кожний із яких має свою спеціалізацію. Перший, і, мабуть, найголовніший район – **Столичний** (Париж та Іль-де-Франс). Культурним центром країни, безумовно, є галасливий і хаотичний *Париж* – столиця Франції з X ст. н.е. Визначні пам'ятки в Парижі зустрічаються буквально на кожному кроці. Острови Сіте і Сен-Луї утворюють історичний центр міста. На Сіте знаходиться *Собор Паризької Богоматері* (“Нотр-Дам-де-Парі”) – “серце Парижа”. Цей католицький храм, заснований у 1160 р. і добудований тільки у 1245 р., є п'ятинефною базилікою (довжина – 130 м, ширина – 108 м, внутрішня висота – 35 м), що є шедевром готичного мистецтва. Перед Собором лежить невеликий круг із відміткою “0 км” – початок відліку відстаней по всій Франції. Поблизу знаходиться й найстаріша в'язниця Парижа – *Консьєржері*.

Основна туристська частина міста знаходиться на правому березі Сени. Тут розташована колишня королівська резиденція, а нині один із найбільших і багатючих музеїв світу – *Лувр*. Зараз тут зібрано близько 300 тис. робіт усіх стилів

і епох світового мистецтва, починаючи з античності і закінчуючи серединою XIX ст., об'єднаних у 7 “департаментів” – живопис, графіка, скульптура, прикладне мистецтво, а також грецька і римська античність, східні, староегипетські колекції. Недалеко від Лувру розташовані й інші пам'ятки правобережжя – *Біржа*, *Тампль*, *Тріумфальна арка* на площі де Голля (висота – 49,54 м, ширина – 45 м, висота зведення – 29,19 м) з могилою Невідомого Солдата і вічним вогнем, “найкрасивіша вулиця світу” – *Єлисейські поля*, на якій розташовані розкішні магазини, автосалони, знамениті ресторани й кафе, а також резиденція президента Франції – *Єлисейський палац* і урядові установи. Довжина цього проспекту майже 7 км і ширина 70 м. Будівництво найширшого проспекту в Парижі почалося в перші десятиліття XVII століття. Сучасної зовнішності Єлисейські поля набули в другій половині XIX століття, в період перепланування.

У цьому ж районі розташовані Велика арка *Ля-Дефанс* – найбільший бізнес-центр у Європі, виставковий центр “*Гранд Арч*” із прозорими стінами, *площа Згоди* (одна з найбільших паризьких площ – 84 тис. м²) зі стародавньою *Луксорською колоною*, найбільший оперний театр у світі – *Опера Гарньє*, футуристський *Національний музей сучасного мистецтва* (“центр Жоржа Помпиду”) у кварталі Бобур (один із найстаріших районів Парижа), в експозиції якого картини і скульптури ХХ ст. Недалеко від нього розташовані *Музей історії Парижа “Карнавалі”* з колекцією інтер’єрів королівських покоїв, макетів міста та предметів меблів і побуту, яскравий *фонтан “Тінгеллі”* і маленький приватний *Музей Ляльок*. А по дорозі від Лувру до Єлисейських полів, у *саду Тюїльрі*, знаходяться невеликі будівлі *Музею Імпресіонізму* і *Національного музею “Оранжері-де-Тюїльрі”*. У районі Марі (“болото”) цікава *Площа Вогезов* (Королівська площа) із червоно-білими Павільйонами Короля і Королеви та будинком-музеєм Гюго.

На лівому, вищому березі Сени, розташовані знаменита *Ейфелева вежа* (1889 р., висота з антенами 320 м), *Палац Шайо*, *Будинок інвалідів із Собором і гробницею Наполеона*, *Пантеон – Храм Слави* для поховання великих людей країни – з гробницями Руссо, Золя, Кюрі, Гюго, Вольтера, Мірабо та ін., а також *Сорбонна* (Паризький університет, 1215 р.) – один із найбільших навчальних і наукових центрів світу, на території якої розташована Церков Сорбонни з могилою кардинала Рішельє. Обов’язково слід відвідати *Марсове поле* і *Люксембурзький сад*. *Національний музей Середньовіччя* (“Терми Ключі”, 1843 р.) розташований у самому серці Латинського кварталу, на місці, де знаходилися римські терми, залишки яких збереглися дотепер і складають зараз частину музейної експозиції, що славиться колекцією gobеленів, живопису, витворів прикладного мистецтва і дерев’яної релігійної скульптури Середньовіччя.

Найвища точка Парижа – *Монмартр* (“Горб мучеників”, 129 м), на який ходить фунікулер. Монмартр вважається символом французької культури, притулком художників і музикантів. Символ Монмартра – *базиліка Сакре-Кер* (1876–1919 рр.), з якої відкривається прекрасна панорама Парижа.

Поряд із базилікою – *площа Горба*, де працюють вуличні художники, тут же розташовано безліч сувенірних магазинів і невеликих ресторанів. Поблизу – *музей Монмартра, площа Абесс* із мерією і незвичайною *церквою Св. Іоанна Богослова* з червоної цеглини, *площа Марселя Еме* з пам'ятником, що зображає людину (ілюстрацію до оповідання М. Еме), що наполовину вийшла зі стіни, а також *площа Тертр* із легендарним кабаре “Спритний кролик”. Якщо спуститися на *Пляс Пігаль* по вул. Жермен Пілон, то відкриється знамените *кабаре “Мулен Руж”*, а на вулиці Лепік знаходиться єдиний справжній вітряний млин міста – *Мулен-де-ля-Галетт*. Тут же буде зведена “*Стіна любові*” площею в 40 м², списана фразою “*Я тебе кохаю*” на 311 мові світу, зокрема шрифтом Брайля для сліпих, а також мовою знаків для німих.

Париж – справжній осередок музеїв і виставок. Окрім Лувру, тут більше 300 постійно діючих експозицій, серед яких особливо цікаві *Музей монументального мистецтва Франції* з величезною колекцією копій французьких пам'ятників і макетів історичних будівель, *Музей Ніссим-де-Камондо* – витвори декоративного мистецтва XVIII ст., *Міські галереї на Рю-дофін, Мазарін, Бозар і авеню Матіньон і Монтеня* – сучасна скульптура й живопис, *Національний музей мистецтва Сходу (“Гіме”)* – східне мистецтво від Афганістану до Японії, *Національний музей народного мистецтва і традицій* – велика колекція традиційних промислів та історичних предметів, *Музей Армії* в Будинку Інвалідів – велика колекція зброї, амуніції і прапорів середньовіччя, а *Музей Родена* цілком присвячено знаменитому скульптору, також тут гарна колекція імпресіоністів. *Цікавий Гран-пале (“Великий палац”)* – велична архітектурна споруда й місце проведення постійних експозицій

і виставок; *Музей живопису д’Орсе* в будівлі старого вокзалу – один із кращих музеїв Франції з величезною і різноманітною колекцією; оригінальний *Музей вина* присвячено історії французького виноробства, починаючи з XIV ст., і має невеликий дегустаційний зал; унікальний *Музей монет* у приміщенні старого Монетного двору (XVIII ст.); єдиний у

своєму роді *Поштовий музей* у районі Монпарнас і багато інших.

Серед подій, що ваблять до Парижа як ділових людей, так і широку публіку, – традиційні покази сезонних колекцій будинків “Високої моди”, модних аксесуарів і біжутерії. Висока мода пов’язана з іменами таких модельєрів і дизайнерів, як Ів Сен-Лоран, Коко Шанель, Крістіан Діор, П’єр Карден та ін. Їхні ательє, які сьогодні перетворилися на транснаціональні Будинки моди, парфумерії і галантереї, а також ювелірні майстерні Ван Кліфа, Картьє, Бушерона та інших разом представляють могутню “індустрію люкса”. Щорічно – навесні й восени – в Парижі проходять виставки-ярмарки їхніх концептуальних сезонних колекцій або “ліній прет-а-порте” – готового одягу й аксесуарів.

У Парижі можуть запропонувати екскурсію “Російський Париж”. Це знайомство з історичними місцями в Парижі, які пов’язані з історією Росії й іменами російських людей. Про це свідчить 51 назва вулиць і площ Парижа. Екскурсія включає відвідини Сіна Женев’єв де Буа, передмістя в 30 км на південь від Парижа, де в 1927 році княгинею Мещерською був створений Російський Будинок; кладовище Сен Женев’єв де Буа, де покоються 20 000 синів і дочок Росії. Серед них офіцери Білої Гвардії, декілька представників сім’ї Романових і багато інших відомих людей, чиї імена пов’язані з Росією – Іван Бунін, Фелікс Юсупов, Сергій Лифар, Олександр Галич, Андрій Тарковський, Рудольф Нурієв та інші.

Париж є світовим лідером за кількістю конференцій, виставок і торгових ярмарків, для чого тут створюються і підтримуються всі необхідні умови. Діловий туризм у Франції приносить близько третини всіх доходів від в’їзного туризму. Прекрасну організацію невеликих за кількістю заходів пропонують сьогодні і власники багатьох середньовічних замків. Торговельно-промислові палати всіх провінцій та окремих департаментів мають власні можливості для організації конференцій і робочих зустрічей.

Не менш хороші й передмістя Парижа. *Версаль* – найвідоміший зразок палацово-паркового мистецтва Європи. Це величезна резиденція французьких королів – Версальський

палац, один фасад якого має довжину 680 м, величезний парк (100 га). Було потрібно майже 50 років, щоб утілити в життя план Людовика XIV Короля-Сонце щодо будівництва цього розкішного палацу, через ненависть до Парижа з його непередбачуваним населенням і заздрощі до розкішного замку у Воли-Віконті, побудованого міністром фінансів, молодий Людовик задумав спорудити свій власний замок на захід від міста. Він наказав перепланувати весь ландшафт, створити парки і встановити складну систему насосів для подачі води із Сени у фонтани і ставки. Фонтан Латоні і безліч інших прекрасних фонтанів, що послужили прообразами петергофських, сад біля озера, численні галявини й рослинна архітектура найбільш немислимих форм, штучні гроти, безліч скульптур і ресторанчиків, королівський будиночок у наймальовничіших місцях парку – ось що можна побачити у Версалі. Влітку тут влаштовуються грандіозні світломузичні шоу “Звук і світло”.

Євродиснейленд також розташований у 32 км від Парижа. Згідно зі статистичними даними, цей розважальний комплекс – найпопулярніша туристська визначна пам’ятка країни, що приваблює принаймні в два рази більше відвідувачів, ніж Лувр або Ейфелева вежа. Диснейленд – це не просто парк розваг, а ціла країна, яка займає 1943 гектари й умовно поділена на п’ять “республік”: країну пригод – Adventureland, країну фантазій – Fantasyland, країну відкриттів – Discoveryland, “прикордонну” країну – Frontierland (“Дикий Захід”) і головну вулицю – Main Street.

Другий туристський район – це **Північний**, що включає Нор-па-де-Кале і Пікардію.

Відразу за кордоном Бельгії і за тунелем з Англії знаходиться регіон *Нор-Па-Де-Кале*. Головним містом регіону є *Ліль*, на перехресті проїзду Париж – Брюссель і Париж – Лондон. Це живописний регіон із чергуванням лісів, полів, горбів і пляжів із золотистим піском на узбережжі.

Тут можна проїхатися численними каналами й річками, відвідати природні заповідники й місцеві свята, які проходять постійно то в одному місті, то в іншому. Фламандський вплив на цей регіон помітний у його архітектурі, кухні й назвах міст.

Численні поля для гольфу, їзда на коні, велосипедні прогулянки і водний спорт приваблюють сюди туристів. Цей регіон знаменитий своєю текстильною промисловістю, пивом, яке тут подають у фламандських барах-пабах, званих “естаміні” (“estaminets”).

Пікардія була першим історичним регіоном Франції. Широкі поля, величезні ліси, зелені пасовища, тихі лісові затони відображають і спокійний характер людей, що живуть у Пікардії. Красиві села, кожному з яких більше декількох сотень років, шість найзнаменитіших готичних кафедральних соборів, величезні замки, що належали колись французькій аристократії і королівській сім’ї, абатства і церкви, побудовані в романському стилі, а також примітивної і полум’яніючої готики. Небагато у Франції знайдеться регіонів, які так ретельно зберегли свою багатовікову культурну спадщину. Пікардія надихала творчість відомих французьких письменників: Колетт, Віктора Гюго, Марселя Пруста, байки Лафонтена і праці Расіна були також написані тут. Пікардія зберігає пам’ять про мушкетерів Олександра Дюма і про фантазію Жуля Верна. Численні музеї Пікардії розповідають про долю знаменитих людей, які жили тут колись.

Західний район представлений Нормандією, Бретанню, Центром – долиною Луари, Пуату-Шарантом. Нормандія – чудовий морський курорт на північному заході Франції, узбережжя Ла-Маншу всього в 2–3 годинах від Парижа. Регіон відомий своїми сирами (Камамбер, Ліваро), яблучним спиртним напоєм Кальвадос, сидром (яблучний квас) і кіньми (75% чистокровних французьких коней вирощується в Нормандії). Окрім курортів побережжя (Довіль, Трувіль, Онфлер), можна відвідати садибу і сади Клода Моне в Живерні (70 км від Парижа), Руан – місто Жанни д’Арк і 100 дзвонів (125 км від Парижа) і Кан – місто Гільома Завойовника із замком X-го століття (240 км від Парижа). Для розваг: гольф, верхова їзда, купання (на Атлантичному узбережжі – пляжі пісочні, приватні пляжі украй рідкі), хороша кухня, відвідини ферм коней і маленьких ферм із виробництва сиру й Кальвадосу. У червні протягом 3 днів проходить міжнародне свято повітряних куль у замку Бальруа

У ньому ж – музей повітряних куль.

Довіль став знаменитим курортом ще в кінці XIX-го століття. Це найближчий морський курорт до Парижа (200 км – 2 години на машині), в якому проходять Фестиваль Американського кіно, світовий чемпіонат із поло і найбільший аукціон коней у Франції. У Довілі є все для прекрасного відпочинку: безмежні пісочні пляжі, казино, іподром, центр таласотерапії, гастрономічні ресторани, розкішні готелі й вілли. *Трувіль* – старовинне рибальське селище, існує із часів вікінгів. Має казино і центр таласотерапії. *Онфлер* – невелике, живописне

портове містечко зі старовинною дерев'яною архітектурою, що надихнула багато художників-імпресіоністів.

Бретань – один із небагатьох регіонів Франції, який проніс через всі епохи свою індивідуальність. Чарівність і привабливість цих земель – у зміщенні характерів і темпераментів, казкових легенд і реальних історичних подій. Бретань знайшла своє ім'я, коли в кінці V століття армориканські кельти були витиснені з Бретані через протоку Ла-Манш у результаті саксонського нашествия. Так на французькому березі з'явилися бретонці. Це регіон із найбільшою амплітудою припливів і відпливів, енергію яких відвіку навчилися використовувати люди, будуючи незвичайні млини, які збереглися на всьому узбережжі і на сьогодні відкриті для відвідин.

Бретань завжди асоціюється з морем, тому цей регіон упродовж багатьох років славиться своїми центрами таласотерапії (використання підігрітої морської води і морського клімату для попередження й лікування деяких захворювань). 13 центрів таласотерапії розташовуються по всьому побережжю від Сен-Мало до Порніше. У кожному з них відвідувачам надають розміщення, а також пропонують програму оздоровчих процедур відповідно до потреб і побажань клієнтів.

Кожен, хто приїжджає до Бретані, повинен неодмінно відвідати *Сен-Мало*. Назва міста походить від імені англійського ченця Мало, який проповідував християнство в цьому регіоні

в VI ст. н.е. Сьогодні це процвітаюче портове місто. У Сен-Мало розташовано декілька доків для торгових, туристських судів і поромів.

Історичну репутацію міста не можна назвати бездоганною. Сен-Мало був притулком корсарів, а також центром работоргівлі. З фортечних валів, які оточують “старе місто”, відкриваються чудові види на саме місто, на море, на мальовничі міські околиці. Будучи в Сен-Мало, варто зайти в замок-музей, сходити на екскурсію в Акваріум. Із Сен-Мало вирушають екскурсійні катери на острови Ла-Маншу: Джерсе і Гернесі. Не дивлячись на те, що юридично острови належать Великобританії (для українських громадян потрібна віза), вони розташовані ближче до французького побережжя.

У *Дінані* розташовувалася резиденція герцогів Бретонських. Дінан – місто-фортеця. Місто стоїть на підвищенні в 75 метрів над річкою Ранс, його оточує стіна, яка вважається найвищою стіною в цьому регіоні. У Дінані можна побачити безліч пам’яток архітектури й історії. Серед них – базиліка Рятівника (XII ст.) і церква Сен-Мало (XV ст.), які постійно оновлювалися й реставрувалися з моменту їхнього створення. У зв’язку із цим в їхній архітектурі можна спостерігати суміш стилів, що відображають особливості певної епохи, в яку проводилася реставрація. Те ж саме можна сказати про замок, будівництво якого почалося у XIII ст., а завершилося в XV сторіччі. У замку розміщується музей історії Дінану.

Із часів Римської імперії *Брест* відомий як місто-фортеця. В основному в архітектурі Бреста переважають будівлі, побудовані в післявоєнний період. У центрі міста розташовано Музей образотворчих мистецтв, а також церква Святого Людовика, яка відома своїми вітражами. Цікавими будуть екскурсії в торговий порт і в “Океанополіс” (величезний акваріум з трьома павільйонами).

Карнак – всесвітньо відоме поселення доісторичного періоду на території Бретані. У Карнаку і на прилеглих до нього територіях знаходиться одна з найзагадковіших пам’яток епохи мегаліту – менгіри (3000 вертикально встановлених каменів), появу яких відносять до 5000–2000 рр. до н.е. Проте сучасна наука має у своєму розпорядженні дуже

невелику

кількість відомостей про людей, що населяли це місце в той період. У Карнаку розташовано “Археоскоп” – центр, що займається вивченням менгірів. У цьому центрі проводяться міжнародні виставки, де можна дізнатися все, що відоме про менгіри на сьогодні. Багато цікавої інформації можна одержати, відвідавши музей Стародавньої історії.

Киброн є найпівденнішою точкою однойменного півострова. Тут розташовані найпопулярніші курорти. Особливий наплив відпочиваючих тут спостерігається в липні і в серпні. Киброн славиться прекрасним “диким” піщаним побережжям, мальовничими пейзажами.

Великий інтерес туристів викликають середньовічні замки в *долині річки Луара*: Шенонсо, Анже, Амбуаз, Шамбор, Блуа, Шинон та ін. Ці архітектурні споруди, такі несхожі одна на одну за зовнішністю, від похмурих цитаделей Ланже і Шинона і до класичних зразків Ренесансу Азе-ле-Рідо або Шенонсо, добре передають дух епохи минулого, несуть на собі відбиток таємничості й романтизму. У кожного з них своя історія, багата найнеймовірнішими подіями і фактами.

Перший і найграндіозніший замок долини Луари – *Шамбор*. Спочатку він вражає незвичністю архітектури, масштабами задуму, витонченістю обробки, а при найближчому розгляданні відчуваєш усю раціональну симетричність ансамблю, досконалість концепції. Шамбор – найбільший із замків Луари. Його оточує гігантський парк (довжина його стіни дорівнює 32 км). У замку немає великих парадних залів; усього тут 440 кімнат. Гвинтові сходи ведуть на дах замку, виконаний у вигляді тераси з безліччю башточок і камінних труб, прикрашених скульптурою.

У графів Блуа в Шамборі був невеликий форт, відомий із XII століття. У воєнний час його використовували як зміцнення, в мирний час – під склад. Дотепер ходять розповіді про примару графа Тибальда, що виїжджає із замку на полювання в темні ночі. Франциск I пов’язав своє майбутнє з резиденцією в Блуа, хоча саме в Шамборі, на відкритому просторі, що продувається вітрами, йому вдалося втілити свою заповітну мрію про романтичний мисливський замок, гідний

богів і легендарних королів. Франциск I бажав побудувати такий форт, де поєднувалися б стиль італійського Відродження й архітектурні традиції Франції. Проте спеціально запрошеному великому італійцю Леонардо да Вінчі не судилося приступити до будівництва – він помер у 1519 році. Хоча, поза сумнівом, його ідеї сильно вплинули на інших архітекторів і, в першу чергу, на короля. Шамбор повинен був стати прекраснішим за всі замки Луари, символізуючи велич і владу свого господаря. Щоб замок мрії міг відбиватися у воді, до нього був спеціально відведений рукав Луари.

Свого колишнього призначення мисливський замок не втратив і після того, як перейшов у володіння держави. Це відбулося у 1930 році. Представники вищого світу часто навідуються сюди, щоб полювати собі на втіху.

Двадцять хвилин на машині сільською дорогою уздовж акуратних будиночків – і ви в замку *Шеверні*. Із XVII століття замком володіє сім'я маркіза де Вібре. Шеверні – перший особняк XVII століття, виконаний у тому стилі, який згодом назвали класичним. Проте зберігся укріплений замок. Вузький центральний павільйон із гербом власника, що містить сходи з двома прямими склепінчастими маршами, нагадує старовинні форти. Ще більш середньовічний характер мають рови,

з південного боку засипані в XIX столітті, але ще збереглися з північною. Нашадок графа Шеверні – маркіз де Вібре – постійно проживає в маєтку, частину свого замку перетворивши на музей. У замку є оранжерея (на жаль, туристів туди не пускають), зате можна оглянути зал трофеїв, де з 1850 року зібрано більше 2000 оленячих рогів, а також парні з сімома десятками прекрасних мисливських собак.

Далі на шляху – містечко Блуа, що виникло навколо однойменного замку. Замок *Блуа* згаданий уже в IX столітті. Протягом 250 років ним володіли графи Блуа, але в 1230 році він

перейшов до родини де Шатійон. Замок було перебудовано. У 1391 році Гі де Шатійон продав графство герцогу Луї Орлеанському. Його син – Шарль – улаштував у Блуа поетичні змагання, відкриті для всіх охочих, на яких, між іншим, бував

і Франсуа Війон. Син Шарля успадкував французький престол після кончини бездітного Карла VIII під ім'ям Луї XII. Саме він задумав і здійснив будівництво тут нової королівської резиденції, відкритої і просторої, без башт і брустверів, що складалася

з трьох флігелів з аркатурними галереями. Велика частина комплексу була побудована за 10 років. Пізніше замок Блуа став сценою святкувань, драм та інтриг часів Генріха II і Катерини Медичі, а також трьох їхніх дітей – королів Франції.

В одному з темних коридорів замку був убитий герцог Гіз. Зараз замок відреставровано, тут розміщено Музей сакрального мистецтва.

Замок *Амбуаз* розташований між Блуа і Туром. У 1106 році Уго д'Амбуаз почав будівництво міцного укріплення на березі Луари. Король Карл VII викрив його нащадка в зраді і конфіскував замок. Головні будівельні роботи почалися за Людовика XI. Архітектори залишили нам багато чудових зразків своєї майстерності. Скажімо, в одній із башт можна, не сходячи з коня, піднятися прямо в житлові покої. Містечко Амбуаз служило королівською резиденцією більше ста років (XV–XVI ст.ст.). Тут народилися й виховувалися багато представників королівських сімей Франції. На початку XVI століття в Амбуазі провів останні три роки життя Леонардо да Вінчі (тут він і похований). У середині того ж століття в цьому місці була жорстоко пригнічена змова гугенотів, що поклала початок релігійним війнам у Франції. Після цього королівська сім'я покинула замок, і той почав занепадати. А містечко поряд із замком так і зберегло свою середньовічну зовнішність.

Тепер прослідуюємо в замок *Шенонсо*. У XIII столітті ним володів сеньйор де Марк, амбуазський васал. Замок постійно міняв своїх власників. Генріх II подарував цей замок своїй фаворитці Діані. Після смерті короля Катерина Медичі насилу примусила колишню фаворитку повернути замок короні, віддавши їй натомість маєток Шомон. При королеві було побудовано міст через річку Шер, що тримається на п'яти напівкруглих арках, а також двоповерхову будівлю з мезоніном для капели і бібліотеки.

Замок *Шомон* підноситься на скелястих відрогах Луари посеред вікових лісів. У середні віки на цьому місці знаходилася фортеця. При Катерині Медичі в замку знаходилася багата бібліотека й астрономічна обсерваторія. Саме їй належить прекрасна кімната, прикрашена гобеленами. Тут збереглися рідкісні гобелени XVI століття з алегоричними зображеннями планет і днів тижня, а також іспанська майоліка зі сценою полювання. Кожне літо на фермі при замку проводиться відомий у всьому світі Міжнародний фестиваль Садів.

Шинон. Ця напівзруйнована фортеця була зведена у XII столітті при Генріху II. Її стіни бачили Ричарда Левове Серце, Карла VII, Жанну д'Арк. У замку знаходилася в'язниця, де в 1308 році були поміщені ченці – тамплієри. Від тронного замку, куди 9 березня 1429 року увійшла в чоловічому одязі Жанна д'Арк для зустрічі з майбутнім королем Карлом VII, залишилася тільки кам'яна стіна й камін. У 1634 році власником замку став кардинал Рішельє. Він усамітнився в Шиноні, щоб урятувати себе від змов.

Анже. У IX столітті, після довгих років набігів норманів, граф Анжуйський спорудив тут укріплений замок. Навколо стін вирито глибокий рів. Головний вхід у фортецю – через підйомний міст. На дні рову розбито чудовий сад, де прогулюються павичі й олені.

Усередині замку можна побачити знамениту шпалеру на сюжет одкровення Святого Іоанна Богослова. Ця незрівнянна серія тканих картин, що спочатку складала в довжину 140 метрів. Шість гобеленів, складових сімдесят картин на теми Апокаліпсису – сьогоднішній скарб замку.

Увагою туристів користується і найбільш сонячний берег західної Атлантики – регіон *Пуату Шарант*. Величезні пляжі з дрібним піском на курортах із міжнародною репутацією, таких, як *Руайан*, а також у маленьких містечках: Шателайон, Фурас, Ля Пальмір, Сіна-Поль-Сюр-Мер, Сен-Жорж-де-Дідонн або Мешер, переважаються з пляжами, що розташовані під обривистими скелями або примикають до великих соснових лісів, як, наприклад, на островах Ре або Олерон або маленьких затоках острова Екс. Ці пляжі чудово пристосовані для занять парусним спортом і в'їндсерфінгом. Численні

морські бастіони, такі як відомий тепер форт Байяр поблизу островів Екс і Олерон, захищали з моря цей берег.

Прямо з пляжу можна вирушати на всілякі екскурсії в міста регіону з багатим історичним минулим. *Ля Рошель* приваблює своїми численними музеями, що висвітлюють життя цього портового міста впродовж століть. *Рошфор* знаменитий Королівською фабрикою канатів (довжина будівлі 374 м) і музеями, пов'язаними з морською історією регіону. *Бруаж*, старовинний укріплений форт, був відомий соляною торгівлею, потім море відійшло, і він став оточений болотами. Біля *Ангулема* знаходиться садиба одного з найвидатніших французьких письменників XVII ст. Ларошфуко. У *Сантоже* приваблюють романські церкви, що чудово збереглися.

Південний туристський район Франції – це Аквітанія, Юг-Піренеї, Лангедок-Руссильон, Прованс-Альпи, Рив'єра – Лазурний берег, Корсика.

Аквітанія розташована на південному заході Франції. Ця провінція всевітньо відома виноробством, курортами на морському побережжі, портами і багатую історією. Доісторичні гроти, замки на вершинах гір, найвідоміші ресторани Франції, більше 200 км піщаних пляжів із величезними дюнами, Срібний берег із курортами Ройан, Аркашон і Оссегор.

В Аквітанії знаходяться Сен-Жан-де-Луз, де відбулося вінчання Людовика XIV, і Біаріц – традиційне місце відпочинку європейської знаті й російської аристократії.

На північному заході Аквітанії знаходиться *Дордонь* – один із найвідоміших і багатших історією регіонів Франції. Тут знаходиться велика частина доісторичних печер, а також знамениті поля трюфелів. На півдні починаються західні Піренеї, що пропонують туристам курорти на березі океану, а також прогулянки баскськими селами з їхніми неповторними народними традиціями, кухнею й ремеслами.

Серцем Аквітанії вважається її центральна частина зі столицею в *Бордо*, оточеному морем виноградників. Коли римляни прийшли сюди в 56 р. до н.е., тут розташовувалося велике кельтське село Бурдігала (Burdigala). Саме римляни першими посадили на цій землі виноградну лозу, зумовивши історію Аквітанії і її майбутнє. Поселення було названо портом Місяця через форму річки Жиронда, яка впадає тут в

Атлантичний океан. Бордо став розвиватися завдяки експорту вина до Англії, а потім перетворився на найбільший порт і четверте за площею місто Франції.

Зараз це місто є зразком архітектури XVIII століття. Класичні архітектурні лінії, широкі і світлі вулиці, публічні паркі, великі сквери – Плас де ла Бурс, Еспланад де Кінконс (найбільший парк у Європі). На побережжі збудовано величезну набережну, прикрашену довгою низкою класичних фасадів будівель XVIII століття.

Минуле міста відбилося на його архітектурній зовнішності: галло-римський період представлений руїнами римського амфітеатру. Про середньовіччя нагадують церкви Сен-Серін

і Сент-Круа, а готичний вплив помітно в зовнішності церков Сент-Евлалі і Сен-Мішель та яскраво виражено в готичному соборі Сент-Андре. Однією з головних архітектурних визначних пам'яток міста можна вважати Гран Театр на площі Плас де ла Комеді. Створений Віктором Луї і побудований в 1770 році, він надихнув Гарньє при проектуванні паризького оперного театру.

Любителям живопису варто відвідати Музей Витончених Мистецтв у саду Жарден де ла Мері, де знаходиться колекція живопису XVIII і XIX століть, представлена картинами Шардена, Корло, Делакруа, Матісса та Ренуара.

Для будь-якого гурмана Бордо – це справжній рай, якщо враховувати, що всі місцеві делікатеси можна запити скарбами місцевих винних льохів. Багато виноробень відкрито для відвідин туристами, в центрі Бордо знаходиться Будинок Вина, де можна взяти карту Доріг Вина, на якій ви знайдете докладні маршрути для відвідин знаменитих французьких виноградників. У Бордо ви можете також пройти курс навчання “оєнології” – науки про виноробство, тривалістю від одного до семи днів, для професіоналів і любителів вина. Ця програма включає відвідини виноградників, дегустації і лекції.

Не тільки виноградники складають основне багатство Аквітанії. У замку Шато де Ла Бред Монтеस्क'є написав знамениті “Персидські листи”. В музеї Ажана знаходяться полотна

Гойї і грецькі статуї, знайдені у Франції. У місті Дакс розташовано

курорт, а також прекрасно декоровано собор і будинок, де народився Сен-Венсан де Поль. Двір Генріха Наваррського розташовувався недалеко від Шато Нерак, а в Бонагиль є фортеця – прекрасний зразок військової архітектури XV–XVI століть.

Біарріц – заснований у XII столітті, один із найфешенебельніших світових курортів, місце відпочинку багатьох знаменитостей і королівських сімей. Наполеон III та імператриця Євгенія були зачаровані цим містечком на березі моря в країні басків і побудували тут собі резиденцію.

Байонна – середньовічне місто недалеко від Біарріца, душа і серце французької країни басків. У Байонні можна побачити чудові будинки, можна відвідати знаменитий собор Святої Марії, римські арени, ботанічний сад.

Регіон Юг-Піренеї – це багатство культурної, історичної і природної спадщини. Як видно за назвою, це гірський регіон у Піренеях, де на кожному кроці можна побачити “бастиди” – це середньовічні села з оборонними зміцненнями, проїхатися тихими місцевими дорогами на гірському велосипеді, полями на коні, пройтися гірськими тропами туристськими маршрутами. У регіоні Юг-Піренеї сильні баскські традиції, які додають особливого шарму дикому й неповторно красивому пейзажу. Спокій Гасконі, річкові долини Лот приваблюють у цю провінцію любителів відпочинку на природі. Тут багато річок – Гаронна, Без, Лот, безліч озер і каналів, що сполучають річки, – це кілометри водних маршрутів для любителів водних видів спорту.

Туристи напевно відмітять, що кухня регіону міняється залежно від місцевості, але, не дивлячись на цю різноманітність, навіть маленький ресторанчик подасть вам знаменитий паштет із гусячої печінки “фуа-гра”, рагу “кассуле” з фаршированими сливами. Юг-Піренеї славиться також своєю копчениною і ковбасами, ягнятиною з Керсі, сиром Рокфор і знаменитими трюфелями, при зборі яких використовуються спеціально навчені свині. До всіх місцевих блюд чудово підходить бархатисте, з яскравим наповненим смаком вино, відоме в нас як Кагор, яке використовується в церковних церемоніях. Насправді Кагор – це сухе червоне

вино. Не менш відомий міцний напій Арманьяк – різновид бренді з однойменного регіону з історичною назвою Арман'як.

Тулуза – це серце провінції Юг-Піренеї, вона розташована на річці Гаронна і Каналі дю Міді (Південному Каналі). Це столиця французької авіації й місце народження французьких “аеробусів”. Історичний старий центр Тулузи називають “рожеве місто” через злегка рожевий колір його будівель.

Це місце зосередження історичних пам'яток архітектури. Обов'язково треба оглянути Базиліку Сен-Серинін, бенедиктинське абатство XI століття, що служило дахом палігримам на їхньому шляху до Іспанії. Ще одна визначна пам'ятка Тулузи – це Домініканська церква якобінців, де щорічно проводиться фестиваль гри на фортепіано в другий і третій тижні вересня.

Окрім церков, у Тулузі можна познайомитися зі скульптурою і релігійним живописом у Музеї Августина, а у Фонді Бамберга вас чекає приголомшлива колекція полотен Дега, Дюфі, Матісса і Боннара.

Дорога вин у Гайак, де виробляють білі десертні вина, які чудово поєднуються з паштетом із гусячої печінки “фуа-гра”, веде вас на північний схід до *Альби* – міста з будівлями із червоної цеглини, де знаходиться кафедральний собор Святої Цецилії, побудований у XIII столітті, що вважається зразком французької архітектури того часу і знаменитий фрескою із зображенням Страшного Суду. Поряд із палацом Килим де ла Бербі розташований музей Тулуз-Лотрека з багатою колекцією його полотен.

Лангедок-Руссильон, як і вся Франція, має багате історичне минуле. Він пережив безліч релігійних воєн, тут із військами в хрестовий похід у Святу землю проходив Святий Людовик. Через Лангедок проходив також шлях паломників до Сантьяго-де-Компостелло. Два абатства – Сен-Мішель-де-Кукса і Сен-Гилем-ле-Дезер давали притулок численним палігримам.

Регіон починається біля самих Піренеїв і тягнеться уздовж побережжя Середземного моря. Це постійна зміна пейзажів: гори, лагуни, пляжі, виноградники, озера. Знаменитий він,

перш за все, своєю каталонською культурою, фольклором і прекрасною кухнею. І якщо раніше цей куточок Франції був тільки культурною визначною пам'яткою, то тепер Лангедок-Руссильон приваблює туристів можливістю чудово відпочити на березі моря. Такий бурхливий розвиток туристської інфраструктури регіону став можливим завдяки тому, що в 1963

році французький уряд прийняв план розвитку нової, демократичнішої “Рів’єри” в провінції Лангедок-Руссильон, що корінним чином змінило вигляд 180-кілометрового побережжя, що сполучає Прованс та узбережжя біля підніжжя Піренеїв. У цій частині Франції сильно відчувається каталонський вплив. У Руссильоні можна побачити кориду – бої биків, а в середині літа проходять традиційні фестивалі каталонських фольклорних танців “коблас” і “сардан”.

Більше третини французьких столових вин виробляється в Лангедоці. Виноградники регіону Лангедок-Руссильон протягнулися вздовж середземноморського побережжя від Рони до Піренеїв, і є найбільшими в світі. Їхня площа складає майже третину всіх виноградників Франції. Тут же знаходяться і найстаріші в країні виноградники, закладені ще грецькими колоністами 2500 років тому. При римлянах виноградарство в цих землях досягло свого розквіту, але потім традиції виноробства втрачилися, щоб знову відродитися в середньовіччі.

Провінція, що надихала Ван Гога і що дала життя плеяді знаменитих художників, що привертає все більше іноземних туристів і самих французів – це Прованс.

Прованс різноманітний: безмежні виноградники, сріблясті горби оливкових гаїв, лавандові долини, що тягнуться від Вальреа до Везон-ля-Ромен. Величезні скелі, що відкриваються вашому погляду в Ле Бо, кипариси й кедри під пекучим блакитним небом – це робить Прованс неповторним місцем для відпочинку.

Любителю старовини доведеться робити складний вибір між численними визначними пам'ятками регіону: все відвідати навіть за місяць практично неможливо. 2000-річний римський амфітеатр в Арлі, середньовічний монастир у Сен-Трофім, замок Мезон Карре в Німі, що зберігся з часів імператора

Августа, руїни VI ст. до н.е. біля Сен-Реми-де-Прованс, папський палац в Авіньйоні – це далеко не повний список того, що можна подивитися.

Авіньйон – найбільш романтичне місто Провансу, квінтесенція півдня Франції. Масивний папський палац, стіни цитаделі XIV століття, сади Роше-де-Дом із видом на Рону, оспіваний у пісні авіньйонський міст Сен-Брезене.

З Авіньйона ви можете доїхати до *Оранжа*. Дорога туди проходить через безкрайні лавандові поля, охоплює бажання зануритися в цей дурманний запах квітучої лаванди. В Оранжі знаходиться тріумфальна арка, побудована на честь перемог Юлія Цезаря, театр епохи Августа, який чудово зберігся з тих незабутніх часів і вважається кращим у світі пам'яток часів Августа. Неподалік, у Сен-Ремі-де-Провансі, знаходиться також римський мавзолей, ще одна тріумфальна арка.

На північному сході Провансу знаходяться південні Альпи або Альпи От-Прованс. Національні парки, заповідники, села, такі як *Маноськ*, де знаходяться церква римського періоду і портик XIV століття. Це так звана “дорога Наполеона”, яка веде в *Дінь* – чарівне місто серед неминучих лавандових полів і *Бріансон* – найвище розташоване місто в Європі, оточене кріпосними стінами авторства Вобана.

Якщо ж вам хочеться дізнатися, що таке південне портове місто – їдьте до *Марселя*. Натовпи приїжджих у старому порту Марселя, панорамний вид на затоку з гори, де знаходиться церква Діви-Хранительки Марселя, острів із легендарного роману Дюма із замком Верб, прогулянки на невеликих суденцях біля красивого узбережжя зі знаменитими скелями, які французи називають “каланк”. У ресторанчиках на вас чекає незабутній рибний суп “буйабес”, про який марсельці говорять, що риба, з якої його варять, повинна мати марсельський акцент, щоб буйабес вийшов як треба.

Окрім усіх тих привабливих сторін Провансу, є ще одна – це величезна кількість культурних заходів і фестивалів, особливо в літній час. Опера, музика і джаз, фестивалі танцю і театральні проходять практично всюди – від маленького загубленого в Альпах села до такого культурного гіганта, як Екс-ан-Прованс.

Екс-ан-Прованс – чарівне місто, яке впродовж багатьох століть було й залишається культурним центром Провансу.

Тридцять кілометрів відокремлює Екс-ан-Прованс від Марселя і Середземного моря. Місто було засновано римлянами в 120 році до н.е. на місці термальних джерел. У XII столітті воно стало столицею Провансу й університетським центром. Адміністративною столицею Провансу Екс залишався до початку XX століття, коли він поступився місцем Марселю.

Екс зберіг свою багату історичну й культурну спадщину: мальовничі старовинні вулиці і площі, аристократичні особняки з елегантними фасадами, численні палаци провансальської знаті XVII–XVIII століть переважно в стилі італійського бароко; міська ратуша з годинною баштою; фонтан чотирьох дельфінів, оточений палацами XVIII століття. Фонтани заслуговують особливої згадки, їх у місті декілька сотень.

Прогуляйтеся по середньовічній частині міста, по бульвару Мірабо, по кварталу XVII століття Мазаріні. Район Мазаріні називається за іменем архієпископа Екса, брата паризького кардинала. Особняки тут збудовані із жовтого піщаника, який “світиться” навіть у похмуру погоду. У цьому районі знаходяться також шикарні бутики.

З пам’яток архітектури міста виділяються прекрасний собор Сен-Совер (V–XIII ст.ст.), в архітектурі якого змішані 3 стилі різних епох: романський, готичний і бароко; готична церква Сен-Жан-де-Мальт (XIII ст.). Є в місті й давньоримські руїни.

В Екс-ан-Провансі народився відомий французький художник Поль Сезан, який усе життя оспівував у своїй творчості це незвичайне місто з його неповторними пейзажами. Проте окрім “сезановських пейзажів” від Сезана тут, на жаль, майже нічого не залишилося. Є ще Музей-майстерня Сезана, всередині якої, сказати насправді, немає нічого цікавого. Колись, багато років тому, місто не прийняло залишену

художником у дар колекцію живопису, в результаті спадкоємці все продали, багато що до Америки. Але все-таки він тут жив і творив,

і надихався тією ж красою міста і пейзажів, яка постає сьогодні погляду мандрівника.

Екс-ан-Прованс – живе, яскраве місто з кінотеатрами, дискотеками, ресторанами, магазинами. За нічним життям

сюди приїжджають із сусіднього Марселя. Влітку тут проходить Міжнародний фестиваль ліричного мистецтва й музики, що представляє щорічно розкішну афішу з іменами світових дів

і маестро. Одне з популярних місць міста – знамените кафе Леде-Гарсон, де колись бували Золя, Жирадо, Кокто і яке згадується в братів Гонкур. Надихав Екс також Стендаля.

Екс вважається провансальським центром антикваріату. На місцевих “блошиних” ринках і в антикварних лавках “копаються” в пошуках перлин покупці зі всього світу.

Особливої уваги заслуговує регіон *Рив’єра – Блакитний Берег*, що розташований на південному сході Франції і межує з італійською Рив’єрою. Залиті сонцем пляжі й тінисті парки, музеї й барвисті ринки, старовинні села й тихі містечка на прямовисних скелях, фешенебельні готелі й затишні кафе відкривають новий світ, повний життя й веселощів. Блакитний Берег дарує гостям широку палітру пейзажів, красивих місць для прогулянок і розваг.

Регіон займає площу в 4300 км², має 120-кілометрову берегову лінію із 40 км пляжів. 80 % території займає гірський масив зі 175 тис. гектарів лісів і 1000 км бурхливих річок. Блакитний Берег володіє добре розвинутою інфраструктурою. Мережа автомобільних і залізних доріг пов’язує його зі всіма найбільшими містами Франції і Європи.

Почнімо з тієї частини Рив’єри, яка менш знайома нашому туристу. Саме там можна відчувати весь романтизм цієї частини Франції, який був так добре відомий великим російським письменникам дореволюційної Росії, – ви побачите романтичні маленькі міста, що сховалися серед горбистої місцевості, крихітні села із сонною атмосферою півдня, римські руїни, музеї сучасного мистецтва, що розташувалися в старовинних замках, парфумерні лавки з рідкісними ароматами.

Недалеко від узбережжя знаходяться міста *Ез, Ванс, Грасс* і *Сен-Поль* – не дуже багатолюдні, відомі тільки любителям. Тут вас оточуватимуть оливкові гаї, соснові бори, що спускаються до самої кромки води, і всюди – квіти, квіти, квіти, – що покривають поля й поляни, дурманні запахом і так знайомі нам за картинами Ренуара, Матісса, Пікассо і Фова. Не випадково в Грассі знаходиться музей парфумерії – саме Грасс і його околиці виробляли велику частину запашних масел,

які використовуються при виробництві французьких парфумів. Історія парфумерного виробництва в Грассі налічує вже більше 400 років, почалася вона з моменту, коли у XVI столітті

в це місто переселилися ремісники з Італії, які виготовляли рукавички з м'якої шкіри, використовуючи запашні речовини для додавання рукавичкам приємного запаху. Катерина Медичі мала звичай просочувати свої речі запашними речовинами, звідси традиція й перейшла до Франції. І якщо раніше в Грассі в основному виробляли сировину для виробництва парфумів, то тепер тут швидше знаходиться центр, у якому винаходять нові запахи й закладають основу європейської "парфумерної моди".

Французька Рив'єра багато років тому стала улюбленим курортом європейської й російської аристократії. М'який клімат, прекрасна природа, тропічні квіти дали можливість Блакитному Берегу стати курортом номер один у Європі. Англійська королева Вікторія жила в Ніцці в 1854 і 1912 році, цар Микола II побудував у Сен-Філіпп православний собор, в якому й тепер проходять служби і є російські прихожани.

М'яка тепла зима на Блакитному Березі дотепер приваблює заможних людей для спокійного зимового відпочинку із сім'єю або наодинці, гарантуючи гарну погоду, близькість

казино і закриті вечірки на приватних віллах французького товариства "jet-set". Недарма саме на французькій Рив'єрі знаходиться така велика кількість приватних вілл зірок різної величини з Європи і США.

Найвідоміші міста побережжя – це *Антиб, Канни, Вільфранш, Ментон і Ніцца*. Якщо є бажання дізнатися про Рив'єру трохи краще – приїжджайте сюди не влітку, під час класичного туристського сезону, а дещо раніше: в кінці квітня – на початку травня. Ви побачите її квітучою і ліниво-спокійною, зможете посидіти в бістро на березі, попиваючи "пастіс"

і освіжаючий напій із мінеральної води з сиропом із м'яти, спостерігаючи за хвилями прибою, відвідаєте Музей парфумів, надихаєтеся ароматами квітучих полів, зможете не поспішаючи дегустувати місцеву кухню у всій її різноманітності. У цей час ціни в готелях і ресторанах помірні,

в офіціантів є час, щоб поговорити з вами, а турагенти нададуть вам кращі знижки на організовані тури в Монако, по всьому Франції побережжю і навіть до Італії, якщо на це є час.

Безліч туристів відвідують князівство *Монако*, розташоване в цьому ж регіоні на березі Середземного моря, біля підніжжя Альп, на площі в 195 гектарів, всього в 12 км від італійської Рив'єри. На сьогодні Монако є суверенною державою, але не існує ніяких митних правил при перетині кордону між Францією і Монако, завдяки чому можливий абсолютно вільний в'їзд.

У середньому тут 300 сонячних днів на рік. Князівство приваблює туристів прекрасно обладнаними пляжами і басейнами, центрами таласотерапії і підтримки форми, музеями

і тропічним Акваріумом. Для розміщення гостей у Монако є численні готелі, в основному 4-зіркові.

Монте-Карло – європейська столиця рулетки. Це одне з трьох міст, що практично злилися, складових князівства Монако. Гостей сюди приваблює найпрестижніше у світі казино, побудоване в 1863 р., а також дивовижний світ гральних автоматів і нових ігор. Тут у багато декорованих, жвавих залах можна одержати незабутні емоції і враження.

Від південних берегів Франції в 170 кілометрах лежить острів *Корсика*. Для тих, хто хоче просто відпочити, Корсика дарує м'який клімат, бірюзове море, рідкісний за красою підводний світ, багату рослинність і прекрасні пляжі острова. *Аяччо* – місто, засноване генуезцями; місто, в якому народився Наполеон. Тут знаходиться музей Феч, що займає друге місце у Франції після Лувру за кількістю зібраних італійських полотен. Недалеко від Аяччо знаходяться надзвичайно живописні, особливо на заході острови *Sanguinaires* (Криваві острови).

У 15 км на південь від Аяччо розташовано розкішний курорт *Портиччіо* – пляжі з дрібним піском, багато сонця, ресторани з вишуканою кухнею. *Боніфачо* – місто, в якому згідно з легендою зупинявся Одісей. Узбережжя від Аяччо до Боніфачо – одне з найкрасивіших на Корсиці.

Кальві – власне “генуезьке” місто в минулому. Багато корсиканців вважають, що тут народився великий мандрівник

Христофор Колумб. Генуезький Кальві завжди бився проти французьких завойовників і постійно відбивав напади корінних жителів, вигнаних у гори. Недалеко від Кальві розкинулася долина річки Аско і один із найгористіших районів острова з прекрасним сосновим лісом. Тут же – найвища вершина Корсики Монте Чинто – 2710 м.

Кожен куточок Корсики – неповторний і дихає історією, жителі її красиві й гордовиті, і, побувавши тут, ви повезете із собою дух свободи, який живе в їхніх серцях. Люди живуть на цьому острові скромно, бідніше, ніж на материку; годуються тим, що ловлять рибу, вирощують виноград, цитрусові, обслуговують туристів. У корсиканських горців збереглися тисячолітні звичаї родового ладу. Найстрашніший із них – вендета (кровна помста). У горців є особливі пісні – плачі, що співаються над тілом убитого. Основний мотив цих пісень – заклик до помсти. Одна з перших турбот молоді сім'ї – турбота про поховання. Разом із новим будинком іноді починають будувати сімейний склеп: покійних тут не закопують у землю, і це ще один зі звичаїв корсиканців.

Центр Франції включає Лімузен, Овернь, Рона-Альпи. Лімузен – історична провінція, розташована посеред Франції на неродючих землях Центрального масиву, головне місто – Лімож. Велика частина території – гірське плато, розітнуте річковими долинами, з водоймищами і хорошими луговими пасовищами. Невисока щільність населення, що займається переважно скотарством, додає цьому сільському краю неспішності й розміреності сільського життя. Туристів сюди привертає можливість тихого відпочинку на природі з купанням і рибалкою (на вудку), пішими прогулянками по горах, водними видами спорту (рафтинг). Невеликі міста Лімузена з міцними будинками (фанеровані гранітом і покриті шифером) – переважно старі торгові центри.

Головну славу і привабливість *Ліможа* складають його емалі, кераміка і фарфор – музеї та галереї міста присвячені саме цим видам мистецтва. Від вокзалу в 500 м до північного сходу знаходиться площа Жордан, на південь – квартал Сите і кафедральний собор, на схід – пішохідна зона і торговий центр Картьє-Шато.

Овернь розташувалася в самому серці Франції. Жваві річки, гучні ущелини, долини, заповідники, вулкани, озера з чистісінькою водою. Овернь зберегла свою первозданну зовнішність. Цілинні землі з дикою природою на шляху паломників

у Компостель стали справжньою скарбницею романського стилю в мистецтві. Край розвивається, відкритий усьому новому і зберігаючи традиції. На півночі Оверні – вимерлі і діючі, але такі, що зачалися до часу, вулкани. А будинки із чорного вулканічного каменю під кам'яними дахами схожі на якихось таємничих квадратних черепах. Звідси родом Жіськар д'Естен, Жак Ширак, Жорж Помпиду.

Гордість Оверні – бальнеологічний курорт Віші, одне з найкрасивіших курортних міст Франції, і знаменитий природний парк Вулканія. Не менше однієї четвертої території регіону несе на собі явні сліди минулої вулканічної діяльності. Старі, давно вимерлі кратери чергуються з молодшими горотвореннями. Озера вулканічного походження оточені лісами, лугами, старими плато. Кожний із чотирьох департаментів має своє обличчя. Але найцікавіший із них це, мабуть, *Канталь*, де гармонійно уживаються дика природа й культурний ландшафт, гори, горби, долини, укріплені замки і середньовічні села.

Рона-Альпи. Витоки річки Рона знаходяться високо в льодовиках гір, звідти вона бере свій шлях, що проходить півднем Франції і впадає в Середземне море. Долина Рони дуже багата визначними пам'ятками – середньовічні замки, руїни часів Риму, сніжні піки французьких Альп приваблюють сюди численних туристів.

У цій провінції всі річки пов'язані з Роною, а всі дороги ведуть до Ліона, що був колись столицею Галлії, а сьогодні – друге за розміром місто у Франції після Парижа. При слові Ліон будь-який француз відразу пригадає місцеві делікатеси: курчат із Бреса, ліонські яблука, знамениті сосиски й десерти з каштанів. Якщо вже говорити про гастрономію, то в регіоні Рона-Альпи виробляється більше 90 сортів сиру і 365 сортів вина.

У Ліоні велика кількість ресторанів – їх у місті, за різними оцінками, налічується від 700 до 800 – найбільше на душу

населення у всій Франції, серед яких велика частина віднесена до ресторанів рівня трьох–п’яти зірок. Ліон відомий також елегантними магазинами, чарівними невеликими готелями з місцевим шармом, затишними кафе, а також пам’ятками культури часів Римської імперії і Ренесансу. Значення цієї культурної спадщини Ліона було визнано ЮНЕСКО в 1998 році, коли історичний центр Ліона став пам’яткою світової культури, що охороняється ЮНЕСКО. Це квартали Круа-Русс, Вьйо-Ліон і Преск’иль.

Це місто знамените також своїми музеями. Їх у Ліоні 23, і Музей Витончених Мистецтв є другим у Франції після Лувру за величиною колекції. Він розташований у будівлі жіночого монастиря бенедиктинок XVII століття, яке реставрувалося протягом восьми років. Музей має у своєму розпорядженні колекції, починаючи з Давнього Єгипту до полотен художників XX століття. Також варто відвідати Музей Текстилю, Музей історії банківської справи, Музей декоративного і прикладного мистецтва та Музей Сучасного Мистецтва, де є чудова колекція полотен, починаючи з пізніх 60-х років минулого сторіччя.

У Ліоні розташовано найбільший ринок у Європі, по якому важко пройти, не відвідавши заздалегідь ресторану. По суботах на ринку починається торгівля квітами на набережній Сент-Антуан і товарами місцевого виробництва на набережній Ромена Ролана. Справжні скарби антикваріату можна купити на риночку з дивною для нас назвою Брокант Сталінград, який вважається третім у Європі за розміром антикварним ринком.

Для тих, хто любить хороші вина, ідеальним маршрутом стане Дорога Вин *Божоле*. Сільські путівці приведуть вас до невеликих сіл із будиночками, що оточують старовинні церкви і у свою чергу оточені виноградниками. У кожному із сіл є декілька винних льохів із дегустацією місцевих вин і магазини, в яких можна купити спеціальні величезні сувенірні пляшки з місцевими винами. Кожна з цих пляшок розписана вручну і є найоригінальнішим подарунком із Божоле.

На північний схід від Ліона в бік Женеви знаходиться озеро Аннесі та однойменне місто, центром якого є замок XII

століття. Старе місто називають альпійською Венецією – там знаходиться безліч тихих вулиць і вузьких каналів.

У місті розташовано знамениті джерела води й однойменний дорогий курорт. Цей курорт починає свою історію з римських терм в Екс-ле-Бен на озері Бурже. І зараз туристи купаються в джерелах, але все-таки велику увагу привертає місцева кухня, гольф, водні види спорту й оздоровчі курси. У регіоні Рон-Альпи налічується 18 курортів-“спа” і 11 прекрасних полів для гольфу.

З Ліона можна проїхати в Гренобль через Шамбері, де знаходиться замок герцогів Савойї. Ця дорога проходить також через монастир *Шартрез*, у якому народився знаменитий зеленувато-жовтий міцний лікер “шартрез”. Цей монастир був створений у XVI столітті картезіанськими ченцями, які і займалися виготовленням цього вишуканого напою. У *Вуароні* можна відвідати місце, де виробляється “шартрез”, подивитися на процес його приготування і навіть спробувати.

Гренобль – відоме університетське місто Франції. Тут багато історичних місць: можна прогулятися й оглянути церкву Сен-Лоран, Палац Правосуддя в будівлі часів Ренесансу, квартал, де народився Стендаль, собор XII століття. Не втрачайте можливості познайомитися з прекрасною колекцією музею Гренобля – 1500 експонатів, що розповідають про часи фараонів, середньовічний примітивізм, полотна Пікассо, Браку і Клея.

Якщо ви поїдете на схід, через альпійські поля – ви потрапите в місце, яке називають меккою гірськолижного спорту і літнього відпочинку в горах, – *Шамоні*. З Шамоні відкривається вид на Монблан – найвищу вершину Європи. З гірськолижних курортів одним із найвідоміших є *Куршевель*, який вважається одним із кращих у світі. Він знаходиться в регіоні, який називають “Три долини”. Там же знаходяться *Мерібель* і *Валь Торанс*.

На всьому просторі, від Монблану на півночі до найпівденніших гір, Франція зуміла обладнати свої лижні станції за останньому словом техніки, ні в чому не порушуючи крихкої рівноваги природи. Усі курорти складають єдину

систему гірськолижних станцій, які зв'язані між собою мережею швидкісних автодоріг. Однією зі специфічних характеристик французьких гірськолижних трас є їхня величезна протяжність.

У середньому гірськолижний курорт пропонує більше 80 трас різного рівня складності завдовжки до 150 км. Інша специфічна характеристика – величина висотних перепадів. Станції розташовані переважно на висоті від 1200 до 3000 метрів, перепад висот на трасах може складати більше 2000 м, що дозволяє здійснювати довгий і цікавий спуск.

І, нарешті, **Східний** туристський район, що включає Бургундію, Франш-Комте, Ельзас, Лотарингію і Шампань-Ардени.

Бургундія починається в півтора годинах їзди від Парижа містом *Сан*, де знаходиться собор Сент-Етьєн, який вважають одним із найбільших творінь архітектури в готичному стилі у Франції. Ще одна відома архітектурна споруда середньовіччя – це абатство Сен-Жермен, де знаходиться фреска XI століття.

Через місто *Везеле* колись проходила дорога паломництва в Сантьяго-де-Компостелло, і пільгрими зупинялися в цьому місті на нічліг. У Везеле знаходиться знаменита Базилика Святої Мадлени – велична середньовічна будова, одна з найбільш відомих у Європі.

Усі дороги Бургундії ведуть до *Діжона*, її столиці. У Діжоні можна відвідати Музей Витончених Мистецтв, який знаходиться в Палаці Герцогів Бургундії.

Уся Бургундія слідує старовинним традиціям у гастрономії і тим самим чарує багато мандрівників. Равлики з Бургундії відомі починаючи з XII століття. Їх готують із вершковим маслом, часником, луком-шалотом, петрушкою, лимонним соком.

Бургундія приваблює прогулянками на велосипеді, пішохідними маршрутами, насолодою місцевими винами і кухнею, пікніками на природі, ночівлями в невеликих приватних готелях і замках. Окрім цього, ви можете подорожувати річками Бургундії на човнах і судах, здійснювати круїзи річками Йонне, Сейє або Сона, а також Бургундським, Нівернейським або Центральним каналами.

Франш-Комте знаходиться в східній частині Франції між Дюши в Бургундії і Швейцарією, недалеко від гір Юра. Тут знаходяться Музей Пежо в Сошо, сольові шахти XVIII ст. в Арк-е-Сенан, що охороняються ЮНЕСКО.

Франш-Комте – це місце для туристів, що люблять природу, спокій і смачну їжу. Тут є річки й гірські струмки, повні

форелі, гриби і ягоди в лісах, дивовижні сорти місцевого сиру і прекрасні кухарі, які знають, як із цього зробити незабутні їства.

Безансон було засновано римлянами в першому столітті нашої ери. Старий центр міста, побудований у XVII–XVIII століттях, зберігся в первісному вигляді і залишає відчуття раннього середньовіччя. У старому центрі міста знаходяться Музей французького опору, Музей фольклорного мистецтва Комтуа, а також один із найстаріших музеїв витончених мистецтв у Франції, відкритий у 1694 році, де знаходяться як експонати археологічних розкопок, так і полотна імпресіоністів і постімпресіоністів. Окрім цього, Безансон – це батьківщина письменників Віктора Гюго і Шарля Нод'є.

Нижче по річці Ду розташовано місто *Доль*, яке ви відразу ж впізнасте за будовами XVI і XVII століть – золотого століття провінції Франш-Конте, дзвіницею собору Нотр-Дам і палацами часів Ренесансу.

Недалеко від Доль розташований *Поліньї*, де знаходяться церкви Святого Іполита, Мут'є-ле-В'ейан – центр із виробництва сиру Комте і майстерня, що виготовляє вітражі.

На південному сході від Безансона розташовано місто *Арбуа*, знамените своїми жовтими, кольору вохри, будівлями і безкрайними виноградниками. Арбуа є “столицею” вин Юри, історію походження яких вам розкажуть у місцевому Музеї Вина. У цьому місті народився вчений Луї Пастер, і в його будинку розташовано музей про його життя і наукові відкриття.

Перебуваючи в самому центрі Європи, Ельзас займає унікальне географічне положення. Усього декілька годин на машині прекрасними автострадами відокремлюють вас від Німеччини, Бельгії, Голландії, Люксембурга – країн, що підписали Шенгенські угоди про єдиний візовий простір, а також від Швейцарії та Австрії.

Протягом століть столиця Ельзасу – *Страсбург* – кілька разів міняла батьківщину. Місто належить Франції з 1918 р. (окрім періоду 1941–1944 рр.). Старе місто, що добре збереглося, – готичний собор XI століття, протестантський собор Сен-П'єр ле Жен, Музей Витончених Мистецтв із багатою колекцією XV століття. Через живописні долини й гори Ельзасу пролягла одна з визначних пам'яток Франції – знаменита Винна дорога, завдовжки 170 кілометрів, що особливо прославилася своїми добірними білими винами “Гевюрцтрамнієр”, “Сильванєр” і “Мускат”.

Недалеко від Винної дороги знаходиться місто *Сульц*, де розташовано родовий замок баронів Дантесів. Відвідавши місцевий музей, можна перегорнути сторінки пушкінської історії. Адже саме звідси в пошуках щасливої фортуни виїхав молодий Дантес, і сюди ж після дуелі 1837 року він повернувся, але вже не один, а з дружиною, Катериною Гончаровою, рідною сестрою блискучої Наталі Гончарової.

Продовживши свою подорож, можна відкрити для себе Ельзас як край, що зберігає вікові історичні традиції. Тут на знаменитому горбі святої Оділії, покровительки Ельзасу, можна на власні очі побачити гроти таємничих жерців лісу – друїдів і споруди кельтської епохи. Це одне зі священних місць Ельзасу, що зберігає пам'ять про чудове зцілення сліпої дочки герцога Етиньйона (VII століття) Оділії, що заснувала тут монастир і стала згодом покровителькою Ельзасу. Цей монастир і зараз є місцем паломництва, а в живописному передгір'ї дотепер б'є ключ із водою, яка за повір'ям зціляє зір.

На під'їзді до Страсбурга розташовано невелике, але дуже колоритне містечко під назвою *Саверн*. Саверн утопає в зелені, що відтіняє строгу красу єпископського палацу, недалеко від якого знаходиться справжнє диво – парк-розарій. Тут перед відвідувачами ростуть близько 7000 троянд більше 450 сортів цього витонченого творіння природи.

Лотарингія. Історія цієї невеликої провінції наповнена подіями, які мали значення для всієї Франції. Лотарингія – поле численних битв, що бачило перемоги й поразки французького народу. Не було жодного століття в історії Франції, щоб тут, у Лотарингії, не було війни. За свою історію

ця територія багато разів переходила від Франції до Німеччини і навпаки.

Старовинна столиця герцогів Лотарингії і головне місто теперішньої французької провінції – *Нансі*. Впродовж п'яти століть, з XIII по XVIII ст., воно було резиденцією лотарингських герцогів. Нансі – одне з найелегантніших і красивіших міст Франції. Тут збереглося багато прекрасних пам'яток.

Одним із головних і візитною карткою міста є своєрідний ансамбль площ Кар'єр, Королівської і площі Станіслава, оточеної прекрасної кованої ґратами роботи Жана Ламура.

А ось маленьке містечко *Домремі* можна знайти хіба що на докладній карті Лотарингії, але саме воно удостоїлося слави стати батьківщиною народної героїні Франції початку XV століття – Жанни д'Арк. У містечку навіть зберігся будинок, де жила сім'я д'Арк. Зараз це будинок-музей Жанни.

Найбільшою перлиною в короні Лотарингії є, звичайно, центр знаменитих на весь світ кришталевих виробів у місті *Баккара*. Історичні традиції складувів і кришталевих справ майстрів зберегли свої особливості і в наші дні. Місцевий ґрунт є найбільш насиченим свинцем, що дозволяє робити відмінний кришталевий – № 1 у всьому світі. У місті є музей кришталю: люстри, вази, кубки являють собою надзвичайний спектакль. Унікальні кришталеві вироби коштують величезних грошей і є бажаним і щасливим придбанням для будь-якого колекціонера.

Хто з нас не знає, від якого слова пішла назва такого улюбленого всіма напою як “Шампанське”. Звичайно ж, від назви провінції, де виробляється цей приголомшливий напій – *Шампань*. Цей регіон розташовано на схід від Парижа. Тут можна побачити середньовічні церкви, непідвладні часу замки, села на берегах спокійних річок, фортеці в Арденнах і нескінченні виноградники, що тягнуться наскільки вистачає горизонту, між Реймсом і Еперне.

Якщо ви вирішили відвідати Шампань, то у 80 км від Парижа варто проїхати через місто *Ла Ферте-су-Жуарр*, де знаходиться абатство бенедиктинців, побудоване в VII столітті. Зовсім недалеко від цього абатства знаходиться Шато-Г'єрі,

а ще в 50 км – *Реймс*, знаменитий як місце хрещення короля

франків, а потім протягом шести сторіч усі французькі королі коронувалися в його готичному соборі Нотр-Дам – починаючи із сина Карла Великого й включаючи Карла VII, який одержав тут свою корону в присутності Жанни д'Арк у 1429 році.

У Франції давно вже немає королівської влади, але Реймський собор залишився нагадуванням про її минулу велич.

У липні і серпні проходять нічні шоу зі спеціальним музичним і світловим супроводом, які примушують у думках повернутися в цей період французької історії. Після огляду собору можна попрямувати до колишньої резиденції архієпископів, де знаходиться виставка артефактів із колекції Реймського собору, а також королівського вбрання, яке шилося спеціально для церемонії коронації.

На краю міста можна побачити прекрасну Базиліку Святого Ремі, яка належить до пам'яток, що знаходяться під охороною ЮНЕСКО. Цю базиліку було побудовано в XI–XII століттях над могилою святого Ремі.

Велика частина туристів, що приїжджає до Шампані, прагне не стільки помилуватися пам'ятками старовини, скільки спробувати знамениті шампанські вина таких виробників, як Руінар – цей “будинок” шампанського засновано в 1729 році і є одним із найстаріших у Шампані, його льохи стали історичною визначною пам'яткою. Поммері пропонує вам дегустацію будь-якого зі своїх вин, зібраних у величезну 20-мільйонну колекцію. А у Піпер-Хайдсик відвідувачам запропонують прогулянку на електромобілі після шляху, що показує всі стадії виробництва шампанського – від винограднику до пляшки.

Проїжджаючи через *Труа*, ви побачите старовинні будинки XVI століття в кварталі Святого Жана, собор Святого Петра

і Павла, чиї вітражі розкажуть вам про майстерність його ремісників. У цьому ж місті є Музей сучасного мистецтва, в якому можна побачити творіння Браку, Боннара, Сезана, Дега, Гогена, Матісса і Пікассо.

Маючи таку довгу й цікаву історію, прекрасні пейзажі і культурно-історичні ансамблі, – не дивно, що Франція була й залишається однією з найбільш відвідуваних держав світу.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

США нерідко називають казаном для переплавлення світу – це, мабуть, краще визначення п'ятого континенту, на території якого проживає безліч націй з різноманітними традиціями і культурою, де дивно поєднуються різні кліматичні умови і широкий спектр географічних і геологічних особливостей.

Географія, площа і ландшафт країни. США – держава в Північній Америці. Вона складається з трьох несуміжних частин:

- 1) власне територія США (48 штатів), площа якої складає 7,83 млн. км², межує на півночі з Канадою, на півдні – з Мексикою, омивається водами Тихого й Атлантичного океанів, Мексиканської затоки;
- 2) Аляска (49-й штат) – площа 1,53 млн. км², межує з Канадою, омивається водами Тихого і Північного Льодовитого океанів, відокремлена Беринговою протокою від крайнього Північного Сходу Росії;
- 3) Гаваї – 24 острови в центральній частині Тихого океану (50-й штат), загальною площею 16,7 тис. км². США мають ряд володінь: Пуерто-Рико і Віргінські острови в Карибському морі, Східне Самоа, Гуам, Мідуей, Уейк та інші в Тихому океані.

Загальна площа США складає 9364 тис. км². Протяжність берегової лінії основної частини США 22 860 км. Атлантичне узбережжя переважно низовинне з широким (від 9 до 300 км) шельфом, сильно розчленовано затоками (естуарії річок, лагуни). Тихоокеанське узбережжя гористе, обрамлено шельфом (шириною до 100 км). У північній частині – штат Вашингтон, Південна Аляска – характерні розгалужені системи фіордів і проток, відокремлені від океану островами.

Близько 1/2 основної території країни займають рівнини і гори; західну частину (зокрема майже всю Аляску) – високі хребти, плоскогір'я і плато системи Кордильєрів. У тій частині, що залишилася, найбільш піднесена і розчленована поверхня характерна для району Аппалачських гір. На півночі гори виходять до Атлантичного океану, на півдні відокремлені

від нього пласкою Приатлантичною низовиною. На захід від Аппалачів розташована Лаврентійська височина (південна частина) заввишки 300–400 м і Внутрішні рівнини, що включають Центральні рівнини, Великі рівнини і Примексиканську низовину. Центральні рівнини мають висоту 200–500 м. Великі рівнини (на захід від 97–98 градусів західної довготи) є глибоко розчленованим передгірним плато Кордильєрів (заввишки від 500 м на сході до 1600 м у підніжжя гір). Пласка Примексиканська низовина (заввишки до 150 м) біля узбережжя заболочена. Кордильєри в основному складаються з лав гірських ланцюгів (заввишки до 3000–5000 м) і широкої смуги внутрішніх плато.

На Алясці хребти витягнуті із заходу на схід. У північній частині вони обрамлені пласкою Арктичною низовиною і включають хребет Брукса, плоскогір'я Юкон, Алеутський і Алякинський хребти (г. Мак-Кінлі – 6193 м – найбільша вершина США і всієї Північної Америки), хребти Кенайський, Чугачський і Св. Іллі.

На основній території країни хребти орієнтовані з півночі на південь. Східну околицю утворюють хребти Скелястих гір, що досягають майже 4400 м у висоту. На захід від них лежать обширні плато і плоскогір'я: вулканічне Колумбійське плато, пустинне плоскогір'я Великий Басейн із безстічними западинами (найбільша – Долина Смерті), плато Колорадо. Для них типове чергування ділянок із пласкою поверхнею, розташованих на висотах близько 2000 м, і гірських масивів заввишки до 3000–3500 м із численними глибокими річковими каньйонами. Плато і плоскогір'я обмежують на заході вузький пояс вулканічних Каскадних гір і хребет Сьєрра-Невада (висота більше 4400 м), які далі на захід межують зі смугою долин – Уїламмет, Каліфорнійською і Нижньокаліфорнійською. Узбережжя Тихого океану утворює глибоко розчленовані Берегові хребти заввишки до 2400 м. Гавайські острови є групою вулканів заввишки до 4205 м.

Клімат. Природні умови основної частини США характеризуються великою різноманітністю. Розташовуючись між 49 і 25 градусами північної широти, територія країни знаходиться

на стику помірно теплого і субтропічного кліматичного поясів, на крайньому півдні (Флорида) заходить і в тропіки. При цьому за характером рельєфу територія країни чітко підрозділяється на рівнинний схід і гірський (Кордильєри) захід.

Унікальність території США полягає в тому, що ніде в світі немає таких величезних рівнинних територій, що володіють теплим, сприятливим для життя людини кліматом.

На Алясці (арктичний клімат) середня температура січня складає -25°C , на півострові Флорида – $+20^{\circ}\text{C}$. Середня температура липня на західному узбережжі коливається від $+16^{\circ}\text{C}$ до $+25^{\circ}\text{C}$. На американських курортах практично цілий рік панує літо. Температура нижче 0°C взимку встановлюється по всій території, крім Каліфорнії, Флориди і Гавайських островів. Найбільша кількість опадів випадає на Гавайських островах (10 000 мм на рік), найменше – в пустелі Мохаве (менше 100 мм).

Водні ресурси. Майже всі річки основної території США впадають в Атлантичний океан, Мексиканську затоку (що є частиною Атлантичного океану) і Тихий океан. Велика частина річкового стоку спрямовується в Мексиканську затоку.

Її водозбірний басейн тягнеться до Скелястих гір на заході, Аппалачів на сході і межі з Канадою на півночі. Деякі річки, наприклад Ріо-Гранде, течуть безпосередньо в Мексиканську затоку. Більшість річок належать до гігантської системи, сформованої р. Міссісіпі (довжина – 3757 км) і її головною притокою р. Міссурі (довжина – 4127 км).

Безліч річок, переважно коротких, впадає в Атлантичний океан. Щонайдовші з них, протяжністю в декілька сотень кілометрів, починаються в Аппалачах. Стік з області Великих озер направлений до північного сходу по р. Св. Лаврентія, що впадає в Атлантичний океан на території Канади.

На Заході США системи річок Колумбія, Колорадо і Сакраменто-Сан-Хоакін утворюють основні водозбірні басейни

і впадають у Тихий океан. Проте в сухих і напівсухих районах, віддалених від узбережжя океану, безліч пересихаючих річок

і декілька річок із постійним стоком впадають в озера в замкнутих улоговинах.

Невелика частина території США, переважно в штатах Міннесота і Північна Дакота, належить до водозбірного басейну, стік із якого направлений на північ через озеро Вінніпег,

р. Нельсон і Гудзонову затоку в Північний Льодовитий океан.

У США знаходиться незліченна безліч озер. Найбільше з них – озеро Мічиган (57 440 км²), єдине з п'яти Великих озер, що цілком знаходиться в межах США. Друге за розмірами – Велике Солоне озеро в штаті Юта (2850 км²).

Рослинність і тваринний світ. До появи європейців близько половини території США була зайнята лісами, що покривали всю східну частину і переважали на схилах Кордильєрів. Значні простори внутрішніх районів займають степи. До середини ХХ ст. понад 1/2 лісів було вирубано, а степи

розорані.

У первинному вигляді рослинність збереглася лише в гірських районах. Загальна площа території країни, яка покрита лісами, складає 315 млн. га. На північному сході країни і поблизу Великих озер у поєднанні з луками і ріллею зустрічаються хвойно-широколистяні ліси із сосен, ялин, ялиці, клена, липи і ясена. На півдні, в нижньому поясі Аппалачів (до 800 м), вони змінюються широколистяними лісами (дуб, клен, торбах, платан, тюльпанове дерево); на південь від 35–39 градуса північної широти в них з'являються магнолії, лаври й інші твердолисті вічнозелені рослини. На Центральних рівнинах раніше панувала високотравна рослинність прерій, що нині не збереглася. На захід від 100 градуса західної довготи прерії переходили в сухі степи з низьких злаків. Степові ландшафти типові і для окремих районів Кордильєрів. Для пустель і напівпустель

Великого Басейну характерні полин, лобода та інші напівчагарники і чагарники; на південь від 38 градуса північної широти – великі кактуси.

У Кордильєрах переважають хвойні ліси. На основній території найсухіші схили покриті сосновими лісами, вологіші приповерхові частини – ялиново-ялицевими, вище 2100–2300 м розташовані субальпійські й альпійські луки.

На Тихоокеанському узбережжі поширені ліси із ситхінської ялини, туї, в Каліфорнії зустрічаються 2 види секвої, в т.ч. гігантське Мамонтове дерево. На сухому південному заході ліси змінюються твердолистими чагарниками і деревами. На Алясці домінують хвойні рідколісся північно тайгового типу і тундрова рослинність.

У зоні змішаних лісів мешкають бурий ведмідь, рись, россомаха. У лісах Аппалачів – вергінський олень, червона рись, великий бурундук, кріт, різні види кажанів.

На південному сході зустрічаються представники тропічних видів фауни – алігатор, кайманова черепаха, пекарюй, опосум; із птахів – фламінго, пелікан, колибрі; у невеликій кількості збереглися тварини степів: бізони (тільки в заповідниках), вилорога антилопа, олені, койот, гримуча змія. Численні місцеві види тхорів, борсуків і ховрахів.

Для напівпустель і пустель характерні різні гризуни і плазуни.

На схилах Кордильєрів мешкають сніжний козел, товсторогий баран, ведмідь гризлі, на півдні – ягуар, броненосець. На Алясці численні тварини тайги і тундри, зокрема північний олень (карибу). У районі Алеутських островів поширені цінні морські ссавці – калан, котик.

Території, що охороняються, включають національні парки і парки-монументи, паркі штатів, заповідники дикої фауни, рекреаційні території – всього близько 4 тис. об'єктів. До найбільших національних парків відносяться Йеллоустонський, Йосемітський, Секвоя, Гранд-Каньйон, Еверглейдс, Мамонтова і Карсбадські печери.

Населення, демографія, столиця і великі міста. Після утворення європейських колоній в Америці їхнє населення стало збільшуватися значними темпами. У кінці XVII ст., яке почалося із заснування невеликих поселень Джеймстаун і Плімут, у 12 колоніях проживали приблизно 250 тис. осіб. Сьогодні на території країни проживають 300 млн. осіб (2006 р.), що є третім показником у світі після Китаю та Індії.

Середня тривалість життя: 72 роки – чоловіки, 79 років – жінки. Рівень народжуваності (на 1000 чоловік) – 14. Рівень смертності (на 1000 чоловік) – 9.

Населення США – американці. Воно сформувалося на основі масового потоку переселенців, в основному вихідців із Європи. Етнічний і расовий склад населення США відрізняється великою різноманітністю. Це, головним чином, результат імміграції з різних частин світу і ввезення рабів з Африки.

У колоніальний і ранненациональний періоди з Європи переселялися перш за все англійці, хоча були немало шотландців, ірландців і німців. Серед прибулих до країни в 1840–1850-х роках переважали ірландці й німці, що рятувалися від голоду й політичних потрясінь. У кінці XIX ст. продовжували емігрувати в основному вихідці з Північної і Західної Європи, особливо з Німеччини, Великобританії і скандинавських країн. До 1900 р. склад іммігрантів змінився. Хоча багато хто, як і раніше, приїжджав із північно-західної Європи, в перші роки XX ст. більшість “нових американців” прибували з Італії, Росії і центральноєвропейських країн. Серед мігрантів із Центральної

і Східної Європи було багато євреїв, що бігли від релігійних переслідувань. Згодом значну частку іммігрантів склали переселенці з Південної Америки. У 1920-ті і 1950-ті роки в США в’їхало багато канадців і мексиканців. Пуерториканці (яких офіційно не розглядають як іммігрантів) у 1940–1960-х роках великими групами переселялися до Нью-Йорка. В цілому

з майже 45 млн. іммігрантів, що в’їхали в США між 1820 і 1969 роком, 80% склали переселенці з країн Європи, переважно з Німеччини, Італії, Великобританії та Ірландії.

Між 1691 (коли до Вірджинії було завезено перших африканців) і 1865 р. (роком відміни рабовласництва) сотні тисяч рабів поповнили населення англійських колоній, а потім і нової держави, що виникла на їхньому місці. У 1790 р. афроамериканці склали 19,3% населення. Хоча їхня кількість продовжувала зростати, частка в населенні країни спадала, досягнувши рівня 14,1%

у 1860 р. і 9,7% у 1930 р. Потім цей показник знов став зростати, і в 1990 р. частка афроамериканців збільшилася до 12,1%.

Представники інших рас складають відносно невелику частину населення США, що швидко зростає. У 1997 р. 10

млн. осіб (3,7% населення) вважали себе вихідцями з країн Азії

й Океанії. Ще 2,3 млн. осіб (0,9%) зараховували себе до корінних американців (індіанців, ескімосів або алеутів). Близько 9,8 млн. осіб (3,9%) пов'язували своє походження з іншими расами. Особливу етнічну групу складають іспаномовні американці, що майже поголовно мають серед своїх предків корінних американців або африканців. У 1997 р. ця група налічувала 29,3 млн. осіб (11% населення).

Національні меншини. Американські індіанці довгий час перебували на периферії суспільного життя. Майже 54% із них дотепер проживають у резерваціях або на підопічних територіях. За даними 1997 р., у США налічувалися 2322 тис. корінних жителів Америки (індіанців, ескімосів і алеутів). Найбільшою племінною групою індіанців є черокі (19%), за ними слідують навахи (12%) і сіу (5,5%). Кількість індіанського населення швидко збільшується за рахунок високої народжуваності. Завдяки вдосконаленню медичного обслуговування у 1960-х роках середня тривалість життя індіанців зросла до 64 років (1967).

Проте більшість із них, як і раніше, тягне злиденне життя.

Столицею США є Вашингтон. США – високоурбанізована країна. Частка міського населення в середньому складає близько 75%, а в окремих регіонах – 90% (усі середньоатлантичні штати, Каліфорнія). Великі промислові міста

разом із приміськими зонами утворюють міську агломерацію, що займає величезні території. З 318 таких агломерацій 38 мають населення понад 1 млн. осіб, а в 7 населення перевищує 3 млн. жителів. Найбільші агломерації розташовані на середньоатлантичному узбережжі країни, де міста Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор і Вашингтон утворюють суцільну смугу, що витягнулася по берегу океану. Тут сконцентровано понад 30 млн. жителів. Велика агломерація розташовується і на берегах Великих Американських озер: Детройт, Клівленд і Буффало на озері Ері, Чикаго і Мілуоки на озері Мічиган. На узбережжі Тихого океану найбільшою агломерацією є Лос-Анджелес і Сан-Франциско.

Кількість населення в найбільших містах: Нью-Йорк (14,7 млн.), Лос-Анджелес (10,2 млн.), Чикаго (6,5 млн.), Філадельфія (4 млн.), Сан-Франциско (4 млн.), Майамі (3,5 млн.), Детройт (3 млн.), Даллас (2,8 млн.), Вашингтон (2,6 млн.), Сан-Дієго (2,5 млн.), Бостон (2,5 млн.), Х'юстон (2,4 млн.), Фенікс (2,3 млн.), Атланта (2,3 млн.).

Історичний нарис. Територія США близько 30 тис. років назад, раніше за всі американські країни, побачила першу людину. Аж до приходу на ці землі європейців суспільний устрій корінного населення – індіанців, ескімосів і алеутів залишався на стадії первіснообщинного рівня, що у край згубно відбилося на здатності вести оборонні війни із загарбниками. Колонізація країни білою расою почалася в XVI–XVII століттях відразу

з трьох боків: із півдня іспанцями і французами, зі сходу англійцями і голландцями, із заходу росіянами. У 1587 році було засновано першу англійську колонію в майбутній Вірджинії. В ході колонізації корінне населення витіснялося і винищувалося.

До середини XVIII століття найзначніші колонії на території США мала у своєму розпорядженні Франція, після її поразки в 1763 році в боротьбі з Великобританією за колоніальну і торгову першість місце лідера посіла Іспанія.

Повстали в 1775 році проти англійського владцтва 13 північноамериканських колоній зуміли добитися свободи. В ході Війни за незалежність (1775–1783) було утворено незалежну державу – США (1776). У 1787 році в США була прийнята Конституція, що вступила в силу в 1789 р.. Нова держава спочатку прагнула розширюватися за рахунок колоній

у ворогуючих між собою європейських держав. Так, у 1803 році США придбали у Франції величезну колонію Луїзіану, що протягнулася від Нового Орлеана до Канади, у 1819 році змусили Іспанію поступитися їм Флоридою. Промислове зростання, що почалося з XIX століття в США різко виділило їх на фоні решти американських земель. Явна економічна перевага дозволила Вашингтонському уряду перейти до відкритих військових захоплень сусідніх областей, що завершилися приєднанням в 1853 році Техасу,

Тихоокеанського узбережжя і придбанням у Росії у 1867 році Аляски і прилеглих до неї Алеутських островів.

Яскраво виражена соціальна неоднорідність північноамериканського суспільства, розколотого на індустріальну північ і рабовласницький південь, призвела до кровопролитної Громадянської війни 1861–1865 років, що закінчилася поразкою південних штатів і знищенням рабства, що, поза сумнівом, прискорило промисловий розвиток США і в кінці XIX століття вивело країну, що має вже свої власні колонії, в трійку лідируючих світових держав.

Дві світові війни дозволили американському капіталу, що бере участь в антинімецьких коаліціях, максимально окріпнути, і до 1950-х років Сполученим Штатам вдалося зосередити у своїх руках близько половини світового золотого запасу,

а також установити над 1/3 частиною планети економічний і політичний контроль.

Політичний устрій. Управління державою в США засновано на Конституції. Проте практика державного управління

і його вплив на життя громадян корінним чином змінилися з часу ухвалення Конституції США в 1789 р. Включені в неї офіційні поправки були спрямовані головним чином на захист прав людини, розширення виборчих прав, розвиток повноважень федерального уряду, а також уточнення різних процедур, наприклад передачі президентських повноважень. Судові рішення змінили інтерпретацію окремих положень Конституції. Нарешті, як склад уряду, так і характер його діяльності видозмінювалися в процесі встановлення різних політичних процедур, як, наприклад, висунення політичними партіями

кандидатів у колегію вибірників.

Законодавча влада належить конгресу, що складається з двох палат: Сенату і Палати представників. До складу Сенату (100 членів) входять по 2 сенатори від кожного штату, що обираються прямим голосуванням строком на 6 років. Кожні 2 роки Сенат оновлюється на третину. Палата представників (435 членів) обирається прямим рівним

голосуванням за мажоритарною системою представництва строком на 2 роки. Сенат є ініціатором будь-яких законопроектів, за винятком фінансових, які можуть виходити тільки від Палати представників. Сенат відмінює або змінює будь-який законопроект, внесений Палатою представників. Сенат ратифікує міжнародні договори, ув'язнені президентом і затверджує зроблені ним призначення.

Відповідно до Конституції, виконавча влада в США здійснюється президентом. У його руках зосереджена вся повнота виконавчої влади, і він має можливість оперативно ухвалювати найважливіші рішення. Термін повноважень президента визначений у чотири роки. Ці повноваження не залежать від вотуму довіри законодавців, як це прийнято відносно прем'єр-міністрів у країнах із парламентською системою. Згідно з 22-ю поправкою, прийнятою в 1951 р., президент не може обиратися більше двох разів і виконувати свої обов'язки довше за вісім років. Президентом може стати громадянин країни за народженням, старше 35 років і який прожив на території США не менше 14 років. Віце-президент вступає на посаду президента в разі кончини або відставки діючого президента.

Штати мають свої законодавчі і виконавчі органи влади, структура і компетенція яких визначаються конституціями штатів. Законодавчими органами штатів є двопалатні або однопалатні законодавчі збори. Виконавча влада в штатах здійснюється губернаторами, що обираються населенням штатів на термін 2 або 4 роки.

У США діє двопартійна система, за якої боротьба за владу відбувається між двома основними політичними партіями: Демократичною і Республіканською. Обидві партії постійного членства не мають, приналежність до партії визначається голосуванням на виборах. Крім цих партій у країні існують й інші, але вони помітної ролі в політичному житті не відіграють.

Релігія. Гарантована Конституцією свобода віросповідання і відділення церкви від держави забезпечили розповсюдження в країні безлічі церков. В Америці виникли дві нові релігії – мормонство і “Християнська наука”. У 2000 році майже 137 млн. американців (55 % населення)

належали до тієї або іншої релігійної організації (56 % з них – протестанти, 25 % – католики і 2 % – іудаїсти).

Мова. Державна мова США – англійська, хоча її американський варіант дещо відрізняється від класичної англійської. Офіційний статус мови, якою ведеться офіційне діловодство, вона одержала тільки в 23 штатах. Інші 27 ще не ухвалили такого рішення, ґрунтуючись на тому, що обмеження у сфері використання різних мов можуть завдати шкоди ідеалам демократії. Тим часом на практиці, в місцях компактного мешкання великих груп іммігрантів, викладання в школах ведеться не тільки англійською, але й багатьма іншими мовами, що й можна вважати вираженням справжньої демократії.

Валюта. Національною валютою США є долар. 1 американський долар = 100 центам. В обігу знаходяться банкноти вартістю 1, 5, 10, 20, 50, 100 доларів і монети номіналом 5, 10, 25, 50 центів і 1 долар. Необмежено до оплати приймаються кредитні картки VISA, Master Card, American Express. Єврочеки в США недійсні.

Транспорт. Значна кількість туристів прибуває до країни авіатранспортом. Найбільші міжнародні аеропорти знаходяться у Вашингтоні, Нью-Йорку, Чикаго, Майамі, Лос-Анджелесі, Сан-Франциско. Якщо в пункт призначення немає прямого маршруту, то пасажери можуть потрапити туди за допомогою стикувальних рейсів, які виконують літаки більшості американських авіакомпаній.

У США є ряд міжнародних авіакомпаній: American Airlines, Continental Airlines, Delta Airlines, Eastern Airlines, Northwest Orient, TWA, United. У країну можна прибути і морським транспортом. Для цього можна скористатися послугами компаній, що здійснюють трансатлантичні і транстихоокеанські рейси.

По суші в США можна прибути на автобусі, потягу, автомобілі.

Автобусні маршрути транспортної компанії Greyhound Lines пов'язують країну з Мексикою і Канадою. Компанія володіє 400 великими автобусами й організовує перевезення пасажирів по всій країні. Квитки краще замовляти завчасно.

Квиток для проїзду в один кінець дійсний протягом 60 днів. У дорозі можна робити зупинки.

Потяги залізничної компанії Amtrak пов'язують США з Канадою. США мають у своєму розпорядженні найбільш розвинений у світі транспортний комплекс. Вартість проїзду в потягах цієї компанії вищий, ніж в автобусах, але вона швидше доставляє пасажирів до місця призначення. Квитки компанії "Amtrak" дійсні протягом 45 днів. Протяжність мережі залізниць складає близько 265 тис. км, автомобільних доріг – близько 6,5 млн. км.

Не дивлячись на суцільну автомобілізацію, громадський транспорт в Америці перебуває під пильною увагою муніципальних властей і в цілому залишає непогане враження. У великих містах громадський транспорт в більшості випадків складається з метро, автобуса і приміських електричок. Метрополітен в Америці користується поганою славою через високий рівень злочинності і бруду. Проте метро – це найшвидший і найзручніший спосіб внутрішньоміського сполучення. Мільйони американців щодня користуються метро і намагаються не стати жертвою пограбування. Звичайно, слід дотримуватися певних запобіжних засобів: міцно тримати в руках сумки й речі, не носити коштовностей, уникати неосвітлених і малолюдних вагонів, не відставати від основного натопту пасажирів. Ті ж запобіжні заходи слід зробити і в приміських електричках, які виконують і значну частину внутрішньоміських пасажирських перевезень.

Набагато чистіше й безпечніше в міських автобусах. Звичайно – це сучасні і комфортабельні машини, майже завжди

з кондиціонером. Зрозуміло, вартість проїзду на громадському транспорті різна в різних містах, але різниця невелика. В більшості випадків вартість проїзду складає 1 долар 25 центів. Особливістю американського громадського транспорту є система трансферту. Разом із квитком можна безкоштовно або за невелику доплату придбати transfert ticket. З ним можна провести пересадку і доїхати до потрібного місця, не купуючи новий квиток. В окремих випадках існують безкоштовні автобусні маршрути і навіть станції метро або електричок, де

посадка пасажирів здійснюється безкоштовно. У міських автобусах проїзд оплачується водію, краще запитатися розмінною монетою, оскільки здачу просити не прийнято.

Система таксі добре розвинена в більшості великих американських міст. Є 2 види таксі: перший заздалегідь замовляють, а другий (жовтого кольору) – зупиняють прямо на вулиці. Вночі з 22 до 6 години ранку діє підвищений тариф. Американський таксист зобов'язаний мати ліцензію і лічильник

у салоні. При розрахунку клієнту обов'язково видадуть квитанцію. До рахунку прийнято додавати 10–15% чайових. Будь-який пасажир ліцензійного таксі автоматично застрахований від нещасного випадку на дорозі. Тому слід уникати користування послугами таксі, що не ліцензоване, так званого джипсі-таксі. У таких машин звичайно не буває лічильника і ніякої страховки пасажиру не годиться. Користуватися таксі не завжди зручно, оскільки більшість американських водіїв таксі – недавні емігранти, які погано володіють англійською мовою. Часто виявляється, що турист краще знає місто, ніж сам таксист. Таксі зупиняють, піднявши вгору великий палець або парасольку. Віддаючи перевагу цьому виду транспорту, майте на увазі, що це досить дороге задоволення.

Безумовно, найпоширеніший спосіб пересування в США – автомобіль. Автостради США дозволяють дістатися до будь-якого населеного пункту. Вони перебувають у справному стані, бензин дешевий.

Прокат машин. Іноземець може орендувати автомобіль або купити уживаний, а залишаючи країну, автомобіль можна продати. Для того щоб узяти в оренду машину, необхідно мати при собі водійські права і бути старше за 21 рік (у деяких орендних компаніях – 25 років). Звичайно оплата оренди проводиться кредитною карткою, але якщо ви бронюєте машину при придбанні туру (ця послуга надається безкоштовно), то при отриманні її в “Rent car” можна розплатитися готівкою, залишивши поворотний депозит приблизно в \$ 200 за тиждень і пред'явивши міжнародний авіаквиток. Разом із машиною ви одержите докладну карту шляхів. Основні правила поведінки

на дорозі: забороняється перевищувати швидкість, потрібно пропускати пішохода, що вступив на контрольований перехід, не можна тримати в салоні автомобіля відкриті пляшки зі спиртним. Недотримання одного з правил може коштувати вам прав.

Зв'язок. Телефонний зв'язок в Америці надзвичайно високо розвинений і постійно вдосконалюється. Майже всі житлові й адміністративні будівлі телефонізовано. На вулицях усіх міст незчисленна кількість телефонів-автоматів, американці не мислять свого життя без засобів комунікації. Всі кабіни, як правило, справні і мають свій номер, так що ваш співбесідник може вам передзвонити. Вартість розмови по місту в більшості штатів (перші 6 хвилин) – 25 центів, далі треба доплачувати за кожен відрізок часу 10–25 центів. Усім телефонним номерам в Америці передує код штату (area code). Код Нью-Йорка – 212, Лос-Анджелеса – 213 або 310, Чикаго – 312, Орlando – 407, Майамі Біч – 305, Сан-Франциско – 415, Вашингтон – 202 тощо.

Міжнародний код американської півкулі (США, Канада, Карибські острови) – 1. Якщо ви дзвоните за межі дії коду цієї території (наприклад із Майамі в Орlando), то слід набирати: 1 – код штату – номер. Телефонні номери в США семизначні. Міжнародні дзвінки здійснюються при наборі 011 – національний код – код міста – номер абонента.

Для міжнародних дзвінків буде потрібно багато монет, зручніше й дешевше користуватися телефонними картками. Пластикові телефонні картки продаються за ціною \$ 10, \$ 20 і \$ 50. Дзвонити за картками із США справді вигідно: картки номіналом в \$ 20 вистачає приблизно на 12–14 годин розмови з Україною.

Багато компаній у США мають так званий безкоштовний номер (toll-free number), подзвонивши на який, клієнт не платить за розмову; такі номери починаються на 800 і 888.

Час. Країна розташована в зоні п'яти часових поясів, тому час відстає від київського на 6–11 годин. У східній частині (Вашингтон, Нью-Йорк, Філадельфія, Бостон) – відстає від київського на 7 годин. З останньої неділі березня по останню неділю жовтня на 8 годин. На Алясці – на 10 (11) годин. На

Гаваях різниця в часі з Києвом – мінус 13 годин у літній період і мінус 12 годин у зимку.

Святкові й неробочі дні. 1 січня – Новий рік; 3-й понеділок січня – День пам'яті Мартіна Лютера Кінга; 3-й понеділок лютого – День народження Джорджа Вашингтона (Washington's Birthday); останній понеділок травня – День поминання (Memorial Day); 4 липня – День незалежності (Independence Day); 21 липня – День президента (President Day); 1-й понеділок вересня – День Праці (Labor Day); 2-й понеділок жовтня – День Колумба (Columbus Day); 4-й четвер листопада – День Дяки (Thanksgiving Day); 11 листопада – День Ветеранів; 25 грудня – Різдво (Christmas Day).

Робочий час. Магазины працюють із понеділка до п'ятниці з 9.30 до 17.30, проте офіційного терміну закриття магазинів не існує, і багато магазинів працює цілодобово і в неділю. Шопінг-центри і великі універмаги працюють із понеділка до суботи – з 9.30 до 21.30, у неділю – з 12.00 до 17.00. Ціна (sales tax) в магазинах не включає податок на додану вартість, при покупках доведеться доплатити ще 8,25 % від вартості товарів. У різних штатах цей податок різний.

У США діють строгі правила реалізації спиртних напоїв. Наприклад у Нью-Йорку алкогольні напої можна купити в liquor stores, що мають спеціальну ліцензію. У решті магазинів можна купити тільки пиво. Особам до двадцяти одного року продавати спиртні напої заборонено.

Державні установи працюють з 8.30 до 17.00 в будні.

Банки працюють з 9.00 до 15.00, при багатьох є цілодобові банкомати.

Кухня. В американців немає власної кухні. Частково вони запозичили блюда з Англії, частково з Франції, Італії, Китаю, Мексики й України. Єдиний винахід американців це “фаст-фуд”.

Улюбленими блюдами американців можна назвати: овочеві і фруктові салати (жоден сніданок, обід, вечеря не обходиться без них), м'ясо і птиця з овочевим гарніром, фруктові десерти. Великою популярністю користується зелений салат, який подається крупно нарізаним, в натуральному вигляді, і вже на столі присмачується різними спеціями.

В Америці взагалі в багатьох ресторанах і кафе вартість салату з овочів включена в ціну основного блюда, і він служить обов'язковим додатком до сніданку або обіду, так само як стакан води з льодом. В американській кухні переважають овочеві і фруктові салати, молочні продукти, яйця. Раціональні американці із задоволенням їдять різні сандвічі і сосиски. На сніданок подають кукурудзяні пластівці з молоком, рисову або вівсяну каші. Велике місце в раціоні американців посідають різноманітні соки. В асортименті рибних холодних блюд і закусок немає заливної або копченої риби, рибних консервів, рідко зустрічаються рибні делікатеси.

З перших блюд американці віддають перевагу бульйонам, пюреподібним і фруктовим супам. Борщі, розсольники, солянки, окрошки успіхом не користуються. На друге йдуть в основному яловичина, нежирна свинина, кури, індички. Усі м'ясні блюда готуються негострими, малосольними, спеції і соуси кожен кладе на смак уже на столі. Улюблені національні блюда – ростбіф із кров'ю і стейк. Для гарнірів використовуються тільки овочі (тушковані стручкові боби і квасоля, зелений горошок, кукурудза зі сливками, спаржа, кольорова капуста тощо) і картопля (відварна, смажена, тушкова). Крупи, макаронні вироби американці не люблять. Не їдять вони і тушковану капусту. Американці мало споживають хліба, зокрема білого, а також борошняних виробів, круп'яних і борошняних гарнірів, жирів.

Нежирне м'ясо в Америці коштує дорожче, ніж жирне, а свинина дешевше, ніж яловичина. Досить широко в американській кухні представлені всілякі десертні блюда і кондитерські вироби: тістечка, пироги, печення, пудинги; фруктові соки і свіжі фрукти, цитрусові; компоти зі свіжих фруктів, з апельсинів; збиті сливки тощо.

Після десерту американці люблять випити чашку кави, рідше – чаю. Наскільки мало популярні в Америці перші блюда, так багато вживають вони різних напоїв. Дуже поширені кока-кола, пепсі-кола, імбирне пиво, кава, чай, холодний несолодкий чай із лимоном і льодом, нарешті, традиційним став звичай пити воду з льодом перед їжею. Американці жартують, що вони п'ють тільки один напій. У

гарячому вигляді він називається кавою, а в холодному – кока-кола. Що таке кока-кола, пояснювати не потрібно, а ось кава, що поглинається американцями у величезних кількостях, на смак ніяк не нагадує ту, що подається в Італії, Франції або Туреччині.

Знайти в США місце, де вміють варити каву, непросто.

Чайові. За кордоном система чайових склалася вже давно, і порушити її – означає заслужити мовчазне презирство обслуговуючого персоналу. У 2000 році Хіларі Клінтон поснідала

в ресторані містечка Альбїон в штаті Нью-Йорк, від якого вона балотувалася в Сенат США, і не залишила офіціантці чайових. Цей випадок був детально описаний у газетах, і схвильовані американці зі всіх кінців країни стали присилати гнівні листи в адресу жадібної місїс Клінтон, а також грошові перекази для скривдженої офіціантки. Ця байдужість до проблем бідної дівчини, в чиєму бюджеті чайові складали значну частку, мало не коштувало Хіларі Клінтон місця в Сенаті. Їй ще довго довелося переконувати виборців, що вона не мала наміру образити офіціантку.

У США офіціантам прийнято залишати на чай досить великі гроші. Тут хорошим тоном вважаються чайові аж до 25% від вартості замовлення, залежно від рівня ресторану і якості обслуговування.

В Америці діє загальне правило: чим більше і дорожче заклад, тим більше потрібно залишити “на чай”. Наприклад, у невеликих забігайлівках і кафе офіціант цілком задовольниться 10% від вартості замовлення. Якщо йдеться про невеликий ресторан – достатньо буде 15%. У хороших закладах відвідувача не зрозуміють, якщо він додасть до чека менше 20–25% від суми замовлення. Ці вимоги навіть зафіксовані

в спеціальному меморандумі Національної асоціації ресторанів США. І хоча формально виконувати їх не обов’язково, залишити офіціанта без чайових – майже те ж саме, що публічно дати йому ляпас і виразити не просто незадоволеність якістю сервісу, а справжнє обурення.

Носильнику доплачують 0,25–0,5 долара за одне місце. Дещо більше одержує коридорний (“bellboy”) у готелі (0,5–

1 долар за одне місце). Чайові прийнято давати метрдотелю, портьє, покоївці. Чайові таксиста дорівнюють 10–15% від суми рахунку. Багато іноземних туристів (і не тільки українські) не вважають себе зобов'язаним “давати на чай”, тому американці, обслуговуючи іноземців, часто намагаються включити суму чайових у рахунок. Ніколи не слід пропонувати гроші офіцеру поліції або чиновнику. Ця спроба може бути класифікована як кримінальний злочин.

Вимірювання. Температура в США вимірюється за шкалою Фаренгейта, щоб зрозуміти нам, звичним до шкали Цельсія, потрібно від температури за Фаренгейтом відняти 30, залишок поділити на 2. Приклад: $(80 - 30) : 2 = 25$ градусів тепла.

Беручи машину напрокат, не сплутайте – 1 миля = 1,6 км.

1 фунт – 454 грами; пінта – 0,4 літра; галон – приблизно 4 літри; дюйм – 25,4 мм; акр – 0,4 га; фут – 30,5 см; ярд – 0,9 метра.

Електроприлади. Напруга в мережі 110 Вольт, частота 60 Герц, американський роз'єм. Необхідний адаптер, оскільки більшість готелів не зможуть його надати.

Фото- і відеозйомка. Фотографувати дозволяється практично скрізь.

Подарунки і сувеніри. Хорошим подарунком вашим близьким будуть фірмові американські джинси і сорочки поло.

Митні правила та обмеження. Для поїздки в США потрібна віза. Візи США відрізняються особливим різноманіттям порівняно з іншими країнами. Усі візи Сполучених Штатів діляться на два види категорій: імміграційні і неімміграційні. З погляду туризму, найбільший інтерес представляють неімміграційні візи. Для оформлення візи необхідно мати закордонний паспорт, дві фотографії 3x4. Фотографії повинні мати всі заявники, включаючи дітей, вписаних у паспорт своїх батьків (на візі друкується фотографія заявника); заповнену анкету. Потрібно пред'явити довідку з місця роботи зі вказівкою посади і щомісячного заробітку, документи, що підтверджують усі додаткові джерела доходів і наявність грошових коштів: валютні і рублеві рахунки, кредитні картки, пакети акцій, документи, що підтверджують наявність

власності. Віза оформляється протягом 2-х тижнів. Можливий виклик до посольства на співбесіду.

Слід пам'ятати, що навмисне спотворення фактів у зв'язку із заявою на отримання візи може привести до постійної заборони на в'їзд у Сполучені Штати або до депортації в разі в'їзду в США. Віза, яку ви одержали в посольстві або консульстві, не гарантує в'їзд у США. На паспортному контролі в аеропорту США співробітник Служби імміграції або натуралізації (СІН) ухвалює рішення, пускати вас до країни чи ні. Він же визначає термін перебування в США.

Якщо в інспектора СІН виникають які-небудь сумніви щодо цілей в'їзду володаря візи, він звичайно викликає старшого за рангом інспектора, і той, хто в'їжджає, проходить так звану вторинну інспекцію (secondary inspection). У цьому випадку корисно мати із собою основні документи, які подавалися в посольстві при отриманні візи. Якщо інспектор ухвалює остаточне рішення про відмову у в'їзді до країни, у того, хто в'їжджає, залишається дві можливості: або підкорятися, або просити в інспектора надати можливість звернутися до судді в імміграційних справах. Технічно це досить складно, і без допомоги імміграційного адвоката обійтися досить важко. Якщо суддя підтвердить рішення інспектора СІН, позивача чекають значні штрафи.

Предмети особистого користування митом не оподатковуються, для ввезення до країни заборонені швидкопсувні продукти. Дозволяється безмитно ввозити 50 сигар або 500 сигарет або 2 кг тютюну (з 21 року). Можлива різна пропорція поєднання цих трьох складових. Також можна провезти 1 л алкогольних напоїв (з 21 року); розумну кількість парфумів, 1 відеокамеру, 1 фотоапарат і 12 плівок; подарунки вартістю до \$ 100 США.

Ввезення і вивіз національної й іноземної валюти не обмежений. При ввезенні до країни більше 10 тис. доларів сума має бути задекларована. Золото й золоті монети також декларуються. Із США заборонено вивіз певних класів комп'ютерної техніки.

Для тих, хто в'їжджає в Сполучені Штати за неімміграційними візами, не пред'являються ніякі додаткові

вимоги відносно медичних формальностей. Необхідно оформити медичну страховку в страховій компанії.

Туризм. Зі всіх країн світу індустрія туризму досягла в США найбільш високого рівня розвитку, що багато в чому пояснюється такими чинниками, як різноманіття рекреаційних ресурсів, могутня матеріально-технічна база й розвинена інфраструктура туризму, а також велика увага до туризму з боку держави.

Якщо зарубіжних гостей більшою мірою приваблюють американські міста, що втілюють унікальні культурно-історичні особливості, неповторну атмосферу й колорит країни, то основу внутрішнього туризму складає безліч різноманітних природних визначних пам'яток.

До системи рекреаційних територій США відносяться не тільки зони відпочинку приміського типу, але й майже 1500 територій, що охороняються, загальною площею понад 104 млн. га, куди відносяться 451 заповідник, 176 національних парків і парків штатів, 70 пам'ятників природи, 394 природних резервати, де оберігаються природні ландшафти суші і морського узбережжя, які використовуються для туризму.

Найбільші площі природних ландшафтів, що збереглися, й унікальні природні визначні пам'ятки відносяться до гірської системи Кордильєрів. Туристів приваблюють сюди живописні пейзажі і феномени природи, до яких належать, наприклад, гейзери Йеллоустона, Великий каньйон Колорадо, національний парк "Секвоя", Долина Смерті тощо.

У східній частині країни природно-рекреаційних територій менше, ніж на заході. Тут вони створюються в районах, які мало придатні для сільського господарства. Це гірські хребти центральних Аппалачів, гранітний масив Адірондак, моренно-озерні ландшафти на півночі Міннесоти і у Вісконсіні. Значною рекреаційною цінністю володіють узбережжя Атлантичного океану й Мексиканської затоки, а також побережжя Великих озер із прекрасними піщаними пляжами, дюнними ландшафтами, сприятливими кліматичними умовами, що особливо виявляються на півдні (Флорида). У той же час іноземних туристів приваблюють великі міста сходу США.

Перші штати нової держави розташовувалися уздовж узбережжя Атлантичного океану. Звідси почалося заселення й освоєння країни, тому узбережжя Атлантики можна назвати ядром США.

У наші дні тут, у **північно-східному** районі (штати Нью-Йорк, Пенсільванія, Нью-Джерсі), знаходяться найбільші міста Америки, в яких влаштувалися наймогутніші і впливовіші фінансові групи і банки; розміщуються правління численних фірм, що керують по суті економікою країни. Атлантичне узбережжя займає всього 5% території США, але саме тут живе чверть усіх жителів країни, випускається третина продукції оброблювальної промисловості. Центр цього району – ланцюжок міст на чолі з Нью-Йорком. Колись усі ці міста були самостійними центрами, але тепер вони майже зрослися. Здається, що це одне величезне місто протягнулося більше ніж на тисячі кілометрів. Решту території США можна назвати свого роду фермою і зеленою зоною відпочинку, туризму, що обслуговує цей ланцюжок міст.

Найголовнішим містом Америки є Нью-Йорк. Папа Іоанн Павло II назвав Нью-Йорк “столицею світу”. Це місто дійсно унікальне й неповторне і за своєю історією, і величними архітектурними спорудами. Нью-Йорк розбитий на райони. І це навіть не райони, а окремі міста, з населенням 2–3 мільйони.

У центрі знаходиться серце Нью-Йорка – Манхеттен. Це острів, розташований на річці Гудзон. Манхеттен ще називають “кам’яними джунглями”. Старі голландські будинки, вулиці, мощені буличником південніше Уолл-стріт, розкішні особняки до Гринвіч Віллідж, Китайський квартал і виблискуючі в центрі міста башти хмарочосів, фешенебельні магазини на 5-й Авеню, знаменита статуя Свободи формують зовнішність Нью-Йорка.

У 1931 році американський режисер Гичард Хоукс зняв картину про чикагську мафію під назвою “Кам’яний ліс”. Метафора ця миттєво відліпилася від фільму і намертво пристала до Нью-Йорка. Дійсно, немає іншого міста у світі з такою великою кількістю і різноманіттям будівель, що рвуться до небес. Цьому сприяли дві причини: економічна й геологічна.

Земля в Манхеттені (острів був куплений колись в індіанців племені Манна-хатта за \$ 24) дорожчає рік від року, і власники прагнуть використовувати її якомога продуктивно. Оскільки земля в цьому районі труситься дуже рідко, то практично будували на століття. Ось тільки не врахували “людський чинник”: ненависть терористів, що сумно підтвердила трагедія, що відбулася у Всесвітньому Центрі 11 вересня 2001 року. Найзнаменитіші архітектурні споруди Манхеттена: “Емпайер стейт білдінг”, Всесвітній Торговий Центр (до 2001 р.), “Крайслер-білдінг”.

Довжина Манхеттена – 21 км, ширина – менше 4 км. На південному кінці острова, на місці парку Баттері, колись була “Батарей” – зміцнення, що охороняло місто з боку моря. Саме тут ще при голландцях було побудовано перші будинки. “Батарей” захищав вал зі стіною, уподовж якого проходила вулиця. Її називали “вулиця Стіни” – Уолл-стріт. Тепер це діловий центр Нью-Йорка, відомий усьому світу.

Статуя Свободи – символ американської демократії. Уряд Франції подарував її Сполученим Штатам до 100-річного ювілею проголошення незалежності (правда, із запізненням на 10 років – у 1886 р.). Статуя була зібрана з окремих частин, виготовлених у Парижі і переправлених на кораблі до Нью-Йорка. Її встановили на о. Свободи в Нью-Йоркській гавані. Внутрішній каркас було зроблено за проектом французького інженера Олександра Гюстава Ейфеля. На статую пішло 300 метрів міді завтовшки 2 мм. Висота статуї Свободи складає 46 м, а її п’єдестал – 45 м.

Велика частина Нью-Йорка строго поділена на квадрати авеню і стрітами (авеню – уподовж, стріти – впоперек), як нарізаний акуратно яблучний пиріг. І лише Бродвей – головна вулиця міста, символ Нью-Йорка, візитна картка Америки – абсолютно не вписується в цю геометрію. Він навскоси перетинає то центральну П’яту, то Шосту, то Сьому авеню. На одному відрізку односторонній рух – з півночі на південь, на іншому – двосторонній. Бродвей – щонайдовша вулиця міста, що протягнулася на 17 миль.

Бродвей перетинає найпривабливіші для туристів місця: Чайна-таун – китайський район; Сохо – з його майстернями художників; Грінвіч Віллідж – місце богемної тусовки; Таймс-

сквер – центр театрального життя. А далі – центр мистецтв – Лінкольн-Центр; Центральний Парк; комплекс будівель Колумбійського університету; грандіозний Бруклінський міст, довжина якого складає близько 2 км, форт Лафайетт, Метрополітен-опера, будинок Ф.Д. Рузвельта, численні музеї (Музей сучасного мистецтва, Музей примітивного мистецтва, Музей американських індіанців, Музей Гугенхайма, Музей природної історії і т.д.); загадковий і легендарний Гарлем. Назва цього району Нью-Йорка знайома навіть хоч трохи освіченій людині. Цей “чорний” або негритянський район і в наші дні є заповідником злочинності і наркоманії. Місце непривітне і навіть небезпечне. Якщо, не дай Боже, вам трапилося зламатися або пробити колесо – краще кинути машину і йти звідти щонайшвидше.

Навіть на великих, широких вулицях Нью-Йорка пішохідні тротуари дуже вузькі, рух народу дуже інтенсивний. Тому туристів попереджають: гаманці й документи із задніх кишень вийняти, цінні речі (фотоапарати, кінокамери тощо) тримати при собі на виду. І ще одна практична рада туристам: у кишені у вас завжди (про всяк випадок) повинна знаходитися дрібна купюра. Якщо у вас раптом попросять грошей – краще віддайте відразу і беззаперечно. По-перше, той хто “просить” напевно озброєний. По-друге, якщо ви чинитимете йому опір і навіть зможете обеззброїти, тут же, як із-під землі, з’являються поліцейські. Той, хто “просить”, легко їм пояснить, що просто просив у вас грошей, оскільки голодний, а ніж показував для того, щоб пояснити, що їм він поріже ковбасу. Ну а вам потім доведеться довго порозуміватися з поліцейськими.

Життя в Нью-Йорку кипить удень і вночі. Гостей приваблюють численні кафе й ресторани, нічні клуби, естрадні майданчики і кабаре.

Атлантик-Ситі (штат Нью-Джерсі) був заснований в 1854 р. і широко відомий як популярне місце відпочинку заможних американців. Саме тут у 1921 р. було проведено перший конкурс “Міс Америка”. У 1930-ті роки Атлантик-Ситі став популярним місцем для грального бізнесу, батьківщиною класичної гри “Монополія”. У 1976 р., коли законом було легалізовано гральний бізнес, тут відкрилося перше казино, після чого місто стало “Лас-Вегасом Сходу” –

столицею гравального бізнесу. Також Атлантик-Ситі приваблює численних гостей своїми прекрасними пляжами.

У 120 км на південь від Нью-Йорка розташовано місто Філадельфія (штат Пенсільванія) – друге за величиною й економічним значенням після Нью-Йорка місто США на Атлантичному узбережжі. У 1776 р. саме у Філадельфії було проголошено незалежність Сполучених Штатів, а в 1787 р. прийнято Конституцію США.

На відміну від Нью-Йорка, Філадельфія – в основному промислове місто, де більше всього машинобудівних підприємств. У Філадельфії переробляють нафту, багато текстильних, швейних фабрик, друкарень. Підприємства майже безперервно тягнуться берегами річки Делавер.

Туристів тут приваблюють історичні пам'ятки, що нагадують епоху англійського панування і боротьби Америки за свободу. Широко відомі Пенсільванський музей і Пенсільванська галерея витончених мистецтв, а також Філадельфійська академія музики.

Велике місто на узбережжі Великих озер – Буффало – розташовано на початку річки Ніагара, що з'єднує озеро Ері з озером Онтаріо (штат Нью-Йорк). Місто щорічно приваблює понад 10 млн. туристів Ніагарським водоспадом, одним із найчудовіших природних об'єктів країни. Ніагара – єдиний стік системи Великих озер – дуже багатоводна, її витрата дорівнює 5,9 тис. м³ на секунду. Довжина річки трохи більша ніж 54 км. Річище Ніагари утворює порожисту кам'яну гору заввишки близько 100 м, з яких половина припадає на Ніагарський уступ, звідки і спадає знаменитий Ніагарський водопад.

Середньоатлантичний туристський район США – це штати Західна Вірджинія, Вірджинія, Делавер, Меріленд і Федеральний округ Колумбія. Вашингтон – столиця США. Місто було закладено у 1790 р. першим президентом США Джорджем Вашингтоном спеціально як столиця країни. Будувався Вашингтон за планом, складеним самим президентом. У Вашингтоні два центри. В одному – розташовано Капітолій, де знаходиться Конгрес (парламент) США. Другий центр міста – Білий дім, у якому живе і працює президент країни. Цю стару в місті будівлю було

побудовано в 1792 р. Обидва центри міста сполучає Пенсильванія-авеню – головна ділова вулиця міста, на якій розташовано будівлі більшості департаментів (міністерств) країни.

Від двох центрів міста на всі боки розходяться широкі проспекти – авеню, які під прямим кутом перетинають вулиці.

Лише будівлю військових міністерств США – Пентагон – винесено за межі міста. Його розміри такі великі, що місця в чіткому плануванні міста йому не знайшлося: його добудовано в передмісті на березі ріки Потомак. Недалеко від нього – військове Арлінгтонське кладовище, де знаходиться могила Невідомого солдата і де поховано президента США Джона Кеннеді, убитого в 1963 р. У столиці багато культурних і наукових установ: Національна Академія наук, бібліотека Конгресу, Національний музей, Національна галерея мистецтв. Серед визначних пам'яток міста – меморіали президентів Вашингтона, Джефферсона, Лінкольна. Вашингтон знаменитий одним із найбільших музейних комплексів світу, що складається з 12 музеїв, включаючи Національний музей авіації і космонавтики, Національну художню галерею, Національний музей американської історії.

Усі промислові компанії і банки країни прагнуть мати у Вашингтоні свої представництва, через які промисловцям і фінансистам легше налагоджувати зв'язки з державними міністерствами і відомствами, щоб мати більше вигідних замовлень, платити трохи менше податків. Вашингтон – один із центрів, звідки фінансові магнати управляють економікою країни.

Нова Англія – перший промисловий район Америки (штати Мен, Нью-Гемпшир, Вермонт, Массачусетс, Род-Айленд, Коннектикут). Перші підприємства могутньої індустріальної держави з'явилися на Атлантичному узбережжі. Це були текстильні фабрики, розташовані в містах на північному сході США. Гроші для їхнього відкриття переселенці змогли відкласти, одержуючи доходи з морської торгівлі, рибної лови і будівництва суден. Із Півдня привозили дешеву бавовну.

Столиця штату Массачусетс – місто Бостон, найбільш

значний фінансовий центр на Східному узбережжі країни після Нью-Йорка. Бостон було засновано в XVII ст. англійцями, тому своєю архітектурою, вузькими провулками і великою

кількістю зелені він нагадує Лондон або Амстердам. Тут розташовано знамениті Гарвардський університет і Массачусетський технологічний інститут, найбільша в США консерваторія, зал “Симфоні-хол”. Мис Код іде на 100 км в глиб Атлантичного океану, а його національні пляжі є заповідником із первісною природою джун.

Південь США – це штати Південна і Північна Кароліна, Флорида, Кентуккі, Джорджія, Теннессі, Арканзас, Луїзіана, Міссісіпі, Алабама.

Великий курортний район, розташований на Атлантичному узбережжі, – півострів Флорида. Флориду називають “сонячним штатом” Америки не випадково: досить сонця, краса природного ландшафту і безхмарне яскраво-блакитне небо. М’який і теплий океанічний клімат (середньорічна температура +25°C), морські купання протягом усього року, пишна субтропічна рослинність зробили Флориду кращим зимовим курортом країни. Інфраструктура туризму відповідає найвищим вимогам і дозволяє обслуговувати декілька мільйонів туристів, які щорічно прибувають сюди зі всього світу. Тут обладнано прекрасні фешенебельні готелі, басейни, човнові станції, є безліч барів, ресторанів, нічних клубів тощо.

Вперше береги Флориди побачив іспанський мореплавець Хуан Понсе де Ліон із борту своєї каравели. Була Вербна неділя 1513 р. (Вербна неділя – остання неділя перед Великоднем). “Linda florida!” – вигукнув мореплавець, що в перекладі з іспанської означає “Прекрасна країна квітів”. Із тих пір півострів на південному сході Америки стали називати Флоридою.

На півострові багато тропічних лісів, у яких ростуть вічнозелені дуби, червоне дерево, фікуси. На березі океану під вітром колишуться крони кокосових пальм. Болотисті південні береги заросли мангровими лісами, в тіні яких на мілинах гріються крокодили і черепахи. Колись у лісах Флориди водилися чорні вовки, але в наші дні цей рідкісний вид зберігся лише

в штатах Луїзіана і Техас. У гирлах річок і морських лагунах безліч водоплавних птахів – фламінго і пеліканів. На гілках дерев багато птахів, особливо папуг. Є тут і білодзьобні дятли.

Найбільше місто півострова і штату Флорида – Майамі. Місто засновано в 1896 р., коли від міста Джексонвіль по східному побережжю Флориди пройшла залізниця. Майамі – відомий у всьому світі курорт. Улітку тут тридцятиградусна спека, а взимку температура повітря лише трохи нижче. На півострові багато озер, зарослих буйною тропічною рослинністю.

З-під землі б'ють цілющі джерела з чистою і смачною водою. У національному парку Еверглейдс на південному, затоплюваному припливом, березі Флориди завжди багато туристів.

Найзнаменитіший район Майамі – Отел-роу – це ряд висотних готелів, які тягнуться вздовж пляжу на 10 км. Високі будівлі розташовані по берегах вузького півострова і мовби утворюють “бетонний каньйон”, усередині якого не відчуваються навіть найсильніші урагани. Уздовж узбережжя, серед кокосових пальм, – вілли багатих людей. На пляжах багато яхт-клубів і човнових станцій.

Серед визначних пам'яток Майамі слід відзначити віллу “Віскайя”, побудовану на початку ХХ ст. у стилі ренесансу і неокласицизму, всі 70 кімнат якої заповнені витворами мистецтва. Всесвітньо відомий Майамський Сикваріум (океанаріум) – будинок “Фліппера” – героя-дельфіна знаменитого телесеріалу, з 20 га тропічних садів і парків, які населяють екзотичні птахи, папуги, фламінго. Район Арт Деко, забудований

у 20-х роках ХХ ст., – унікальний архітектурний комплекс у стилі модерн. Він розташований у південній частині Майамі-Біч. Один зі старих куточків Майамі – Кокосовий гай – улюблене місце художників. У його численних салонах і сувенірних магазинах можна вибрати подарунок на найвибагливіший смак.

Окрім моря і сонця туристів до Майамі приваблює багата й дуже цікава екскурсійно-розважальна програма: прогулянки на морському трамваї і на яхті, шоу дельфінів у морському акваріумі, подорож в індіанську резервацію, збір морських

раковин на західному березі Флориди (острів Санібел), екскурсія на мис Канаверал, де розташовано космодром ім. Джона Кеннеді, поїздка в Кі-Уест автодорогою, що простягнулася по ланцюжку островів Флорида-Кіс і виходила в Мексиканську затоку на 140–150 км, відвідини національного парку Еверглейдс, де кубляться сотні видів рідкісних водоплавних птахів, і Папугових джунглів.

Майамі оточений полями картоплі, томатів, зеленого горошку, полуниці, а поряд знаходяться плантації тропічних фруктових дерев – манго, авокадо, ківі, апельсинові і лимонні гаї.

Місто Орландо розташовано в центрі Флориди, і його сміливо можна віднести до найбільш популярних туристських центрів, що багато в чому пов'язаний із діяльністю знаменитого мультиплікатора Уолта Диснея, який утілював у життя свої дивовижні фантазії. В Орландо й околицях розташовано 26 тематичних парків і 19 парків водних атракціонів, де туристів чекають найнеймовірніші пригоди, розваги й унікальні атракціони: знайомство з диснейвськими персонажами, польоти в космос і у світ майбутнього, зустріч із термінатором, напад акули з фільму “Щелепи”, землетрус у метро, Кінг-Конг і багато іншого.

Туристи можуть ознайомитися з унікальною фермою Гаторленд, яка спеціалізується на розведенні крокодилів. Тут представлені тисячі алігаторів, змій та інших рептилій. Огляд ферми здійснюється на міні-потягу і по настилу, протягнутому над болотом.

Землі, що розташовані на захід від цих штатів і тягнуться до низовин Міссісіпі, називають **Старим Півднем** або **Південним Заходом** (штати Оклахома, Арізона, Техас, Нью-Мексико). Тут теплий, субтропічний клімат і добре ростуть найрізноманітніші культури.

У минулих століттях на Старому Півдні було дуже багато бавовняних плантацій. Про бавовну, яка була чи не єдиним товаром, що йшов на продаж і на північ США, і за океан, тоді говорили не інакше, як “цариця-бавовна”. На бавовняних плантаціях працювали чорношкірі раби, яких привозили з

Африки.

Столицею “бавовняного” Півдня була Атланта – місто біля південного підніжжя Аппалачів. Сюди рабовласники-плантатори звозили своє багатство – бавовну. Тут її очищали, упаковували, зберігали. Звідси її відправляли в усі кінці країни і за океан.

Атланта виникла у 1843 р. як залізнична станція на Атлантичній залізниці, що зв’язувала Великі рівнини й Атлантичне узбережжя. Звідси й назва міста.

У роки війни між Північчю і Півднем (або Громадянської війни 1861–1865 рр.) плантатори-рабовласники влаштували в Атланті бази для постачання своїх військ зброєю і продовольством. У ході Громадянської війни місто було повністю зруйновано, але жителі відновили його.

В Атланті побудували нові склади і для бавовни, і для товарів, які привозили з Півночі. Потім довелося побудувати заводи, що проводять бавовноочищувальні і бавовнозбиральні машини. Для цих заводів був потрібен метал – і в місті з’явилися сталеливарні заводи. Атланта багатішала. Сюди переїхали багато банків і торгові фірми. Кращі в США тканини тепер випускали не в Новій Англії, а в Атланті.

Але й це ще не все. У місто потекли нові капітали, коли в 70-х рр. XIX ст. місцевий аптекар винайшов кока-колу. Напій дуже сподобався американцям. В Атланті було засновано фірму “Кока-кола”, найбільшу в США. Дотепер спосіб виготовлення цього напою тримають у строгому секреті. Завдяки бавовні й кока-колі, Атланта до кінця XIX ст. стала багатішим містом Півдня.

Ще одним джерелом доходів стали для Атланти перевезення пасажирів і вантажів на літаках. Сюди доставляють фрукти із Флориди, арахіс, персики, бавовну – із сусідніх штатів Арканзас, Алабама, Міссісіпі і з північної Джорджії, нафту – з берегів Мексиканської затоки, машини й устаткування – з Півночі. Звідси товари розподіляються по всьому Півдню.

У передмісті Атланти, містечку Марієтта, побудовано великий завод фірми “Локхід ейр-крафт”, де випускають не тільки вантажні й військові літаки, але навіть ядерні реактори.

В Атланті живе багато негрів – нащадки колишніх рабів. Ось уже декілька їхніх поколінь говорять тільки англійською мовою. Своєю батьківщиною вони вважають США.

В Атланті вперше в США було відкрито негритянський університет і стала виходити перша газета для негрів. Тут з'явилися “Казки дядечка Рімуса”, знайомі дітям усього світу. Це казки негритянського народу, які більше ста років тому зібрав і записав в одну книгу місцевий журналіст Джоель Харріс.

Багато нащадків колишніх рабів тепер володіють банками, магазинами, промисловими підприємствами, кінотеатрами і ресторанами. Чиновники, лікарі, священники, вчителі – також негри. В Атланті на старому кладовищі Саут-В'ю, де раніше ховали тільки чорних рабів, знаходиться могила видатного борця за права негрів – Мартіна Лютера Кінга, убитого в 1968 р.

У той же час в Атланті, центрі негритянської культури й негритянського підприємництва, знаходиться штаб ку-клукс-клану – таємної організації білих терористів, яка бореться проти рівноправ'я негрів. Ця організація була створена ще рабовласниками у 1865 р., відразу ж після закінчення Громадянської війни в США, й існує дотепер.

Атланта – красиве, упорядковане місто, в якому багато зелени і квітів. Це столиця різних фестивалів, конкурсів, конференцій, для проведення яких у місті побудували гігантську будівлю Всесвітнього центру конгресів.

На півдні країни, також у Техасі, популярністю серед туристів користується Даллас. Місто було побудовано в 1841 р. на березі ріки Трінті. Нафтовий бум 30-х років перетворив Даллас на фінансову метрополію. Тут багато театрів, музеїв (один із них – Музей Мистецтва Далласа), а також прекрасні торгові центри Gallery. Сумна слава цього міста пов'язана

зі вбивством тут у 1963 р. президента Кеннеді.

Новий Орлеан – місто в гирлі Міссісіпі. Новий Орлеан було засновано в 1718 р. французом Бьєнвілем у дельті Міссісіпі. Сполучені Штати купили Новий Орлеан у Франції в 1803 р. На ті часи це було вже велике портове місто, найбільше на півдні Америки. До недавнього часу Новий Орлеан називали “серцем американського півдня”, проте тайфун

практично повністю зруйнував місто – батьківщину джазу.

Середньозахідний туристський район – це штати Північна і Південна Дакота, Іллінойс, Небраска, Канзас, Міссурі,

Індіана, Вісконсін, Мічиган, Мінесота, Айова, Огайо.

З озера Ері в озеро Гурон тече річка Детройт, по якій проходить межа США і Канади. На початку XVIII ст. у цих місцях поселилися французи. Навколо річки росли густі ліси, і люди заробляли на життя тим, що рубали ліс і сплавляли деревину по Великих озерах. Центром цього району лісорубів і лісопилкок було місто Детройт.

Проте до кінця XIX ст. майже всі ліси вирубали. На гроші, виручені від їхнього продажу, місцеві промисловці побудували автомобільні заводи, а безробітні лісоруби почали робити дерев'яні кузови для перших автомобілів, які на вигляд не дуже відрізнялися від екіпажів.

У 1899 р. в Детройті почав працювати перший автомобільний заводик “Олдс”, а в 1902 р. – завод “Каділак”. У 1903 р. відкрив свою справу Генрі Форд. Він першим налагодив масовий випуск дешевих автомобілів і тому зміг перемогти своїх конкурентів.

Із тих пір Детройт став містом автомобільної промисловості США і одним із найбільших міст країни. Інші галузі промисловості тільки обслуговують автомобільну. Металурги з тонких листів сталі роблять кузови й інші частини автомобілів, хіміки – лаки, фарби, скло і пластмасу для них. У роки Другої світової війни на автомобільних заводах випускали танки й літаки.

Підприємства, де випускають автомобілі й устаткування для них, знаходяться не тільки в Детройті, але і в його передмістях. У передмісті Дірборне розташовано головний центр “Форд мотор компані”, у Флінте – “Дженерал моторс”. У Детройті немає метрополітену, мало автобусів, але майже у всіх жителів міста є особисті автомобілі.

Біля південного берега озера Мічиган виросло найбільше місто Великих озер – Чикаго (штат Іллінойс). Місто було засновано у 1803 р. і почало швидко рости як порт на Великих озерах.

У Чикаго доставляли пшеницю й худобу з безкрайніх

степів, що розтягнулися до самих Скелястих гір на заході, і з Центральних рівнин між річками Огайо і Міссісіпі. Пізніше було побудовано залізниці, які тепер віялом розходяться від Чикаго по всій країні. Місто стає центром величезного сільськогосподарського району. До кінця XIX ст. хлібна біржа Чикаго, бійні Чикаго, завод сільськогосподарських машин були найбільшими в США.

Розташування міста виявилось надзвичайно вигідним, коли на початку XX ст. біля озера Верхне стали видобувати залізняк. Недалеко від Чикаго побудували великі металургійні заводи. Руду й вугілля з озерних суден підвозили прямо до доменних печей.

У наші дні в Чикаго розвинена могутня промисловість, але особливо багато металургійних, машинобудівних, хімічних підприємств.

Чикаго, так само як і Нью-Йорк, – місто хмарочосів. Тут побудовано найвищу в Америці будівлю – “Башту Сирса” заввишки 443 м. На березі озера стоїть ще два високі хмарочоси – “Кукурудзяні качани”: обидві будівлі дуже нагадують формою качани кукурудзи.

Велике значення Чикаго як наукового і культурного центру. До визначних пам’яток міста відносяться комплекс університету Чикаго, Музей науки і промисловості, Музей природної історії Філда, Художній Інститут Чикаго. У “Shed aquarium” можна познайомитися з 6000 видами риб, морськими левами та іншими мешканцями глибин. У межах міста знаходяться 29 озер із 31 пляжем і майже 238 га парків.

Далеким Заходом (гірські штати Монтана, Айдахо, Вайомінг, Юта, Колорадо) американці називають околичні землі країни на західному узбережжі Тихого океану. Заселення Америки відбувалося зі сходу, з берегів Атлантичного океану. Спочатку Заходом називали землі між Аппалачами і Міссісіпі, потім – степи між Міссісіпі і Скелястими горами, і лише із середини XIX ст. Заходом стали вважатися землі між Скелястими горами і Тихоокеанським узбережжям.

Далекий Захід починається за Великими рівнинами. Спочатку виникають невеликі горби, які поступово стають усе вище. З’являються круті, кам’янисті скелі і високі плато,

зарослі лісом. Це Скелясті гори. За гребенями Скелястих гір лежать плато, хребти, міжгірські улоговини. За ними знову встають високі гори – ланцюги Сьєрра-Невади і Каскадних гір. Територія між Скелястими і Каскадними горами називається Великим Басейном.

Великий Басейн із двох боків оточено гірськими хребтами. Сюди не проникають вологі вітри з океанів, тому дощі йдуть рідко. Великих водоймищ, окрім Великого Солоного озера, тут немає, а басейнами називають улоговини між горами.

Каскадні гори оточують Великий Басейн із заходу. Вони не пропускають у глиб континенту вологі вітри з Тихого океану – всі дощі випадають на їхніх західних схилах.

Уздовж берегів Тихого океану, паралельно Каскадним горам, протягнулися Берегові хребти, що круто обриваються в морі. Лише іноді до моря виходять невеликі рівнини.

Скелясті гори, Великий Басейн, Каскадні гори і Береговий хребет входять до гірської системи Кордильєрів.

В американських Кордильєрах багато живописних місць. У глибині Скелястих гір, на межі штатів Вайомінг, Айдахо і Монтана, знаходиться *Йеллоустонський національний парк* – перший у світі природний заповідник. Його було створено в 1872 р.

Виняткова за красою природа в цьому величезному заповіднику, який американці називають “перлиною Америки”. Тут можна побачити і скелі заввишки до 4 тис. м, із запаморочливими обривами, і гори, зарослі хвойними лісами, і плато, покриті густим килимом із трави і квітів.

Дивовижні кам’яні ліси Йеллоустонського заповідника. Колись дуже давно ділянки лісу були залиті потоками вулканічної лави. Деревя, залиті застигаючою лавою, виявилися мовби законсервованими. Вони не згоріли – вони окам’яніли. Збереглися не тільки стовбури і коріння, але й гілки і листя.

Головною визначною пам’яткою Йеллоустонського національного парку є гейзери і гарячі джерела. Серед них є гіганти, які викидають воду на висоту 30-поверхового будинку.

На жаль, такий викид буває один раз на декілька десятків років. А ось невеликі, заввишки у зріст людини, фонтани

б'ють через 3–4 хвилини. Є групи гейзерів, зв'язані між собою під землею. Вони викидають воду одночасно і через однаковий час. Тут зустрічаються озера, з глибин яких часом встають водяні стовпи, що переливаються на сонці всіма барвами веселки.

У парку заборонено полювання, не дозволяється приводити навіть собак. Тварини тут не бояться людей. Як багато сторіч назад, серед вікових сосен бродять ведмеді гризлі, а у високій траві пасуться величезні бізони.

Великий Каньйон річки Колорадо – один із дивовижних і красивих куточків США. Каньйон знаходиться на південному заході країни в районі плато Колорадо. Дорога до Великого Каньйону проходить по одноманітному й рівному плато; навколо не видно ні гір, ні ущелин. Каньйон з'являється під ногами раптово: ви раптом бачите якнайглибшу прірву, на дні якої звивається блакитна річка Колорадо.

Дорога в'ється по самому краю бездонної прірви. На крутих поворотах деколи здається, що дороги немає ні попереду, ні ззаду. Глибина каньйону місцями досягає 1,5 км. Вдалині, на відстані більше 10 км, видніється протилежна стіна каньйону, здалеку схожа на казкове місто, що складається

з пірамід і храмів. Схили каньйону руйнуються під дією вітру, сонця і дощів і набувають химерних форм.

Гірські породи, з яких складено стіни каньйону, забарвлені в різні кольори – жовтий, рожевий, коричневий, фіолетовий, сірий. Коли сонячні промені падають на його стіни, здається, що перед вами театральні декорації фантастичного світу, освітлені могутніми різноколірними прожекторами.

На річці Колорадо є й інші ущелини, небагато меншої глибини. Вони перегороджені дамбами, біля яких побудовано електростанції.

Недалеко від Каньйону знаходиться знаменитий *Метеор-крейте* – тут 50 тис. років назад упав метеорит, залишивши воронку в 174 м завглибшки і 1 250 м діаметром, що збереглася майже незмінною завдяки сухому клімату. Тут же музей, присвячений метеоритам, а оскільки в кратері тренувалися американські астронавти перед висадкою на

Місяць, то є й розділ, присвячений американській астронавтиці.

Національний парк Брайс-каньйон (штат Юта) – величезна улоговина, заповнена колонами, шпилями, “пальцями” найнеймовірніших форм і ніжних забарвлень – червоні, рожеві і білі пісковики, порізані до неймовірності, переплетення квітів, накладене на нереальні фігури. Довжина каньйону 443 км, ширина – в середньому 16 км (максимальна – 29 км), глибина – 2103 м. *Національний парк Роки-маунтін* – улюблене місце літнього відпочинку американців. Маршрути на будь-який смак – до озер, водоспадів, на вершини, а також у райони мешкання численних тварин.

За плато Великого Басейну і плато Колорадо, уздовж берега Тихого океану тягнуться високі Берегові хребти і Сьєрра-Невада. Між ними, оточена з усіх боків горами, розташувалася Велика Каліфорнійська долина. Тут завжди тепло, а небо 300 днів на рік ясне й безхмарне. Річки, що стікають із гір, несуть у долину чисту і прохолодну воду. Велика Каліфорнійська долина – це величезний фруктовий сад, у якому виривають яблуні, груші, виноград, персики, лимони, апельсини. Тут знаходяться **Тихоокеанські** штати США – Орегон, Вашингтон, Невада, Каліфорнія, сюди ж відносять і Гаваї та Аляску.

На півночі долини протікає річка Сакраменто, на півдні – Сан-Хоакін. Зливаючись, річки, утворюють могутній потік, води якого пробрили прохід у Берегових хребтах, що стоять стіною вздовж Тихого океану. Величезна маса води мчить у велику закриту бухту затоки Сан-Франциско. Затока зв’язана з Тихим океаном вузькою і глибокою протокою, яка називається Золоті Ворота.

На вузькому горбистому півострові, що відокремлює затоку від океану, іспанці заснували місто Сан-Франциско. Тепер на цьому невеликому півострові знаходиться тільки центр, а саме місто розкинулося по берегах затоки.

Над усім півостровом і центром міста підноситься двоголовий горб Твін-Пікс (“Близнюки”), з якого видно всю затоку

і місто на його берегах.

Центр Сан-Франциско – це суцільні підйоми і спуски.

Вулиці деколи перетворюються на довгі сходи, що ведуть то вгору, то вниз. По горбах міста вперше у світі були прокладені трамвайні рейки, якими в 1873 р. пройшов перший трамвай. Із тих пір вагони не змінили свого зовнішнього вигляду і виглядають, мабуть, декілька старомодно серед хмарочосів.

Довгий час Сан-Франциско залишався найбільшим містом на Тихоокеанському узбережжі Америки. Особливо швидко місто почало рости в середині XIX ст., коли в долині річки Сакраменто знайшли золото. Тепер Сан-Франциско поступився першістю Лос-Анджелесу.

У Сан-Франциско побудовано два знамениті мости. Один із них, завдовжки 1281 м, перекинуто через протоку Золоті Ворота. Інший міст – гігантська споруда завдовжки майже в 13 км – сполучає центр міста й одне з його передмість – Окленд. Ще один міст – Голден-гейт (Золоті Ворота) пов'язує Сан-Франциско з передмістям – невеликим містечком Глен-Елен. Тут жив і помер американський письменник Джек Лондон.

Сан-Франциско – важливий науковий, культурний і освітній центр американського Заходу. Тут знаходяться Каліфорнійський і Стенфордський університети, дослідницькі лабораторії, “наукоємні” виробництва. Сан-Франциско знаменитий своєю площею Юніор, діловим центром Маркет Стріт, скляними палацами босів фінансового бізнесу на вулиці Монтгомері і кварталом поклоніння хіппі High Asbury. На Грант Авеню знаходиться найбільший Китайський квартал в Америці. Всесвітньо відомий парк “Золоті ворота”, його площа складає близько 400 га. У ньому досить різноманітних зелених насаджень, унікальний Чайний сад і цікаві музеї. У старому місті діє канатна дорога: трамвай-фунікулери, живі музейні експонати, рухаються по одній із найкрутіших вулиць – Пауелл до Рибальської пристані.

На березі затоки Сан-Дієго колись зароджувалася Каліфорнія, тут же й було засновано однойменне місто, що стало пізніше важливим військовим портом. Останнім часом Сан-Дієго став другим за величиною містом Каліфорнії і набув популярності серед туристів. Чималою мірою цьому сприяє великий зоопарк, що налічує 468,7 га субтропічних садів, де мешкають тварини зі всього світу.

Північніше Глен-Еллена тече Російська річка, недалеко

від якої стоїть місто Севастополь. У її гирлі збереглися залишки дерев'яної фортеці Форт-Рос, або Російській фортеці, яку заснували росіяни в 1812 р., ще до приходу американців. Проте у 40-х роках ХІХ ст. російські переселенці за наказом царя Миколи І залишили ці місця.

Із Сан-Франциско до Лос-Анджелеса можна потрапити по дорозі, що петляє в горах до самих передмість Лос-Анджелеса, оточеного апельсиновими й лимонними гаями.

У 1781 р. на місці майбутнього Лос-Анджелеса іспанці заклали селище. Тоді в ньому були всього 44 жителі. Тепер місто займає величезну площу. Вулиці з одноповерхових, майже однакових і затишних будиночків тягнуться вздовж узбережжя, підіймаються на невисокі пологі схили гір і м'яко спускаються з них. Вулиці такі схожі одна на одну, що не всякий місцевий житель може розібратися в цьому лабіринті. У Лос-Анджелесі немає ні метро, ні трамваїв і дуже мало автобусів: жителі міста їздять на своїх автомобілях. А якщо у вас немає автомобіля, то дістатися пішки від одного до іншого краю цього одноповерхового міста практично неможливо.

У центрі міста на вулиці Олвера можна помилуватися мексиканськими виставами, що театралізуються, і купити оригінальні сувеніри. Існує в Лос-Анджелесі й невеликий куточок Сходу – Чайнатаун, де панує атмосфера спокою і продається безліч китайських товарів. Міські набережні приваблюють гостей у будь-який час року: легкий вітерець з океану, шелестіння пальм, затишні бари і кафе. Туристів у Лос-Анджелесі чекає безліч розваг, багато яких представлені в спеціалізованих парках. Наприклад, у парку “Пасифік Оушен” виступають морські котики і дресировані дельфіни, в парках водних атракціонів відвідувачі можуть прокотитися по водоспаду і з різних гір тощо.

Колись у мальовничому передмісті Лос-Анджелеса Голівуді стали знімати кінофільми. Перші зйомки проходили просто неба. Потім побудували павільйони, із часом виросло ціле кіномістечко, і Голівуд перетворився на центр американського кіно. Тут проводяться загальноамериканські кінофестивалі

і вручаються престижні премії Американської кіноакадемії (Оскар). На тротуарах бульвару Голівуд вибито імена

знаменитих артистів, обрамлені зірками з темно-червоного граніту.

У Голівуді і сусідньому з ним районі Беверлі-хіллз у розкішних віллах, іноді схожих на палаци або замки, живуть голлівудські кінозірки. Голівуд давно став законодавцем моди в країні – не тільки на одяг, але й на парфумерію, меблі, автомобілі, тобто на спосіб життя.

У Південній Каліфорнії в 1955 р. побудували казкове царство Диснейленд – величезний парк, створений Уолтом Диснеєм, автором багатьох мультиплікаційних фільмів. Гості парку – діти і їхні батьки – можуть побачити будиночок Белосніжки, потиснути руку Мікки-маусу, покататися на атракціонах, які в Америці називають російськими гірками (а в Росії – американськими гірками). Можна погуляти по багатьох містах світу, відтворених у цьому дивовижному парку в мініатюрі, познайомитися з природою і життям людей у різних країнах. По всій Америці вас прокатають на старовинному паровозі.

У Диснейленді є парк динозаврів, кладовища з привидами, печери зі скарбами, розбійники, які продають юних красунь. Є острів Тома Соєра і пліт, на якому він плыв із Геком Фінном по Міссісіпі. А ось стоїть старовинний пароплав із величезними трубами і гребним колесом на кормі.

У Лос-Анджелесі завжди безхмарне небо, і навіть заводські цехи в місті не мають даху, а то і стін. Це дуже зручно, якщо завод випускає таку громіздку продукцію, як літаки або ракети, у тому числі і військові.

Південна Каліфорнія – справді благодатний край. Тільки тут у горах ростуть величезні дерева – секвої. Вічнозелена секвоя досягає у висоту 110 м і живе 4-5 тисяч років. У цього дерева червонувата деревина, тому її називають “червоним деревом”. Вона міцна, легка і стійка до гниття.

Інший вид – секвоя гігантська, або мамонтове дерево, яке росте тільки в Каліфорнії. Його величезні, звисаючі гілки нагадують бивні мамонта. Цей вид секвої живе 3-4 тис. років, а висота дерева досягає 100 м. Усього на Землі залишилося близько 500 таких дерев. У найбільших із них є навіть власні імена.

Розташовано в пустинній Неваді Лас-Вегас – знаменитий центр туризму, відпочинку і грального бізнесу. У США вам відразу скажуть, що Лас-Вегас – це не Америка. Лас-Вегас – це унікал. Іграшка для дорослих. Місто, над яким небо не темніє від вогнів незліченних казино, а світло, що б’є з вершини одного з них, – “піраміди” готелю MGM, навіть, говорять, збиває з пантелику пілотів літаків, що летять над Лас-Вегасом. “Лас-Вегас” по-іспанськи означає “луки”. Як повідомляють путівники, так місто назвали через колись присутній тут зелений ландшафт. Навколо – звичайна пустеля. Не зовсім, правда, звичайна – червоного кольору. І не зовсім пустинна – там можна зустріти стриманих койотів, а також кроликів і всяку дрібницю.

Гральні будинки немов гриби почали рости в Лас-Вегасі з початку ХХ століття. Але в 1910 році їх було заборонено – щоб потрапити в підпільне казино, потрібно було знати спеціальний пароль. Знов казино були легалізовані тільки через двадцять років, під час “Великої депресії” – у 1931 році. Зараз в Лас-Вегасі десятки казино, частина з яких розташована в розкішних готелях. До речі, в Лас-Вегасі дуже гордяться, що саме там знаходяться дев’ять із десяти найбільших готелів світу. Найбільший із них – все той же MGM (у ньому 5005 номерів).

Поряд із казино часто бувають вистави. Наприклад, перед “Міражем” кожні 20 хвилин вивергається вулкан, а перед сусіднім “Островом скарбів” із настанням сутінків починається битва двох кораблів – американського і британського зі справжніми людьми на борту і всілякими піротехнічними ефектами. Закінчується це шоу завжди однаково – американці перемагають, і британський корабель поволі йде під воду. Загальне тріумфування.

Ще в казино можна поїсти, випити (якщо вам не менше 21 року, що підтвержене вашим же документом, із цим у Лас-Вегасі строго). Можна також потанцювати, купити що завгодно і, звичайно, зіграти. У величезних залах казино – тисячі автоматів, рулеток, гральних столів, покритих зеленим сукном. Тут цілодобово несуть службу круп’є, офіціанти барів, секьюриті – гравці можуть відчувати себе комфортно і в безпеці. Грає звично декілька сотень. Дуже різні люди, різні і

ставки, але кожен бажає виграти. І виграють, про що періодично оголошують і називають щасливчика. Але й програють теж. І гроші тих, що програли, складають чималу частину багатомільйонних прибутків власників казино.

Ігор взагалі багато – покер, баккара, бінго, блек-джек, кості, рулетка і тому подібне. А є ще спеціальні окремі кабінети, де обрані багачі грають у свої ігри – з мільйонними ставками.

Окрім гральних будинків, у Лас-Вегасі багато тематичних парків із найнеймовірнішими атракціонами. Наприклад, готель “Люксор” відправляє своїх гостей до Давнього Єгипту. Там є дзеркальна піраміда. За бажання можна вирушити в “подорож по Нілу”, оглянути копію піраміди Тутанхамона. Відвідувачі готелю Caesar’s Palace потрапляють до стародавнього

Риму. Сучасні готельні комплекси в Лас-Вегасі маскуються і під Париж з Ейфелевою вежею майже в натуральну величину; Венецію, де під штучним небозводом гондольєри катають венеціанськими каналами закоханих; Трежер Айленд, що стоїть на березі морської бухти, і прекрасний Белладжіо з найбільшим у світі музичним фонтаном.

У Лас-Вегасі щоденне свято – різноманітні барвисті шоу, фестивалі, феєрверки. Вночі місто яскраво сяє різноколірними неоновими вогнями величезних вивісок і дзеркальних вітрин казино, ресторанів, готелів і нічних клубів і його стрімке, кипляче життя не затихає ні на хвилину.

Розташовані в середині Тихого океану, Гаваї – це 8 великих і 12 малих островів загальною площею 17 тис. км². На островах знаходяться найвищі в Тихоокеанському регіоні гори Мауна-Кеа і Мауна-Лоа. На Гонолулу розташована знаменита військово-морська база Перл-Харбор і меморіал Арізона.

У музеї можна побачити фільм, присвячений атаці японців на Перл-Харбор у 1941 р., відвідати парк “Морський Світ” і бухти Ханаума, де знаходиться дельфінарій і великий акваріум із більш ніж 2000 видами риб. У Центрі Полінезійської Культури представлена велика експозиція з історії полінезійського народу, його культури і традицій. Також можна зробити екскурсії в тропічні джунглі, на водоспад Маноа і відпочити на золотих

пляжах у туристському центрі Вайкікі. Острів-сад Кауї – земля зелених каньйонів, білосніжних пляжів і незайманих тропічних лісів, де знаходиться Алакоко-Фіш-Поунд – унікальна споруда, зведена легендарними пігмеями Менахуне.

Особливо слід сказати про зимові гірськолижні курорти країни. В Америці не буває “безсніжних” зим. Сніг є завжди, причому сезон починається раніше, ніж де б то не було, а закінчується пізніше (наприклад у серпні).

Американський сервіс: найшвидші підйомники, найпродуманіша логістика (один підйомник піднімає до верхів'я 5, 8, 10 трас), ідеальні спуски, їжа на будь-який смак і гаманець, будь-які розваги, навчання і, головне, ставлення обслуговуючого персоналу (гідів, інструкторів, офіціантів та ін.). Персонал весь “найманий”, що “хворіє” на сніг і гори. А не місцеві жителі, яким ці гори вже...

Розміщують туристів у готелях, приватних віллах, шале, кондомініумах, апартаментах, резиденціях. Різноманітність вражає. Те, що в Європі вважається 5 зірок, в Америці – 3 зірки: величезні кімнати, ТБ, відео, телефони, басейни, каміни, джакузі. І все це від \$ 300 на тиждень. Англійці і навіть багато європейців визнають, що в Америці краще співвідношення ціни і якості розміщення. Оскільки курорти приватні, мета їхніх власників – щоб клієнти були в захопленні.

Сотні гір, тисячі спусків. Навіть рейтингів курортів не один десяток.

У самому центрі скелястих гір Колорадо, у двох годинах їзди від аеропорту Денвера, розташовано курорт Вінтер Парк. Три вершини курорту Winter Park, Mary Jane, Vasquez Ridge, долина Parsenn Bowl, а також складний рельєф гори Vasquez Cirque дозволяють любителям зимових курортів чудово відпочити, катаючись на сніжних дошках, санках, снігоходах. Гірськолижники можуть скористатися трасами різної складності. До послуг туристів затишні готелі й ресторани. Лижний сезон продовжується з 8 листопада по 19 квітня. Кількість трас – 121, кількість підйомників – 20.

У штаті Юта, в 35 хвилини їзди від аеропорту Солт Лейк Сіті, знаходиться зимовий курорт Парк Сіті. Це найбільший курорт Юти. Він є прекрасним місцем відпочинку прихильників гірськолижного спорту. Прекрасні спуски – 93 траси, 14 підйомників, невеликі гори і чашоподібні поля для

початківців – ідеальне місце для відмінного зимового відпочинку. Сезон продовжується з 14 листопада по 19 квітня.

Кажучи про основні тенденції розвитку туризму в США, необхідно відзначити, що тут переважає внутрішній туризм. Найбільш популярним видом відпочинку є подорож в автомобілі з трейлером, що дозволяє відвідати найвіддаленіші рекреаційні об'єкти. Окрім подорожей широко поширені купання, пікніки, рибна ловля, веслування на каное, лижний спорт, велотуризм, спелеотуризм та інші види активного відпочинку.

У багатьох районах країни існують ареали, спеціально обладнані для цього. Великий внутрішній ринок туризму забезпечується в основному за рахунок подорожей, які американці здійснюють у вихідні дні.

Зарубіжних гостей можна розділити на дві основні категорії. До першої відносяться туристи із сусідніх країн – Мексики і Канади, а до другої – прибулі із-за океану. Перша категорія дає трохи більше 60 % загальних прибуттів у країну. Велика частина міжконтинентальних гостей прибуває в США з Європи (47 %) і Азії (31 %). Цікаво, що з європейців більше всього в США приїжджає жителів Великобританії, а з Азії – жителів Японії. Велика частина японських туристів вважає за краще відвідувати тихоокеанські острови США – Гаваї або Гуам.

КИТАЙ

Китай – країна, в якій химерно сплітаються особливості старовини і сьогодення, традиції і сучасність. Це дивовижне й неповторне поєднання, що становить душу країни, що створює атмосферу, властиву тільки їй, що назавжди залишиться

в пам'яті людини, яка хоч би раз побувала в будь-якому з міст Китаю.

Китайська цивілізація служила джерелом розвитку інших культур і цивілізацій, для європейців її культура залишалася захованою в таємні, загадкові знаки, а за шовком, фарфором або папером вони ще довго їздили в Піднебесну. А китайці йшли далі, відгороджувалися від чужого своїми невідомими символами – ієрогліфами, вводили свою систему образів, і

мистецтво Китаю одержувало все більше й більше своєрідності та унікальності.

Гори з вершинами, що зметнулися вище 8 тис. м, піски і бархани безкрайніх пустель, просторі рівнинні пасовища і вузькі долини, зціплені з усіх боків терасованими полями; широкі річки, ідилічні озера і смарагова зелень рисових полів – усе це Китай.

Географія, площа і ландшафт країни. Китайська Народна Республіка (КНР) – держава в Центральній і Східній Азії, включає власне Китай (18 історичних провінцій Китайської імперії), Внутрішню Монголію, Синьцзян, північний Схід (Маньчжурію) і Тибет, а також провінцію Тайвань, яка контролюється Китайською Народною Республікою. КНР займає площу 9561 тис. км² (без Тайваню). У складі країни – 22 провінції (Китай вважає Тайвань 23 провінцією), 5 автономних районів і 3 міста центрального підпорядкування – Пекін, Шанхай і Тяньцзінь.

Різноманіття ландшафту Китаю зовсім не дивно. Ця величезна країна протягнулася з півночі на південь, від берегів прикордонної сибірської річки Амур до порослих пальмами островів у Південно-Китайському морі на 5500 км, та із заходу на схід, від перевалів Паміру до півострова Шаньдун на 5200 км. Протяжність сухопутних кордонів Китаю – понад 20 тис. км, а довжина берегової лінії – 18 тис. км. Граничить Китай із Росією, Казахстаном, Киргизією, Таджикистаном, Афганістаном, Індією, Непалом, Бутаном, Лаосом, В'єтнамом, Північною Кореєю, Монголією і М'янмою. Китай омивається на сході і півдні Жовтим, Східно-Китайським і Південно-Китайським морями Тихого океану.

Береги Східно-Китайського і Південно-Китайського морів мають багато невеликих заток і бухт, що являють собою зручні природні гавані. Узбережжя Жовтого моря переважно низовинне, бідне бухтами. Винятком є береги півостровів Шаньдунського і Ляодунського – високі, місцями сильно порізані.

Вигляд північного сходу Китаю (Маньчжурія) визначають рівнини і низовини в оточенні невисоких гір. Ближче до заходу тягнуться нескінченні степи, якими і сьогодні кочують

скотарі з отарами овець, табунами коней і верблюдів. Далі на захід, до відрогів гірських систем Кунь-Луня і Тянь-Шаню, розкинулася найбільша пустеля Китаю – Такла-Макан. Уздовж узбережжя на північному сході протягнулася смуга рівнин шириною до 500 км – зона інтенсивного землеробства.

Центральні райони Китаю – царство великої річки Янцзи, яка ніби ділить країну на північ і південь. На північ від неї розташована Велика Китайська рівнина, де протікає інша велика річка Китаю – Хуанхе. Жителі рівнини протягом багатьох століть будували греблі, прагнучи захистити себе і свої поля від руйнівних повеней. Греблі піднімалися все вище й вище – у міру заповнення русла річки мулом, і зараз русло Хуанхе підноситься над навколишньою місцевістю на декілька метрів, річка тече по власних наносах.

На південь від Янцзи на сотні кілометрів розкинулися рисові поля – неодмінний атрибут ландшафтів Китаю. На субтропічному південному сході Китаю височіють Південно-Китайські гори, схили яких є суцільними терасами.

Південний захід Китаю – це гірські масиви величезного нагір'я Тибету. Його цоколь займає площу 2 млн. км² і підноситься на 4-5 тис. м. З півдня до нього приєднуються хребти Гімалаїв (8000 м і більше). У Гімалаях, на межі Китаю і Непалу, знаходиться висока вершина світу – гора Джомолунгма, або Еверест (8848 м). Саме в цих гірських районах беруть початок Хуанхе і Янцзи, що несуть свої води на схід – у Східно-Китайське і Південно-Китайське моря.

Клімат. Велика частина території Китаю знаходиться в межах помірною і субтропічного поясів, південна частина – в тропіках. Думка, що в Китаї жарко цілий рік, – помилкова. Літо – гаряче, з незначною кількістю опадів (середня температура +32°C). Зима на півночі й північному сході холодна з температурою до -25°C, у центральній частині клімат м'якше, і зимові температури не опускаються нижче -5°C. На самому півдні (провінція Гуандун) можна загоряти й купатися цілий рік (середня температура повітря +30°C, води – +22°C).

Загальна картина розповсюдження річної кількості опадів в Китаї характеризується їхнім прогресивним пониженням від південно-східного узбережжя (1000–2000 мм; рекордна цифра зареєстрована в Хошаоляо, провінція Тайвань, – 8408 мм) до внутрішніх районів північного заходу (100–200 мм), іншими словами, чим далі від узбережжя, тим менше кількість опадів. Східний Синьцзян, розташований у самому центрі Євразійського материка, є аридним центром Китаю з річною кількістю опадів менше 50 мм, тут же, в Турфанській западині, повіт

Токсун, середньорічна кількість опадів тільки 3,9 мм – це найменша кількість опадів по всій країні.

Традиційно кращим часом для відвідин історичних визначних пам'яток Китаю вважаються весна й осінь. У той же час, субтропічні курорти о. Хайнань, користуються популярністю впродовж усього року.

Водні ресурси. У Китаї безліч річок, загальна протяжність яких складає 220 000 км. Понад 5000 із них несуть води, зібрані з площі більше 100 км² кожна. Річки Китаю утворюють внутрішні й зовнішні системи. Зовнішні річки – це Янцзи, Хуанхе, Хейлунцзян, Чжуцзян, Ланьцанцзян, Нуцзян і Ялуцангпо, що мають вихід до моря (до Тихого, Індійського і Північного Льодовитого океанів), їхня загальна водозбірна площа охоплює близько 64% території країни. Внутрішні річки, кількість яких невелика, значно віддалені одна від одного і на більшості ділянок обміліли. Вони впадають в озера внутрішніх районів або втрачаються в пустелях або солоних болотах; їхня водозбірна площа охоплює близько 36% території країни. У пустелі Такла-Макан протікає Тарім – блукаюча в пісках річка, яка часто міняє положення русла і живить поперемінно то озеро Лобнор, то озеро Карабуранкель. На північ від Таріма в давнину проходив знаменитий Шовковий шлях.

У Китаї багато озер, загальна площа, яку вони займають, складає приблизно 80 000 км². Є також тисячі штучних озер – водосховищ. Озера в Китаї теж можна розділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх відносяться головним чином багаті аквапродуктами прісноводні озера, такі як Поянху, Дунтінху і Тайху. До внутрішніх відносяться солоні озера, найбільше

з яких – озеро Цинхай. Серед озер внутрішніх районів багато високих, наприклад Лобнор і Цзюяннь.

Глетчери і вічні сніги є складовою частиною поверхневих вод Китаю, вони розташовуються в гірських місцевостях на заході країни, займаючи загальну площу в 44 000 км². Ці “природні тверді резервуари” із запасом води 2300 млрд. м³ забезпечують багато річок на заході країни величезною кількістю води.

Рослинність і тваринний світ. Особливе географічне положення Китаю, завдяки якому він знаходиться відразу в трьох поясах: помірному, субтропічному і тропічному, зробило вплив не тільки на формування кліматичних умов, рельєфу і ґрунтових ресурсів, але перш за все на різноманітність і багатство рослинного і тваринного світу країни. Не випадково флора й фауна Китаю налічує більше 30 тис. видів різних рослин. Характерним є і те, що з 5 тис. деревинно-чагарникових видів близько 50 зустрічаються тільки на території Китаю.

Численні також і релікти стародавньої флори. За різноманітністю лісових порід Китай посідає перше місце у світі.

Тут виростають такі цінні технічні породи, як макове і сальне дерева, тунг, камелія масляниста і торбах.

У країні виділяють дві головні частини за характером рослинного покриву: східну і західну. У східній частині поширеніші лісові види рослинності. На північ від хребта Циньлін тягнуться літньозелені широколистяні ліси різного типу.

У центральній частині східного Китаю знаходяться великі рівнини, ліси тут майже винищені, а землі розорані.

На північному сході поширені ліси тайгового типу. Тут можна зустріти сосни, берези, даурську модрина, ялину, дуб, клен, кедр, граб, горіх і навіть амурський оксамит.

На півдні й південному сході Китаю тягнуться вічнозелені субтропічні ліси, в яких можна знайти кипарис, амфорний лавр, лакове і сальне дерева, а також реліктове дерево куїнінгхемі. Тропічні ліси у своєму первісному вигляді збереглися тільки на острові Хайнань.

Однією з особливостей рослинного світу Китаю стає контраст між лісовими й пустельними, переважно солончаковими та абсолютно позбавленими рослинності районами західної частини.

Тваринний світ Китаю дуже різноманітний. Тільки серед земних хребетних налічується 2091 вид (або 1/10 всіх існуючих видів), 714 рід і 156 сімейств.

Більше 100 видів тварин характерні виключно для Китаю або мешкають головним чином у Китаї, наприклад, червоний вінценосний журавель, вухатий фазан, золотиста мавпа, такін.

Водяться і тварини, що залишилися від післяльодовикового періоду і відносилися до четвертинного періоду, такі як бамбуковий ведмідь у північній частині гір Хендуаньшань, тарпан і двогорбий верблюд у пустелях північного заходу.

До рідкісних тварин відносяться також китайський річковий дельфін і китайський алігатор, що мешкають у нижній течії Янцзи, і гігантська саламандра в Південному Китаї.

Населення, демографія, столиця і великі міста. Китай – найбільш густонаселена країна у світі. За даними державного статистичного управління КНР, у кінці 2004 року населення Китаю налічувало 1 млрд. 299,88 млн. жителів. У 2004 році щодня народжувалося 20,8 тис. осіб. Таким чином, саме 6 січня 2005 року населення країни досягло 1,3 млрд. осіб. Ця цифра не включає жителів Сянгану, Макао й острівної провінції Тайвань.

Репродуктивні установки населення Китаю склалися протягом тривалого часу, і повністю змінити їх за короткий історичний термін неможливо. Курс на народження однієї дитини, проголошений на початку 1980-х років, мав на меті обмежити чисельність населення до 2000 року до 1,2 млрд. осіб. На сьогодні насправді, як і раніше, дотримуються “політики однієї дитини” невелике число провінцій, “політики півтора дітей” – більшість провінцій, “політики двох дітей” – окремі провінції і “політики багатьох дітей” – меншість провінцій.

Населення розміщено територією Китаю вкрай нерівномірно. Найбільша концентрація населення в східних районах – на рівнинах по середній і нижній течії Янцзи, на Великій Китайській рівнині, в дельті річки Чжуцзян, на низовинах уздовж південно-східного узбережжя, в Сичуаньській улоговині, де щільність населення місцями перевищує 1000 осіб на 1 км². На величезній території Китаю – Внутрішньої Монголії, Синцзяні, Тибеті, Цинхаї – щільність населення менше 1 особи на 1 км².

У країні переважає чоловіче населення: частка чоловічого населення складає 51,2%, частка жіночого населення – 48,8%. Середня тривалість життя: чоловіків – 67 років, жінок – 69 років.

Китай – держава багатонаціональна: 93% складають китайці (хань), а також налічується більше 55 інших національностей (чжуани, уйгури, монголи, тибетці, хуей, корейці, маньчжури, мяо та ін.).

Столиця країни – Пекін (10 млн.). Найбільші міста: Шанхай (8 млн.), Сянган (6 млн.), Тяньцзінь (5 млн.), Шеньян (4 млн.).

Історичний нарис. Історія Китаю, зафіксована в письмових джерелах, налічує близько 3600 років і веде свій початок

з династії Шан, яка була заснована в XVI ст. до н.е. Проте першою династією, згідно з традиційною китайською історіографією, була не Шан, а Ця, яка ймовірно правила з XXI по XVI ст. до н.е. Ні археологічних, ні документальних свідчень про неї не залишилось, проте більшість істориків вважають, що ця династія дійсно існувала. У XIV ст. до н.е. у Стародавньому Китаї склалося ранньоробовласницька держава Ін, завойована у XI ст. плем'ям чжоу. Чжоуська держава до VII ст. роздроблялася на ряд самостійних царств. У кінці III ст. у Китаї виникла централізована імперія Цинь, її змінила імперія Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.). У III–VI ст.ст. Китай розпався на ряд самостійних держав. У кінці VI ст. країна об'єдналася під владою династії Сунь. У правління династії Тан (618–907) відбувалася селянська війна 874–901 рр. У XII ст. Північний

Китай підкорили племена кочівників-чжурчженей. У XIII ст. Китай завоювали монголи. Монгольське ярмо було повалено в 1368 р.

У кінці правління династії Мін (1368–1644) спалахнула селянська війна 1628–1645 рр. Для її придушення було покликано на допомогу маньчжурських правителів. Маньчжури встановили своє панування в Китаї (їхня династія Цин правила в Китаї в 1644–1911 рр.). У середині XIX ст. проти Китаю почалася агресія європейських держав.

У результаті ряду воєн Китаю були нав'язані нерівноправні договори. США, Франція і Великобританія допомогли Цинам подавити селянську війну тайпинів (1850–64). У XIX ст. країна була поділена на сфери їхнього впливу; на початку XX ст. Китай перетворився на напівколонію. У країні розгорнувся визвольний рух під керівництвом Сунь Ятсена. У 1911 було повалено Цинську династію й утворено Китайську Республіку. У 1912 р. Сунь Ятсеном створена партія гоміньдан,

у 1921 р. засновано Комуністичну Партію Китаю (КПК). До 1927 р. у Китаї велася громадянська війна між правителями провінцій. У 1927–1928 рр. було відновлено територіальну цілісність Китаю. Головою національного уряду в Нанкіні став Чан Кайши. У 1931 р. Японія захопила Маньчжурію і створила на її території державу Маньчжоуго.

У 1937 р. Японія почала відкриту війну за захоплення всього Китаю. В період війни (1937–1945) загострилися суперечності між гоміньданом і КПК. Після капітуляції Японії в країні знов почалася громадянська війна. Озброєні сили КПК зайняли весь материковий Китай і змусили Чан Кайши емігрувати на Тайвань. 1 жовтня 1949 р. проголошено КНР. Керівництво Китаю на чолі з Мао Цзедуном узяло курс на націоналізацію власності і колективізацію сільського господарства, створення основ радянської моделі соціалізму.

У роки так званого “великого стрибка” (1958–1960) проводилися форсування темпів економічного зростання, ліквідація сільськогосподарських кооперативів, створення “народних комун” тощо. “Культурна революція” (1966–1976), що викликала дезорганізацію управлінського апарату, поглибила кризу народного господарства. Ця політика КПК

(що згодом піддалася різкій критиці в Китаї) була переглянута після смерті Мао Цзедуна (у 1976 р.) на користь проведення курсу економічних реформ з метою перетворити Китай до середини XXI ст. у високорозвинену державу. Було розширено господарську самостійність підприємств, допущено багатокласність в економіці, з метою залучення іноземного капіталу до Китаю утворено “відкриті економічні райони” і “спеціальні економічні зони”. З початку 1990-х рр. визначився перехід до “соціалістичного ринкового господарства”, здійснюваний КПК. У 1997 р. за договором із Великобританією (1989 р.) Китаю передано Гонконг (Сянган). При цьому Китай узяв на себе зобов’язання поважати існуючі соціальні й економічні системи, традиційний устрій життя Гонконгу впродовж 50 років після включення Гонконгу до складу Китаю.

Політичний устрій. Згідно з Конституцією, Китайська Народна Республіка є соціалістичною державою демократичної диктатури народу. Найвищий законодавчий орган державної влади – Всекитайські збори народних представників (ВЗНП), їхній постійно діючий орган – Постійний комітет (ПК) ВЗНП. Депутати обираються з провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування й озброєних сил шляхом багатоступінчатих виборів на конкурсній основі строком на 5 років. ВЗНП обирає главу держави – Голову КНР і його заступника, Голову ПК ВЗНП і його склад, затверджує прем’єра і склад Держради КНР – центрального народного уряду, що є найвищим виконавчим органом державної влади, обирає голову Центральної військової ради КНР і затверджує її склад.

Політичне життя в країні, як і раніше, визначає Комуністична партія Китаю (КПК), хоча в процесі відносної лібералізації в країні з’явилися інші політичні партії.

Релігія. Китай – країна, де набуло поширення не одна, а декілька релігій. Головними з них є буддизм, даосизм, іслам, католицизм і протестантство. Громадяни Китайської Народної Республіки правомочні самостійно вирішувати, яку релігію сповідати, і заявляти про свою прихильність тій або іншій вірі. Принцип свободи віросповідання було порушено в період

“культурної революції”: було знищено релігійні організації, закрито або зруйновано багато храмів, мечетей і церков, практично припинено релігійну діяльність. Після 1976 р. храми, мечеті і церкви знов відкриті, а їхню діяльність відновлено.

За неповними даними статистики, в Китаї налічується більше 100 млн. віруючих, є більше 85 тис. храмів і інших місць для культових відправлень, близько 300 тис. службовців культу, більше 3 тис. релігійних організацій, 74 духовних навчальних заклади, створених релігійними організаціями.

Історія буддизму в Китаї налічує два тисячоліття. У країні є близько 13 тис. буддійських храмів і монастирів, 200 тис. пострижених ченців. Зокрема буддійська община (ламаїстська) Тибету налічує 120 тис. лам, 1,7 тис. живих будд, більше 3 тис. монастирів; палійська сітка буддизму налічує близько 10 тис. ченців і настоятелів та 1,6 тис. монастирів.

Даосизм зародився в Китаї 1700 років тому. У країні налічується 1,5 тис. даоських монастирів, більше 25 тис. даоських ченців і черниць.

Іслам проник до Китаю у VII ст. У Китаї прихильниками ісламу в основному є нацменшини: хуейці, уйгури та інші – всього 10 національностей, кількість населення яких складає 18 млн. осіб. Є понад 30 тис. мечетей, більше 40 тис. служителів культу в ранзі імам і мулли.

Католицизм спочатку проник до Китаю в VII ст., але масштабне його розповсюдження в країні відноситься до періоду, що прослідував за опіумними війнами. На сьогодні католицька паства налічує близько 4 млн. прихожан, є 4 тис. священників, 4,6 тис. храмів й інших богослужебних місць.

Християнство (протестантство) проникло до Китаю на початку XIX ст., особливо багато місіонерів стало прибувати після опіумних воєн. Сьогодні протестантська громада налічує приблизно 10 млн. чоловік, більше 18 тис. священників, 12 тис. церков і 25 тис. приходів.

Мова. Державна мова – китайська. В основі китайської писемності лежать особливі знаки – ієрогліфи, що окремо або разом з іншими виражають сенс і, що дуже часто (але не завжди), представляють окреме слово. Більшість ієрогліфів залишаються незмінними вже більше 2000 років. Деякі

виникли

з малюнків, наприклад ієрогліфи “сонце”, “людина”, “дерево”. Інші є поєднанням декількох знаків, наприклад два “дерева” означають “ліс”. Проте більшість знаків – це абстрактні композиції.

Загальне число ієрогліфів точно не відоме. Для читання газет достатньо знати 3000 знаків. У середньому в словнику налічується 8000, а великий словник XVII ст. включає 47 000 ієрогліфів. При вимові їх допомагає лише старанне заучування, оскільки ніякого зв'язку між знаком і його звучанням немає. Кожному знаку відповідає окремий склад. Проте число складів невелике, їх усього 420. Тому різні ієрогліфи можуть звучати абсолютно однаково. Щоб розрізнити їх, існують тони різної висоти. У літературній китайській мові розрізняють 4 тони, а в регіональних діалектах їх число значно більше. Так, у кантональному діалекті – 8 тонів.

Валюта. Національна валюта КНР – юань. Купюри гідністю 1, 2, 5, 10, 50 і 100 юанів – основні засоби платежу, в обігу також монета гідністю в 1 юань. Існують і дрібніші складові юаня. 1/10 юаня офіційно називається “цзяо” (це видно

з латинської транскрипції на купюрі або монеті) й існує в достоїнствах 1, 2 і 5 цзяо (як купюри, так і монети). Більш поширена, втім, неофіційна назва “мао”. 1/10 цзяо (або мао) має назву “фень”.

Долари на юані обмінюються в банках, готелях, в обмінних пунктах. Зворотного обміну немає. Кредитні картки систем “Visa”, “American express”, “Master card”, “Diners Club” і “JCB” приймають у великих готелях, універмагах і великих ресторанах.

Транспорт. Основний вид транспорту між містами Китаю – залізничний. У пасажирських потягах є вагони чотирьох класів: м'які спальні, жорсткі спальні, м'які сидячі, жорсткі сидячі. Квитки перевіряють при вході на перон, при посадці

в потяг, при виході з перону.

Якщо у відповідь на прохання продати квиток була одержана відповідь “мейо” (ні, не можна, не могу), то іноді

допомагає відповідь “во суйяо” (треба). Якщо між містами відсутній залізничний зв’язок, то доведеться скористатися міжміськими *автобусами*. Поїздка на автобусі обійдеться дешевше, але умови поїздки будуть далекі від комфортбельних.

Багато готелів мають власні туристські автобуси, які можуть доставити клієнтів до аеропорту й визначних пам’яток Пекіна. Звичайно квитки продаються в холі.

У Пекіні велика кількість *таксі*. Таксі можна зловити в будь-який час доби. Гроші за проїзд платяться за лічильником. Ціна за кілометр залежно від класу таксі коливається від 1,40 юаня до 2,50 юаня (наклейка з ціною за 1 км прикріплена до бокового скла автомобіля). Початкова ціна на лічильнику – це платня за перші 4 кілометри шляху. Під час стоянки, в нічний час доби і під час руху в пробці тариф підвищується. На даху таксі встановлений жовтий знак із написом по-англійськи TAXI. Недавно з’явився новий тип таксі з тарифом в 1,2 юаня за кілометр.

Пекінське *метро* складається з двох гілок. Поїздка між 2 станціями займає близько 4 хвилин. Важливі зупинки для туристів – це таоїстський храм Білих хмар (Байюньгуань), Військовий музей і парк розваг Шицзіншань. Вхід метро – сіра квадратна цементна споруда, ціна квитка – 2 юані. Години роботи: 5.00 – 22.30.

Велосипед – це улюблений засіб пересування пекінців. У Пекіні більше 8 млн. велосипедів. Вранці й увечері в години пік у роботі транспорту вулиці Пекіна заставлені велосипедами, що створює дивовижну картину для тих, хто вперше прибув до Китаю. У Пекіні дуже рівні дороги, тому їздити на велосипеді дуже зручно. Особливо зручно їздити на велосипеді районами традиційної забудови, де дуже вузькі провулки. Плата за зберігання велосипеда на стоянці 1-2 цзяо. Деякі майстерні і готелі дають велосипеди напрокат. Готелі звичайно вимагають заставу в розмірі 200–800 юанів і беруть за користування велосипедом по годині оплату 4 юані. Поряд із торговим центром “Сайтек” (Цвік) розташовано контору з прокату велосипедів. Звичайний велосипед коштує 5 юанів/годину, 40 юанів/добу, гірський/швидкісний велосипед – 8 юанів/годину, 50 юанів/добу.

Водії в Китаї часто ігнорують правила дорожнього руху, не звертаючи уваги на світлофори, тому кращий вихід із цієї ситуації – узяти себе в руки й упевнено рухатися в потрібному напрямі. Самі китайці переходять вулицю, не повертаючи голови, ігноруючи будь-який вид транспорту.

Подорожувати Пекіном, скориставшись послугами *велорикши*, – це незабутня подія. Хоча велорикші, що чергують у готелів в очікуванні клієнтів, часто запрошують досить високу ціну, але прокотитися варто обов'язково.

Прокат машин. Оренда автомобіля не рекомендується, дуже складний рух, можете заблукати або збити відразу декілька велосипедистів, яких дуже багато на вулицях усіх міст.

У разі конфліктної ситуації з поліцейськими або контролерами в транспорті говорять “будун” (перекладається як “не розумію”), часто допомагає і від вас відстануть, навіть якщо ви зробили що-небудь неправильно.

Зв'язок. Звичайно в номерах у всіх китайських готелях встановлені телефони прямого набору міжнародного зв'язку (IDD). У готелях 3-зіркового класу і нижче з телефонної розмови стягується 10-процентна надбавка за обслуговування, у 4-х і 5-зіркових готелях – 15-процентна надбавка. Звичайно плата за телефонні переговори включається в загальний рахунок. Коли ви знаходитесь в Пекіні, ви можете подзвонити по телефону за рахунок абонента, що викликається.

Час. Випереджає київський на 6 годин.

Свята і неробочі дні. Офіційними святами в Китаї є: 1 січня (Новий рік), січень-лютий (Свято Весни, Новий рік за китайським місячним календарем, три вихідних), 8 березня (Міжнародний жіночий день), 12 березня (День лісопосадок), 1 травня (День міжнародної солідарності трудящих), 4 травня (День молоді Китаю), 1 червня (Міжнародний день захисту дітей), 1 серпня (День Народно-визвольної армії Китаю), 10 вересня (День учителя), 1 жовтня (Національне свято утворення КНР, два вихідних).

У різних провінціях Китаю є місцеві свята. При плануванні ділової поїздки треба уважно поставитися до періоду Нового року за китайським місячним календарем.

Деякі підприємці не працюють протягом тижня до і після Нового року.

Робочий час. Магазины працюють щодня з 9.00 до 19.00. У найбільших містах більшість магазинів працює до 22.00. У приватних магазинах можна торгуватися.

У будь-якому місті Китаю екскурсійну програму потрібно починати рано-вранці. Всі храми, паркі, палаци тощо працюють із дев'ятої години ранку і до п'ятої, максимум до шостої години вечора. Причому продаж вхідних квитків закінчується за годину до закриття.

Комерційні банки працюють з 8.00 до 17.00 в буденні дні і з 8.00 до 11.30 по суботах. У готелях пункти обміну відкриті довше і працюють без вихідних. Відділення банків, де можливо поміняти валюту, у великих містах відкриті до 20.00.

Кухня. Для китайця їжа – не просто тамування голоду, це швидше ритуал. Дотепер у Китаї літні люди замість вітання звертаються один до одного з фразою: “Ні чафаньла ма?” – “Ви вже поїли?”. А про людину, яка втратила роботу, говорять: “Він розбив свою чашку з рисом”.

У Стародавньому Китаї серед цілого ряду палацових церемоній, яким підкорялися навіть імператори, значну частину займали ритуали, що мали безпосереднє відношення до їжі і до того, що з нею пов'язане. Порядок подачі блюду, сервіровка столу, одяг слуг, що прислужують за столом, музика були строго підібрані. За тритисячолітню історію Китай дізнався геніальних кухарів, що стали міністрами при імператорському дворі, і невдах, страчених за несмачно приготовані блюда. Китайські кулінари люблять повторювати: “Немає поганих продуктів, є лише погані кухарі”. Напевно, в цьому й полягає секрет китайської кухні.

У кулінарів є певні правила, яких вони неухильно дотримуються. Правило перше. Всі продукти обов'язково ретельно обробляються, на що йде 1/3 частина від часу приготування блюда. Наприклад, якщо кулінар готує курку, то він її ніколи не обпалює, а вищипує пір'я спеціальним пінцетом. А овочі і фрукти ретельно й багато разів обмиваються водою.

Правило друге. Дуже швидка теплова обробка продуктів – протягом 2-4 хвилин. Для цього використовується сильний вогонь і різного виду сковородки або сковорода “вок”. Так зберігається якість продуктів, при цьому кожен компонент блюда готується окремо.

Правило третє. Різноманітне застосування різних прянощів, спецій і соусів. У китайській кухні застосовуються більше 300 видів усіляких приправ.

Правило четверте. Компоновка або складання блюда за кольором, запахом і смаком. Підібрати складові так, щоб вони поєднувалися між собою – це ціле кулінарне мистецтво.

У сучасному Китаї особливою популярністю користується свинина. М'ясо нарізують невеликими скибочками, соломкою або кубиками і смажать на сильному вогні. Також використовують у приготуванні їжі м'ясо свійської птиці, особливим успіхом користуються кури й качки. Їх готують із використанням різних соусів, приправ, крохмалю і спецій. Улюблене блюдо багатьох китайців – смажена цілком на рослинній олії качка, що іноді злегка підкоптиться, але обов'язково задалегідь вимочена в гострому соєвому соусі.

Широке застосування в китайській національній кухні знайшли яйця (курачі й качині). Їх використовують для приготування багатьох холодних і гарячих закусок, консервують особливим способом (змащують сумішшю золи й вапна,

содою, сіллю і витримують у чанах або землі 20–100 днів). Після такої процедури білок набуває коричневого кольору, а жовток – зелений.

Дуже популярні блюда з риби: китайського окуня, камбали, шаблі-риби, а також морських безхребетних тварин, креветок, крабів, різних молюсків (кальмарів, восьминогів, каракатиць), устриць тощо. Дуже популярні також зернобобові і продукти з них: соєва олія, соєве молоко, сир із сої (існує безліч рецептів із сушеного, свіжого і маринованого соєвого сиру); гострий темно-коричневий рідкий соус, негуста солоня паста

із соєвих бобів. Зернобобові культури – основне джерело білка в їжі китайців, замінюючи м'ясо, споживання якого вельми обмежено.

До складу блюд національної китайської кухні входять вироби з муки, серед яких локшина, вермішель, всілякі коржики, парові хлібці (пампушки), вонтони, вушка і солодке печиво. Величезну роль у раціоні китайців відіграють овочі: дуже популярна всіляка капуста, батат, картопля, редька різних сортів, зелена цибуля-батун, часник, томати, перець, шпинат, зелені стручки квасолі. Особливою популярністю користуються товсті молоді листки бамбука у вареному вигляді, гарнірах і консервах. Овочі дуже часто маринують, солять у соєвому соусі, квасять і сушать. Вони є основною закускою.

Найпоширеніший напій у Китаї – зелений чай. Його заварюють у фарфорових чайниках, а іноді прямо у фарфорових чашках і п'ють дуже гарячим без цукру. Звичайно китайська трапеза починається й закінчується чаєм. Коли приходять гості, їх завжди зустрічають чашкою свіжозавареного чаю. Чаювання в Китаї – це не тільки приємне проведення часу і тамування спраги, але й стародавня і дуже важлива традиція.

Звичайно харчуються в Китаї 3 рази на день, але існують і свої традиції: наприклад, обід строго опівдні.

Чайові. Давати чайові не прийнято, але покоївка або носильник у готелі не відмовляться від 1-2 юанів.

Вимірювання. Одиницею ваги в Китаї є 1 цзинь, рівний 0,5 кг. Ціну продукту вам повідомлять саме за 1 цзинь.

Електроприлади. Напруга в мережі по всій країні складає 220 В, але в окремих районах вона може бути значно нижче. У готелях, як правило, слід застосовувати адаптер.

Фото- і відеозйомка. У храмах фотографувати не можна. Можна стоячи на вулиці через відкриті двері спробувати зняти внутрішність приміщення. Але навіть якщо ви зніматимете в храмі, камеру у вас ніхто виривати не буде. Можуть просто попросити покинути приміщення.

Подарунки і сувеніри. Китайці розглядають подарунки як важливу частину спілкування. Якщо ви запрошені на сімейне свято, маленькі подарунки – вино, чай, сигарети або льодяники – дуже доречні. Також фрукти, здоба і квіти – хороший вибір. Відносно інших речей, необхідно звернути увагу на культурні відмінності. Всупереч західним поняттям,

непарні числа, за китайськими поняттями, є невдалими. Так весільні подарунки й подарунки на день народження завжди даруються в парі, згідно зі старим повір'ям – успіх супроводить молодих.

Число чотири в Китаї вважається числом смерті, його треба уникати. Годинник також не прийнято дарувати в Китаї, він символізує похорони, так що це – табу. Так само пов'язаний зі смертю і горем чорно-білий колір. Подарунок не робиться публічно, за винятком дрібних сувенірів.

У свою чергу з Китаю можна привезти багато цікавих сувенірів. Найпопулярніші – якнайтонший фарфор, вироби з каменю або кості, вази з емаллю, лакові мініатюри і ювелірні вироби з нефритом або опалом – можна придбати на старовинній вулиці Люлічан, де розташовано майстерні ремісників і антикварні лавки.

З Китаю везуть живопис на папері і шовку. Вони продаються в багатьох місцях, і в сувенірних магазинах, і в кіосках

у готелях, і прямо на вулицях і ринках. Користуються популярністю вироби з каменів і бронза, майстерно зроблена під старовину, а також предмети ужитку і зброя.

Митні правила та обмеження. Прибулим до Китаю іноземним громадянам дозволяється безмитно ввезти для використання в особистих цілях фотоапарат (1 од.), портативний магнітофон (1 од.), портативну відеокамеру (1 од.), портативну кінокамеру (1 од.), портативний комп'ютер (1 од.). У разі перевищення встановлених норм ввезення вищезгаданих предметів турист повинен декларувати точну їхню кількість. Вищеперелічені предмети, ввезені з дозволу митниці до Китаю, по дорозі назад при перетині кордону необхідно вивезти з Китаю. Туристам, що прибувають до Китаю, дозволяється ввезти для особистого користування і в розумній кількості золото, срібло і вироби із цих металів. У випадку, якщо їхня вага перевищує 50 г, слід заповнити декларацію і при виїзді з Китаю вивезти їх за декларованою кількістю. Провезення або транспортування за кордон золота, срібла і виробів із них, куплених у Китаї, митна служба дозволяє тільки за наявності у власника

“Спеціального рахунку-фактури”, виданого Народним банком Китаю. Іноземним громадянам, хто бажає вивезти з Китаю художні цінності, слід одержати експертний висновок у відповідних адміністративних органах у справах культури, а потім представити детальну декларацію на предмети, що вивозяться, до митниці. Іноземним громадянам, прибулим до Китаю, дозволяється вивезти за межу в розумних кількостях і для особистого користування готові лікарські препарати або їхню сировину, вживану в китайській медицині, куплені ними на іноземну валюту, за наявності відповідного рахунку-квитанції і довідки про обмін валюти.

Туризм. Величезна територія Китаю, що лежить у різних природно-кліматичних поясах, різноманітний рельєф, відмінні морські пляжі, численні річки й озера, багата флора, цілющі джерела, різноманіття унікальних пам’яток природи і культурно-історичних визначних пам’яток створюють широкі передумови для розвитку в країні міжнародного туризму.

У Китаї є чотири типи готелів: місцеві, державні, готелі середнього класу і готелі, що належать західним компаніям. Останні відрізняються високими стандартами і відповідним рівнем цін. Готелі середнього класу також досить гарні, але рівень обслуговування в них нижчий, ніж в іноземних. У місцевих готелях умови мешкання далекі від комфортабельних. У Китаї можуть узяти вищу плату за готель і їжу, ніж із місцевих. Із цією метою власники ресторанів складають два меню – для місцевих жителів і для іноземців.

Територію Китаю розділяють на 7 туристських районів. Перший – це **східний** (міста Пекін, Ченде, Нанкін, Лоян, Шанхай, Уси, Сунчжоу, Ханчжоу, Цюйфу).

Єдине творіння людських рук, яке можна виразно побачити з Місяця, – *Велика Китайська стіна*. Це символ китайської нації. Висота її коливається від 3 до 8 метрів, висота башт сягає 12 м, а загальна довжина – 6300 км. Велика Стіна, немов гігантський дракон, в’ється гірськими хребтами, вершинами

і перевалами. Вона ніколи не служила кордоном, а виконувала роль бастиону проти варварів, що кочували по іншій її бік. Бадалін, розташований у 80 км від Пекіна, – найбільша ділянка стіни, що добре збереглася, – найпопулярніше місце екскурсій.

Пекін – столиця Китайської Народної Республіки та її культурний і політичний центр. Пекін розташовано в рівнинній місцевості на півночі Китаю, місто постійно росте і сьогодні його площа складає 16,800 км². На цій площі розселилися 11 мільйонів китайців. Місто живе в дуже енергійному ритмі, постійно модернізується. Наслідком того, що в сучасному місті володарює міжнаціоналізм, Пекін відрізняється яскравим і захоплюючим нічним життям та великою кількістю розкішних ресторанів, що представляють усі кухні світу. Перебуваючи в Пекіні, туристи обов'язково повинні спробувати пекінську качку – одне з найбільш відомих блюд у північній кухні.

За яскравими вогнями нового Пекіна причаїлося місто з історією більше ніж у 3 тисячі років. У центрі китайської столиці знаходиться *“Пурпурне заборонене місто”*, нині *музей Гугун*, а в минулому резиденція китайських імператорів. Із чотирьох боків Гугун обнесено кріпосною стіною, що має заввишки 10 метрів. Весь палацовий ансамбль має форму прямокутника, північну й південну сторони якого мають довжину 760 метрів, а західна і східна сторони – 960 метрів, загальна площа 720 тисяч м², усього є 9999 великих і малих приміщень. Справді, один із найбільших імператорських палаців світу!

Упродовж 500 із лишком років Заборонене місто служило резиденцією для 24 китайських імператорів (династій Мін і Цин). За кріпосною стіною палац обнесено глибоким ровом, наповненим водою; по чотирьох кутах стіни височіють витіюваті башточки, побудовані цілком із дерева (9 балок і 18 стовпів), згідно з традиційним стилем старокитайської архітектури; а в просторі, обгородженому стіною, в строгому порядку розташувалися величні палацові павільйони, глибокі, приховані від сторонніх поглядів, дворики. Всі будови покриті золотистою глазурованою черепицею, а стіни всіх споруд забарвлені в темно-червоний колір. Дуже красиві широкі парадні сходи з мармуру, багато оздоблені орнаментом, уздовж балюстрад стоять білі мармурові стовпчики, теж прикрашені різьбленими барельєфами.

Поряд із Забороненим містом розташована *площа Небесного спокою Тяньаньмень*. Площа займає 400 тис. м² і є найбільшою в світі. Вона була свідком безлічі історичних подій. Звідси проголошувалися імператорські укази. Своїх величезних розмірів Тяньаньмень набула після 1949 р., коли було побудовано грандіозні державні будівлі: Великий народний палац, Музей історії і революції. У центрі площі височіє 38-метровий Пам'ятник народним героям. У південній частині площі з 1977 р. підноситься Мавзолей Мао Цзедуна.

Одним із найкрасивіших і відвідуваних храмів Пекіна вважається *Храм Неба*. Його було побудовано 500 з лишком років тому. У Китаї імператор вважався “сином Неба”. За розміром займаної території Храм Неба вдвічі перевершує Заборонене місто. Фактично він був імператорським лісопарком, де на великій території було висаджено кипариси, тис та інші дерева. Архітектурних будов не так уже багато. Центральне місце займає павільйон Циняньдянь (Храм Молін про урожайний рік). Павільйон Циняньдянь у проекції має круглу форму, діаметр підмурка 30 метрів, висота павільйону 38 метрів, нагорі його вінчає триярусний круглий дах, складений із темно-синьої глазурованої черепиці, в центрі якої є позолочена шишка. Фундамент складений із білосніжних мармурових плит, дах покоїться на 28 забарвлених у темно-червоний колір колонах, виготовлених із цілісних деревних стовбурів. З'єднання дерев'яних балок виконано без єдиного цвяха.

На території Храму Неба є ще одна визначна пам'ятка – *Стіна-луна*, чудова тим, що звук, багато разів відбиваючись від її поверхні, розповсюджується з одного кінця на інший. Очевидно, що 500 років тому китайські архітектори володіли секретом акустики й уміло застосували його в архітектурних об'єктах.

Парк Бейхай розташовано відразу на північний захід від Забороненого Міста. Бейхай був раніше майданчиком для ігор китайських імператорів. Половину площі парку (загальна площа – 68 га) займає озеро. Парк знаменитий завдяки Палацу Кублай-хана. Задовго до Забороненого Міста тут був царський центр Пекіна. Все, що залишилося від двору хана, – велика посудина із зеленого нефриту, що містила вино хана. Вона

стоїть

в Круглому Місті поряд із південним входом. Основні структури парку були реконструйовані в набагато пізніші часи. Сьогодні Бейхай є одним із кращих прикладів класичного китайського саду. На Нефритовому острові в південній частині озера підноситься на 36 метрів Біла Дагоба (Ступа), побудована на честь візиту Далай-лами у 1651 році. Від північного краю Нефритового острова, поряд із фешенебельним імператорським рестораном Фаньшан, відходить пором або човни напрокат до північно-західної частини озера. Тут головною визначною пам'яткою є кахельна мозаїка Дев'яти Драконів (5 м заввишки, 27 м завдовжки). Бейхай вельми популярний у китайців, і у вихідні тут може бути багатолюдно.

Храм Конфуція – це місце шанування знаменитого філософа, створене в 1306 р. У першому внутрішньому дворі храму знаходяться 198 стел, на яких вирізано імена 51 624 кандидатів, що успішно склали іспити. У павільйонах другого великого двору також знаходяться пам'ятні стели, на них накреслено військові подвиги стародавніх. На платформі підноситься відновлений у 1906 р. Молитовний павільйон, де зберігаються плити з іменами Конфуція, його предків і відомих учнів.

Гонги, барабани, тарілки, тріскачки гримлять у всю потужність, лунають пронизливі мелодії ерху – двострунної скрипки, яку музикант тримає на колінах. Генерал у пишному одязі з 10 прапорами мелькає по сцені, відбиваючи удари, що сиплються градом на нього. А вже якщо ваш сусід почне клацати арахіс, кидаючи шкаралупу на підлогу, – не залишається ніяких сумнівів: ви в пекінській *опері*. Оскільки пекінська опера виникла з ярмаркових уявлень, для неї не потрібні сцена

і дорогий реквізит. Один і той же стілець може бути і тронем, і горою. Батіг означає коня, прапори в генерала символізують його армію. Спектакль є поєднанням різноманітних мистецтв і жанрів. Окрім співу і діалогів, у ньому є і пантоміма, і акробатика. Все це разом узятє справляє сильне враження на іноземців.

Ченде є столицею провінції Хебей. Колись він був другим за значенням містом в імперії Цинь, а надалі – літнім гірським курортом для королівської сім'ї династії Цин. В його околицях знаходиться *гірська Імператорська резиденція*, побудована імператором Кансі в 1703 р. Займана нею площа складає 560 га. Три чверті території, особливо її центр і захід, зайняті горами й горбами. На північному сході знаходяться луки, на південному сході – рівнини й озера. Сам палац розташовано в південно-східній частині. Він має 3 внутрішніх двори, навколо яких симетрично розташовані споруди. Дахи будівель покриті неглазурованою плиткою, а колони позбавлені яких-небудь прикрас і різьблення, що характерне для традиційного архітектурного стилю північного Китаю. Уздовж східної і північної меж резиденції колись розташовувалося більше 20 буддійських храмів, але до теперішнього часу збереглися тільки 8 найбільших. Оскільки ці храми зводилися для використання високопоставленими керівниками з Тибету, Монголії та інших місць, при їхньому будівництві застосовувалися мотиви Тибету і монгольських, іноді в поєднанні з елементами ханьського (власне китайського) архітектурного стилю. Гірська резиденція з оточуючими її храмами у 1994 р. була включена в список Світової спадщини ЮНЕСКО.

Храм Уселенського Заспокоєння – найцікавіший через те, що він копіює монастир Тибету Самейє, та через грандіозну статую Бодхисатви у внутрішньому храмі. Річ у тому, що при першому ж погляді статуя справляє сильне враження. По-перше, вона величезна. Висота – 27,21 метрів, периметр поясу – 15 метрів, а вага – 108 тонн. Ці сухі цифри вже можуть уразити будь-яку уяву. По-друге, при своїй грандіозності видимі найдрібніші деталі. Ювелірно виконано різьблення і виразність зображення вичерпують усі сумніви в тому, що це найбільше культурне надбання – спадщина великої імперії. Крім естетичної насолоди, статуя Бодхисатви несе велике смислове навантаження. Крім звичної пари рук, у неї є ще сорок, а на кожній долоні вирізане око. Причому кожне з них, згідно з ученням буддизму, виконує по двадцять п'ять різних

функцій. На голові статуї зображення триокого Будди. Очі споглядають минуле, сьогодення й майбутнє.

Зі споруд Стародавнього Китаю слід назвати *Храм “Сюанькунсі”* (“Висячий храм”) в *ущелині Хеншаньських гір* на території провінції Шаньсі. До його будівництва приступили 1500 років тому. Цей триповерховий храм дерев’яної конструкції в буквальному розумінні висить, приліпившись до скелі, внизу він спирається лише на довгі стовпи, його верхівка відходить від землі на 50 з лишком метрів. На відміну від більшості китайських храмів, де здійснюють службу прихильники якоїсь однієї релігії, в Хеншаньському висячому храмі одночасно встановлені статуї святих трьох релігій: Будда, даоський святий Лаоцзи і засновник конфуціанської школи Конфуцій.

Стародавнє місто *Лоян* було засновано в XI столітті до н.е. і служило столицею для 9 імператорських династій періоду Тан і Сун. Крім численних культурних пам’яток, залишених старовиною, місто славиться квітами, що є символом краси і багатства, – півоніями. Щорічно з 15 по 25 квітня в Лояні влаштовується Фестиваль півоній, який привертає фахівців і туристів.

Храм Білого Коня Баймасі. Колись два ченці на білому коні доставили до Лояну священні писання Будди. З тих пір (вважається, що храм побудовано в 68 р. н.е.) храм став місцем зберігання священних книг. Самих ченців було поховано, біля храму і сьогодні можна побачити їхні статуї. До наших днів, на жаль, храмовий ансамбль повністю не зберігся. Але є відновлене приміщення, де нині живуть близько 60 буддійських ченців.

Монастир Шаолінсьи. Засновано індійським ченцем Бодхидхармою в 527 році, монастир Шаолінь служив місцем медитації і вдосконалення бойових мистецтв, збагнення особливої техніки дихання, тренування тіла й духу не для одного покоління послідовників чань-буддизму. Утихомирююча краса і гармонія гір Суншань, романтика старовини, атмосфера минулих століть з її філософією поглибленого самоспоглядання і самота додають цьому місцю особливої значущості.

Поглиблення, вибиті в каменях і деревах, зберігають у собі сліди наполегливих тренувань. За монастирською стіною розташовано Ліс Пагод Талінь, де збереглося 260 надгробних ступ настоятелів монастиря.

Печера, де медитував Бодхидхарма, – одна з головних шаоліньських святинь. Від монастиря до неї потрібно йти метрів шістсот угору. Печеру опікають чань – буддійські черниці

з жіночого монастиря, розташованого на півдорозі від Шаоліня. Дорога до вершини гори вимощена плитами, подекуди

є ступні. На самій вершині, над печерою, стоїть величезна статуя Бодхидхарми з білого каменю. Розроблений ченцями Шаоліня стиль боротьби без зброї вважається основою всіх китайських форм бойового мистецтва.

Шанхай – це місце зустрічі сходу із заходом, своєрідний Нью-Йорк Китаю. Імпозантні будівлі в стилі ар деко, банки “під модерн”, універмаги комуністичної архітектури прикрашають набережну річки Хуанпу. Звідси починається найбільша торгова вулиця Китаю – *Нанкінська вулиця*, куди обов’язково привозять усіх туристів. Це пішохідний проспект із великою кількістю магазинів, як міжнародних торгових марок, так і китайських. Щодня мимо вітрин магазинів і розкішних салонів, великих торгових центрів і пасажів проходять сотні тисяч городян і приїжджих. В одному тільки легендарному магазині № 1 на розі Сізанглу щодня буває понад 300 000 покупців.

Місто стоїть на берегах річки Янцзи і її притоки Хуанпу. Хуанпу ділить його на дві частини – історичний центр міста Пусі (“на захід від річки”) і Пудун (“на схід від річки”). Уподовж Хуанпу протягнулася *набережна Вайтань*. На набережній паралельно річці розташовано декілька десятків європейських колоніальних будівель, у яких колись були численні банки й торгові компанії Великобританії, Франції, США, Росії, Німеччини, Японії, Нідерландів і Бельгії, а також консульства Великобританії і Росії. Всього на цій ділянці знаходиться 52 будівлі різних архітектурних стилів, таких як класицизм, готика, неокласицизм, бароко, Beaux-Arts (бозар) і ар деко,

завдяки чому набережну часто називають музеєм світової архітектури.

Серед найбільш помітних будівель набережної можна відзначити готель “Peace Hotel”, будівлю HSBC і будівлю Шанхайської митниці. Увечері, коли запалюються вогні, вулиця перетворюється на виблискуючий потік. Навпроти набережної розташовано Пудун. На його місці ще в 1989 р. вирощували рапс, зараз тут найсучасніший в Азії діловий центр. Символами цієї частини міста є *хмарочос Цзінь-мао* (один із найвищих в Азії) і третя у світі за висотою *телевежа The Pearl Tower* (468 м). На обох висотках є оглядові майданчики. Усередині телевежі також знаходиться музей Шанхаю.

По Хуанпу можна зробити подорож, яка пропонує туристам чудові види на набережну і гавань. У 20-ті рр. ХХ ст. це був єдиний спосіб потрапити до Шанхаю, і сьогодні круїзи здійснюються на суднах, що мало відрізняються від суден того часу. Судна відправляються від набережної на північ від готелю “Peace Hotel” з 8.30 до 13.30. Квитки можна придбати в цьому готелі або прямо біля причалів. Подорож триває 3,5 години, а довжина маршруту складає 60 км.

Історичні визначні пам'ятки Шанхаю можна оглянути за один день. Найвідомішим архітектурно-пейзажним ансамблем у місті є *Сад Радості Юйюань*. Парк було засновано в XVI столітті для багатой сім'ї чиновників епохи Мін. Юйюань – класичний приклад паркової архітектури Південного Китаю, для якого характерне прагнення відтворити в малих формах все різноманіття й химерність південнокитайської природи. Архітектурне рішення парку настільки оригінально, що він, маючи площу лише 2 га, здається досить великим.

Також цікавий для відвідин *парк Гуї*. Його було побудовано в епоху династії Мін, і він є одним із 5 парків класичного стилю в Шанхаї. На його території посаджено бамбуковий гай.

Від ділового центру можна зробити невелику екскурсію до найзнаменитішого буддійського монастиря Шанхаю – *храму Нефритового Будди*, або Юйфосі. Історія його відносно коротка: його побудовано лише в кінці минулого століття.

Монастир знаменитий двома фігурами Будди, вирізаними із цілих шматків білого нефриту. Вони були виготовлені у М'янмі (Бірма) і даровані ченцю з острова Путошань (один із буддійських центрів Китаю), який доставив їх до Шанхаю. Для зберігання скульптур і було споруджено храм. Одна фігура Будди створена в сидячому положенні (висота 1,9 м), інша зображає Будду, що досяг стану нірвани. До саду прилягає базар, який має у своєму розпорядженні більш ніж сотню лавок, що продають всілякі сувеніри з китайською символікою, картини, антикваріат, вироби з бамбука і раковин.

На півночі Шанхаю знаходиться *парк Хункоу* з могилою письменника Лу Синьши, основоположника сучасної китайської літератури, ученого і вчителя. Він не був комуністом, але більшість його книг було заборонено режимом Гоміньдана.

Центром культурного й політичного життя Шанхаю є *Народна площа*. Як і в Пекіні, вона є величезною територією, відведена для церемоній, хоч і виглядає менш офіційно. Створена в 1951 р., вона призначалася для великих комуністичних парадів. У наші дні люди вважають за краще тут прогулюватися й запускати повітряних зміїв. Туристи можуть помилуватися музичним фонтаном “Світло річки Хуанпу”, групами рельєфів, що відображають історію міста, площами “Сюйжі” і “Мін’ює”. На площі зосереджено будівлю міського уряду, Шанхайський музей, Шанхайський театр та інші символічні споруди Шанхаю. Шанхайський великий театр розташований в північно-західному куточку Женьмінь. Він розділений на великий, середній і малий зали, які призначені для постановки балету, опери, симфонічної і камерної музики, драматургії, опери-балету. Шанхайський музей є великим комплексним музеєм, де зберігаються 123 000 предметів, таких як каліграфія, живопис, вироби з бронзи, кераміки, фарфору.

Шанхайський цирк площею 22,5 тис. м² славиться на весь світ своїми акробатичними номерами. Також тут проводяться культурні, спортивні й розважальні заходи. У селищі Даньдунь розташований *шанхайське кінематографічне містечко*. На цій кіностудії знімаються майже всі китайські, а також зарубіжні

фільми, де необхідна зйомка на старих вулицях Шанхаю. Містечко відкрито для екскурсій з 8.30 до 17.00.

У селищі Саньцзао можна побачити заповідник диких звірів площею 153 га. На території заповідника виділяються зони трав'янистих, м'ясоїдних, фламінго, рідкісних тварин і водоплавних птахів. Усього налічується близько 10 000 тварин і більше 200 рідкісних видів.

У 25 км на захід від Шанхаю в окрузі Цинпу знаходиться *стародавнє місто Чжуцзяцзяо* часів династій Мін і Цин. Власті доклали великих зусиль із перетворення міста в привабливу для туристів визначну пам'ятку: звели сюди антикваріат, відновили храми, реконструювали канали й мости (36 стародавніх кам'яних мостів). У результаті Чжуцзяцзяо перетворився на гарне місце відпочинку від шанхайської суєти. Тут зробили поле для гольфу, організували яхт-клуб, аквацентр і поле для кінних прогулянок. У Чжуцзяцзяо кожен весну проходять традиційні перегони на драконівських човнах на озері Дяньшань. Тут також знаходиться найбільший у Шанхаї сливовий сад.

Нанкін є адміністративним центром провінції Цзянсу. Місто розміщене в низовині Янцзи і є портом. Стратегічне положення біля дельти річки було джерелом його зльотів і падінь

в історії Китаю. Нанкін було засновано в 472 р. до н.е. В період із 1368 по 1421 рр. він був столицею Китаю. У 1853–1864 рр. місто було центром держави повстанців-гайпінів.

Місто тісно пов'язано з пам'яттю Сунь Ятсена – засновника Китайської Республіки. Тут знаходиться його *мавзолей*. Він є гігантською спорудою в стилі усипалень династії Мін. На початку стежки до комплексу стоять ворота з білого фучзяньського мармуру з дахом із блакитної черепиці. Це колірне рішення символізує біле сонце на тлі блакитного прапора Гоміньдана. На порозі усипальні вивішено “Три принципи народу”, сформульовані Сунь Ятсеном: “націоналізм, демократія, добробут”. У меморіальному залі знаходиться мармурова статуя Сунь Ятсена і висічені в камені цитати з його праць. Під цим залом розташовано похоронну камеру з мармуровим саркофагом, під яким на глибині 5 м знаходиться труна з тілом колишнього президента. Насправді

до кінця невідомого, чи знаходиться тіло Сунь Ятсена в гробниці.

У Нанкіні збереглися й пам'ятки набагато стародавнішої історії. Дуже мальовничі руїни *Імператорського палацу* династії Мін, який за своїми архітектурними формами передбачив основні принципи пізніших палаців Пекіна. Імператорський палац було зведено в XIV–XV ст.ст., а в 1400 р. його обнесли кам'яною кріпосною стіною.

У 2 км на схід від мавзолею Сунь Ятсена стоїть храм Лінгу. Ця цегляна споруда унікальна тим, що побудована без єдиної балки.

Нанкін володіє найбільшою *міською стіною* у світі. Її було побудовано в епоху династії Мін, і вона має 33 км в довжину і 12 м у висоту. Велика частина стіни збереглася дотепер, так само, як і деякі з первинних 13 міських брам.

Велику частину міста займає *озеро-парк Суаньу*. Можна побродити вздовж його берегів або взяти човен і допливти до лісистих островів озера, де розмістилися чайні, зоопарк і дитячі атракціони. 5 островів озера сполучені між собою греблею.

Усипальня імператора Хун У стала прообразом усипальень імператорів в околицях Пекіна. Вона була завершена в 1383 р. Від Великих Червоних воріт до гробниці веде 800-метровий “священний шлях”, по обох боках якого розташовано парні статуї звірів, а також статуї полководців і вищих чиновників.

У 3 км на схід розміщено *буддійський храм Долини Духів*, який раніше знаходився на місці гробниці і був перенесений за наказом імператора, що побажав бути похованим неодмінно в цьому місці. Зберігся павільйон храму з могутнім глинобитним зведенням і 60-метрова меморіальна пагода, з вершини якої можна оглядати околиці.

Вулиця Фуцзімяо в південній частині Нанкіна виникла навколо стародавнього храму, який більше 1500 років був центром вивчення Доктрини Конфуція. Центр був справжньою і вельми суворою школою, що випускала чиновників цивільної служби. Сьогодні це, швидше, центр розваг із ресторанами, шовковими лавками, магазинчиками сувенірів, виставками мистецтв, книжковими базарами.

У Нанкіні знаходиться *обсерваторія* – один із найбільших наукових центрів Китаю. У її музеї можна познайомитися зі старовинними астрономічними приладами і картами зоряного неба.

Сучжоу розташовано в провінції Цзянсу в 100 км на північний захід від Шанхаю біля озера Тайху – найбільш благодатного краю в дельті річки Янцзи. Місто було засновано в 514 р. до н.е. як столиця князівства У. В період середньовіччя він був великим центром торгівлі, бавовняного й шовкоткацького виробництва. До сьогодення збереглося стародавнє розташування вулиць уздовж річкових каналів, за велику кількість яких Сучжоу навіть одержав назву “східна Венеція”.

Місто ділиться на стару частину і два сучасні райони: Новий Сучжоу та Індустріальний парк китайсько-сінгапурської співпраці. Як старий, так і новий Сучжоу залишаються носіями традиційної китайської культури.

Сучжоу знаменитий садовим мистецтвом, яке вважається кращим у цих районах Китаю. Найзнаменитіші *сади* – це Чжочжен’юань (Сад Скромного Чиновника) з великою кількістю водоймищ, порослим лісом островом, критим мостом, залом і павільйоном на штучному кам’яному кораблі та Лююань (Сад Неспішності), що складається з чотирьох різних за стилем частин. Найстаріший сад у місті – Павільйон блакитних хвиль, або Цанлан. Його було побудовано в 1044 р. Сад складається з нагромаджень каменів, чагарників зеленого бамбука

і штучних горбів. Особливістю парку є те, що тут відсутня окружна стіна, замість неї природною огорожею служать гори. У залі Яскравої стежки вирізано з дерева зображення більше 500 знаменитих людей, що залишили свій слід в історії Сучжоу. Сад Лєвової печери, створений за часів династії Юань (1271–1368 рр.), знаменитий нагромадженнями каменів у формі лєвів, що й дало йому назву. Сад Хуаньсюшаньчжуан є унікальним зібранням штучних гір і набув популярності ще в цинську епоху. Головне місце на його території займають ставки і водні протоки, на березі яких і стоять штучні гори, покриті деревами й чагарниками. Дев’ять садів Сучжоу були

включені в список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а всього їх налічується близько 100.

На північному сході міста знаходиться *гора Тігра Хуцю*. У 496 році до н.е. після смерті одного з государів династії на цій горі було споруджено гробницю, яку три дні охороняв білий тигр, а в 961 р. було споруджено дивовижної краси пагоду Юньнянсьи. У 1644 р. вона відхилилася на декілька градусів від центральної осі, тому її часто порівнюють із Пізанською баштою. На схилах гори побудовано тереми й пагоди. Туристам показують декілька десятків визначних пам'яток, із кожною з яких пов'язана яка-небудь легенда.

Храм Ханьшань у північно-західній частині міста було побудовано в VI ст. Неодноразово пожежі руйнували храм, теперішня будова відноситься до кінця Цинського періоду (1644–1911 рр.). Основними будівлями є зал Махавіра, зал Сутра, коридор Стел, Дзвонова башта і будівля Кленової річки. Починаючи з 1979 р., щорічно 31 грудня, в храмі б'є дзвін. Його дзвін нагадує про старовинні традиції і в той же час означає настання Нового року.

У східній частині міста знаходяться *Парні пагоди*. Їх було побудовано в 982 р. при династії Сун. Раніше пагоди стояли по обидва боки входу в монастир Баньжоу, але його було зруйновано в 1860 р. Відразу ж за пагодами знаходиться фундамент зруйнованого храму.

Ворота *Паньмень* на південному сході міста збереглися з часу стародавнього Сучжоу (VI ст.). Вони є єдиними в Китаї брамами на суші і на воді одночасно. Їхня назва перекладається як “ворота дракона”, що згорнувся в клубок, який був вигравіюваний в їхній верхній частині.

На території міста знаходиться 3/4 акваторії *озера Тайху* і 8 пейзажних озерних районів. Тайху не тільки виключно мальовниче, але й знамените культурно-історичними визначними пам'ятками і різноманітною флорою. На озері побудовано щонайдовший у Китаї озерний міст, що веде до острова Дунтін-сишань. На озері є дві гори – Дуншань і Тіншань. У селищі Дуншань збереглися будинки в стилі мінської архітектури і прекрасний гай.

На горі Шицзишань розташовано сучжоуський *Дисней-парк* площею 94 га з безліччю атракціонів.

Сучжоу славиться своїм декоративно-прикладним мистецтвом. Віяла, виготовлені місцевими майстрами, відомі не тільки в Китаї, але й у всьому світі. Також місто є важливим виробником шовкових виробів. Сучжоуська вишивка – одна з чотирьох прославлених місцевих вишивок Китаю.

Найвища у світі бронзова статуя Будди споруджена в китайському місті *Усі* (провінція Цзянсу) і, ймовірно, незабаром стане місцем масового паломництва, причому не тільки послідовників буддизму, але й іноземних туристів. Статуя піднялася у висоту на 88 метрів. Її вага – 800 тонн. На виготовлення статуї авторам було потрібно три роки.

Ханчжоу – адміністративний центр провінції Чжецзян. Він є батьківщиною шовку і відомий у всьому світі як виробник прекрасних шовкових тканин і виробів.

Перші люди поселилися в цьому регіоні більше 4000 років тому в Лянчжу, який знаходиться в 25 км на північний захід від міста. В ті часи Ханчжоу був не що інше, як бухта, яку можна було бачити лише під час відливу вод річки Цяньтанцзян. У Цинський період (221–207 рр. до н.е.) біля підніжжя горба Лін'ін, на захід від озера, поселилися люди. Так виникло графство Ханчжоу.

У 1127 р. місто стає столицею всієї країни. У XIII ст. у цих краях побував відомий італійський мандрівник Марко Поло, який назвав Ханчжоу “райським містом, найкрасивішим і найбагороднішим у світі”. Таке сильне враження виникає багато

в чому завдяки озеру *Сіху*. Інше його назва – Західне озеро. За легендою, водоймище утворилося з перлів, які впустили на землю Фенікс і Дракон. Із трьох боків Сіху оточують лісисті гори. У ясні місячні ночі, відбиваючись в озерній гладіні, вони створюють неповторне видовище. На берегах, водах і островах озера знаходяться десятки мальовничих місць, які мають поетичні назви, такі як “Осінній місяць над озером”, “Горб самоти” або “Золоті рибки в Квітковій гавані”. Навколо озера Сіху розташовано плантації найзнаменитіших і дорожчих сортів чаю.

У 8 км на південь від Сіху, у переправі, височіє пагода *Шести гармоній*. Її побудував місцевий князь у 970 р. для захисту від повеней. Крім того, ночами пагода служить маяком. Зараз це 13-поверхова будівля. Дерев'яними сходами можна піднятися на верхній поверх, звідки відкривається панорама річки й околиць.

У Ханчжоу знаходиться найзнаменитіший буддійський монастир Китаю – храм *Притулку Душі*. Храм побудовано в 326 р. індійським ченцем. Особливо цікаво в храмі скульптурне зображення всміхненого Будди, розташоване біля підніжжя гори. Вважається, що дотик до цієї статуї приносить щастя та успіх.

Серед визначних пам'яток міста є багато музеїв: музей чаю, музей шовку, музей печі для випалення фарфору, музей китайської медицини. У музеї чаю ви зможете не тільки познайомитися з процесом створення різних сортів напою, історією чаївництва і різними типами чайних посудин і чашок, але

і взяти участь у зборі чаю, продегустувати елітні сорти, а також придбати все необхідне для чайної церемонії.

На південному заході Ханчжоу розташована *державна курортна зона “Чжіцзян”*. Це дуже мальовниче місце, де річки Фучунь і Синьань впадають в озеро Цяньдао (“озеро тисячі островів”). У Цяньдао дійсно 1000 островів, точна їхня кількість складає 1078. На початку 2002 р. під озером було виявлено два стародавні міста, якими більше 1800 років. Їхні споруди збереглися в чудовому стані. У епоху Східної Хань (25–220 рр.) тут знаходилися повіти Чуньань і Суйань, які були затоплені 40 років тому. В результаті занурень було виявлено місто Суйань. На глибині 30 м знаходиться його міська стіна, висота якої 3 м. У воротах усе ще видні цвяхи. Усі споруди покриті водоростями. Також збереглися меблі й дерев'яні сходи. Витончене різьблення по дереву свідчить про минулу велич міста.

Історичне місто *Цюйфу* розташовано в південній частині провінції Шаньдун і було засновано на початку I тисячоліття до н.е. Цюйфу – місто, де народився і багато років проповідував своє вчення великий китайський мислитель

Конфуцій (Кун-фуцзи), тут же він помер у 479 р. до н.е. і був похований на фамільному кладовищі сім'ї Кун.

За часів імператорського правління Цюйфу вважався священним містом, конфуціанство було оголошено державною доктриною і перетворилося на етичну основу китайського суспільства. Жителі міста Цюйфу відрізняються особливою ввічливістю, багато хто носить прізвище Кун і вважає себе нащадками Конфуція.

Другий район – це **південно-східний** (міста Гуанчжоу, Гуїлін, Фучжоу, острів Хайнань, Сянган (Гонконг), Аомінь (Макао)).

Гуанчжоу – адміністративний центр провінції Гуандун, знаходиться в південній частині континентального Китаю, на північ від дельти річки Чжуцзян (Перлинна). Гуанчжоу – добре відоме культурно-історичне місто Китаю, воно є одним із перших культурно-історичних міст-пам'ятників державного значення, опублікованих Держрадою КНР. Старовина і сучасність химерно з'єдналися в цьому місті, туристів приваблюють також етнічні особливості міста, місцевий театр тощо. У Гуанчжоу туриста чекають чудова південна природа й гостинні жителі. Місто також є найбільшим торгово-виставковим містом КНР, де зосереджено великі виставкові площі, проводяться щорічні найбільші ярмарки, знаходяться оптові й роздрібні ринки численних товарів.

Живописний район *гори Лотосів* було названо з тієї причини, що тут після видобування каменю залишилися камені, що формою нагадують лотоси. Гори Лотосів є місцем, де в давнину видобували камінь. Сьогодні його взято під охорону держави як важливу історичну пам'ятку. У горах побудовано на сороковому році свого правління мінським імператором Ваньлі (1612 р.) пагоду Лотоса, що стала символом провінції, та

є рештки побудованого на третьому році свого правління цинським імператором Кансі (1664 р.) міста Лотоса. Поставлена

в 1994 році золота статуя Будди Гуаньїн, що дивиться в море, у висоту досягає 40,88 м, вона вилита з бронзи, важить 120 т і фанерована 180 лянми золота. На сьогодні це – найвища у світі статуя Гуаньїн просто неба, це унікальний твір.

Храм Гуансяосі – найстародавніший і найбільший буддистський храм у місті Гуанчжоу, його було побудовано більше 1700 років тому, з півдня на північ має споруди: головні ворота, палац Небесного царя, головний палац Дасюнбаодянь і пагода Іфата. Всі разом вони утворюють своєрідний стародавній архітектурний ансамбль. На території храму ростуть індійський мигдаль і липа, яким уже більше 200 років.

Сянцзянський сафарі є великим туристським районом, що з'єднав у собі охорону й дослідження фауни і флори, розведення й обробку, туризм і популяризацію науки. Це також єдине в Китаї приватне сафарі, куди вкладено особистий капітал. Тут налічується понад 300 видів тварин, загальна кількість яких доходить до 10 тис. З Південної Африки і Таїланду сюди завезено багато рідкісних тварин, наприклад гну, чорна антилопа і таїландський алігатор, тут знайшли свій притулок два білих леви і вісім білих тигрів.

Гори Байюньшань утворено з 30 із лишком вершин, головна з них – вершина Мосинлін підноситься в центральній частині, заввишки 382 м над рівнем моря, її ще називають “першою вершиною на півдні Піднебесній”. Байюньшань є природним парком і туристським санаторним районом. З дня початку його освоєння вже пройшло більше 1000 років. Сьогодні відкрито сім туристських зон.

Місто *Гуйлінь* знаходиться в північно-східній частині Гуансі-Чжуанського автономного району. Він набув світової слави своїми неповторними пейзажами. У Китаї про нього говорять як про “перше місто в Піднебесній за красою гір і вод”. Називають чотири унікальні риси місцевих пейзажів: зелені гори, чарівні води, химерні гроти і камені дивовижних контурів. Клімат у Гуйліні благодатний, сніжна зима трапляється раз на три роки, а квіти можна бачити в будь-яку пору року. Кращим часом із погляду туризму є місяці з квітня по жовтень. За останні роки в Гуйліні було виконано великомасштабне будівництво, завдяки якому він перетворився на місто міжнародного туризму, що відповідає сучасним стандартам. Сформувалися укомплектована система повітряного, залізничного й автомобільного транспорту і система поштового й телефонного зв'язку. Працюють чудово обладнані готелі.

Гуйлінські пейзажі немислимі без річки Ліцзян. Вона стоїть на першому місці серед міських річок Китаю за якістю і чистотою води. Річка мальовничо петляє, огинаючи зелені гірські піки, подібно до казкової стрічки. Найбільш відомі місця: Цзінпіншань (гора Пляшка), гора Ванфушань (гора, де дружина чекає чоловіка), переправа “Баньбяньду”, скеля “Рекордсмен” та інші.

Скеля “Слон, що п’є воду” знаходиться в місці злиття річок Ліцзян і Таохуацзян. Свою назву вона одержала внаслідок великої схожості з фігурою слона, що опустил у воду хобот. Утворилася скеля із чистого вапняку в результаті його відкладення впродовж 360 мільйонів років. Між “хоботом” і “тулубом слона” є грот, сидючи в човні в ясну ніч, тут можна спостерігати віддзеркалення місяця у воді, хоча самого місяця з грота не видно. Зображення скелі “Слон, що п’є воду” – символ пейзажного Гуйліня.

Скеля *Очеретяна флейта* знаходиться на південному схилі гори Гуанміншань у північному передмісті Гуйліня. Тут є карстова печера, що йде на 240 метрів у глибину. Протяжність підземного маршруту близько 500 метрів. У печері багато представлених нагромадження сталактитів, сталагмітів, кам’яних стовпів і утворень, багато квітів із вапняку. Барвисті назви одержали деякі види всередині печери: “Кришталевий палац”, “Зоря в Левовому гаї”, “Джунгли” тощо.

У селі Лунцзі на гірському схилі на висоті 380–880 метрів розбиті *терасовані поля*, відстань від найнижчого до найвищого ряду складає 500 метрів. Неважко уявити, яку колосальну працю було витрачено на всю споруду. Якщо пощастить, турист може почути народні пісні працюючих у полі селян, покуштувати ароматного вина домашнього приготування, помилуватися на барвистий національний одяг і прикраси місцевих жінок.

Сянган (Гонконг) – англійське відтворення двох китайських ієрогліфів “сян” і “ган”, що в перекладі означає “запашна бухта”. Сянган – найбільший порт, промисловий, фінансовий і зовнішньоторговельний центр, місто-зірка в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. У цьому динамічному, процвітаючому, життєрадісному, багатонаціональному місті,

голоси більш ніж 6-мільйонного населення потопають у каскаді золотих висотних будівель.

Колишня британська територія розташована в дельті китайської річки Сицзян (Перлинна). Навіть назва цього міста стала символом романтики й екзотики. Все, що ви чули про Сянган, відповідає дійсності. Він – неповторна перлина Сходу, Східний Манхеттен, справжня Азія.

Для бізнесмена Сянган – це настільна книга для вивчення економічного дива, сучасна Генуя вічної енергії й необмежених можливостей. Тут вражає все: залізобетон і скло хмарочосів, прекрасні автомагістралі, гавань із безліччю човнів, яхт і кораблів, ресторани і магазини, вуличні торговці і лоточники.

Фучжоу є адміністративним центром провінції Фуцзянь і важливим портом на річці Мінцзян, у гирлі якої він розташований. У першу чергу в місті варто подивитися *Саньфанцисян* і *Чжуцзифанцзе* – райони старого міста, багаті пам'ятками стародавнього містобудування (вузькі вулиці, буличники мостові, дома з білими стінами). Фучжоу називають містом “трьох гір, двох пагод і однієї річки”, оскільки через його територію проходять 3 гірських ланцюги (Юйшань, Няшань і Піншань), є 2 стародавніх пагоди (Байта і Няота), і протікає річка Мінцзян. Мінцзян ділить Фучжоу на північну й південну частини. На північному заході міста розташовано *парк Сіху*, де знаходиться Музей провінції Фуцзянь. На сході від міста підноситься *горб Барабанів* із монастирем Юнцюань. Горб бере свою назву від скелі у формі барабана на його вершині. Монастирю вже більше 1000 років, говорять, що в ньому зберігаються 20 000 манускриптів буддистів, із яких 700 написані кров'ю.

В околицях міста збереглися немало історичних визначних пам'яток, що приваблює сюди велику кількість туристів. Одна з найвідоміших пам'яток старовини – *тронний зал храму Хуалінью*, який є якнайдавнішою спорудою дерев'яної архітектури.

Упродовж багатьох століть острів Хайнань постійно порівнювали з міфічним райським островом. Цікаво, що ще у XII ст. офіційний географічний довідник повідомляв, що в хайнаньських селищах “не мало людей сторічного віку”.

Прозора вода, білосніжні пляжі приваблюють сюди десятки тисяч туристів. Крім відпочинку, тут можна провести профілактику й лікування захворювань опорно-рухового апарату. 300 сонячних днів на рік, мальовничі бухти, що зберегли багатий підводний світ, унікальна реліктова природа, чудово облаштовані радонові й інші лікувальні термальні джерела, одні з кращих в Південно-Східній Азії поля для гольфу й міжнародний Олімпійський тир, наявність численних туристських маршрутів, грандіозні ландшафтні парки, етнографічні села народностей Лі і Мяо, близькість до Сянгану і Макао – це ті переваги, які відрізняють острів Хайнань від інших курортів у Південно-Східній Азії.

Місто, з якого зазвичай починаються всі маршрути по острову, – столиця Хайкоу (“Морські ворота”). Виникнення Хайкоу відноситься до періоду правління династії Тан. За останні двадцять років Хайкоу перетворився з провінційної глушини в сучасне красиве місто з населенням в 1,5 млн., розвиненою індустрією відпочинку і розваг та широкою мережею готелів різного рівня. Ззовні він усе більше нагадує Сянган, вплив якого на економіку й культурне життя острова величезний.

В околицях Хайкоу знаходиться так звана “Кумирня п’яти благородних мужів”, яка нагадує про те, що в імператорському Китаї острів служив місцем вигнання непокірних і неугодних імператору чиновників.

Але головне на Хайнані – це, звичайно ж, не пам’ятки старовини, а дивовижна природа. Найбільш відомим є вулкан Ма Ань у 15 км від Хайкоу, що має сідловидну форму. По діаметру кратера облаштовано оглядовий майданчик, з якого можна заглянути в гирло вулкану із застиглою лавою, поросле густим чагарником і рідкісними тропічними деревами. Навколо розкинувся парк, внизу в пальмовому гаї знаходиться ресторан із фольклорними виступами вечорами.

На головній горі острова Дуньшань самою природою зібрано колекцію величезних каменів найхимерніших форм. Кожен має свою назву й описаний у спеціальному каталозі.

У районі міста Венчан знаходяться найбільші плантації кокосових пальм. За легендою, молоко горіхів продовжує життя. Недаремно найбільше число китайських довгожителів проживає саме в цьому районі.

У бухті Ялунвань розташовано Музей раковин тропічних морів і Сад метеликів, краса яких зачаровує.

У 40 км від міста в гори Наньшань (“Південна Гора”) площею 50 км² розкинулася Міжнародна зона туризму Наньшань, відкрита в 1999 році. Тут зібрані пам’ятники буддійської культури. В одному з храмів знаходиться статуя богині Гуаньїнь (140 кг) із чистого золота, занесена в книгу рекордів Гіннеса як найбільша в Азії. Статуя зачаровує витонченістю і тонкістю ювелірної роботи. У парку розташовано вегетаріанський ресторан, де майстерно імітуються блюда під м’ясо, рибу, птаха. Знавці китайської культури, досвідчені в теорії і практиці філософсько-оздоровчої системи феншуй, або ті, хто хоч би чув про неї, повинні обов’язково побувати тут. Це, як стверджують, еталон феншуй, місце, що відповідає найвищим міжнародним екологічним стандартам.

Макао – колонія Португалії, що перейшла під юрисдикцію Китаю 20 грудня 1999 року. Це одне з найстаріших поселень європейців в Азії. “Ватикан Азії”, Макао був азіатською резиденцією римської католицької церкви. Тутешній єпископ здійснював контроль над католицькими місіями від Гоа до Нагасакі в Японії. Тому Макао рясніє церквами, яких тут на 1 км² більше, ніж у справжньому Ватикані. Макао – туристська мекка. Через велику кількість казино і гральних будинків її ще називають Монте-Карло Сходу. Гральний бізнес приваблює сюди щорічно понад 6 млн. туристів. Потрапити в Макао можна морем з Сянгану і сушею з китайського міста Чжухай.

Собор Св. Павла з його величним фасадом і сходами є найбільшою пам’яткою християнської культури, що добре збереглася, в Азії. Популярне місце – Понті Форт (фортеця Св. Павла), звідки відкривається чудовий вид на фасадну частину собору Св. Павла. У Макао поряд із католицькими соборами є сусідами китайські храми.

Храм Богині А Ма – найбільш стародавній храм, споруджений 600 років тому в епоху правління династії Мін. Саме тут у 1557 році відбулася церемонія передачі Макао в оренду Португалії.

Храм Лінь Фон було побудовано в 1592 році. Знаходиться поряд із прикордонними кімнатами Портас де Серко і являє собою прекрасний зразок класичної архітектури храмів буддистів.

Що стосується третього туристського району Китаю – **центрального**, то він включає міста Куньмін, Сіань, Ченду, Дуньхуан, а також три ущелини річки Янцзи.

Куньмін є адміністративним центром провінції Юньнань. Місто має вельми стародавню історію. Перші поселення в цьому районі датуються ще епохою палеоліту і мають вік близько 30 тис. років. У місті і його околиці збереглося безліч визначних пам'яток старовини. Особливою популярністю в межах міжнародного туризму користуються споруди епохи Династії Тан (618–907 рр. н.е.) – *Східна й Західна пагоди*. Вони розташовані на південному заході Куньміна. Східна пагода була зруйнована землетрусом, але перебудована у ХІХ столітті. Західна пагода набагато цікавіша. Вона знаходиться на жвавій ринковій вулиці Дунсицзе. Навколо неї люблять сидіти

літні люди, пити чай, грати в карти, розмовляти.

Храм Юаньтун – це найбільший комплекс буддизму в місті. Храму вже більше ніж тисяча років. Він був побудований

у кінці VIII ст. і спочатку називався Бутоло. Архітектура храму грандіозна. Біля входу знаходиться величезна арка, підійнявшись на яку, можна з висоти пташиного польоту поглянути на весь храмовий комплекс. Від арки йде широка стежка до квадратного ставка в центральному дворі. Уздовж берега ставка побудовано галерею, після якої можна дістатися до головної будівлі храму – залу Юаньтун. Величезна статуя Будди Саньши і два дракони, що обвивають колони, просто вражають.

За залом знаходяться дві стародавні печери – Йоугу і Чаоїнь. Говорять, що колись у печерах мешкало чудовисько, яке бивало місцевих жителів. Щоб приборкати чудовиська,

чернець побудував перед печерами поміст для жертвопринесення.

Арки Золотого Коня і Зеленого Півня знаходяться на вулиці Цзіньбі. Їхня висота складає 19,5 м, а ширина – 14,7 м. На арках вирізано найвідоміші пейзажі Куньміна. У центрі верхньої шаблони арок зображено ієрогліфи “Цзіньма” (Золотий Кінь) і “Біцзі” (Зелений півень). Протягом п’яти століть ці арки були свідками розквітів і падінь Куньміна. Під час Культурної Революції їх було зруйновано, а відновлено лише

в 1999 р. Арки було побудовано з математичним розрахунком і знанням астрономії. До того, як їх зруйнували в 60-ті рр., місцеві жителі збиралися біля арок пополудні у Свято Середини Осяй в очікуванні дива. У період між 5 і 7 годинами вечора

в день осіннього рівнодення, коли на заході сідало сонце, а на сході сходив місяць, тіні від двох арок зустрічалися. Місцеві жителі називали це явище “цзиньбицзяохуей” – “з’єднання світла сонця і місяця”. Але відбувалося це тільки раз на 60 років. Проте в історичних записках не вказано точних дат, коли відбувалося це явище, тому невідомо, коли воно може трапитися знову. Але люди все ще чекають.

Ченду є столицею провінції Сичуань із 400 р. до н.е. На початку нашої ери місто славилось виробництвом парчі і називалося також Цзіньчен (“місто парчі”). У правління П’яти Династій Ченду якийсь час був столицею Китаю. Тоді в міста з’явилося ще одне ім’я – “місто гібіскусів”, які вдосталь квітнули біля стін міста. Сьогодні вулиці й парки міста також повні квітів.

Однією з визначних пам’яток міста є крита соломою *хатина Ду Фе* (знаменитого поета епохи Тан), де він склав багато зі своїх віршів. Серед архітектурних пам’яток також варто відзначити *комплекс храму Ухоуци* (XVI–XVIII ст.ст.), *палац Цин’янгун* (“палац чорного козла”, XIII ст.). Цікавий *музей провінції Сичуань*.

Залізничний вокзал Ченду – найбільший у Південно-Західному Китаї. Звідси зручно добиратися до Трьох ущелин “Санься”, заповідника Цзюйчжайгоу в 400 км на південь від Ченду, в північному напрямі дорога веде до Сианя. Рухаючись

на південь, можна дістатися до святих гір Емейшань і міста Лешань, де знаходиться найбільша статуя сидячого Будди.

Місто *Сіань* знаходиться в Північно-Західному Китаї в долині річки Вей. Історія міста налічує більше 3000 років. Упродовж 1100 років це місто було імператорською столицею 11 династій. Сьогодні це адміністративний центр провінції Шеньсі, сучасне індустріальне місто, відоме авіаційною і текстильною промисловістю, університетами і НДІ.

Однією з визначних пам'яток міста є міська стіна – *Стіна епохи Мін*. Зі стіни відкривається живописна панорама старого міста з видом на дзвіницю й Барабанну башту.

Недалеко від міської стіни знаходиться колишній конфуціанський храм, перетворений на початку ХХ століття в *музей Бей Лінь*. Центральна дорога веде до величезної квадратної стіни. На гранях монумента висічено вислови про синову шанобливість. Збирати стели тут почали з 1090 року, тому цей музей називають *Лісом Стел*.

В околицях Сіаня розташовано похоронний курган першого імператора Цинь Шихуана (259–210 рр. до н.е.). Імператор почав зводити власну усипальню з моменту приходу до влади в 13 років. Відкрите широкій публіці *поховання армії теракотових воїнів і коней Бінмаюн* – частина того, що приховано під землею. Застигла кам'яна армада вражає своїм колоритом: різні особи, настрої, переживання. Поховання називають “восьмим дивом світу”.

Годинами можна бродити галереями *Історичного Музею провінції Шеньсі*. У залах представлено понад 300 експонатів від неоліту до епохи Цинь. Тут же зберігаються і 40 фресок із гробниць епохи Тан.

У 30 км на схід від Сіаня знаходиться *термальне джерело Хуацун*. Джерело гарячої води (+43°C) було відомо ще 2800 років тому. Ансамбль доповнюють старовинні павільйони і храми.

Баньпо – місце розкопок стоянки первісної людини епохи матріархату. У центрі поселення археологи розкопали великий будинок і майже 200 тайників із зерном, глиняним посудом, домашнім зраряддям.

Велика мечеть – одна з 4 великих мечетей у Китаї, зовнішній вигляд і вбрання якої витримані в дусі китайської

архітектури. Мечеть – одне зі свідчень того, що через Сіань проходив великий Шовковий шлях.

Дуньхуан (історична назва Шачжоу) – важливе культурно-історичне місто Китаю – розташовано в західному краю коридору Хеси в провінції Ганьсу. Дуньхуан є невеликим оазисом серед пустелі й гірських кряжів. Це стародавнє місто, що було свідком блискучої культури. Тут зареєстровано 241 визначну пам'ятку, включаючи печерні храми, стародавні могили, ділянку Великої стіни, старовинне городище, сторожові башти, заїжджі двори на дорожніх шляхах тощо.

Печерний ансамбль Могао називають скарбницею мистецтва стародавнього Сходу. Споруджений він на прямовисній скелі в підніжжі гори Міншашань і має протяжність 1600 метрів. Будівництво могаоських печерних храмів почалося у 366 році і продовжувалося з перервами близько 7 тисяч років. У давнину тут проходила караванна дорога – “Шовковий шлях”, торговці, чиновники і прості жителі брали участь у будівництві печер, приходили молитися, приносили дари тощо. До наших днів збереглися 492 печери, більше 45 тисяч м² настінного живопису і близько двох тисяч скульптур, створених упродовж 10 династій. Могаоські печерні храми занесені ЮНЕСКО до Каталогу світової культурної спадщини.

Дуньхуанській музей має у своєму розпорядженні солідну колекцію історичних і культурних пам'яток. Експонати належать до 14 категорій: є вироби з каменю, кераміки, фарфору, дерева, священні писання, ханьські написи на бамбукових дощечках, шовк, коштовні камені, розписна цегла, каліграфічні роботи й картини, естампи, старовинні монети, залізні і бронзові предмети. Всього більше 4000 експонатів.

“Три ущелини” (по-китайськи Санься) – це щонайдовші у світі ущелини Цюйтан, Уся і Силін. Вони формують неповторний ландшафт, один з найбільш вражаючих в усьому світі. Цей об'єкт вважається однією з головних визначних пам'яток Китаю. Ущелини утворені річкою Янцзи і протягнулися на 193 км. Ущелина Силін має в довжину майже 80 км. і складається з декількох окремих ущелин, кожна з яких носить свою назву (“ущелина Гри Тіней”, “ущелина Кінської Легені і Печінки Бика”). Ущелина Уся, або “ущелина Відьми”,

протягується на 40 км. Не дивлячись на таку страхітливую назву, перебіг річки тут досить спокійний. А ось третя ущелина – Цюйтан, або ущелина, що реве, хоч і має в довжину всього 8 км, але виявляється найвужчою. На цій ділянці річки було побудовано найбільшу дамбу за всю історію світової гідроенергетики,

а ГЕС за своєю масштабністю порівняна з Великою Китайською стіною. Дамба “Три ущелини” підноситься на 300 м над рівнем води в річці Янцзи. Протягом декількох найближчих років у цьому районі утвориться штучне море протяжністю

в 600 км. З лиця землі зникнуть цілі міста й тисячі археологічних і культурних пам’яток. На сьогодні дамбу відкрито для туристів. Проте щоб помилуватися околицями з греблі, необхідно виконати декілька умов. На її територію не можна проносити напої в алюмінієвих банках, відеокамери і парасольки. У день греблю можуть відвідати не більше 1000 осіб. Турагентства вже з 1997 р. пропонують спеціальну програму “Останній тур “Трьома ущелинами””.

Четвертий туристський район Китаю – **північно-східний**, або Маньчжурія – включає три міста: Харбін, Чанчунь і Шеньян.

Харбін – адміністративний центр провінції Хейлуцзян, знаходиться в середньому перебігу річки Сунгарі на Сунляоській рівнині. Харбін відомий у країні і за кордоном своєю неповторною красою, незвичайною архітектурою й атмосферою, властивою іншій країні. Він приваблює зимовим туризмом,

а крижані скульптури, зимовий спорт і великий міжнародний зимовий фестиваль ще більше прикрашають це місто. За незвичайні пейзажі, красиві околиці і сніжні зими його називають “крижаним містом”.

Сонячний острів розташований у межах міста біля північного берега Сунгарі, це – відоме місце відпочинку туристів. Острів вкрито густою зеленню, своєю красою і тишею він нагадує дику природу, тому є прекрасним місцем для відпочинку.

Собор св. Софії знаходиться в межах міста, є найбільшим православним собором на Далекому Сході, його висота

53,35 м, він займає 721 м² площі, є типовою архітектурною спорудою у візантійському стилі.

Центральний проспект був прокладений у 1900 році і перший час називався Китайським проспектом, був перейменований у 1925 році. Центральний проспект – найжвавіший

у Харбіні торговий район. Проспект є щонайдовшою і найширшою пішохідною вулицею в Азії.

У 195 км від Харбіна є *база зимового відпочинку Ябулі*, вона займає 168 км². Це – найбільша в Азії лижна база, що має 4 фунікулери, 9 високогірних лижних трас і 7 трас лижного кросу. Щорічно сюди приїжджає маса туристів.

Місто *Чанчунь* – адміністративний центр провінції Цзілінь, знаходиться на Північно-Східній Китайській рівнині. Чанчунь гарний у всі пори року: навесні він радує око світлою зеленню, влітку стає темно-зеленим, восени пістрявить яскравими кольорами осіннього листя, взимку стає білим від великої кількості снігу. Про Чанчунь говорять, що це “північне місто весни”. Сюди, рятуючись від спеки, приїжджають у жаркий сезон вітчизняні й іноземні туристи. Люди із задоволенням проводять тут свою відпустку, поєднуючи її з екскурсіями.

Імператорська резиденція Маньчжоуго займає площу 120 тис. м², тут у 1932–1945 рр. жив останній китайський імператор маріонеткової держави Маньчжоуго – Айсін Гіро Пу І. Головне приміщення резиденції є ансамблем двоповерхових будов, критих жовтою черепицею. В архітектурі цих споруд переплітаються риси китайської і західної архітектури.

На південь від ставка Цзін’юстань, що у 8 км від міського району Чанчуня, в мальовничому рукотворному гаї знаходиться найбільша в Азії *лижна база*. Протяжність лижної траси 1800 метрів, спуск пологий, одночасно траса може вміщати близько 1000 лижників. На базі можна взяти напрокат моторизовані снігоходи, сани, в які упряжені собаки або кінь. Влаштовуються зимові кінні стрибки.

Чанчуньське кіномістечко було побудовано в 1985 р., є кінозаводом, де створюються численні художні фільми. Крім того, тут влаштовуються Чанчуньські кінофестивалі.

Кіномістечко розділено на зони: експозицію новітньої кілотехніки, зону, де відтворені будови стародавніх часів, зону пейзажів районів нацменшостей, зону розваг і зону туристського обслуговування.

Шеньян є адміністративним центром провінції Ляонін. З 1625 по 1644 р. він був столицею Маньчжурії. Від минулих династій у місті залишилася безліч культурних реліквій, серед яких – палаці, міські стіни, пагоди, храми.

Найвідомішою визначною пам'яткою є *Імператорський палац* (1625 р.), що є одним із двох імператорських комплексів Китаю, що повністю збереглися. Палац знаходиться в центрі старої частини міста в районі Шеньхе. На площі 67 тис. м² розмістилося безліч будівель, серед яких особливу увагу привертають зал Високої політики, зал для прийомів, Павільйон 10 принців і Павільйон спокою. У період із травня по жовтень щосуботи в палаці проходить королівський парад.

Не менш популярна в Шеньяні *телевежа*, також розташована в районі Шеньхе. Її висота складає 305 м, а площа – 8 000 м². На висоті 187–215,5 м для туристів влаштовано оглядовий майданчик, танцювальний зал, ресторан, що обертається, телевізійні студії.

Невід'ємною частиною екскурсій є *зоопарк*, який знаходиться в районі Дадун. У ньому представлено більше 1000 тварин. Серед рідкісних тварин є олень із білими губами, золота мавпа, панда, північно-східний тигр, червоноголовий журавель, сніжний леопард, полярний ведмідь, японський бабуїн, чилійський гігантський журавель.

У місті Бенси, в 35 км на північний схід від Шеньяна, знаходяться *сталактитові печери*. Усередині печери дуже глибокі і широкі, їхня довжина складає 2300 метрів, а площа – 3,6 м². Комплекс визначних пам'яток у цьому районі включає храм Веньчуань, Тангоу (Гарячий струмок), гори Гуаньмен, Теча, Мяохоу і річку Яньтайцзі.

Внутрішня Монголія – це п'ятий туристський район Китаю. Район було засновано 1 травня 1947 року. Внутрішня Монголія знаходиться в степах. Тут розташовується одне з найбільших пасовищ Китаю.

Усім відомо, що монголи – кочовий народ. Вони в степах полюють і займаються скотарством. До XII століття за часів

правління династії Цзінь на території Внутрішньої Монголії переважало звіряче панування, потім почалися міжусобні війни. Багатостраждальний народ настійно вимагав настання спокійного життя. У 1162 році на території вступила в силу “залізна завіса”. У 1206 році всі монголи були під владою Чингізхана. І з того часу Монголія стала історичною військовою державою. Потім “залізна завіса” була знята, і Монголія стала відкрита зовнішньому світу. У 1215 році Чингізхан направив своїх солдатів на південь, і тут його армія захопила північні райони Китаю. У 1227 році Чингізхан помер, і у Внутрішній Монголії знаходиться його могила – одна з головних визначних пам’яток цього району.

Хух-хото монгольською мовою означає “зелене місто”, воно є адміністративним центром Автономного району Внутрішня Монголія. Стародавня історія міста залишила тут багато унікальних історичних і культурних пам’яток.

Дачжао – храм буддизму Тибету, його побудовано більше 400 років тому, у 1578 році. Весь ансамбль витягнувся з півдня на північ і складається з головних воріт, палацу Небесного царя, залу Прозріння, залу канонів, залу Будди, споруди з дев’яти кімнат і східних та західних побічних споруд. На сьогодні Дачжао є найбільшим і кращим за всіх храмом дерев’яної конструкції, що зберігся в Хух-хото.

Могила Чжаоцзюнь знаходиться в 9 км на південь від Хух-хото. Могила є курганом і відноситься до Ханьської епохи. Висота її 33 м, в основі вона займає площу 13 тис. м². Могила заросла густою зеленню, звідси й назва “Зелена могила”. Її видно здалеку, і коли могилу закутує легкий серпанок, вона нагадує акварель. Це – одна з восьми визначних пам’яток Хух-хото.

Храм П’яти пагод у минулому називався Пагодою останків Будди, побудований у роки правління цинського імператора Юнчжена з цеглини, висота його 16,5 метрів. На задній

стіні храму вигравійовані схема шести метапсихозних кругів, схема Сумеру й астрологічна карта монгольською мовою, яка є унікальною і має велику наукову цінність.

Велика мечеть (1639 р.) – найстаріша й найбільша мусульманська споруда міста. У її зовнішності представлено

традиційний арабський купол і витончене різьблення. У Хухото також варто відвідати *Музей Внутрішньої Монголії* з колекцією побутових предметів і витворів мистецтва монгольських кочівників.

Шостим туристським районом Китаю є **північно-західний** (міста Сінін, Ланьчжоу, Урумчи і Каші).

Сінін – адміністративний центр провінції Цинхай. Це стародавнє високогірне місто налічує 2100 років історії. В давнину на Шовковому шляху він був головною дорогою на Цинхайській ділянці, був важливим селищем, що пов'язує Центральну рівнину з прикордонними районами Західного регіону,

і важливим пунктом на шляху від Сходу на Захід.

Середня висота в Сініні 2260 м над рівнем моря. Місто знаходиться в обіймах гір, тому тут немає дуже жорстоких морозів і виснажливої спеки, середньорічна температура 6 градусів за Цельсієм. Улітку дме приємний легкий вітерець, більше схожий на осінній. Сюди добре приїхати на літо. У Сініні, цьому стародавньому історичному місті, багато пам'яток.

Храм Тарси знаходиться в південно-західному кутку селища Лушар повіту Хуанчжун, у 25 км на північний захід від Сініну, і є знаменитим ламаїстським храмом. Тут народився засновник ламаїстської жовтої секти Цзонгба. Храм – центр буддійської діяльності північно-західного регіону. Він має величні масштаби, в період свого розквіту налічував понад 800 залів, є одним із шести відомих великих ламаїстських храмів у Китаї, відомий усій країні і в Південно-Східній Азії.

Гори П'яти вершин підносяться в 40 км від Сініну. Висота гір 2800 м над рівнем моря, назву гори одержали від п'яти вершин, які схожі на п'ять пальців руки. Гори покриті густим сосновим і тополіним лісом та чагарником. Улітку гори зачаровують соковитою зеленню, а восени – різноколірним листям.

Заповідна лісова зона Менда розташована в 110 км на південний схід від Сініну. Центром охоронної зони є озеро, що розкинулося на 2700 гектарах. У зоні налічується 509 видів рослин і тварин, є безліч рідкісних тварин. У лісовій зоні

багато химерних каменів і водоспадів. Це місце вважається прекрасною санаторною і туристською зоною.

Ланьчжоу є столицею провінції Ганьсу і одним із найбільших міст північного заходу Китаю. Місто засновано в місці перетину “Шовкового шляху” з річкою Хуанхе. Його історія налічує 2000 років. Однією з головних визначних пам’яток Ланьчжоу є *парк Біньхе*, званий також “зеленим туристським коридором”. Він розташований на півночі міста вздовж Хуанхе. У парку розкинулися луги, поля квітів, а серед них – скульптури. Тут можна побачити статую Матері Хуанхе, групу верблюдів на “Шовковому шляху”, пілігримів, що йдуть на схід та інші, які відображають різні періоди в історії Ланьчжоу.

У південній частині міста на горі Гаоланшан знаходиться *парк Ланшан*, що тягнеться на 10 км. У 1948 р. після звільнення Ланьчжоу на вершині гори було тільки одне дерево. Городяни доклали немало зусиль, щоб виростити дерева, оскільки висота гори 2100 м і територія відноситься до напівпустинної зони. Люди навіть приносили шматки льоду в кошиках, щоб зволожувати ґрунт узимку. Сьогодні 10 млн. дерев пишно ростуть на схилах Гаоланшана. У парку було побудовано центр розваг, прокладено маршрут навколо гори, а на її вершині влаштовано три павільйони, з яких відкривається вид на околиці.

Ще далі на південь підноситься *гора П’яти джерел*, біля підніжжя якої знаходиться однойменний парк. Висота гори складає 1600 м. Свою назву вона одержала за 5 джерел, що б’ють на її схилах. Парк дуже стародавній: він став місцем відпочинку близько 2000 років назад. На його території знаходяться храми Чунцин, Ваб, Трьох релігій, павільйони Тисячі Будд, Півмісяця, міст Війни і меморіальний зал Чжоншан.

У храмі Чунцин висить дзвін, відлитий на початку XIII ст., заввишки 3 м і вагою 5000 кг.

На північному березі Хуанхе на вершині гори знаходиться *Біла пагода* (середина XV ст.). Пагода складається з 7 рівнів і має висоту 17 м. Пагода та її околиці в 1958 р. були відкриті для публіки як парк.

У Ланьчжоу також варто відвідати музей провінції Ганьсу.

У 70 км на південний схід від Ланьчжоу знаходиться *печерний храмовий комплекс Бінглінг*. Це святилище буддиста датується V ст. н.е. Бінглінг також називається печерами Тисячі Будд, хоча печер усього 183. Статуї Будди вирізано прямо в нішах, видовбаних у горі.

Урумчі є адміністративним центром Синьцзян-Уйгурського автономного району. Місто розташовано в північному передгір'ї Тянь-Шаню. В Урумчі варто відвідати *Тяньшанський зоопарк диких тварин*. Зоопарк займає територію площею 75 км². Він є найбільшим із подібних зоопарків у країні. Тут мешкають більше 80 видів тварин, а загальна кількість голів складає 3750. У 2003 р. в місті з'явилася нова визначна пам'ятка – *Великий базар*, що встиг уже стати популярним серед туристів. Базар побудовано в традиційному ісламському стилі і є квінтесенцією культури Синьцзян-Уйгурського району. Вечорами на базар збирається багато народу. Тут люди пробують місцеві специфічні делікатеси й милуються національними піснями і танцями.

У 50 км на південь від Урумчі знаходиться Урумчі-Наньшанський пейзажний район. Рельєф і природа району виключно мальовничі: гірські піки, що здіймаються, покриті вічними снігами, могутні льодовики, долини, що прорізають гірський ланцюг і порослі густою рослинністю, соковиті трави на схилах, цілющі гірські ключі. Особливо слід згадати численні ущелини.

У Західно-Байянській ущелині завжди прохолодно, тут панують зелень і птахи. Вгорі височіють засніжені шапки гір, нижче на схилах зеленіють змішані ліси (верба, ялина, кипарис), ще нижче різноколірним килимом розкинулися покриті травою луки. Охочі можуть побродити вузькою стежкою, що тягнеться по дну ущелини, або проїхати верхи на взятому напрокат у місцевих жителів коні. Біля витоку ущелини знаходиться водоспад заввишки 4 м і шириною 2 м.

Ущелина Баньфангоу знаменита завдяки горі Чжаобішань. Ця гора має пірамідальну форму з прямовисними схилами, під нею по дну петляє звивиста річка. У цьому дикому краю мешкають олені, зайці та інші тварини.

На схід від гори Чжаобішань розташована Мяорська ущелина завдовжки 8 км. В ущелині бере початок струмок, який на виході утворює мальовничий водоспад, спадаючи з

висоти 20 метрів. До верхів'я ущелина розширюється, мандрівник потрапляє у виярок, що лежить в оточенні пологих схилів, де любителі альпінізму можуть зайнятися гірським сходженням.

Каші розташовано в Синьцзян-Уйгурському автономному районі. В давнину місто носило назву Кашгар і було найважливішим пунктом і збірно-розподільним торговим центром на “Шовковому шляху”. І на сьогодні воно веде торгівлю з Центральною, Західною і Південною Азією.

До цього дня продовжує своє існування *Великий базар*, історія якого налічує 2000 років. Сюди стікається велика кількість народу, а в неділю на вулицях невеликого міста з'являються величезні натовпи людей. Каші також є важливим ісламським центром. Тут розташована найбільша мечеть провінції – *мечеть Айдкаш*. Вона налічує 36 залів і вміщає до 7000 осіб. Мечеть було побудовано в 1442 р., із часом її перебудовували і збільшували, поки вона не досягла сучасних розмірів.

У 5 км на північний схід від Каші знаходиться *могила ісламського місіонера Арак Ножа*. Згідно з переказами, на цьому місці поховано 27 осіб 5 поколінь однієї і тієї ж сім'ї. Могила є групою величних і прекрасних будівель. На її території знаходяться склеп, зал викладання догм учення, ворота з баштою, ставок і фруктовий сад.

І, нарешті, сьомий туристський район Китаю – це **Тибет**. Потрапити до Тибету мріяли багато дослідників і мандрівники, але вдалося це лише одиницям. Довгий час Тибет був найбільш труднодоступною частиною світу. Причиною цього були не стільки суворі кліматичні умови високогір'я і природна ізолюваність цього регіону, скільки політика правителів Тибету, що забороняли доступ сюди іноземцям. Регіон не став доступним і у ХХ столітті. Затяжний і кривавий конфлікт між прихильниками незалежності Тибету й офіційним Пекіном робив неможливою подорож цим краєм. Тибет довго був забороненою зоною для туристів і відкрився для відвідин лише в 1984 році.

Особливе місце серед стародавніх споруд посідає *палац Потала* в місті *Лхаса* – столиці автономного району Тибету. Його розташовано на схилі гори Мабужі в північно-західній частині міста. Виконаний у стилі ламаїстських монастирів, він виглядає як фортеця, що спирається на скелю. Це найбільш високогірний і найграндіозніший із ламаїстських монастирів. Він був побудований у XVII столітті і займає площу 41 гектар. Його зовнішні стіни складено з граніту, у висоту він має 13 поверхів, де розміщена одна тисяча приміщень. Палац Потала служив резиденцією Далай-лам, духовних лідерів ламаїстської общини. Опочивальня Далай-лами знаходиться в Жігуандяні (Сонячному палаці), розташованому на найвищому поверсі, де особливо велика сонячна інсоляція. У палаці Потала знаходяться також священні ступи з прахом Далай-лам. У палаці зібрано величезні багатства і предмети мистецтва: багато вбрані зали, скульптурні зображення святих, різьблені барельєфи, гобелени; крім того, в спеціальних сховищах зберігаються буддійські сутри, золоті і срібні начиння та прикраси. Зовсім недавно було зроблено капітальний ремонт палацу Потали, що обійшовся китайському уряду в 53 мільйони юанів.

До будівництва Потали Далай-лами жили в *монастирі Дрепунг*, розташованому в 8 км на захід від Лхаси. Він був заснований у 1416 р. і колись був найбільшим монастирем буддистів, що налічував 10 000 ченців. “Дрепунг” буквально перекладається як “гора рису”. Дрепунг побудований на схилах гори і займає велику територію. Багато будівель сполучені між собою переходами і сходами відразу на декількох рівнях. Тут знаходяться ступи з останками другого, третього і четвертого Далай-лам.

Географічним і релігійним центром міста Лхаса є *монастир Джокан* і прилегла до нього площа Баркхор. Вважається, що його засновано в 649 р. Чотириповерховий Джокан неодноразово перебудовувався. Особливо інтенсивно будівельні роботи велися в XV і XVII ст.ст. На сьогодні в храмі налічується більше 250 скульптурних зображень і статуй буддійських божеств, ламаїстських святих, правителів Тибету. Майстерні скульптурні зображення, композиції фресок та ікон справляють приголомшливе враження. Тут зберігаються дві

статуї Будди, привезені двома дружинами Сонгцена Гампо. Храм опоясує священна площа Баркхор завдовжки 800 м, що є одночасно найбільшим базаром Тибету, де розташоване безліч магазинів, лавок, майстерень.

Вище за Лхасу, на рівні 4500 м, розташовано третій за значенням монастир Тибету – *Ганден*. Він був заснований у 1409 р. Цонкапою і був першою школою Гелугпа. З тих пір значущість монастиря не стала менша, він, як і раніше, залишається центром цього вчення. Ганден побудовано у формі амфітеатру, зверненого до сходу. Йому належать великі фундаментальні будови й величезне число маленьких споруд. Священний обхід (кора) навколо монастиря відкриє прекрасні види на пейзажі Тибету. Тут же знаходиться знаменита печера Цонкапи, де він провів багато років у медитації.

У 5 км на північ від Лхаси розташовано *монастир Сера* (початок XV ст.). Сера – це ціле місто з вулицями і дворами, в яких розташовано храми. У саду в кінці вулиці щодня після обіду проводяться диспути ченців. Недалеко знаходиться *монастир Пабонка* – найстаріший монастир буддизму в районі Лхаси.

На території автономного округу Юйшу-Тибету знаходиться *молельня принцеси Веньчен*. Це – стародавня споруда, що має риси архітектури Танської епохи і Тибету. У середині молельні стоїть величезна статуя принцеси Веньчен і 8 статуй Будди. Молельню побудовано з різьбленого каменю. Скульптури виконано дуже тонко й виразно.

Китай – справжня перлина Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Він періодично “зачиняється” для всього світу, тому в період “відкритих дверей” починається справжній туристський бум. Якщо Китай і надалі буде дотримуватися такої політики, то, за прогнозами ВТО, до 2020 року ця країна стане найвідвідуванішою з усіх країн світу.

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

ПАР – одна з найсвоєрідніших країн Африки. Буйна суміш стародавніх африканських культур і раціоналізм волелюбних європейських переселенців, багатющі надра й велична природа, в якій пінгвіни живуть по сусідству з антилопами і крокодилами, “зона зустрічі” двох океанів і безліч культур, ця країна воістину є однією з найпривабливіших на африканському континенті. Унікальні Драконові гори і Вельд, що

є і природними пам’ятниками, і гірськими курортами, вважаються одними з наймальовничих гірських систем планети.

А легендарний мис Доброї Надії і прекрасні заповідники країни відомі, мабуть, переважній більшості жителів планети.

Географія, площа і ландшафт країни. Південно-Африканська Республіка розташована на самому півдні африканського континенту. На заході країна омивається водами Атлантичного океану, а на півдні і сході – водами Індійського океану. На північному заході граничить із Намібією, якою ПАР управляла в 1920–1966 рр. за мандатом Ліги націй. ПАР зберігала контроль над Намібією до 1990 р., коли та, нарешті, здобула незалежність. На півночі ПАР граничить із Ботсваною, на північному сході – із Зімбабве, Мозамбіком і Свазілендом. На території ПАР знаходиться незалежна держава Лесото. 24 грудня 1947 р. і 4 січня 1948 р. Великобританія передала ПАР свої права на острови Маріон і Принц-Едуард в Антарктиці.

Поверхня ПАР є ніби гігантським амфітеатром: найбільш висока частина його утворена на сході і півдні уступом Драконових і Капських гір, а на північ поверхня знижується шаблями-плато до величезної арени – Калахарі й долини р. Лімпопо. Внутрішні піднесені плато й рівнини обмежані вузькою смугою прибережної океанічної низовини. Велика частина поверхні піднята над рівнем моря на 1000 м і більше. Переважають рівнинні плато: на заході Мале, Велике і Верхнє Кару, на сході плато називають вельдами – Високий, Середній, Низький, Чагарниковий Вельд.

Внутрішні плато і прибережні рівнини різко відрізняються за природними умовами й розділені Великим

уступом, обривчастим із боку узбережжя, особливо на південному сході і сході. Тут він відомий під назвою Драконових гір (найвища гора – Каткін-пік, 3660 м). На південному заході до Великого уступу примикають нижчі (1500–2000 м) Капські гори. З боку узбережжя гори важкодоступні, з вузькими долинами річок. Внутрішні плато, також пересічені невеликими горами (Куруман, Лангеберге), на північ від середнього перебігу р. Оранжевої переходять у рівнину Калахарі, що перетинається сухими більшу частину року руслами річок.

Таким чином, територія країни дуже різноманітна: на ній можна зустріти і високі гірські вершини, і широкі трав'янисті рівнини, прибережні райони, що характеризуються нерівним рельєфом, і плоскі, майже безводні ландшафти приголомшливих внутрішніх просторів, покриті чагарником степи і що радують око горби й долини півдня – загалом кожна частина країни володіє своїм власним, неповторним характером.

Клімат. Оскільки країна розташована в південній півкулі, то зима наступає тут у травні–червні, а літо – в січні. У зимовий час над територією ПАР встановлюється область високого атмосферного тиску. У таких умовах формується суха прохолодна погода. Літом зі сходу приходять вологі повітряні маси Індійського океану, в цей час випадає велика частина річних опадів, а температура повітря помітно підвищується. В цілому, можна розрізнити клімат західного узбережжя, центральної частини і східного узбережжя.

На заході ПАР у водах Атлантичного океану протікає холодна Бенгальська течія, саме на цьому узбережжі розташована пустеля Наміб, де за рік випадає 30–50 мм опадів, а в деякі роки їх не спостерігається взагалі. Денні температури в січні в районі Кейптауна досягають +26°C, нічні – не опускаються нижче за +15°C, у зимовий час удень температура повітря близько +18°C, а вночі – не перевищує +10°C. Опадів тут випадає до 300–400 мм на рік. Це пояснюється і тим, що східні повітряні маси, які несуть вологу, на своєму шляху зустрічають перешкоду у вигляді Великого Уступу й не досягають цих районів. На східному узбережжі середньорічна кількість опадів дорівнює 1200 мм, найбільш дощовий місяць

– січень (135 мм), та й температури тут вище, ніж на заході: влітку – +28°C, взимку – +23°C. Центральні високогірні райони характеризуються великими добовими амплітудами температури: в літні дні повітря прогрівається до +30°C, а ночами охолоджується до +18°C. Взимку вночі трапляються заморозки, але найчастіше спостерігається близько 5 градусів тепла.

Температура води коливається від +20 до +26°C, виняток становлять прибережні води Атлантичного океану на заході країни, де протікає холодна Бенгальська течія. Там температура води цілий рік не піднімається вище +18°C.

Краще за все відпочивати в ПАР у період із вересня по грудень, купальний сезон триває з вересня до середини травня. Для відвідин національних парків підійдуть травень–липень, коли тварини збираються на водопій. Спостерігати за китами краще всього з червня по грудень.

Водні ресурси. Центральне плато майже цілком дренується двома річками. Річка Оранжева (з притокою Вааль) тече до заходу через Північно-Капську провінцію і далі вздовж кордону з Намібією спрямовується в Атлантичний океан. Річка Лімпопо тече до північного сходу вздовж кордонів із Ботсваною і Зімбабве і далі слідує через територію Мозамбіку в Індійський океан. За винятком цих річок і деяких їхніх приток, більшість річок на території плато мають стік тільки під час вологого сезону. На заході й північному заході деякі річки втрачаються в неглибоких улоговинах, які залишаються сухими більшу частину року, і наповнюються водою тільки в сезон дощів.

Рослинність і тваринний світ. Велика частина Центрального плато – низькотрав'яний степ або трав'янистий вельд. Проте величезні площі цього колись родючого степу були порушені в результаті надмірного випасу худоби впродовж більше за століття, а також сильної ерозії, викликаної непродуманим вирощуванням зернових культур.

У напівпустинній Північно-Капській провінції широко поширений тип рослинності, який звично називають “кару”. Він характеризується розрідженим невисоким злаковим покривом, а також низькими чагарниками і численними суккулентними рослинами.

Зарослі чагарників із розрідженими деревами і великою кількістю трави, відомі під назвою бушвельд, займають північно-західну частину Центрального плато і продовжуються на схід на території, що має форму півмісяця, через Трансваальський Низький Вельд на північ Квазулу-Наталу. Головні компоненти бушвельда – чагарникові і деревні форми акацій, гігантські баобаби і мопане. Більша частина посушливої Північно-Західної провінції вкрита колючими чагарниками (в основному різними видами акацій), злаками й деревами, що стоять окремо. Ця територія відома як бушвельд Калахарі.

Капський район вкрито переважно чагарниковою рослинністю, відомою під назвами фінбос або маккія. Цей район відрізняється складним флористичним складом із великою різноманітністю видів. Переважна частина рослин добре пристосована до виживання протягом тривалих жарких сухих літніх сезонів. У цих рослин тверде шкірясте листя і смолянистий сік. Звичайні також злаки й цибулинні рослини. У дикому стані ростуть численні кали.

У природному стані південні і південно-східні прибережні райони було вкрито густими субтропічними лісами. На невеликих висотах на сьогодні збереглися чагарники, які сильно страждають від перевипасання худоби. На великих висотах поширені травостої з високих злаків. Безпосередньо поблизу узбережжя тягнуться густі ліси з низькорослих дерев (завишки менше 9 м), крім того, виділяються пальми, банани, а в смузї осушення в гірлах річок – мангрові дерева.

До появи європейців фауна території ПАР була казково багатою. Проте за останні два сторіччя посиленого полювання різноманітність тваринного світу сильно збідніла. Деякі види були вбиті, а велика частина великих тварин перебралася в гірські й пустинні райони північного Трансваалю, зокрема на територію національного парку Крюгера.

У Південній Африці мешкають одні з найбільших тварин у світі – це африканські слони, а також найменший ссавець у світі – карликова землерийка, найвища тварина у світі – жираф і найшвидша – гепард. Країна також є батьківщиною для останніх у світі чорно-білих носорогів. Так само ПАР є

батьківщиною страуса (найбільшого птаха у світі), дрохви кори (найбільший птах, що літає), нектарника, фламінго і птаха-ткача, який живе в кублах із сухої трави. На островах біля західного узбережжя, омиваного холодними водами, водяться пінгвіни. Папуги і птахи-носороги зустрічаються вздовж усього теплового східного побережжя. Численні рептилії, крокодили зустрічаються в прибережних річках на півночі Квазулу-Наталу, багато отруйних змій, включаючи африканських гадюк, кобр, деревинних змій і мамб.

Говорячи про наземних ссавців, не можна забувати й морських мешканців. Вони представлені в ПАР найбільшим не тільки в Африці, але й у світі ссавцем – блакитним китом (ще це величезну тварину називають синій смугастик), який може досягати в довжину 33 метрів. Проте з 8 видів китів, представлених у ПАР, найчастіше можна зустріти південного правильного кита (назва “правильний” була дана йому китобоями за те, що в цього кита надзвичайно багато жиру, ради якого, власне, цих прекрасних тварин убивали). Тепер, коли охоту на китів заборонено, вони у великих кількостях приходять до берегів ПАР для шлюбних ігор і розмноження, що являє собою рідкісне за красою видовище.

Тут також мешкають різні риби сімейства лососевих, лобстери, їстівні молюски, морські риби (сардини і сардини-пільчарди), хек та інші. Через відносну сухість у ПАР живе “всього” 84 види риб. Тут мешкає більше 350 видів акул, найбільша – біла акула, що досягає в довжину більше 13 метрів. Також тут можна зустріти дельфінів, морських черепах, каланів і видр, рибу-парусника, скатів, вугрів і мурен, восьминогів, кальмарів, каракатиць, пінгвінів, морських коників та інших морських мешканців.

Населення, демографія, столиця й великі міста. Населення ПАР складає більше 41 мільйона осіб і є найнеймовірнішим поєднанням людей різних рас, культур, віросповідань, що говорять різними мовами і мають різний соціальний статус. У расовому відношенні населення складається з представників африканських народів (79%), “білих” (9,6%), азіатів (2,5%) і кой-коїнів (бушмени (кой-

сани) і готтентоти), що налічують декілька тисяч осіб. 8,9% жителів ПАР складають метиси (т.зв. “кольорові” – нащадки від змішаних шлюбів європейців з африканцями). Серед африканського населення найбільш численними етнічними групами є зулу (23,8%), коса (17,6%), педі (9,4%), тсвана (8,2%), сото (7,9%), тсонга (4,4%), ндебеле (бл. 2%), венда (1,3%) і свазі (бл. 1%). Європейське населення складають африканери (нащадки голландських, німецьких, французьких поселенців) та англійці. Серед азіатського населення преваюють індійці, живуть також китайці, малайці та ін. У суспільстві зберігається певна неприязнь між різними расовими групами.

Середня щільність населення – 36,8 осіб на 1 км² (2001). Найщільніше населені райони міст Йоганнесбург, Кейптаун і Дурбан. З кінця 1990-х середньорічний приріст населення через високий рівень захворюваності СНІДом різко знизився. У 2002 р. він складав близько 1%, у 2005 р. мав негативний показник (-0,31%). 30,3% населення складають діти до 14-ти років. Жителі, що досягли 65-річного віку, – 5,2%. Середній вік населення складає 23,98 року. Очікувана тривалість життя – 43,27 року (чоловіки – 43,47, жінки – 43,06).

Міське населення складає 64% (2004). У містах проживає близько 80% “білого” населення. Великі міста – Кейптаун (4 млн.), Дурбан, Йоганнесбург, Порт-Елізабет, Пітермаріцбург і Блумфонтейн.

Історичний нарис. До приходу європейців на території країни проживали племена хойхой (готтентотів) і численні представники банту. Першими європейцями на Мисі Доброї Надії були голландці в 1652 році. До XVII століття майже всі землі готтентотів опинилися у володінні білих поселенців, які набули відмінних рис як у мові, так і в культурі і стали називатися бурою, або африкандерами. У кінці XVIII століття частина території була окупована британськими військами, а в 1814 році вся територія колонії куплена в Голландії. У 1822 році державною мовою колонії стала англійська, було введено англійські закони, а в 1833 році було заборонено рабство. Бури, незадоволені цими змінами, мігрували на північ і заснували там дві держави: республіку Оранжеву і республіку Трансвааль. До кінця 1850-х років території в районі річки

Вааль об'єдналися в Південноафриканську Республіку, визнану Великобританією, проте після того, як там було виявлено величезне родовище алмазів, Британія відновила свої домагання на територію Південної Африки. Проте після повстання 1881 року Британія надала Південно-Африканській Республіці часткової автономії. У 1899 році спалахнула війна між бурськими державами і Великобританією, що продовжувалася до 1902 року і принесла повну перемогу Британії. Трансвааль і Республіка Оранжева стали колоніями, а Південно-Африканська Республіка – британським домініоном. У 1910 році ці колонії і домініон фактично одержали незалежність. З 1948 року офіційної політикою ПАР став апартеїд, що передбачає роздільне навчання, мешкання, відпочинок тощо для білого й чорного населення. У 1959 році було організовано декілька так званих бантустанів (незалежних африканських держав на території ПАР): Бопутатсвана, Сиськей, Транськей, Венда. Система апартеїду фактично перестала існувати в 1990 році після приходу до влади Фредеріка де Клерка, який почав проводити в країні демократичні перетворення, що закінчилися першими вільними виборами і привели в президентське крісло лідера Африканського національного конгресу Нельсона Манделу. Після виборів було змінено назву держави і її прапор, африканські мови були визнані державними. Південно-Африканська Республіка є членом ООН, Британської Співдружності націй.

Політичний устрій. ПАР – республіка з президентсько-парламентською формою правління. Головою держави і головнокомандуючим озброєними силами є президент, який обирається під час першого після виборів засідання Національної асамблеї з числа її депутатів. Термін повноважень президента – 5 років, він може бути обраний на цей пост не більше двох разів. Законодавчу владу здійснює двопалатний парламент, який складається з Національної асамблеї (400 місць) і Національної ради провінцій (НРП, 90 місць). Депутати Національної асамблеї обираються на основі пропорційного представництва від провінцій на 5-річний термін. НРП виконує функції сенату, координує діяльність усіх регіонів.

Склад НРП: 54 постійні представники від провінцій (по 6 від кожної з 9-ти провінцій) і 36 альтернативних представників (по 4 від кожної провінції).

Основні політичні партії: Африканський національний конгрес; Національна партія; Партія свободи Інката; Фронт свободи; Демократична партія; Африканська християнсько-демократична партія.

Релігія. Згідно з офіційними дослідженнями, усі жителі ПАР сповідають ту або іншу релігію. Окремим напрямом християнства в ПАР протягом ХХ століття віддавалася перевага, але при цьому тут ніколи не існувало ні такого поняття як державна релігія, ні яких-небудь релігійних заборон.

Близько 80 % жителів ПАР сповідають християнство, здебільшого протестантство. Більше 8 млн. жителів – члени Африканської Незалежної церкви, в якій існує щонайменше 4 тис. релігійних общин. Ця релігія поєднує в собі традиційні африканські і протестантські вірування. Іншим різновидом протестантизму в ПАР є Голландська церква Реформіста, яка налічує близько 4 млн. осіб. Більшість із них білі або метиси. Іншими церквами протестантського толку, представленими в ПАР, є такі: Методистська церква (1,8 млн.); Англійська церква (1,2 млн.); Лютеранська церква (800 тис.); Пресвітеріанська церква (460 тис.); Адвентисти Сьомого Дня.

Більше 2,4 млн. південноафриканців – католики, 27 тис. належать до грецької або російської православної церкви, більше 7 тис. – мормони.

Тут також представлені адепти інших світових релігій: 350 тис. індуїстів; 400 тис. мусульман; 100 тис. іудеїв; невелика кількість буддистів, послідовників конфуціанства та інших.

Мова. ПАР не просто так називають “Країною Веселки”. Це багатомовна країна, крім 11 офіційних мов тут існує ще багато інших говірок, оскільки ПАР є перехрестям Африки. Тут дійсно існує 11 офіційних мов, що покликані відображати різноманіття етнічних груп і національностей, що населяють ПАР.

При цьому більшість жителів ПАР володіють англійською мовою, тут ви можете зустріти і британський, і американський варіант англійської.

Інша поширена на території ПАР мова – африкаанс. Спочатку це була мова голландських переселенців, яка є сумішшю голландського, фламандського і місцевого африканського говору. Зараз ситуація значно змінилася і в більшості своїй люди, що говорять на африкаанс, – це чорношкірі жителі.

Також цілком імовірно, особливо в містах, що ви зіткнетеся з мовою Тсотсі тааль – суміщу африкаанс, англійської

і місцевих африканських мов, спочатку придуманою для того, щоб полегшити спілкування між різними групами.

Валюта. Південноафриканська грошова одиниця – Південноафриканський Ранд (ZAR) дорівнює 100 центам. Банкноти випускаються в таких номіналах: 200 (помаранчева); 100 (пурпурна); 50 (рожева); 20 (коричнева); 10 (зелена) рандів. Монети випускаються в таких номіналах: 5, 2 і 1 ранд, а також 50, 20, 10, 2 і 1 центів.

Іноземну валюту можна обміняти в банках, аеропортах, на вокзалах, у готелях. У готелях обмінювати гроші відносно не вигідно – курс там, як правило, дещо завищений, до того ж стягується комісійний збір (приблизно 1%). Обов'язково зберігайте квитанції про обмін для зворотної конвертації при виїзді з країни.

Банкомати є в більшості міст, а кредитними картками можна розплачуватися повсюдно. Проте при використанні банкоматів великий ризик шахрайства, особливо у випадку, якщо картка передається в чужі руки (для оплати рахунку в ресторані, за парковку тощо). Шахрайство з кредитними картками в ПАР дуже поширено.

Транспорт. Регулярні рейси міжнародних авіакомпаній привозять туристів до Йоганнесбурга (аеропорт Ян Сметс, найбільший у країні), Дурбана (аеропорт імені Луїса Боті) і Кейптауна (аеропорт імені Д.Ф. Малана). Між містами ПАР можна пересуватися на літаках, автобусах, потягах і автомобілях. *Потяги* – відносно дешевий і надійний вид транспорту. Між деякими містами ходять експresi підвищеної

комфортності, в яких можна навіть прийняти душ, але така подорож обійдеться вам дорожче, ніж політ на літаку.

Дуже комфортні й міжміські *автобуси*. Тарифи звичайно дещо вище, ніж при поїзді на аналогічну відстань на потязі, але автобуси помітно швидші, оскільки залізнична колія в країні вузька. Квитки купуються в касах автовокзалів (на рейси дальнього проходження квитки рекомендується бронювати наперед), лише на деяких місцевих маршрутах оплату приймає водій. На багатьох маршрутах пасажир може наперед забронювати поїздку з проміжними зупинками в будь-якому з пунктів проходження, причому без зміни вартості квитка. Для поїздок на дальні відстані існують спеціальні тарифи.

Система внутрішньоміських автобусних ліній сильно відрізняється одна від одної в різних містах країни. У Кейптауні

і Дурбані практично всю міську територію охоплює мережа муніципальних автобусних маршрутів, що працюють із 6.00 до 23.00. У Преторії автобусна мережа розвинена слабо. У багатьох містах громадський транспорт практично відсутній.

У межах міст найзручніше пересуватися на *таксі*. Всі вони працюють за лічильниками, а підсумкова сума округляється. Брати машину на вулиці не рекомендується, краще викликати її по телефону.

Прокат машин. У ПАР працюють основні міжнародні і декілька місцевих компаній, що пропонують послуги з оренди автомобілів. Орендувати автомашину може будь-який водій не молодше 25 років і який має чинне міжнародне водійське посвідчення з фотографією. Іноземні водійські права дійсні тільки у випадку, якщо вони надруковані англійською або супроводжуються перекладом, завіреним у Посольстві або нотаріально. Мінімальний термін оренди – 24 години. Вартість оренди включає страховку. Обов'язково проконсультуйтеся з працівниками прокатної фірми про дорожні знаки, тому що деякі з них зустрічаються тільки в ПАР.

Зв'язок. Країна має сучасну мережу телекомунікацій. Таксофони в більшості своїй використовують картки оплати номіналом від 10 до 200 рандів (автомати зеленого кольору), але в ряді районів зустрічаються апарати, що працюють за

монетами у 2 ранди. Телефонні картки продаються в поштових відділеннях і більшості великих магазинів.

При міжнародних дзвінках із таксофонів набирається 09 і код країни. Для дзвінка в інше місто всередині країни необхідно набрати код потрібного міста перед номером абонента, при цьому перед кодом міста набирається "0". Можна дзвонити зі всіх поштових відділень і готелів (розцінки значно дорожчі), а у великих торгових центрах організовано пункти зв'язку, звідки можна зробити дзвінок у будь-яку точку планети або надіслати факс.

Час. Різниця в часі між Києвом і містами ПАР немає.

Святкові й неробочі дні. Новий Рік – 1 січня; День прав людини (Human Rights Day) – 21 березня; Страсна п'ятниця (Good Friday) – п'ятниця перед Великоднем; День сім'ї (Family Day) – наступного дня після Великодня; День свободи (Freedom Day) – 27 квітня; День трудящих (Workers' Day) – 1 травня; День молоді (Youth Day) – 16 червня; Національний день жінок (National Women's Day) – 19 серпня; День спадщини (Heritage Day) – 24 вересня; День примирення (Day of Reconciliation) – 16 грудня; Різдво (Christmas Day) – 25 грудня; День доброї волі (Day of Goodwill) – 26 грудня.

Робочий час. Магазини в ПАР працюють в основному з понеділка по п'ятницю з 9 до 17 години, у суботу – з 8.30 до 15.00. Деякі з них працюють і в неділю з 9.00 до 13.00. Вино й алкогольні напої можна придбати тільки в універсальних магазинах із понеділка по п'ятницю з 8.00 до 18.00 і в суботу з 8.30 до 14.00 (деякі – до 16.00). Магазини, що торгують спиртними напоями, позначаються вивіскою "Liquor stores". У неділю продаж алкогольних напоїв заборонено. Спиртне не продається дітям до 18 років і повинно вживатися в спеціально відведених для цього місцях, таких як бари і ресторани. У супермаркетах можна купити тільки вино, пиво, міцні напої в них не продаються.

Банки працюють із понеділка по п'ятницю з 9.00 до 15.30, у суботу – з 8.30 до 11.00. Банкомати і банківські офіси в аеропортах працюють цілодобово.

Кухня. Кухня Південної Африки пропонує величезну різноманітність блюд, від філе крокодила і смажених гусениць до запечених овечих голів. Усе вищеперелічене вважається

вкрай смачним. Для тих, хто все ж таки не ризикне піддати свій шлунок випробуванню такими незвичайними блюдами, існує незчисленна кількість місцевих делікатесів, наприклад: білтонг (пров'ялене солоне м'ясо, нарізане вузькими смужками), боботи (покращена версія запіканки з м'ясом) і боєреворс (сільські сосиски, які робляться вручну і зажарюються на відкритому вогні). Для тих же, хто зовсім не готовий ризикувати, підійде сімейне меню, що включає все, від гамбургерів до суші і спагетті по-болонезьки. А пити ви можете просто воду.

Яскравим прикладом різноманіття може служити те, що на одній вулиці Йоганнесбурга знаходяться декілька італійських ресторанів, два-три різних китайських, японський, марокканський, французький, португальський та індійський. Неподалеку виявиться конголезький, грецький і навіть бразильський! Так само і в інших містах ПАР.

Якщо ви хочете насолодитися національною кухнею ПАР, вам доведеться постаратися, оскільки таких ресторанів, що спеціалізуються виключно на традиційній кухні, значно менше. Серед найбільш відомих – Грамадоелас у центрі Йоганнесбурга, Вендіс Плейс у Соуето, Африканське Кафе в центрі Кейптауна і ряд дрібніших ресторанчиків.

Любителі можуть продегустувати величезну різноманітність в'яленого й запеченого м'яса численних тварин ПАР.

А іноді в шикарних ресторанах можна зустріти своєрідне злиття півночі і півдня: мариновані страуси в ресторані Саж у Преторії і равіолі з бичачими хвостами під шафрановим вершковим соусом у ресторані Бартоломью Кліп у Гермоні на західному узбережжі Кейпа. У меню можна виявити крокодила, антилоп куду та імпала і навіть бородавочника, але тут ви не зустрінете чайок або пінгвінів, які спочатку служили прожитком голландським і португальським морякам, що припливали до південноафриканського берега.

У цілому, треба сказати, що якими б не були ваші смаки і пристрасті в їжі, в ПАР ви не залишитеся голодними, тому що такого багатства й різноманітності блюд і кухонь, як у цій країні, ви не зустрінете більше ніде.

Окремо треба сказати про південноафриканське вино. Для багатьох європейців і американців саме поняття “вино Чорного Континенту” – вельми дивне явище. Насправді виноградники поширені по всій Африці. Алжир і Марокко виробляють вино вже протягом багатьох десятиліть, а не так давно до виноробства активно підключилися Зімбабве і Кенія.

Але саме на південному краю Кейпа кліматичні і топографічні умови настільки збігаються з аналогічними умовами традиційних країн-виробників вина, що тут одержують краще вино континенту. Виноробницькі регіони ПАР протягнулися від найпівденнішої точки африканського континенту – Мису Голкового, де зустрічаються два океани – до напівпустель Кару і Вільної Держави, виноградники покривають територію більше ніж у 100 тис. га. Слід зазначити, що виноградники ПАР, мабуть, наймальовничіші у світі, і завдяки цьому (а також дивовижному смаку вина) так званий “винний туризм” дуже широко поширений у цій країні.

Пиво в Південній Африці – дуже популярний напій, його п'ють на пікніках і під час перегляду спортивних ігор. Кращими сортами пива вважаються “Castle” і “Black Label”, а maheu – сорт пива, заснований на одному з видів кукурудзи, подається як у простих, так і в питущих закладах першого класу.

Чайові. Давати чайові в Південній Африці не обов'язково, але портєс в готелі, офіціант у ресторані, заправник на бензоколонці будуть раді декільком додатковим центам. У ресторанах чайові складають 10% від суми, вказаної в рахунку. Суму на лічильниках у таксі прийнято округляти.

Електроприлади. Напруга в мережі – 220/230 Вольт і 50 Гц. Виняток: Преторія (230 Вольт) і Порт-Елізабет (200/250 Вольт). Більшість вилок – із 3 круглими штирками, але зустрічаються пристрої і з двома трохи меншими штирками. Адаптери можна знайти в продажу, але не скрізь, краще привезти із собою.

Фото- і відеозйомка. Фотографувати дозволяють майже скрізь.

Подарунки і сувеніри. Діаманти в “країні алмазів” краще купувати в Йоганнесбурзі на фабриці з виробництва алмазів, де можна придбати як унікальні камені, так і діаманти будь-якого розміру й чистоти, а також різноманітні ювелірні вироби

південноафриканських майстрів, що славляться вишуканістю форм і дизайну.

Товари на будь-який смак, звезені зі всіх кінців світу, пропонує один із найбільших у світі і найбільший в Африці багатопверховий торговий центр – Сендтон, розташований в престижному районі Йоганнесбурга. А в Кейптауні з ним змагаються магазини “Вотерфранта”, що вишикувалися уздовж океанської бухти з видом на Столову гору.

Вироби традиційних народних промыслів Південної Африки, а саме: чаші, кераміка, намиста, різьблення, тканиня і живопис, – високо цінуються і є хорошими сувенірами. Верхній одяг, яскраво розписаний народний одяг, жіночі й чоловічі костюми для сафарі, майки з африканськими мотивами завжди нагадають вам про проведений тут відпочинок. Проте варто пам'ятати, що весь одяг і взуття відносно дорогі через високий обмінний курс.

У вартість усіх товарів включено податок на додаткову вартість (VAT) – 14%. Роблячи покупки, попросіть продавця видати вам квитанцію для повернення VAT. В аеропорту ви можете пред'явити ці квитанції на стійці VAT REFUND та одержати 14% від вартості куплених товарів готівкою. Мінімальна сума, з якою повернуть VAT, – не менше 250 рандів. Максимальна сума, з якої виплачується VAT, не обмежується, проте якщо сума самого VAT перевищить 3000 рандів, власті мають право не видавати її готівкою, а вислати пізніше чек або перевести гроші на ваш банківський рахунок.

Митні правила та обмеження. Південноафриканські митники – народ досвідчений і уважний, митний огляд проводиться ретельно й акуратно. При цьому митниця ставиться до туристів досить лояльно і не створює їм особливих проблем. З основних правил слід виділити, що і в якій кількості можна провозити в ПАР: сигарети (400 шт.); сигари (50 шт.); сигаретний або трубковий тютюн (250 г); вино (2 л); інші спиртні напої (1 л); парфуми (50 мл); туалетна вода (250 мл); сувеніри, подарунки тощо на суму не більше 500 рандів (у доларовому еквіваленті близько 100 доларів). Заборонено ввезення автоматичної і бойової зброї, вибухових речовин, боєприпасів, наркотиків і наркотичних препаратів у будь-якій формі.

Що стосується тютюнових виробів і алкоголю, то вони заборонені для провезення особам до 18 років. Загальне правило для всіх країн – заборона на ввезення овочів і фруктів – розповсюджується і на ПАР. Можна ввозити необмежену кількість іноземної валюти, при цьому не декларуючи її а також чеки, кредитові картки. Що стосується місцевої валюти, то її ввезення і вивіз обмежені – 500 рандів на особу. Особи із закордонним паспортом мають право вивозити з ПАР будь-яку кількість легально придбаних товарів. Із ПАР – країни з найбільш багатими запасами алмазів – заборонено вивіз необроблених алмазів, а на вироби з дорогоцінних металів і діаманти потрібно мати відповідний сертифікат із магазину. Для вивозу шкур диких тварин потрібний дозвіл державної ветеринарної служби.

Туризм є однією з важливих галузей економіки ПАР. Іноземних туристів приваблюють курорти океанського узбережжя з прекрасними пляжами, краса природних ландшафтів, багатство і самобутність культури місцевих народів, а також можливість придбати новинки південноафриканських художників у сфері моди і дизайну (модельєри країни добилися світового визнання).

Готельна база представлена достатньо широко – від “guest-house” (невеликих приватних готелів) до готелів провідних світових “ланцюжків” (останні розташовані головним чином у Йоганнесбурзі і Кейптауні і далеко не завжди можуть “переплюнути” місцеві заклади в плані сервісу й комфорту). Більшість готелів – на базі сніданків, а в готелях, розташованих на території національних парків і заповідників, у вартість мешкання включається 1-2 сафарі на день і триразове харчування.

Останніми роками в ПАР активно впроваджується місцева стандартизація готелів за зірками, проте оскільки вона дотепер необов’язкова, безліч готелів її поки не має. Мінус для звичайного сімейного відпочинку – відсутність поняття “анімація”

в турецькому варіанті. У ПАР все навпаки – готелі, навіть з урахуванням розкішних умов – тільки місце для нічлігу і сніданку. Головний “аніматор” тут – сама природа.

У ПАР дотепер користуються “англійськими” умивальниками – без змішувачів, вода змішується в закритій пробкою раковині. За воду скрізь, навіть у готелях, плата стягується за лічильником.

Загальний рівень злочинності в країні досить високий, а Йоганнесбург взагалі вважається однією з найбільш криміногенних зон у світі. Проте в основних туристських районах обстановка цілком безпечна. Слід застосовувати всі розумні засоби обережності як відносно речей, так і відносно особистої безпеки. Поліцейська служба ПАР (SAPS) робить масу зусиль для забезпечення безпеки, але все-таки такі райони, як Соуето, Хіллбро, Олександра і Кеттлхонг у Йоганнесбурзі, не рекомендуються для відвідин. Екскурсії поодиночі відверто небезпечні. Завжди слід збирати компанію, перш ніж іти купатися, гуляти по горах або йти в похід. Вечорами їздити поодиночі в автобусах, маршрутних таксі і потягах не рекомендується.

Але не дивлячись на це, ПАР – це країна, наділена унікальними природними рекреаційними ресурсами і що пропонує різноманітні туристські послуги, здатні задовольнити кожного, хто відвідує цю країну.

Адміністративно-територіальне ділення ПАР налічує 9 провінцій, кожна з яких є окремим туристським районом. Північний захід країни, район провінції **Готанг** і посушливих плато Трансваалю, є історичним центром ПАР – звідси, з району золотоносних жил Вітватерсранду, і почалася справжня колонізація цих земель. Тут розташовано й найважливіші міста країни – Йоганнесбург і Преторія. По суті, це один гігантський мегаполіс, у якому зосереджена вся фінансова, промислова і торгова потужність ПАР.

Назва Готанг походить із мови сесото й означає “там, де золото”, що пов’язане з процвітаючою з 1886 року в цьому регіоні індустрією золотодобування. Говорячи про Готанг, звичайно мають на увазі бізнес, але крім цього, це культурна скарбниця з музеями, галереями, культурними маршрутами і полями історичних битв. Це також центр розваг із безліччю ресторанів світового рівня, пабами, торговими центрами і музичними фестивалями.

Йоганнесбург – найбільший торговий і промисловий центр країни. Тут зосереджено численні підприємства гірничодобувної, металообробної, машинобудівної, хімічної, текстильної, шкірної і харчової промисловості. У місті розміщуються правління основних гірничопромислових і фінансових концернів, що здійснюють контроль за здобиччю золота, алмазів та інших мінеральних багатств ПАР.

Історія свідчить, що в 1886 році золотошукач з Австралії Джордж Гаррісон виявив найбільшу в світі золотоносну жилу. Через деякий час недалеко від цієї копальні виникло селище золотошукачів Йоганнесбург. Тисячі людей, охоплених “золотою лихоманкою”, прибули в ці місця, і через три роки Йоганнесбург став головним містом тодішньої Південної Африки. Тут було набуто величезних статків барона Ротшильда, Сесіла Родса.

Міський ландшафт спочатку справляє гнітюче враження – сотні териконів оточують місто з усіх боків, надаючи йому індустріального вигляду. Зате в центрі Йоганнесбурга достатньо оригінально поєднуються ультрасучасні будівлі зі скла і бетону та старі будівлі колоніальної споруди. Наприклад, будівля Головної пошти з годинником вважається найкрасивішою спорудою міста. У Йоганнесбурзі багато музеїв – Музей історії і Геологічний музей, Музей образотворчих мистецтв, Палеонтологічний музей. Місто відоме також своєю Торговою вулицею з великим ринком, але цікавішими є місцевості, що оточують місто.

Наприклад, в одній із них – в *Соуето* – створено прекрасний парк атракціонів – Голд Ріф Ситі, – де відтворюється атмосфера епохи золотої лихоманки кінця ХІХ ст. Парк створено на місці найбагатших золотоносних копалень того часу. Ви зможете спуститися в шахти на глибину 220 метрів і тут побачити, як розплавлене золото перетворюється на злитки. Можна навіть переночувати на території парку в готелі класу люкс. Тут же знаходиться вертолітний майданчик: за бажання можна політати над Йоганнесбургом і Соуето. В Соуето ж розташовано кращий на Африканському континенті зоопарк, що займає 55 гектарів, на яких розміщуються більше 600 ссавців, безліч птахів та інших

тварин. На вихідних відвідувачів возить по території маленький потяг.

Етнографічне село “Леседі”, розташоване північніше Йоганнесбурга, показує життя основних народів Південної Африки. Відвідавши в супроводі місцевого вождя кожне із сіл, ви потім будете перепроваджені в бома – простору, криту соломою хатину, де спочатку побачите, а потім і самі візьмете участь у барвистих традиційних танцях при світлі нічного багаття. В кінці вечора пропонують покуштувати прекрасну вечерю, меню якої складається з місцевих блюд.

З Йоганнесбурга можна з’їздити і в *печери Стеркфонгейн*. Це шість підземних залів на глибині більше 40 метрів, в одній із печер було виявлено череп первісної жінки, що жила більше двох мільйонів років тому. В глибині одного з гrotів ховається озеро, воду якого місцеві племена вважають чудодійною і використовують із лікувальною метою.

Недалеко від Йоганнесбурга знаходиться *гірський масив Магалісберг*. Він тягнеться більш ніж на 120 км від Преторії до Рустенбурга. Тут, у горах, було виявлено найстародавніші сліди перебування людини. Безліч прокладених туристських стежок приваблює любителів піших прогулянок як із Трансваалю, на території якого знаходиться гірський масив, так і 3-за кордону.

Менш ніж у 60 км від Йоганнесбурга розташована столиця країни – *Преторія*. Потяги з Йоганнесбурга відправляються сюди в буденні дні щопівгодини, а у вихідні – кожних півтори години. Преторія поступається своєму сусідньому мегаполісу за розмірами й економічним значенням, проте є не тільки політичною столицею ПАР, але й важливим культурно-історичним центром.

Беріг річки Тсване, де розташована Преторія, – це район із субтропічним кліматом, з плато, що знижується сходами. У 1837 р. тут вирішив влаштуватися бур Андріс Преторіус. На висоті 1370 м над рівнем моря він побудував свою ферму Грутплаатс. Незабаром навколо виникло поселення фермерів, яке після смерті Преторіуса було назване його ім’ям. Говорять, що Преторія особливо прекрасна в жовтні, коли квітнуть жакаранди.

Якщо ви в'їжджаєте в Преторію на автомобілі з боку Йоганнесбурга, то зліва неодмінно побачите Монумент *Вуртреккер*. Цей похмурий величний гранітний монумент було поставлено на честь Великого треку – масового виходу в 1835 р. фермерів-бурів із Капської колонії на північ у ці місця. Тут же знаходиться саркофаг із символічними останками героїв Великого треку, що перемогли в битві на Кривавій річці загопи зулусів, і музей, що зберігає реліквії цієї епохи.

У Преторії знаходиться одна зі старих діючих у ПАР алмазних шахт – *шахта Калінан*. У 1905 році тут було знайдено найбільший алмаз у світі вагою 3106 карат, який у результаті обробки було розпилено на 105 частин, дві з яких вагою

530

і 317 карат прикрашають корону і скіпетр Англійської королеви. Відвідавши музей, ви побачите дублікати всіх знаменитих алмазів, знайдених у ПАР, познайомитеся зі специфікою і процесом видобутку алмазів.

Кратер метеорита Цвайнг знаходиться в 40 км на північний схід від Преторії і відомий як Соляна яма Преторії. Це один із метеоритних кратерів, що найдобрише збереглися в світі, тут знаходяться декілька пам'яток матеріальної культури стародавньої людини періоду пізнього Кам'яного віку.

Північний Кейп – найбільша за площею провінція країни. Район великої пустелі, унікального тваринного світу, красивих ландшафтів і незчисленних багатств надр, Північний Кейп приваблює величезну кількість гостей зі всього світу.

Місто *Кимберлі*, центр провінції Північний Кейп, у знавців історії асоціюється з алмазами. Дійсно, ще в 1871 році тут почалася алмазна лихоманка. Тисячі шукачів пригледіли до цього місця і рушили сюди зі всього світу. Про ті часи нагадує найбільша у світі копальня Біг Хоул, що досягає в діаметрі 1,6 кілометра. У ній одночасно могли працювати 30 тисяч чоловік. За час свого існування (видобування припинилося в 1914 році) він дав 2722 кілограми алмазів.

Сьогодні Кимберлі – сучасне місто з широкими вулицями, прекрасними парками і садами, комфортабельними готелями. Але його екстраординарна історія, драматичний дух пригледіли до цього місця, присутній тут і до цього дня. У самому Кимберлі варто подивитися Музей образотворчого мистецтва Вільяма

Хамфріса – один із найбільших художніх музеїв Південної Африки.

В околицях Кимберлі на вас чекають пригоди. У п'яти кілометрах від міста знаходиться діюче дотепер *алмазне родовище Бултфонтейн*. Двічі на день із понеділка по п'ятницю тут проводяться екскурсії по наземній частині родовища, включаючи відеопрезентацію історії Кимберлі, методів сучасного видобутку алмазів тощо. Для відвідин підземної частини родовища необхідне попереднє бронювання.

У районі *Кеймоес* найбільш широке місце річки Оранжева. Природний *сад Тьєрбеґ* пропонує насолодитися красою долини Кеймоес і безлічі островів на річці Оранжева. Дотепер використовується із самого початку побудована зрошувальна система каналів. Тут розташовано найбільший із підвалів, що належать Кооперативу Винні Підвали Оранжевої річки.

Зупинитися можна на *фермі Ліндберг Лодж*, побудованій ще в 1907 році (у 230 кілометрах на північ від Кимберлі по дорозі до Йоганнесбурга). Вам запропонують комфортабельні кімнати, прогулянки верхи і навіть політ на повітряній кулі. З висоти можна оглянути цей своєрідний заповідник, де бродять стада антилоп гну. Цікаво постежити, як видобувають алмази в діючих копальнях, які знаходяться на території ферми.

У *пустелю Калахарі* можна вирушити із Сан-Сіті. Тоді по дорозі ви побачите, як савану змінює напівпустеля, побуваєте в Ммабато, де англієць Баден-Поуел заснував першу організацію знаменитих бой-скаутів, а проїхавши величезними преріями Стеллаленд, які називають африканським Техасом, ви

потрапляєте в місто Куруман, де вже відчувається дихання пустелі. Нестерпно палить сонце, тому тут особливо приємно випити стаканчик місцевого виноградного вина “Коломбар”. Цікаво, що всупереч усім законам природи виноград, з якого його роблять, росте в декількох кроках від піщаних дюн пустелі.

Але *містечко Куруман* відоме не тільки вином. Це оплот християнства на Півдні Африки. Перші місіонери з'явилися тут ще в 1801 р. У 1821 р. знаменитий священик Роберт

Моффат приєднав ці землі до володінь Лондонського місіонерського товариства. Звідси відбувалося розповсюдження християнської релігії півднем континенту. У Курумани знаходиться і справжнє диво природи – водне джерело Око Курумана, що дає велику кількість води на день.

Поряд із Куруманою було знайдено і знамениту *печеру Вондерверк*, в якій було виявлено наскельні малюнки, зроблені 8 тисяч років тому, а також рештки давно зниклих тварин.

На краю пустелі, на березі ріки Оранжева, знаходиться досить велике місто *Апінгтон*. Пейзаж тут нагадує єгипетський. Можливо, тому, що Оранжева, як і Ніл, дає життя висушеному ґрунту, воду та їжу людям і тваринам. Тут вирощуються фініки і бавовна, розбиті виноградники.

Головна визначна пам'ятка Апінгтона – *Музей Калахарі Оранж*. Він являє собою декілька акуратних білих будиночків, розкиданих на смарагдовому лужку на березі ріки. Раніше тут знаходилася християнська місія, яка й поклала початок місту. Тут же стоїть бронзова статуя осла – пам'ятник в'ючній тварині, безумовно, що заслужила на людську подяку.

Національний парк Калахарі Гемсбок було створено в 1931 р. і займає площу в 2 046 103 га (у 4 рази більше Швейцарії) на кордоні з Ботсваною. У парку прокладено тільки три дороги, що дозволяє відвідати не більше 1% території. Але інші дороги не прокладаються спеціально – щоб забезпечити спокійне життя тваринам. Тут водяться слони, жирафи, зебри, антилопи, газелі, леви, леопарди, гепарди, гієни і шакали. А ось рослинність не дуже різноманітна: в основному акації і в'юнкі рослини. У парк Калахарі краще всього приїжджати в травні–червні.

Основним завданням *Національного парку Валбос* є збереження чорних носорогів. Зараз на його території мешкає 15 видів ссавців, а також близько 160 видів рідкісних птахів. Із тварин тут можна зустріти носорогів, кейп буфало, жирафів, зебр і декілька видів антилоп. Із птахів – рідкісних видів орлів та ін.

Найпривабливішим видовищем у Національному Парку Агребієн Фоллс є величні *водоспади Аграбія*. З вікна

автомобіля в парку можна виявити приголомшливе різноманіття тваринного світу: всілякі птахи, видри, різні види антилоп і диких кішок. Великою популярністю користується триденний похід, під час якого можна побачити все найцікавіше в північній частині парку, зокрема дивовижні скелясті утворення.

Намакваленд – країна народів Нама і Сан. Кожну весну тут влаштовуються видовищні уявлення – Свята квітів. У цей час прекрасний квітковий килим укриває великі ділянки пустелі. Квіти зростають і живуть зовсім недовго і зникають так само раптово, як і з'явилися, коли знову настає жара й посуха.

Інше диво – заповідник *Вітсенд* у 70 кілометрах на захід від Постмасбурга. Тут можна побачити виблискуючі білизною піщані дюни стометрової висоти. Найбільша з них має 9 км у довжину і 2 км завширшки. Дюни різко контрастують із червоним піском Калахарі, оливковою зеленню колючок і туманною синявою гір Лендсберг.

Західний Кейп – третій туристський район ПАР. Центром його є *Кейптаун*. Він був заснований у 1652 році. У 1795 році тут стали селитися англійці, із чого й почалася колонізація Південної Африки. Місто розташовано на південному заході країни на Капському півострові біля підніжжя Столової гори. Ця гора – найпопулярніша визначна пам'ятка серед туристів. До її вершини протягнута ультрасучасна канатна дорога, якою ви можете піднятися на висоту 1068 м і насолодитися захоплюючим видом усього Капського півострова.

У самому Кейптауні улюбленим місцем відпочинку є від-реставрований Старий порт. Тут ви знайдете безліч магазинів, ресторанів, кафе, барів і дискотек. Серед історичних визначних пам'яток виділяється найстародавніша будівля ПАР – замок, який було побудовано в 1666 році з гранітних буличників для захисту місцевих поселень. Цікаві також будівля Парламенту, перед якою знаходиться пам'ятник королеві Вікторії, резиденція президента ПАР і велична будівля Мерії, Університет Кейптауна.

У Кейптауні стародавні споруди сусідять із сучасними, а християнські храми – із синагогами й мечетями. Південно-Африканський культурно-історичний музей розташований в будівлі, де раніше жили раби, а пізніше розташовувалися

Пошта і Верховний Суд. Окрім історичних знахідок Кейптауна, тут представлено також експонати з давнього Єгипту, Греції і Риму. У Кейптаунській художній галереї виставлено живописні полотна майстрів зі всього світу. Місцевий Ботанічний сад займає території в 500 га, на яких зібрано більше 6000 видів унікальних рослин. У 12 км від узбережжя міста знаходиться острів-в'язниця Роббен, раніше тут розміщували політичних ув'язнених, серед яких був і Нельсон Мандела. Острів було вибрано для в'язниці не випадково. Холод, підвищена вологість, безплідні землі, відсутність питної води і дерев – усе це створювало важкі умови для ув'язнених. Води, що оточують острів, патрулювали голодні акули.

Також Кейптаун відомий своїми пляжами. Проте прибережні води достатньо прохолодні для купання, тому відпочиваючі звично просто загоряють. Найбільш популярні пляжі Camps Bay, Clifton, Llandudno, Bantry Bay, Hout Bay and Blouberg. Відпочивати тут краще за все з листопада по березень, а з серпня по листопад на Кейптаунському узбережжі можна постежити за китами.

Зупинка на найбільш крайній точці Мису Доброї Надії дозволить вам хвалитися тим, що ви побували на найбільш південно-західній точці Африки, де зустрічаються холодна західна течія Бенгуела й тепла східна Агулус. Тут було зареєстровано близько 26 корабельних аварій, деякі з кораблів становлять особливий інтерес для дайверів. На фунікулері можна зробити захоплюючу подорож на старий маяк, який є раєм для любителів спостерігати за життям птахів.

Центр Кейптауна широко відомий як столиця вечірок Африки, тільки на декількох вулицях розташовано сотні барів, ресторанів і клубів, які тільки і чекають того, щоб ви відкрили їх для себе. Також Кейптаун відомий як “рожеве місто”, що надає теплий прийом геям і лесбійнкам.

Усього 45 хвилин їзди від Кейптауна – і ви потрапляєте в долини виноградного краю з його чудовими загостреними фермами в голландському стилі, льохами, заповненими бочками з вином, дубовими будинками і відмінними ресторанами. На Західному узбережжі існує два основні винні шляхи – Swartland Wine Route і Olifants River Wine Region.

Уздовж узбережжя розташовано відмінні ресторани, в яких можна замовити морепродукти, виловлені безпосередньо поблизу, фрукти, вирощені в садах по сусідству, і вина, вироблені в місцевих виноробнях.

Кляйн Кару – одна з найцікавіших у геологічному відношенні частин Південної Африки, з її горами, що підносяться, і прямовисними ущелинами. Однією з визначних пам'яток цього регіону є печери Канго, мережа природних печер і гротів у вапняку, недалеко від міста Аудшурн. Ці печери знаходяться в десятці найбільш відвідуваних визначних пам'яток ПАР. Сам по собі Аудшурн, що був центром розведення страусів у ХІХ – на початку ХХ століття, дійсно варто відвідати. Тут не тільки можна побачити помпезні палаци колишніх “страусиних” королів, але й побувати з екскурсією на фермах із виробництва страусиної шкіри, яєць, пір'я і м'яса й покататися на страусі. У цьому місті також проходить щорічний фестиваль музики і театру – Кляйн Кару Кунстефіс.

15 маленьким привабливим містам повезло існувати в родючій долині річки *Брід* у безпосередній близькості від оранжерей з орхідеями і виноградників. Серед них Церера, названий на честь римської богині родючості; Тулбах з його 32 історичними будовами, що виявляє найвищу концентрацію національних пам'яток історії в країні; Монтагу з мінеральними джерелами, що славляться своєю лікувальною силою; Вустер і Робертсон, що славляться своїми благородними марочними винами.

Також цікавим для туристів може бути один із найбільших заводів миру з виробництва бренді – KWV Brandy Cellar, заповідники із сафари, галереї і музеї народного мистецтва, де відтворено ранній період життя племен, показано процес виробництва свічок, стрижки овець і збирання врожаю.

У годині їзди на схід від Кейптауна “за горами” лежить *Оверберг* із відмінними пляжами, барвистими приморськими містами, стародавніми маяками, які були свідками багатьох корабельних аварій (на Мисі Голковому) і китовим шляхом, який з кожним роком приваблює все більше китів і все більше

глядачів. У період із червня по листопад до Германуса і його передмістя стікається безліч туристів, щоб спостерігати за періодом залицяння й розмноження цих величних китів.

Кніса вельми популярна серед туристів. Тут є багато картинних галерей, ремісничих лавок і меблевих фабрик. Пропонуються також піші, автомобільні, кінні або велосипедні прогулянки в навколишніх лісах. Серед інших видів відпочинку дегустація устриць, спостереження за птахами, снорклинг, дайвінг, глибоководна морська рибалка і каное.

Національний Парк Цицикамма пропонує велику кількість прогулянок і стежок, зокрема всесвітньо відому Стежку видри, а також єдину в Південній Африці підводну стежку. Цей парк першим у ПАР заявив про створення морського курорту. Ліс Діпволле, недалеко від Кніса, – єдине місце на південному Кейпі де ще збереглися слони.

У районі є декілька місць для бангджампінгу (стрибки на гумовому канаті з великої висоти). Тут же знаходиться найвище місце для такого роду стрибків – міст через річку Блоукрен. Також великою популярністю користуються човнові круїзи, ловля форелі, дайвінг, морські прогулянки на каяках, планеризм і гра в гольф.

Крім пляжів для купання і місць відпочинку для спостереження за первісною природою в Джорджі є немало цікавих місць, які можна відвідати у вільний від пляжу час. Тут знаходиться знаменитий Джорджський Музей (заснований у 1811 році), основною темою якого є все, що пов'язане з деревною промисловістю. Експозиція включає значну колекцію старовинних робочих інструментів. На території музею знаходиться старовинний будинок дроворуба, відновлений відповідно до традицій початку XIX століття. Тут же представлена й багата колекція дерев рідкісних і цінних порід. У Джорджі розташовано знаменитий Гербарій, що представляє більшість дерев і рослин, які зростають на території Південної Африки. У жовтні кожного року тут проводиться популярна виставка диких квітів, яка збирає гостей зі всього світу.

Музей Транспорту – єдиний у своєму роді в Південній Африці. Він розміщує точну копію старої залізничної станції, велику експозицію, де представлено зразки локомотивів, автобусів, автомашин і навіть тяглового транспорту, які на

зорі паровозобудування перевозили пасажирів по рейках. Транспортний Музей – місце відправлення старовинного потягу Чу-чу з Джорджа в Найзну.

Не менш цікавим виявиться для цінителів і релігійний тур. *Історичні церкви Джорджа* включають церкви Святого Петра і Павла, старі в Південній Африці Романську католицьку церкву і Данську церкву Реформіста, засновану в 1842 році, і Собор Святої Марії – вони відкриті для відвідин усі дні тижня з 10.00 до 13.00. Найголовніше видовищем у Південній

Африці, а значить і в Джорджі, звичайно ж є відвідини навколишніх заповідників, де можна побачити немало представників диких тварин, птахів і унікальних африканських рослин.

Східний Кейп – четвертий туристський район ПАР. Найбільшими містами є Іст-Лондон і Порт-Елізабет.

Іст-Лондон – найбільший річковий порт країни. Заснований він був англійцями в 1835 р. У 1848 р. нове поселення одержало назву Лондон, а побудований незабаром порт став Іст-Лондоном. У 1857 році англійці привезли сюди більше 2300 німецьких найманців, які воювали на їхньому боці під час Кримської війни. Через декілька років до них приєдналися ще 3400 німецьких фермерів із Гамбурга. Багато селищ навколо Іст-Лондона мають тому німецькі назви.

В Іст-Лондонському музеї зберігаються два справжніх скарби: чучело риби целакант (або латимерія) і яйце птиці дронт. Вважалося, що латимерія зникла з лиця землі ще 60–70 млн. років тому. Але раптом 22 грудня 1938 р. капітан одного судна зловив у морі недалеко від Іст-Лондона дивну рибу, яку він приніс до музею на експертизу. Учені з подивом виявили, що це латимерія завдовжки 1,6 метра і вагою 57 кг. Виявилось, що ця доісторична риба дожила до наших днів. У музеї також дбайливо зберігають єдине у світі яйце птиці дронт, що мешкала на острові Маврикій, востаннє зустрічалася в кінці XVII ст.

Якщо ви зробите зупинку в одному з найбільших міст ПАР – *Порт-Елізабет*, то зможете помилуватися забавними дельфінами в місцевому океанаріумі, відвідати Парк слонів

і прийняти морські ванни. Першими з європейців тут побували португальські мореплавці. У 1799 р. англійці побудували на березі океану невеликий форт для свого передового гарнізону. У 1820 р. англійські поселенці заснували біля форту місто, яке губернатор назвав на честь своєї дружини, померлої за декілька років до цього в Індії. У його передмістях було побудовано гігантські автомобільні заводи, а саме місто стали називати південноафриканським Детройтом. У музейному комплексі Порт-Елізабет можна побачити, серед інших експонатів, скелет кита завдовжки 14 метрів, а в Парку змії – різні види рептилій, птахів і плазунів.

У провінції Східний Кейп 800 км незайманого й чистого узбережжя, на якому знаходяться кращі пляжі світу. Тільки в Порт-Елізабет є 40 км прекрасних пляжів, які в поєднанні з теплою водою, спокійним океаном і м'яким бризом роблять це місце особливо привабливим для любителів повалятися на пісочку.

Південний пляж Порт-Елізабет – це місце для спокійного і відокремленого плавання, катання на хвилях без дошки, загоряння, боардсейлінгу (ходіння під вітрилом на маленькій дошці) і спостереження за прибережними морськими мешканцями

в період відливу. У свою чергу північні пляжі з їхніми нескінченними піщаними дюнами – ідеальне місце для довгих прогулянок по піску й відмінне місце для рибалки і плавання.

На південь від міста знаходиться *Шоенмакерськкоп* – живописне приморське село, де знаходяться відмінні місця для пікніків, бухти, кам'яністі затоки, місця для рибалки й купання. Небагато далі розташована затока Сардинія, морський заповідник із багатокілометровою незайманою береговою лінією і кристально чистою водою – ідеальне місце для дайвінгу, прогулянок верхи і насолодою природою.

У провінції Східний Кейп знаходиться найбільший заповідник слонів в Африці, *національний парк Адо Елефант*, де живе стадо з 300 слонів, за якими можна спостерігати, знаходячись практично впритул.

Ще далі на північ, уздовж східного узбережжя провінції знаходиться приголомшливо красивий *Дикий Берег* – відмінне місце відпочинку. Більше за все сюди туристів приваблює рибалка. Влітку тут можна зловити навіть великих рифових

риб. Восени щорічна міграція сардин є приголомшливим видовищем, гідним пильної уваги. Тут ви знайдете незайману природу, прекрасний клімат, тепле море й величезну різноманітність морепродуктів – загалом, це прекрасне місце для сімейного відпочинку.

Ще один туристський район – **Квазулу-Натал**. Провінція Квазулу-Натал розташована на південно-східному узбережжі Південної Африки. Тут можна знайти багато історичних визначних пам'яток, 2 заповідних території – Сент Лусія і Драконові Гори (Дракенсберг), визнані світовим надбанням, величезну кількість природних багатств, а найголовніше – тут світить сонце цілий рік. Золотий пісок пляжів, зелень лісів, зулуська історія і культура, надхмарні висоти гір – це Квазулу-Натал.

Центром цієї провінції є місто Дурбан – один із найбільших морських портів Південної Африки, являє собою осередок традиційного африканського мистецтва, творів архітектури і предметів антикваріату, царство флори і справжній рай для любителів культурно-розважальних заходів.

Це місце називається Золотою милею. Тут у 1497 р. під Різдво до берега причалив корабель, на якому знаходився Васко да Гама. Звичайно, у той час не було ніякої “золотої милі”, не було міста, яке тепер називається Дурбан, не було нічого. Був тільки океан і невідома африканська земля, яку великий мореплавець назвав Наталь, що означає Різдво.

Пізніше, вже за часів панування англійців, у цьому районі виникло поселення Порт-Наталь. Ім'я Дурбан місто одержало після дванадцяти років із дня заснування, у 1835 р., на честь губернатора Капської колонії сера Бенджаміна Дурбана. Немає нічого дивовижного, що сьогодні від португальського спадку нічого не залишилося, окрім імені. Англійці нікому не збиралися віддавати такий ласий шматочок Африки. Ще б пак: прекрасний клімат, теплий океан, 320 сонячних днів у році, родюча земля, важливий стратегічний пункт на східному узбережжі континенту. Єдине, що англійці могли дозволити гордовитим португальцям, – це встановити пам'ятник на честь свого видатного співвітчизника.

У Дурбані існує три головні національні групи, кожна з яких володіє багатою історією і традиціями. Найбільша група

утворена нащадками могутньої зулуської нації Шакі, яка зробила місто комерційним і індустріальним центром області. Друга група – це нащадки британських поселенців. Третя група утворена нащадками індійських чорноробів, прибулих сюди в ХІХ столітті. Окрім цієї “великої трійки”, своєю Батьківщиною Дурбан вважають також вихідці з Голландії, Португалії

і Китаю. Космополітичний дух міста найяскравіше виявляється в його архітектурі. Тут недалеко один від одного стоять

церква Св. Павла (перша англіканська церква в регіоні), храм індуїста Шрі Амбалаваанар Алайям і мечеть Джума. Але все-таки в місті переважають азіатські риси. Дурбан ділиться на дві частини: старий район зі старовинними будівлями, індійським кварталом, торговими центрами і ресторанами, і новий район, що розташований вздовж океану, в якому стрімко ростуть будівлі зі скла й бетону. Широко відомі колоритні східні базари міста. У туристів особливою популярністю користується шестикілометрова набережна “Золота миля”, де, крім безлічі ресторанів, барів, магазинів, знаходяться величезний центр водних атракціонів, парк змій, музей-акваріум і прекрасний дельфінарій. Основні музеї Дурбана – Центр африканського мистецтва, де можна познайомитися з культурою стародавнього племені зулусів, і Музей природної історії, в якому представлені чучела мамонтів і мумії фараонів.

Дурбан – це цілорічний курорт, температура води навіть узимку не опускається нижче +20 градусів. Пляжі тут покриті жовтим піском. Купання абсолютно безпечно – уздовж пляжів стоять спеціальні сітки проти акул.

У Дурбані і по всьому південному узбережжю один раз на рік можна побачити дуже цікаве явище – *гонку сардин*. У червні–серпні ці райони знаходяться на шляху щорічної міграції цих риб від узбережжя Квазулу-Наталу до Мозамбіку. Сардини косяками шириною в багато кілометрів пересуваються уздовж берега, а за ними сліднують птахи, акули, дельфіни, промислові риби і навіть кити. На це видовище збирається безліч людей зі всього світу. Одні просто спостерігають, інші з вудками, мережами, корзинами і всіляким начинням, при-

датним для “лову” сардин, буквально вигрібають рибу з океану. Постежити за цим явищем можна не тільки з узбережжя, але й з океану, для чого можна орендувати катер.

Дурбан – столиця дайвінгу Південної Африки. Коралові рифи цієї частини Індійського океану в літній час відвідуються цілими групами китових акул. Для любителів занурення і плавання з акулами Південна Африка, і Дурбан особливо, є якнайкращими місцями, оскільки кількість акул на душу населення тут вище, ніж де б то не було у світі.

На південь від міста, у годині їзди на машині, знаходиться курортне містечко *Шеллі Біч*. У кінці серпня спостерігається масове скупчення акул на піщаних мілинах. Акул настільки багато, що за одне занурення можна побачити декілька видів: тигрових, мідних, піщаних, смеркових і навіть великих білих акул. Як правило, акули небезпечні, якщо їх не чіпати і розумно поводитися під час купань в океані. Як саме потрібно поводитися, щоб не викликати інтересу з боку хижаків, розповідають інструктори. Для школярів міста ця екскурсія майже обов’язкова: всіх дітей у Дурбані і його околицях спеціально навчають правил поведінки на воді. Туристи також мають тут можливість спостерігати процедуру оброблення акули, виловленої напередодні, – видовище, безумовно, своєрідне, але рідкісне і таке, що запам’ятовується.

Парк птахів на річці Умгені – місце набагато більш мирне, хоч і не таке тихе. Він, поза сумнівом, здивує будь-якого, навіть найдосвідченішого відвідувача; тут мешкають декілька сотень видів найбільш екзотичних птахів зі всього світу. Парк розташований в мальовничому місці, серед скель, із яких зриваються водоспади. Можна прогулятися величезними вольєрами, помилуватися дивовижними птахами, послухати їхній різноголосий спів.

Серед інших визначних пам’яток – дельфінаріум, акваріум, Зміїний парк Фітзімонс, розплідник акул в Умланзі, парк водних розваг Країна чудес, живописний музей Старий королівський двір, у якому можна ознайомитися з історією Дурбана за старими документами, картами і фотографіями; торговий центр на вулиці Вікторія, що пропонує різноманіття ароматних спецій, майстерних виробів місцевих умільців. Поклонників водних видів спорту запрошують курорти

Умланга, Умдлоті, Вальіто, Маргейт і Порт Едвард. Варто відвідати Долину тисячі горбів, у якій збереглося село зулусів. Дорога війни – це справжній маршрут Англо-Бурської війни. А любителі пішохідних прогулянок оцінять скелястий ландшафт Дракенсбурга, кам'яні стіни якого є природною галереєю мистецтва бушменів.

Протягнувшись від рівнини Хайвельд, знаменитої своїми мальовничими річками і можливостями для захоплюючої рибалки форелі, до крутих гір Дракенсберг, провінція **Мпумаланга** включає декілька найзнаменитіших у країні заповідників, де можна побачити “велику п'ятірку” звірів, а також місця, що зачаровують своїми дивовижними видами і відомими історичними визначними пам'ятками. У численних печерах гір і горбів Мпумаланги залишилася велика кількість зразків стародавнього живопису “людей сонця” – бушменів. Ці пам'ятники мистецтва відображають життя племен, що населяли цю територію за багато століть до прибуття з півночі людей племені Нгуні.

Численні племена, що співіснували на території Мпумаланги і що змінювали одне одного, залишили велику кількість історичних пам'яток свого перебування. Люди племені Нгуні, що почали плавити метал і будувати кам'яні будинки для своїх поселень, залишили після себе різні вироби з металу. Окрім них сліди перебування залишили племена Свазі, Зулу, Мзіліказі та інші.

Нельспрут, столиця провінції, є визнаним центром сільського господарства. Тут вирощують цитрусові, авокадо, манго і папайю. Долина Крокодилової Річки, в якій розташовано місто, всевітньо знаменита своїми тютюновими плантаціями

і дивовижними африканськими лісами. Місто було засновано в 1905 році і назване на честь трьох братів – Герта, Луїса і Андріеса Нел. Сьогодні Нельспрут – сучасне комерційне й адміністративне місто, вулиці якого усаджено дивовижною джакарандою. Основна туристська визначна пам'ятка міста – *ботнічний сад Лоувельд*, у якому можна побачити більше 1500 видів екзотичних рослин.

На півночі долини розташовано місто *Уайт Рівер* зі своїми знаменитими антикварними магазинами, який можна

вважати воротами в Крюгер Парк. Місто було засновано в 1905 році урядом лорда Мілнера на висоті 962 м над рівнем моря спеціально для розміщення безробітних англійських солдатів, що повертаються з війни. Своє ім'я “Біла Річка” місто одержало завдяки кольору води в річці, що тече вздовж міста. Своїми молочними водами річка зобов'язана високому вмісту каоліну у воді. Недалеко від Уайт Рівер знаходиться одна

з найзнаменитіших визначних пам'яток Мпумаланги – каньйон *річки Блайд* – гігантська ущелина, що відкриває види, які важко знайти десь іще у світі. Серед безлічі водоспадів регіону виділяють водоспад Мак Мак. Тут бризки водоспаду створили невеликий вологий ліс, а басейн, утворений водоспадом, – ідеальне місце для купання.

Химерне вікторіанське село – *Пілігрімз Рест*, любовно збережено ще з часів золотої лихоманки, розташовано недалеко від Лісабонського і Берлінського Водоспадів. Це село сьогодні є своєрідним “музеєм просто неба”, магазини, лавки, шахти, будинки якого збереглися в первісному вигляді з часів золотої лихоманки. Воно було засновано в 1873 році, коли золотошукач на ім'я Алекс Паттерсон відкрив тут золоту жилу. Назва села – “Відпочинок Пілігрима” – було дано іншим золотошукачем – Вільямом Траффордом, який вирішив влаштуватися тут після довгих митарств.

Відомий у всьому світі *Крюгер Парк*, будучи оселею “великої п'ятірки” (лев, леопард, слон, буффало і носоріг), представляє прекрасні можливості для спостереження за тваринами. Там можна зустріти представників 147 видів ссавців, земноводних, рептилій і птахів. Не дивлячись на те, що тисячі туристів відвідують Парк щодня, він зберігає свою первісність. Центром Парку і найбільшим табором є Ськукуза, розташований на одній із найбагатших тваринами території. Парк має 11 таборів і лоджей – від найпростіших до класу супер-люкс. Численні приватні заповідники, серед яких знамениті Парки Мала-мала і Сабі-сабі, розташовані в західній частині Крюгер Парку, також пропонують чудові можливості для спостереження за природою.

Північний туристський район ПАР (Північний Трансвааль) – найбільш “заповідна” територія країни, тут

розташована найбільша кількість національних і приватних парків, мисливських господарств і концесій. Про провінцію можна чесно сказати, що вона по праву може вважатися однією з найкрасивіших – великі території провінції залишаються незайманими людською цивілізацією.

Північна провінція – країна контрастів. У межах відстані в 300 км можна легко перетнути декілька кліматичних зон – буш, субтропічний ліс, високогірну савану або ландшафт, покритий колючими деревами, і з'являється відчуття, що відвідуєш відразу декілька різних країн.

Найпівнічніші райони провінції – сухі і жаркі. Сонце безжально обпалює землю, на якій ростуть самотні баобаби. Деяким із цих баобабів декілька тисяч років. Взагалі ж клімат – одна з привабливих сторін Північної провінції. В основному це прекрасні сонячні дні, жаркі влітку і сухі взимку. Тільки в Східній частині провінції клімат більш субтропічний. Літні дні – дуже жаркі, але в другій половині дня – часті грози. Взимку – сонячно, прохолодно, особливо вночі.

Першими людьми, які населяли територію провінції, були племена Сан. Ці представники Кам'яного віку залишили про себе пам'ять у вигляді наскельного живопису, який приваблює безліч туристів. Потім тут жили племена Хойхой. Вони розводили худобу і були в постійних пошуках кращих пасовищ. Археологічні свідчення показують, що негроїдні племена населяли Північну провінцію і в Кам'яному, і в Залізному віках.

Багато поховань, меморіалів і слідів возів переселенців зустрічається по всій провінції. Музеї з експонатами про цей важливий час в історії Південної Африки є в таких містах, як Пітерсбург, Луїс-Трічард, Мессіна тощо.

Річки провінції пропонують великий вибір можливостей для пригод. Їхні чистісінькі води і чудова краса – ідеальні місця для любителів рибалки. Також унікальні можливості для рибаків відкриває відома всім із дитинства річка Лімпопо.

Північно-західна провінція – це провінція сюрпризів і відкриттів. По всьому південноафриканському високогірному плато, більш ніж на 500 км тягнеться типовий для цієї провінції буш. Після падіння метеорита, більше 2000 мільйонів років тому, ландшафт провінції було назавжди змінено і в південно-східній частині регіону утворився

Фредфортський Купол, що є родючим басейном із чудовим рослинним світом і найбагатшими покладами золота у світі. Тут же розташовано найцікавіші місця для археологів і палеонтологів: безліч печер (більшість із яких становить величезний інтерес із погляду вивчення походження людини). Туристи приїжджають сюди з двох основних причин – прекрасні природні умови для активного відпочинку і спостереження за багатим тваринним світом.

Національні парки Піланесберг, заповідники Медікве, Ботсалано, Фаан-мейнтжієс, Центр із Відтворення диких тварин у Ліхтенбурзі, Парк Рептилій і Тварин у Хартбіспурті, парк атракціонів “Золотий Риф”, річка Вааль, численні місця, пов’язані з Англо-Бурською війною, – все це приваблює сюди безліч відвідувачів. А наявність міста розваг Сан-Ситі дозволяє району надати гостям абсолютно всі засоби для відпочинку.

Сан-Ситі – головне туристське місто країни. На території близько 150 квадратних кілометрів руками людини створено штучні гори і тропічні ліси, озера і водні атракціони, прекрасні готелі, фонтани і водоспади, крокодилові ферми. Ідея будівництва цього “Лас-Вегасу” Африки належить відомому антрепренеру Солу Керзнеру. За часів апартеїду ПАР була досить пуританською країною, де гральний бізнес був під страшною забороною. Керзнер (до речі, його предки – одесити) вирішив помістити казино в Бопутатсвані, формально незалежній від Південної Африки державі, хоч і не визнаній світовою спільнотою. А щоб гравцям із ПАР не треба було ввечері поспішати додому, побудував поряд готелі і розважальні заклади. Задумка його мала приголомшливий успіх. Зі всього світу з’їжджалися сюди любителі азартної гри, які мали можливість не тільки пробувати щастя, але й добре відпочити. Інші приїжджали, щоб на все це неподобство подивитися. Курорт Сан-Ситі зараз називають королівством відпочинку й розваг. Місцеве казино – одне з найбільших у світі. Тут є навіть два спеціальні зали, куди допускаються тільки гості з рекомендаціями. Ставки в цих залах – від 50 тисяч доларів.

У Сан-Ситі є штучно створене 750-метрове озеро з водними видами спорту, поля для гольфу, безліч барів і

ресторанів, боулінг, бінго, фітнес-клуб із тренажерами, саунами, турецькими лазнями, джакузі, верхова їзда, міні-гольф, одинадцять тенісних кортів, сквош, центр розваг, казино, ігрові автомати, кінотеатри, нічний клуб, концертний зал, дитячий клуб із міні-зоопарком, “Долина хвиль” із водними горами, атракціонами і басейном зі штучною хвилею і пляжем. Для зручності відпочиваючих у Сан-Ситі функціонує монорельсова дорога, якою можна швидко дістатися до будь-якої точки комплексу.

Національний Парк Піланесберг розташовано на території кратера вулкана, що діяв більше ніж мільйон років тому. Ви побачите химерної форми скелі, порослі квітучим чагарником, озера й пологі горби, що тягнуться до горизонту. Піланесберг унікальний тим, що він був створений штучно. Більш ніж 6000 тварин перемістили сюди з 1979 року. Тут зібрано більше 30 видів великих ссавців, включаючи “велику п’ятірку”: лев, леопард, слон, носоріг і буффало, 350 видів птахів і 65 видів рептилій.

Ферму гепардів Де Вільдт просто необхідно відвідати, якщо ви їдете в цю провінцію, тут розводять навіть такий рідкісний вид, як королівський гепард, і плямистих гієн.

Вільна Держава – це останній, дев’ятий туристський район, розташований у самому серці ПАР, що своїми контурами нагадує нирку і що є коморою країни. Поля пшениці, кукурудзи і соняшнику тягнуться до самого горизонту. Ландшафт провінції відрізняють роздолля відкритих просторів, родючий ґрунт і могутні річки. Шедеври мистецтва перших поселенців, яких привабили сюди долини трав, дотепер прикрашають численні печери і притулки в скелях.

Вільна Держава оточена з усіх боків іншими шістьма з дев’яти провінцій ПАР, а його територія у свою чергу “дбайливо” опоясує Королівство Лесото – державу-острів на території Південної Африки. Могутня річка Вааль живить Північ провінції, тоді як Південь провінції лежить у напівпустинних районах Кару.

Савана на Заході провінції приховує істотні запаси мінералів, а високогірні райони пропонують незрівняну природну пишність. Молочні ферми, ферми з вирощування овець і великої рогатої худоби роблять істотний внесок до

економіки провінції. У провінції також здобувається майже 21% золота планети і більше половини золота, що видобувається в ПАР.

У 1840 р. на безкрайній рівнині, сумну одноманітність якої порушували лише невисокі горби і сопки, згладжені вітрами, що постійно дмуть у цих місцях, влаштувався фермер. Місце, на якому стояла ферма, було названо Блумфонтейн, що в перекладі означає “фонтан із квітами”. Він також відомий як “місто троянд” через свої численні трояндові кущі. Тепер Блумфонтейн є столицею провінції Вільна Держава, а також це юридична (судова) столиця ПАР.

У Блумфонтейні безліч визначних пам’яток. Перша будівля Парламенту – було побудовано в 1849 році як школа. Це стара будівля, що збереглася в первісному стані, тут дотепер проходять засідання законодавців провінції.

У Національному Музеї Літератури Африкаанс і будівлі Дослідницького Центру зберігаються роботи видатних авторів, що писали мовою Африкаанс. У числі експонатів Музею Музики Африкаанс і Музею Театру (частина Дослідницького Центру) представлено старовинні музичні інструменти, ноти, костюми, фотографії і прикраси.

Національний Музей славиться своєю величезною колекцією скам’янілостей, різноманітністю представлених культурно-історичних і археологічних експонатів, серед яких череп, знайдений у тридцять роки у струмку Флорісбед, в п’ятдесяти кілометрах на північ від Блумфонтейну, а також ембріон слона вагою в 11 г, метеорит вагою 48,89 кг та інші “рідкості”.

Національний Жіночий меморіал – обеліск із пісковика, 36,5 метрів у висоту, споруджений у пам’ять жінкок і дітей, загиблих у концентраційних таборах під час Англо-Бурської Війни. Музей Війни не тільки дозволяє відвідувачам відчути атмосферу війни через унікальну колекцію витворів мистецтва, діорам та експонатів, але й допомагає розібратися в причинах, які призвели до Війни. Відвідувачам також надається

можливість побачити життя концентраційних таборів і таборів військовополонених. У дослідницькій бібліотеці міститься велика колекція африканської літератури.

Старий *Президентський палац* датується 1885-м роком і був офіційною резиденцією трьох Президентів колишньої Оранжевої Республіки. Музей Президентського палацу зберіг минулу велич того періоду, коли він був офіційною резиденцією, але тепер це ще й культурний центр, який служить для проведення виставок образотворчого мистецтва, театральних постановок і різного роду музичних подій.

Королівський парк Сад Рози було відкрито принцем Уельським у 1925 році і налічує близько 4000 трояндових кущів.

У *Заповіднику Тассен-ді-Рів'єр*, недалеко від Блумфонтейну, міститься більше тварин, ніж у будь-якому іншому заповіднику Вільної Провінції. Восени й навесні тут навіть дозволене полювання.

Заповідник Сикоєйвлей, так само як і Ветланд, має міжнародне значення, оскільки служить домівкою для таких птахів, що знаходяться на межі зникнення, як африканська красавка і бородатий журавель.

Плетберг – плоска гора заввишки в 2394 метри, служить міським орієнтиром. Щорічно на схилах гори проходять знамениті перегони, що претендують на найвищий рівень складності. *Стеркфонтейн Дам* – ідеальне місце для водного спорту й рибалки. Серед інших цікавих місць Монумент Керкенберг і Сад Диких Квітів Гаррісміт.

Як бачимо, кожна провінція ПАР унікальна по-своєму, але в кожній із них можна знайти один і той же вид туризму – сафарі.

Своєю популярністю сафарі багато в чому зобов'язане західному телебаченню, що систематично й у великій кількості транслює програми, присвячені дикій природі Африки. Проте реальні відвідини материка мають деколи імітаційний характер: це не тільки і, можливо, не стільки подорож у світ дикої природи чорного континенту, скільки імітація розваг багатих колонізаторів минулого століття. Завдяки різниці курсів валют, рядовий західний турист із середніми доходами відчуває себе в Африці багатієм. Ймовірно, це достатньо важлива причина стійкості цього виду туризму.

Сафарі в Південній Африці – світовий стандарт цього виду рекреації, і з ПАР у цьому відношенні може конкурувати тільки Кенія. Звичайно сафарі організовується в його найцивілізованішому варіанті. Турист відвідує один із національних парків або заповідників, де мешкають дикі тварини. Те, що раніше можна було бачити тільки по телевізору, стає реальністю. Це час, про який згодом розповідатимуть дуже багато і дуже багатьом.

У реальності, сафарі – досить важке заняття, яке з теплою згадується лише після значного часу, коли в пам'яті залишаються тільки сцени “дикого африканського життя”, вельми екзотичні, але без численних деталей, зовсім не звичних для більшості людей. Справжнє африканське сафарі дуже втомливе, вимагає гарного тренування, спеціальної підготовки (у вигляді серйозної вакцинації від холери, жовтої лихоманки, малярії) й устаткування (зокрема зброї, оскільки Африка залишається Африкою навіть у ХХІ ст., а місцевий тваринний світ так і не збирається брати до уваги успіхи або невдачі в будівництві ринкової й інших економік). Найчастіше туристам пропонується найромантичніший, але в той же час і не такий утомливий і небезпечний варіант: коротка (всього один–три дні) подорож на комфортабельному автобусі. У ПАР багато національних парків, цікавих по-різному і в різну пору року, де в природних умовах мешкають різні тварини. Залежно від сезону, на який припадає туристський візит, і вибирається найоптимальніший варіант.

Туристські табори розташовуються прямо в савані і є, як правило, приватними закладами. Прокинувшись рано-вранці, можна бачити зебр і, якщо повезе, інших тварин прямо з вікон своїх апартаментів. Власники і керівники різних таборів по-різному розуміють, що таке справжнє сафарі, і це, поза сумнівом, додає індивідуальності й особливої краси організованним ними поїздкам і пішохідним екскурсіям з метою спостереження за життям диких тварин і птахів. Не менш важливі для туристів і знайомства з місцевим побутом, чому всіяко сприяє оформлення самих туристських комплексів: досить часто це імітація традиційних африканських хат із солом'яними дахами і глинобитними підлогами (втім, меблі там цілком відповідають сучасним

увявленням про комфорт і ванни є у всіх кімнатах для гостей). Інша альтернатива – зупинка в пансіонах, що ностальгічно відтворюють колоніальний побут (сафарі колоніальних часів у вигляді верхових прогулянок).

Таким чином, сафарі – це не тільки дикі тварини, але й додаткові розваги у вигляді знайомства з культурою та історією Африки, а також особливий вид торгового туризму; дерев'яні маски і прикраси, плетені корзини і глиняний посуд, рукодільні тканини, навіть списи і щити – вони незмінно присутні

в багажі туристів, що повертаються з Африки.

ЄГИПЕТ

Єгипет – це грандіозні піраміди і могутні фараони, величний Ніл і мовчазний Сфінкс. Це країна міфів та інтригуючих загадок, колыска стародавньої цивілізації, яка залишила нам величні пам'ятники, що вражають уяву людей усього світу. Єгипет – мрія будь-якого вченого, що вивчає історію стародавнього світу. Єгипет – це країна сонця, що не заходить, Єгипет – країна, в якій літо цілий рік, країна, в якій не буває зими.

Географія, площа і ландшафт країни. Арабська Республіка Єгипет – держава, розташована на північному сході Африки і частково на Синайському півострові в Азії. На півночі омивається Середземним морем, на сході – Червоним морем, Суецькою та Акабською затоками. На півдні межує із Суданом, на заході – з Лівією, на північному сході – з Палестиною та Ізраїлем. Довжина берегової лінії – близько 2700 км. Площа території країни складає 1001,4 тис. км².

Хоча загальна протяжність берегових ліній досить велика, тут практично немає зручних місць для морських портів. Середземноморське узбережжя протяжністю в 960 км не має жодної природної бухти, придатної для стоянки сучасних великих суден. Окремі гавані є на узбережжі Червоного моря, що протягнулося на 1900 км. Проте дно Червоного моря рясніє кораловими рифами, що сильно заважає морській навігації в цьому районі.

За характером рельєфу територія Єгипту звичайно ділиться на чотири зони. *Лівійська (Західна) пустеля* – знаходиться на

захід від Нілу. На неї припадає більше 70% загальної площі країни. Це величезне плато – одне з найпосушливіших місць на нашій планеті – злегка нахилено в бік Середземного моря (у південній частині висота над рівнем моря складає 600 м, у центрі – близько 300–400 м, на півночі – 100 м). Поверхня Лівійської пустелі в основному вкрита щебенем і уламками вапняку. Тільки 20% її території зайняті пісками, які створюють численні дюни й бархани. Висота барханів може досягати 150 м. Особливо велике скупчення пісків, зване Великою піщаною пустелею, або Піщаним Морем, тягнеться із самого заходу аж до Нілу.

У Лівійській пустелі розташовано дві глибокі западини: Катару (глибина – 133 м нижче за рівень моря) і Фаюм (завглибшки до 17 м). У дрібніших западинах (Бахарія, Фрафа, Харга тощо), завдяки ґрунтовим водам, що виходять на поверхню, ще в давнину виникли оазиси й розвинулося землеробство.

Аравійська (Східна) пустеля – це плато, що поступово підвищується в міру наближення до Червоного моря (до висоти 500–700 м над рівнем моря) і що обривається біля самої кромки води. Ця пустеля займає одну п'яту всієї території Єгипту (її площа складає більше 200 000 км²). Поверхня покрита щебенем, западини відсутні. Тут знаходяться численні русла висохлих річок, які можуть заповнюватися водою в зимовий час.

Зі сходу пустеля оточена гірським ланцюгом. Найвищі точки: гора Шаїб-ель-Банат (2187 м), гора Гаріб (1715 м). На півдні Аравійська пустеля межує з Нубійською пустелею, велика частина якої знаходиться на території Судану.

Синайський півострів – належить Азіатському материку. Формою нагадує трикутник із піднесеною західною частиною. Уздовж узбережжя Червоного моря тягнеться гірський ланцюг. Найвища точка – гора Джебель Катарін (2637 м). У міру віддалення від узбережжя на північний схід гори поступово знижуються і незабаром переходять у пустинне кам'янисте плато Ет-Тіх. На півночі, біля середземноморського узбережжя, його висота складає всього 180 м над рівнем моря. Північно-східну частину півострова

займають непрохідні гори Джебель Хайтон. Тут є два перевали – Мітла і Гидді, що мають надзвичайно важливе військово-стратегічне значення. Під час арабо-ізраїльських воєн вони були об'єктами особливо гострого військового протиборства.

Дельта і долина Нілу – фактично є величезним оазисом, розділяє Лівійську й Аравійську пустелю. Його протяжність з півночі на південь складає 1500 км. Ширина – від 1 км на півдні до 25 км у районі Каїра. Нижче за Каїр починається дельта річки, де Ніл розпадається на декілька рукавів. Тут знаходиться безліч дрібних озер і заболочених ділянок. Площа дельти складає 25 000 км².

Береги Нілу і його дельта вкриті річковим мулом, тому ґрунт тут надзвичайно сприятливий для заняття землеробством. Саме цей район є основної житницею країни. Тут же проживає велика частина населення Єгипту.

Клімат. У межах більшої частини країни клімат сухий і жаркий, із коливаннями температури, рідкісними, випадковими опадами, малою хмарністю. На півночі клімат теплий, середземноморський, із дещо регулярнішими (зимовими) опадами, які обумовлені циклонами. Переважаючими вітрами є північно-східні і північні, особливо влітку. Взимку й навесні циклони, що приходять із заходу, викликають південний і західний вітри. Характерний сильний сухий і жаркий вітер “хамсин” (у перекладі з арабської – “п’ятдесят”), що дме із Сахари звичайно в березні–травні близько 50 днів. Середні температури липня в Єгипті – +29°C, +33°C, січня – +12°C, +15°C.

Нерідко жара досягає +46°C. Добові коливання температури особливо великі в пустелях. Наприклад, на півдні країни амплітуда коливань добової температури взимку складає більше 25°C (вдень +30°C, вночі +5°C). Взимку можливі падіння температури до –1°C (вночі).

Для огляду визначних пам’яток Єгипту кращий час – із листопада по березень, коли ще не жарко. Курортний сезон на Червоному морі продовжується цілий рік, але “оксамитові сезони” – з кінця жовтня до початку грудня і з кінця березня до початку травня. Курортний сезон на Середземному морі продовжується з травня по жовтень.

Водні ресурси. Ніл – щонайдовша річка у світі (загальна протяжність – більше 6400 км). Це єдина річка Єгипту з постійним стоком, головне джерело прісної води в регіоні. Власне єгипетський Ніл (на території країни його протяжність складає

більше 1500 км) утворюється в результаті злиття двох великих річок – Блакитного Нілу, що тече зі сходу, і Білого Нілу, що тече з півдня. Злиття відбувається на території Судану. Блакитний Ніл бере свій початок в озері Тана, розташованому на Ефіопському нагір'ї. Перш ніж спуститися з нагір'я на жаркі рівнини Судану, розташовані на 1372 м нижче, річкові води долають відстань у 644 км. Білий Ніл, що тече з півдня, несе свої води значно повільніше – течія в ньому ледве помітна, оскільки за 1609 км шляху він опускається не більше ніж на 73 м.

Річка перетворюється на мережу постійно змінних проток у районі міста Седла, де починається область великих сезонних боліт. До 1899 р., коли тут було прокладено постійний фарватер, це місце було практично непереборною перешкодою для всіх, хто намагався піднятися вище за течією Нілу.

Ступінь повноводності Нілу сильно залежить від пори року. Найбільш повноводним він буває в червні–вересні, коли в Ефіопії настає період дощів. У цей час Ніл несе більше 700 мільйонів кубометрів води на добу. Взимку й навесні рівень води в річці різко спадає. У квітні потік води на добу складає всього лише 45 мільйонів кубометрів.

Зміни рівня води в Нілі регулюються могутніми дамбами (найбільша – Асуанська: висота дамби – 111 метрів, довжина – 3,8 кілометра; в основі вона за шириною дорівнює 975 метрам і звужується до верхнього краю до 40 метрів) і величезними водосховищами. Ніл судноплавний у Єгипті на всьому протязі.

У результаті зведення висотної Асуанської дамби частина земель була затоплена. У район затоплення потрапляли два стародавні храми, вирубаних у скелі більше 3 тис. років тому і присвячених фараону Рамзесу II. Довелося перенести колоси Рамзеса II на скелю біля старого русла річки: їх спочатку розрізали на блоки, а потім змонтували.

Найбільше у світі зі створених людськими руками озер, озеро Насер має протяжність близько 312 миль, площа

поверхні більше 2400 кв. миль, а глибина його досягає місцями 600 футів. Озеро було створено в 1960-му році, завдяки споруді всесвітньо відомої Великої дамби. Разом зі старою Асуанською дамбою, побудованою британцями в 1898–1902 рр., воно забезпечило іригацію й електрифікацію всьому Єгипту.

Природних озер у Єгипті небагато. Найбільші – озера дельти (Марьют, Едку, Буруплус і Мензала, відокремлені від моря піщаними косами) і солонувате озеро Біркет-Карун.

Рослинність і тваринний світ. Рослинність Єгипту відрізняється різким переходом від багатой рослинності оазисів до рослинності пустель. На більшій частині території Лівійської й Аравійської пустель і Синайського півострова вона вкрай бідна і складається головним чином із чагарників, що окремо ростуть, і напівчагарників (тамариск, пустинна акація, ієрихонська троянда); поширені деякі злаки. Уздовж берега Червоного моря, прямо у воді, місцями зустрічаються чагарники мангрів. Ці дивовижні рослини самі опріснюють морську воду.

У долині й дельті Нілу, в оазисах рослинність культурна. У містах можна часто зустріти завезений з Австралії англійцями евкаліпт або розкидисту акацію, уздовж доріг висаджено хвойні казуарини і мімоза. Квіти мімози більші, ніж тієї, що в Україні дарують жінкам на 8 Березня, але абсолютно не пахнуть.

Дуже багато в Єгипті фінікових пальм різних сортів. Плоди їх досягають у кінці жовтня. Єгиптяни люблять сирі фініки. Вони трохи в'язкі, зате соковиті, солодкі й хрусткі. Кращим сортом вважається “заглюль” – буро-червоні, довгасті плоди 6–8 см завдовжки. Багато й цитрусових. Особливо добрі апельсини, що досягають у листопаді. Для єгиптян вони означають те ж, що для нас – яблука. Кращий виноград – зелений кишмиш. І, нарешті, в Єгипті вирощують немало оливок.

Добрі також єгипетські абрикоси, персики, гранати, кавуни, манго, а ось яблука, банани і дині-кенталупи за якістю гірше. У Єгипті росте дивовижний для нас фрукт – гуафа. Формою вона нагадує грушу, але смак абсолютно інший.

Більшість тварин, яким поклонялися стародавні єгиптяни, зникли з території Єгипту. Зникають леопарди, гепарди, орикси і гієни, залишилося тільки два або три види газелей. У Єгипті багато гризунів і кажанів, але одомашнені верблюди й осли – найбільш типові представники єгипетської фауни. Тут живе близько 430 видів птахів, деякі з них є перелітними і залишають європейські країни заради зимівлі в Єгипті. Близько двох мільйонів пернатих пролітають у небі Єгипту під час щорічних міграцій. Тут 34 види змій, кобра – найбільш відомий

із них. Скорпіони поширені на всій території країни, але їх рідко бачать, оскільки вони нічні тварини. У Червоному морі живуть акули, скати, дельфіни, черепахи, а в коралових рифах можна спостерігати за життям морських зірок, молюсків і губок.

Населення, демографія, столиця й великі міста.

Кількість населення країни – більше 65 млн. осіб, щорічно збільшується на 1,3 млн. Середня кількість населення – близько 66 осіб на 1 км². Населення Єгипту розміщено вкрай нерівномірно. Понад 90 % зосереджено в долині й дельті Нілу та оазисі Файюм, на площі, що становить близько 4 % території країни. Тут щільність населення досягає 1000 осіб на 1 км².

Середня тривалість життя у чоловіків складає 62 роки, у жінок – 65 років. Рівень народжуваності (на 1000 осіб) – 27,3; рівень смертності (на 1000 осіб) – 8,4.

Населення Єгипту досить однорідне за своїм національним складом. Основну масу населення складають єгиптяни – один з арабських народів – 98%. Антропологічно єгиптяни складають три групи. У долині Нілу проживають "справжні єгиптяни", що відносяться до семіто-хамітської расі; арабські риси яскраво виражені в жителів пустель і особливо на Синаї (кількість "чистих" арабів небагато більша ніж півмільйона осіб); нарешті, на півдні країни, в районі Асуана, живуть нубійці. Більшість тих, що іменують себе "справжніми єгиптянами" мають змішану єгипетську й арабську кров, а представники вищих шарів суспільства ще й турецьку.

У Лівійській і Аравійській пустелях, а також на Синайському півострові і в східній частині дельти Нілу живуть арабські кочові і напівкочові племена – бедуїни. Кількісно невеликі групи турок, албанців, черкесів, курдів, євреїв.

Столицею Єгипту є місто Каїр (17 млн. осіб). Найбільші міста – Олександрія (3,6 млн. осіб), Ель-Гіза (2,2 млн. осіб), Порт-Саїд (460 тис. осіб), Суец (388 тис. осіб).

Історичний нарис. Єгипет – колыска однієї з перших в історії людства цивілізацій – давньоєгипетської. Єгипет був заселений людиною ще в еолітичний і палеолітичний періоди (сотні тисяч років тому). Якнайдавніше населення мешкало на горбах, що прикрашають долину Нілу. Племена, що розселилися тут, займалися полюванням, рибальством. У міру кількісного зростання населення, потреби якого полювання вже не могло задовольнити, здійснювався перехід до примітивного землеробства і скотарства. Долина Нілу поступово заселялася, виникали територіальні общини, створювалася іригаційні системи. Значну роль відіграла праця рабів. Вожді племен поступово перетворювалися на царів. Приблизно до IV тисячоліття до н.е. в долині Нілу налічувалося близько 40 невеликих рабовласницьких держав – номів. У результаті боротьби між ними і підпорядкування слабкіших номів сильнішими в кінці IV тисячоліття до н.е. утворилися дві порівняно великих держави: одна – на півночі зі столицею Буто (Нижній Єгипет), інша – на півдні зі столицею в Іеранконполі (Верхній Єгипет).

Менес – перший Фараон – об'єднав Верхній і Нижній Єгипет у 3050 до н.е., тим самим створивши Давній Єгипет – країну, спадщина якої не перевершена ніким у зареєстрованій історії людства. Вже в ті часи було розроблено складні системи поховання, побудовані прекрасні піраміди, а великий і значний пантеон божеств удостоювався честі у величезних храмах. Ієрогліфи були вигравійовані на каменях і до наших часів зберегли деталізовані оповідання про життя богів і простих смертних. Річка Ніл використовувалася для іригації.

За будь-якими стандартами, це династичне суспільство було дуже успішним. Хоча, кінець кінцем, і воно занепало під зовнішнім впливом. Завоювання країни Олександром Великим

у 332 р. до н.е. призвело до трьох століть грецького правління, яке супроводжувалося коротким, але істотним періодом римського впливу. Араби, які завоювали Єгипет і розповсюдили на його території іслам приблизно в 640 році н.е., мали найбільший вплив на історію і культуру Єгипту. Також в історії Єгипту залишили свої відмітки оттоманські турки, французи і британці.

Нова історія Єгипту почалася, коли Єгипет відвоював свою номінальну незалежність у Великобританії в 1922 р. Остання монархія завершила своє правління в 1953 р., після скинення короля Фаруока. Наступного року до влади став Гамель Абдель Нассер, який мав колосальну підтримку і популярність упродовж 14 років. За ним послідував Анвар Садат, який і війною і дипломатією встановив мир із сусіднім Ізраїлем. Його зусилля обійшлися йому дуже дорого – Садат був убитий у 1981 р. З тих пір при владі перебуває сучасний президент – Мохаммед Хосні Мубарак.

Політичний устрій. За формою правління Єгипет – президентська республіка з деякими елементами парламентаризму. За Конституцією, президенту надані майже необмежені повноваження і проголошена свобода преси й діяльності політичних партій.

Законодавча влада належить однопалатному парламенту – Народному зібранню, що складається з 454 членів, із яких 444 обираються на загальних виборах, а 10 призначаються особисто президентом. Члени парламенту обираються строком на 5 років. Відповідно до Закону про Народне зібрання 1972 р., не менше половини депутатів повинні бути робочими й селянами. До його складу входить обмежена й контрольована президентськими структурами кількість представників опозиції.

Главою держави і виконавчої влади є президент, який обирається на шестирічний термін шляхом загальних прямих виборів. Президент наділений правом призначати віце-президентів і весь кабінет міністрів, має право законодавчої ініціативи, накладення вето на будь-який законопроект, розпуску Народного зібрання і керівництва країною за

допомогою указів. Президент має право приймати на себе обов'язки прем'єр-міністра.

У 1980 р. до Конституції було внесено поправку, що дозволяє діючому президенту балотуватися на цей пост необмежену кількість разів. Тоді ж було створено законодавчий орган – Консультативну раду, що складається зі 132 членів (2/3 обираються прямим загальним голосуванням, а 1/3 призначається президентом; половина виборних членів повинні бути робочими й селянами). Консультативна рада аналізує законопроекти, політичні рішення і статті Конституції з погляду відповідності принципам побудови “демократичної соціалістичної держави зі змішаною економікою”.

Виконавчу владу здійснює також уряд (рада міністрів) – найвищий виконавський і адміністративний орган на чолі з прем'єр-міністром. Формально уряд відповідальний перед Народним зібранням і президентом, а на практиці повністю підкоряється президенту. Іноді президент суміщає свій пост із посадою прем'єр-міністра.

Правляча Національно-демократична партія (НДП) була заснована в 1978 р. НДП має у своєму розпорядженні абсолютну більшість місць у парламенті, має розгалужену мережу організацій на місцях. У країні також діють: Соціалістична партія праці, Партія лібералів, Національно-Прогресивна (ліва) партія, Аль-Умма тощо.

Релігія. Пануюча в країні релігія – іслам суннітського толку. Приблизно 90 % населення – мусульмани. Згідно з Конституцією, іслам – офіційна релігія країни. Законодавство Єгипту засновано на зведенні норм мусульманського права, але в дещо пом'якшеному варіанті. Разом із цим проголошено свободу совісті і віросповідання. 10 % населення – християни, що належать до коптської церкви. Для Єгипту, не дивлячись на діяльність фанатиків-екстремістів, завжди був характерний високий рівень віротерпимості.

Мова. Державна мова Єгипту – арабська, яка відноситься до семіто-хамітської групи мов. Літературна арабська мова єдина, проте розмовна мова в Єгипті відрізняється від мови сусідніх арабських країн, є свої діалекти в Каїрі, Нижньому і Верхньому Єгипті. Поширені англійська, французька і берберська мови. Персонал готелів, як правило, говорить

також італійською і німецькою.

Валюта. Національна валюта Єгипту – єгипетський фунт. Розмінною монетою є піастр (PT). Один єгипетський фунт дорівнює 100 піастрам. Паперові піастри бувають номіналом 25

і 50, монети – 5, 10, 25. Паперові фунти – 1, 5, 10, 20, 50 і 100. Кредитні картки приймають у більшості великих готелів, але вони не завжди приймаються в магазинах. За кредитними картками типу Euro/Master Card і Visa багато банків виплачують також готівку. Не викидайте довідки про обмін валюти на єгипетські фунти – вони потрібні при оплаті рахунків у готелі.

Ввезення і вивіз іноземної інвалюти не обмежений, але декларація обов'язкова. Ввезення і вивіз національної валюти – не більше 20 фунтів. Іноземну валюту можна поміняти

в банках, ресторанах, готелях. У всіх банках приблизно однаковий обмінний курс, вигідніший, ніж в обмінних пунктах гранд-готелів. При виїзді з країни можна знов поміняти фунти, що залишилися, на долари, тому квитанцію про обмін грошей рекомендується зберігати.

Транспорт. Існує маса варіантів того, як дістатися до Єгипту. Основний шлях – це *avianepelit*, практично з будь-якого аеропорту Європи, до Каїра. Національний авіаперевізник у Єгипті – це єгипетські авіалінії EgyptAir і Air Sinai.

Більшість мандрівників потрапляють до Єгипту через Каїр, хоча все частіше й частіше туристи вибирають аеропорти в Олександрії, Луксорі, Асуані, Хургаді і Шарм-Ель-Шейсі. Ці аеропорти обслуговуються великою кількістю приватних авіакомпаній, рейси до Європи здійснюються часто і за строгим розкладом.

З альтернативних видів транспорту ще можна виділити *автобус*. На автобусі можна дістатися з Африки і з країн Близького Сходу, наприклад з Ізраїлю через затоку Акаба або південний регіон Сектора Гази. Ще ходять пороми з Йорданії, Саудівської Аравії і Кувейту.

Залізничне сполучення в Єгипті досить розвинене. Мережею доріг зв'язані всі великі міста країни. Поїздки

недорогі, при цьому за вікном потягу можна спостерігати всю повноту єгипетської екзотики і, головне, залізниця в Єгипті – це єдиний вид транспорту, який можна вважати повністю безпечним.

Наймобільніше й дешеве *автобусне повідомлення*. На автобусі можна дістатися куди завгодно, але тут місцева екзотика буде вже не за вікнами, а прямо разом із вами. Головне правило для водія автобуса – максимальне заповнення салону. Темпераментні єгиптяни не зважатимуть на ваш іноземний статус і “утрамбують” не гірше за вітчизняне метро в години пік. Ідеальний варіант – туристські екскурсійні автобуси, які доставлять вас від місця до місця.

Таксі – дорогий вид транспорту за єгипетськими мірками. Порада для Хургади: не домовляйтеся про ціну наперед. Приїдете, куди слід, вийдете з машини і дасте через вікно, скільки буде не жаль. Звичайно це близько 10 фунтів. Якщо водій буде незадоволений, не звертайте уваги на його крики, а йдіть

у своїх справах. Якщо вже вирішили домовлятися, то торгуйтеся, тоді ви зможете знизити ціну переїзду у 2-3 рази.

Мінібас – найзручніший вид транспорту. Це мікроавтобуси типу наших уазиків. Вони постійно зупинятимуться поряд із вами, якщо ви йдете за напрямом руху. Порада: ходіть проти руху. У Єгипті рух правосторонній, як і в Україні. Проїзд у будь-яке місто, незалежно від відстані, коштує 1 фунт. І не більше. Якщо вам називають ціну в 3 або 5 фунтів, говоріть, що ви тут живете або працюєте і ціни знаєте. При виході віддавайте один фунт, краще за все це робити через вікно. У конфліктних ситуаціях нагадуйте про туристську поліцію. При вирішенні конфлікту не на вашу користь запишіть номер машини й повідомте в поліцію. Мінібаси ходять без розкладу. Один за іншим удень і через десять хвилин уночі. Якщо ви платите п'ятьма фунтами, нагадуйте водію про здачу. Сам він ніколи не згадає.

Велосипед – найзручніший вид транспорту, але не для жінок: над вами сміятимуться. Коштує 2 долари на день.

На дорогах Єгипту небезпечно. Правил практично немає. Їздять уночі з дальнім світлом, усі пропонують підвезти, навіть

якщо і в протилежну бік. Дороги жакливі. Через кожні 30–50 метрів – “лежачий поліцейський”. І найбільша проблема для людей, що приїхали з України, – звикнути до гучних сигналів автомобілів. Тут це не заборонено. Сигналять цілодобово.

Прокат машин. Автомобіль напрокат у Єгипті коштуватиме дорожче, ніж в інших курортних країнах. Перш ніж підписати будь-які папери, огляньте автомобіль повністю: вам можуть підсунути навмисно несправний, поломки якого ви оплачуватимете після повернення. Якщо взагалі повернетесь на ньому. До машини має додаватися страховка. А у вас мають бути міжнародні водійські права.

Зв’язок. Місцеві телефонні розмови можна вести з телефонів-автоматів, яких багато у великих містах, або з поштових відділень, де діють пільгові тарифи на міжнародні розмови

з країнами Європи. Дзвонити до України і СНД можна прямо з готельного номера (вартість розмови близько 20 фунтів за хвилину). Можна дзвонити з холу готелю, де є спеціальні кімнати з телефонними апаратами (13 фунтів за хвилину); або придбати телефонну картку, яку можна використовувати в спеціально обладнаних телефонах-автоматах (у цьому випадку тариф найнижчий).

Час. Час збігається з київським.

Святкові й неробочі дні. Ділове і світське суспільство в Єгипті працює і відпочиває за західним (григоріанським) календарем (до н.е./н.е.). Але при цьому зовсім інші календарі мають офіційний статус у Єгипті. Ісламський календар (АН) використовується для того, щоб дотримуватися релігійних свят, засновані на місячному циклі. Таким чином, мусульманський рік коротше, ніж рік за григоріанським календарем, на 11 днів. Тому відбувається відповідне зрушення за місяцями. Наприклад, у григоріанському календарі квітень завжди весняний місяць, а в мусульманському календарі кожен місяць проходить по сезонах у 33-річному циклі.

Коптський календар (АМ) заснований на сонячному циклі і складається з 12 місяців по 30 днів і одного місяця в 5 днів. Кожні чотири роки шостий день додається до найкоротшого місяця. Коптський календар використовується багатьма фермерами в посівних роботах і при зборі урожаю. Так само

цей календар використовується коптською ортодоксальною церквою.

Офіційними, встановленими законодавством святами за григоріанським календарем є: 1 січня (Новий рік), 22 лютого, 25 квітня (звільнення Синайського півострова в Жовтневій війні 1973 р.), 1 травня (День праці), 18 червня (роковини виведення з Єгипту британських окупаційних військ), 23 липня (роковини революції 1952 р.), 23 вересня (День перемоги над Ізраїлем у 1956 р.), 6 жовтня (роковини переходу Суецького каналу), 24 жовтня (узяття єгипетською армією Суеца в 1973 р.), 23 грудня (узяття єгипетською армією Порт-Саїда в 1956 р.).

Головними ісламськими святами є: День народження Мухаммеда-пророка; Рамадан (святкується весь дев'ятий місяць мусульманського календаря), Малий Байрам (після закінчення Рамадана) і Великий Байрам. Християни святкують Різдво і Великдень.

Вихідний день – п'ятниця.

Робочий час. Банки працюють із понеділка по четвер з 8.30 до 13.30, у неділю з 10.00 до 12.00. У жвавих туристських місцях деякі банки працюють до 22.00.

Державні установи працюють з 9.00 до 14.00, окрім п'ятниці і свят. Музеї зачинено тільки по п'ятницях з 11.00 до 13.00 (на час молитви).

Яких-небудь певних годин роботи магазинів не існує. У зимовий період магазини звичайно працюють із 9.00 до 20.00 години, з перервою на обід, принаймні, з 12.00 до 14.00 години. Супермаркети працюють довше. Влітку обідня перерва, як правило, продовжується з 14.00 до 16.00 години. Багато магазинів зачиняються тільки о 21.00–22.00 годині. Більшість магазинів зачинено в неділю.

У курортній зоні більшість магазинів не мають фіксованих цін, тому прийнято торгуватися. Широко розвинена в Єгипті мережа магазинів безмитної торгівлі DUTY FREE. Спиртні напої можна придбати тільки в цих магазинах. При покупці обов'язково ставиться відмітка в паспорті покупця.

Кухня. Традиційна кухня – це арабські блюда. Класичний

египетський сніданок складається з двох головних блюд: фуля і феляфілів (або таамея). Фуль – це варені боби в кислуватому соусі, зі спеціями і зеленню, іноді з додаванням дрібно рубаних овочів. Феляфілі – це вегетаріанські котлетки з перетертих бобів. На додаток до цього подається тарілка соусу техіна (перетертий кунжут і горіхи з оливковою олією, спеції), в який по ходу трапези потрібно мочити хліб-ейш, салат зі свіжих овочів, салат-гебна (сир типу бринзи упереміш з овочами). Запивати все це слід холодним чаєм каркаде з пелюсток так званої суданської троянди, у нас відомішим під ім'ям “фараонського чаю”.

У робочі дні обідають египтяни не дуже щільно. Найпопулярніше обіднє блюдо – кошар. Назва трохи страшітлива, але нічого кошмарного в цьому блюді не немає. Це всього лише варені боби, квасоля, чечевиця та інші злаки, змішані зі смаженою цибулею. Все це заливається вогненною рідиною

з пляшок, що подаються тут же. Єгиптяни як факіри, звичні до гострих страв, ковтають свою порцію. Європейці роблять це з побоюванням, зі сльозами на очах. У Каїрі за значну порцію кошари можна заплатити всього 1 фунт. Якщо є час, то можна перекусити поживніше, наприклад рибним тагіном (асорті з морепродуктів, запечених у горщику).

На зло всім сучасним дієтологам, основний упор у своєму раціоні египтяни роблять на вечерю. Вечеря для них – найтриваліший присід. Для початку потрібно розім'ятися різноманітними холодними й гарячими закусками. Покуштуйте гебни (щось подібне до смажених пельменів із сиром), легко пройдіться по овочевих салатах і торкніться бастурми, спробуйте чарівно діючі на європейців тушковані баклажани з часником. Тепер можна перейти до основних блюд.

Обов'язково треба спробувати смаженого голуба, фаршированого кашею. Голубів тут спеціально розводять із гастрономічною метою. Деякі египтяни поїдають їх разом із кістками. Не померти з голоду вам дозволить наступне гарячіше блюдо – кофта-кебаб у супроводі чашки рису. Кофта – це ковбаски з яловичого фаршу, кебаб – той же шашлик, але

не маринований. У класичному виконанні все це готується на відкритому вогні.

На десерт подається нудотно-солодка, просочена медовим сиропом і обсипана тертим горіхом різноманітна випічка, тут єгиптяни великі майстри.

Споконвіку в Єгипті пили саморобне вино, зроблене з винограду і пелюсток троянд. Його давали навіть дітям. Це була традиція починати обід із вина, який відбувався о 5-6 годині вечора після того, як спаде денна спека. Недарма царем Єгипту був бог Осиріс, який навчив людей робити цей благословенний напій. Прийшли інші часи. Населення Єгипту зараз практично не п'є. Коран забороняє вживати алкоголь. Іноземцям у ресторанах пропонують три сорти сухого прекрасного вина: рожеве, біле, червоне. Воно завжди подається охолодженим або з льодом.

Популярністю користується єгипетське пиво Stela – від 8 до 12 фунтів за пляшку. За низькими розцінками алкогольні напої і сигарети можна купити в магазинах безмитної торгівлі Duty Free Shop за паспортом.

Традиційним напоєм Єгипту є червоного кольору нектар під назвою “Каркаде”. Цей напій готують із пелюсток однойменної рослини. Він добре тамує спрагу і, говорять, дуже корисний в усіх відношеннях. Цим напоєм зустрічають туристські групи, після чого він стає улюбленим компотом відпочиваючих.

Ресторанне меню в готелях відпрацьовано в європейському стилі з додаванням єгипетських блюд. Тут можна покуштувати китайську, європейську і східну кухню. В асортименті

є кукурудзяні пластівці з молоком, фруктові салати, джем, соки, квасоля єгипетська, м'ясні й овочеві закуски, картопляне пюре. Кораною сніданку є ячня або омлет з різними добавками (свіжі помідори, цибуля, перець, сир, ковбаса). Для туристів, які навіть за кордоном не можуть обійтися без російської кухні, спеціально готують млинчики з медом і шоколадом. Поряд зі звичайними для нас закусками є особливі єгипетські блюда – окра, кошари, мохщи, фулії, долма, фатта, східні солодощі баклава, кунафа, басбуса. Особливою популярністю користуються морські блюда з креветок,

кальмарів і восьминогів. У принципі, ресторанне меню Єгипту і підготовку кухарів розраховано так, щоб будь-який турист міг відчувати себе як удома.

Чайові. Чайові (бакшиш) в Єгипті від вас чекатимуть носильники, таксисти, швейцари і багато інших. Носіть із собою декілька банкнот у 50 піастрів і 1 фунт – невеликої суми цілком достатньо. У ресторані прийнято залишати близько 10% (крім податків і відсотка за обслуговування, включених у рахунок).

Електроприлади. По всій країні використовується електрика напругою 220 Вольт, 50 Гц. Вилки – євростандарт.

Одяг. Туристам рекомендується брати із собою влітку легкий бавовняний одяг, узимку – теплі шерстяні речі, оскільки вечорами прохолодно. При відвідинах національних храмів бажано одягатися скромніше.

Фото- і відеозйомка. Фотографувати в музеях дозволяється, але без спалаху і за додаткову платню. Фотографуючи місцевих жителів, необхідно питати дозвіл, оскільки Коран забороняє зображення людини. Відеокамера має бути зареєстрована при в'їзді в країну.

Покупки і сувеніри. Неможливо придумати більш “єгипетського” сувеніра, ніж папірус із кольоровими малюнками. Вони недорогі, довговічні, легкі і зручні при транспортуванні. Потрібно відзначити, що Єгипет наповнений дешевими підробками – з рисового паперу або бананового листа зі штампованим малюнком, тому купувати папірус слід тільки в спеціалізованих магазинах, де видаються сертифікати якості.

Як сувенір цікаві й алебастрові статуетки давньоєгипетських богів: Гора, Анубіса, Птаха, Ісиди.

На Сході прийнято торгуватися, і чим твердіше ви наполягатимете на своїй ціні, тим більш шанобливо до вас ставитимуться. Торг не доречний лише при відвідинах мечеті. Торгуватися – національна риса єгиптян. Перш ніж купити вподобану вам річ, спробуйте скинути ціну в 2-3 рази. Якщо ви купуєте відразу декілька речей, то можете розраховувати на додаткову знижку. У лютому і серпні магазини влаштовують розпродаж, відомий як “оказьйон”. Ціни знижуються на 25–50%.

Митні правила та обмеження. 21 березня 2002 року уряд Єгипту ухвалив рішення включити Росію й Україну в список країн, громадянам яких не потрібне попереднє оформлення в'їзних єгипетських віз. Тепер дозвіл на в'їзд видаватиметься туристам безпосередньо після прибуття в країну. Якщо раніше росіяни й українці могли відправлятися до Єгипту без віз тільки в складі туристських груп, то тепер це правило розповсюджується і на індивідуальних туристів, а візи відтепер оформлятимуться як у консульських відділах посольства Єгипту в Москві і Києві, так і в будь-якому з єгипетських пунктів в'їзду. Вартість візи – 15 доларів США з особи. Разова в'їзна віза дійсна протягом одного місяця.

З України можна вивозити без декларації тільки до \$ 1500 на особу, вся решта цінностей підлягає декларуванню. Іноземну валюту можна ввозити без обмежень; вивозити не більше п'яти тисяч доларів на особу. Вивіз національної єгипетської валюти заборонено. В аеропортах можна поміняти гроші у відділеннях банків, що працюють цілодобово.

При виїзді з країни можна поміняти єгипетські фунти на долари, пред'явивши обмінні квитанції. При ввезенні і вивозі значних валютних сум необхідно заповнити на митниці в аеропорту валютну декларацію. Предмети особистого користування можна ввозити в країну і вивозити з країни без митної декларації. Декларуванню підлягають відеореєстратори (фотоапарати і приладдя до них у декларації указувати не потрібно). Вивозити з країни дозволяється товари на суму до 200 єгипетських фунтів.

Туристи у віці старше 20 років можуть провозити із собою до 1 л спиртних напоїв і 2 л пива, старше 15 років – 200 сигарет або 50 сигар. Вивіз із Єгипту предметів старовини заборонено. Вивіз коралів й іншої морської флори і фауни (навіть підібраних на березі) заборонено законом. У разі порушення цієї заборони накладається штраф – 1000 доларів США.

На мандрівників розповсюджується дія законів Єгипту. За ввезення наркотиків до Єгипту передбачається строге покарання. Страта може бути застосована до будь-якого, хто

спробує провезти або продати марихуану, гашиш, опіум, ЛСД або інші наркотичні речовини, навіть якщо провозиться маленька порція.

Заборонено ввезення відеозаписів, кінофільмів, друкарських видань, які суперечать нормам ісламу, моралі і моральності, а також можуть завдати збитку безпеці країни і громадському порядку.

Туризм. Міжнародний туризм у Єгипті – одне з основних джерел надходження іноземної валюти. Виключно сприятливі кліматичні умови, всесвітньо відомі пам'ятники Давнього Єгипту, неповторна зовнішність його міст, теплі води Середземного і Червоного морів, унікальний підводний світ, багатий екзотичними рибами, екологічно чисті зони відпочинку, велика кількість свіжих фруктів і овочів, різноманітна східна кухня створюють необхідні умови для успішного розвитку міжнародного туризму.

Весь Єгипет можна розділити на декілька туристських районів. Перший туристський район, що відрізняється великою кількістю культурно-історичних пам'яток, – це **долина і дельта річки Ніл**. Головні міста, що відвідуються туристами, – Каїр, Луксор і Асуан.

“Хто не бачив Каїра – той не бачив світу” – свідчить народна єгипетська приказка.

Місто-музей, у якому робилася історія тисячоліть, береже в собі таємниці, пізнати які прагнули люди в усі часи. Немов примара серед нескінченної пустелі зростає найбільше місто Африки – Каїр, із тонкими баштами своїх чотирьохсот мінаретів і з виблискуючим куполом мечеті Джалі-аль-Ашар, з безліччю дивовижних за своєю витонченістю і філігранним орнаментом будівель, що є сусідами з досягненнями сучасного світу.

Кожного разу, відкриваючи перед туристами “Ворота сходу” – Каїр, на місці якого в різні часи стояли Геліополіс, Вавилон Єгипетський, Фосфат, розповідає світу про свою велику стародавню культуру, оголяючи перед гостями свої землі, які пам'ятають сліди копит Буцефала, на якому сидів Олександр Македонський і кінноти Наполеона Бонапарта, що завойовували простори, Каїр дарує туристам свою пишність.

Багатющу історико-культурну спадщину Каїра в основному складають ісламські пам'ятки різних епох, проте серед культових споруд зустрічаються християнські храми та іудейські синагоги. Відомий в усьому християнському світі своїм різьбленим іконостасом з інкрустацією зі слонячої кістки Храм святих Сергія і Вакха, побудований ще в V столітті, сусідить із церквою святої Варвари, синагогою Кенісит Бен Езра, так, що кожен адепт знайде для себе в Каїрі рідний куточок.

Екскурсію в столиці краще всього почати з відвідин *Фортеці Салах Ал-Дина*, де окрім огляду величної мечеті Мухаммеда Алі і пам'ятника, встановленого на його ж честь, забравшись на верх цитаделі, можна споглядати прекрасний вид двох несхожих світів, що успадкував багатства минулого “Старе місто” і “Нове місто”, що розвивається в ногу з часом. Не менше захоплення туристів викликає величезне кладовище з могилами, починаючи з 2 тисячоліття до н.е., розташоване в “Мертвому місті”. Із цього ж оглядового майданчика можна побачити гігантський акведук, що тягнеться від “годувальника” Єгипту – Нілу – до стін фортеці, знамениту башту Бейт Аль Сеннар, старий арабський університет Аль-Азхар і сотні інших пам'яток Каїра. Одним із часто відвідуваних місць є *Єгипетський національний музей* – справжній форпост історії, де зберігаються більше 100 тисяч експонатів, що оповідають про минулу могутність Стародавніх Царств. Серед скарбів музею, обійти який за один день практично неможливо, безліч статуеток, серед яких прославлена на весь світ голова Нефертіті, золотий саркофаг і маска Тутанхамона, мумії фараонів, мумія сумної мавпочки, виявлені в ході археологічних експедицій. Придбати щось подібне з побаченого в музеї можна, відвідавши знаменитий на весь Схід базар *Хан-аль-Халілі*, де справжні майстри своєї справи зроблять спеціально для вас сувеніри, які не відрізняються від оригіналу. Не забудьте до того ж відвідати Музей парфумерії, Музей папірусу, ювелірну фабрику, зоопарк, ботанічний сад.

Окрім спадщини фараонів, становлення християнської й ісламської культури, в Каїрі багато сучасних визначних пам'яток. Одна з них – “*Фараонове поселення*”, розташоване

на невеликому нільському острові Яакуб на південь від Каїра.

Туристи потрапляють на острів на меленькому кораблику і переносяться з реальності сучасного світу у світ фараонів, де основне заняття єгиптян – обробіток землі, де єгиптяни пишуть на папірусі власного виготовлення, де люди обпалюють глиняні вироби не для продажу, а для життя. Тут оживає підручник історії стародавнього світу. У “Фараоновому поселенні” люди живуть у типових будинках епохи фараонів і поклоняються богу Сонця в староегипетському храмі. А ще в поселенні можна побачити гробницю Тутанхамона зі всіма її скарбами.

Ідея поселення коштувала її творцю Хасану Рагабу близько 5 млн. єгипетських фунтів. На ідею було витрачено гроші, виручені від патенту на виготовлення папірусу, адже саме творець бутафорського музею відкрив секрет виготовлення папірусу, втрачений багато століть до цього. У поселенні “живуть” більше 500 акторів, і на сьогодні – це один із цікавіших музеїв у всьому Єгипті. Ідея прийшла Рагабу під час створення папірусових човнів “Ра”. Зараз у поселенні налагоджено вирощування папірусу й виготовлення з нього паперу. Історичне шоу, яке повторюється з дня в день, розповідає про історію цілого народу, включаючи греко-римський, християнський і ісламський періоди в історії Єгипту.

Про музей *Махмуда Халіля*, в якому демонструються експонати з приватної колекції західноєвропейського мистецтва, розташованому на вулиці Гіза, знають дуже небагато. У колекції, яка збиралася протягом більше ніж півстоліття, зараз більше 208 картин: Рубенса, Моне, Ренуара, Дега, Тулуз-Лотрека, Гогена, Ван Гога та інших. Музей знаходиться у відреставрованому палаці Халіля.

Для того щоб помилуватися столицею Єгипту і побачити панораму міста, можна піднятися на оглядовий майданчик *Каїрської башти* на острові Гезіра. Висота башти 187 метрів. У свій час у народі ходила інша назва цієї башти – “Башта ЦРУ”, тому що була побудована на гроші ЦРУ, які мали піти на підкуп генерала Нагину. Отже, башта частково є і символом непідкупності Єгипту. Будівництво башти тривало 7 років, і в 1961 році її відкрив президент Несер. Башта не несе ніякого

функціонального навантаження. Єдине, що на ній розташоване, – оглядовий майданчик і ресторан, що обертається. 16 поверхів секцій швидко долаються за допомогою швидкісного ліфта.

Оперний театр у Каїрі – теж архітектурна пам'ятка, його побудовано в ісламських традиціях у 1988 році. Комплекс Каїрського оперного театру, або Національний культурний центр, включає Музей сучасного образотворчого мистецтва, два виставкові зали, Музей самого оперного театру, музичну бібліотеку, Камерний театр “Аль-Ханагер”.

Звичайно, є на території Каїру і зоопарк – місце розваг дітей і живого інтересу туристів. Зоопарк було побудовано за проектом знаменитого Ейфеля і зараз займає площу в 33,6 га. У Каїрському зоопарку дозволено все, що заборонене в інших: можна годувати тварин і ходити газонами, тому відвідини зоопарку, в якому можна побачити тварин, що мешкають у пустелі, перетворюються на задоволення, як для дітей, так і для дорослих.

У самому Каїрі безліч різноманітних архітектурних і релігійних пам'яток різних стилів і епох: церкви, мечеті, синагоги. Але Каїр – це не тільки унікальні пам'ятки старовини, але ще й найсучасніші розваги: нічні клуби, казино, бари, ресторани, бутікі. Крім того, туристи можуть одержати велике задоволення від прогулянок по Нілу на невеликих пасажирських човнах.

Але, звичайно, найголовнішою визначною пам'яткою Каїру, вірніше його передмістя Гіза, є знамениті піраміди на чолі зі Сфінксом – напівлюдиною, напівзвіром із залишками лівової гриви і дірками на місці очей і носа, які свого часу солдати Наполеона вибрали як мішень для своїх гармат. Відпочиваючий тут ось уже декілька тисячоліть Сфінкс – знавець багатьох таємниць, деякі з яких, у тому числі й російською мовою, він розкриває в ході унікального лазерного шоу.

67 пірамід, що злетіли вгору, найзнаменитішими з яких є усипальні Хеопса, Хефрена і Мікеріна – свідки розквіту і занепаду зберігають ареол загадковості. Вони єдине, що збереглося із семи чудес світу.

Біля цих гігантів минулого постійно гуляють сотні туристів, яким заповзятливі бедуїни пропонують безкоштовно сісти на лежачого верблюда і сфотографуватися. Проте не поспішайте робити це, як тільки турист виявляється між горбів корабля пустелі, досвідчений погонич одним ривком піднімає тварину, і ви опиняєтеся у двох із половиною метрах від землі, а ось за те, щоб злізти з верблюда вже потрібна певна плата.

Піраміди Гізи, зведені у 2690 р. до н.е., займають територію більше 5 га: найбільша – піраміда Хеопса, середня – піраміда Хефрена і трохи менше – піраміда Мікеріна.

Найграндіозніша *піраміда фараона Хеопса* (XXVII ст. до н.е.) у давнину досягала 146 м, на сьогодні верхня частина піраміди зруйнована і теперішня її висота складає 137 метрів. Піраміда складена із 2,5 тис. кам'яних плит, вага кожної з яких – близько 2,5 т. Плити ретельно обтесані і так щільно підігнані одна до одної, що між ними не проходить навіть тонке лезо ножа. Плити нічим не скріплені. Колись піраміда була фанерована вапняком, і її чотири грані, як дзеркало, відбивали сонячні промені, освітлювали околиці. В основі піраміди лежить квадрат зі стороною 230 м з орієнтуванням за сторонами світу. За деякими легендами кути квадрата символізують Істину, Розум, Мовчання і Глибину, за іншими, піраміда заснована чотирма матеріальними субстанціями, з яких створено людське тіло. Через свої величезні розміри її іноді називають Великою пірамідою і розміщують першою в списку чудес світу. Якщо не рахувати Великої Китайської стіни, то піраміда Хеопса – найбільша споруда, коли-небудь збудована людиною.

Єгипетська *піраміда Хефрена* підноситься на відстані приблизно 160 метрів від піраміди Хеопса. Її висота 136,6 метра (раніше 143,5), а довжина сторони – 210,5 метра. Візуально піраміда Хефрена, що зберегла 22 ряди облицювання, здається вище за піраміду Хеопса. Ефект досягається за рахунок того, що її основа знаходиться на вищій відмітці. Взагалі з тих місць, куди возять туристів, піраміда Хефрена здається центром усього ансамблю. Унікальність цієї споруди полягає в тому, що вона є найкомпактнішою спорудою у світі зі всіх виявлених до цього часу. При тому, що її об'єм дорівнює

16 292 000 м³, вільний простір піраміди займає менше 0,01 %. Ця піраміда називалася “Хафра велик”. Безумовно, вона виправдовує таку характеристику. Тією ж мірою цієї назви гідні

і прилеглі до неї споруди. Розміри споруд, що збереглися, перевершують усі інші відомі будови такого роду, що відносяться до періоду Стародавнього царства.

Піраміда Мікеріна, внука Хеопса, розташована у 200 метрах від піраміди Хефрена. Це найменша і “наймолодша” з усіх трьох пірамід комплексу Гізи. Її висота 62 метри, а довжина сторони – близько 109 метрів. Вона зведена більше 4500 років тому. У первинному вигляді піраміда була приблизно на 4 м вище, ніж зараз. Завдяки наносам піску, що захищають нижню частину її облицювання, довжина сторін піраміди залишилася незмінною. Облицювання зроблено з червоного асуанського граніту. Спочатку воно покривало споруду приблизно на третину її висоти. Потім його змінювали плити, зроблені з турського вапняку. Вершина піраміди, швидше за все, також була червоного кольору і зроблена з граніту. За свідченнями літописців, такий вигляд піраміда Мікеріна мала аж до XVI століття, поки її не пограбували мамелюки. Стародавні історики вважали її найбільш прекрасною зі всіх пірамід.

Сфінкс. Гігантська статуя з тілом лева і головою людини дивиться з Єгипту на схід уздовж тридцятої паралелі. Вона вирубана з вапнякового моноліту, і має розміри 72 метри в довжину і 20 метрів у висоту. Вона вивітрена і витерта, побита, покрита тріщинами й обсипається. Це – Великий Сфінкс. Колись його вважали вічним богом. Потім він потрапив у пастку забуття і занурився в зачарований сон. Яку ж тасмницю береже цей величний вартовий? “Сфінкс” арабською звучить як “Абу ель-Хол”, що означає “батько жаху”. Сфінкс – символ мудрості, могутності, сили, гідності і королівської влади. Сфінкс Гізи – найстародавніший і найбільший сфінкс у світі, він охороняє підходи до пірамід Хеопса, Хефрена, і Мекерена. За однією з легенд обличчя Сфінкса – це обличчя фараона Хафра, згідно з іншою легендою, Сфінкс є богом Гора, що спостерігає, як сходить над горизонтом сонце – його батько

Бог Ра. У міфах стародавніх греків Сфінкс – чудовисько, породжене Тифоном і Єхидною, з обличчям і грудьми жінки, тілом лева і крилами птаха. Сфінкс розташувалася на горі поблизу міста Фіви і загадувала кожному, хто проходив, загадку

– “Хто з живих істот вранці ходить на чотирьох ногах, вдень на двох, а увечері на трьох?”. Того, хто не зумів відгадати, Сфінкс убивала. Розгадав загадку Едіп – “Людина в дитинстві, зрілості і старості”. Після цього Сфінкс кинулася зі скелі.

Більшість із пам’ятників архітектури Давнього Єгипту розташовано недалеко від столиці стародавнього царства – Мемфіса. Навіть до того, як столицю було перенесено до Мемфіса, місто мало важливе значення в житті Єгипту, в ньому жив багато хто зі значних людей у Єгипті. Спочатку місто називалося Інебу-Хедж – Білі стіни, вперше назва “Мемфіс” з’явилася в літописах лише у XXIII ст. до н.е. За словами Геродота, місто було зведено царем Міном, який наказав побудувати дамбу, змінити напрям русла річки, що протікала біля міста, а на місці засипаного старого закруту він побудував місто.

На декілька тисячоліть Мемфіс став культурним, адміністративним і торговим центром, який приваблював торговців

і паломників зі всіх куточків Африки й Азії. Лише з появою Олександрії Мемфіс прийшов у занепад. Поступово місто руйнувалося. До нашого часу місто дійшло повністю покрите мулом. Цілих будівель практично не залишилося. Зараз Мемфіс – це музей просто неба. Дотепер продовжуються розкопки, проте вони ускладнюються високим рівнем підземних вод і тим, що руїни колишньої столиці лежать під приватними володіннями, засадженими пальмовими гаями.

У музеї просто неба можна побачити одну з двох статуй Рамзеса, виконану з пісковика. Другу, з червоного граніту, було встановлено на площі Рамзеса в Каїрі, біля залізничного вокзалу, але оскільки статуя стала руйнуватися через невідповідний клімат, її планують перенести назад у Мемфіс. Інший цікавий експонат цього музею – алебастровий сфінкс епохи фараона Аменхотепа III (1390–1352 рр. до н.е.). Зі

сфінксів невеликих розмірів цей найбільший. Його довжина досягає 4 м, висота разом із постаментом – 8 м, вага – близько 80 т.

Напевно, не буде перебільшенням, якщо сказати, що той, хто, побував у Єгипті, не відвідав Луксора, не побачив найголовніше. У цьому невеликому місті, в 650 км на південь від Каїра, все ще витає дух величного минулого країни. Саме тут колись знаходилася грандіозна столиця давньоєгипетської держави, яку стародавні єгиптяни називали Уасет, греки – Фіви, а араби – аль-Уксур – “палаці”. Самі стародавні фіванці часто іменували в текстах свою батьківщину просто Ніут, або “Місто”.

Сьогодні Луксор – це найпопулярніший туристський центр Єгипту. Причин тому багато. Де ще на землі так відчутно витає дух найбільших археологічних відкриттів, і про яке інше місто у XVIII–XIX століттях було написано стільки томів путівних заміток і “романів подорожей”. Тут особливо сильно відчувається старовина єгипетської землі, і немов оживають перекази й легенди, адже буквально під кожним будинком міста – фундаменти стародавніх храмів і палаців, алеї сфінксів і фрагменти статуй.

У давнину Фіви розташовувалися на обох берегах Нілу. На східному – два грандіозні храми – Карнакський і Луксорський, сполучені алеями сфінксів. Величні храмові комплекси сусідили тут із розкішними палацами, будинками знаті, садами рідкісних дерев і штучними озерами. У синє небо встромлювалися позолочені голки обелісків, вершини розписних храмових башт-пілонів і колосальні статуї царів. Крізь пишну зелень тамарисків і фінікових пальм проглядали викладені бірюзово-зеленими фаянсовими плитками віконні отвори багатих будинків. Скорені народи Сирії і Палестини везли сюди незліченні посудини з вином, шкіри, такий улюблений єгиптянами напівкоштовний лазурит і витвори ремесел; з далеких областей Африки йшли каравани, навантажені слонячою кісткою, чорним деревом, пахощами і золотом.

Іпет Сут, “Найбільш довершене місце”, храм, відомий у наші дні під назвою *Карнакського комплексу*, був головною

святиною єгипетської держави впродовж півтори тисячі років. Карнак, що споруджувався і прикрашався незліченними поколіннями царів, був адміністративним центром і головною визначною пам'яткою східної частини Фів.

Карнакський храмовий комплекс складається з трьох великих частин, присвячених “володарю Фів”, – сонячному Амону-Ра, його дружині, покровительки цариць Мут і їхньому сину – місячному богу Хонсу.

Луксорський храм, присвячений, як і комплекс у Карнаку, Амону-Ра, Мут і Хонсу, і понині приголомшує мандрівника неповторною витонченістю своїх колонад і грандіозністю царських колосів. У XVI ст. до н.е. цариця Хатшепсут і її наступник Тутмос III спорудили тут невелике святилище, яке відвідували священні кораблі зі статуями фіванських божеств під час грандіозного свята Опет. Після двохсот років при фараоні

Аменхотепі III скромне святилище було розширене під керівництвом великого архітектора Аменхотепа, сина Хапу. Відтепер до храму проходили через прекрасний вестибюль із тридцятьма двома колонами у формі зв'язок папірусу, що з'єднувався з великим відкритим двором, обнесеним портиками, колони яких також імітували пучки священного очерету – геральдичної рослини Нижнього Єгипту. В глибині вестибюля знаходився вхід до святилища храму, в яке, за традицією, проникали через декілька невеликих культових приміщень. Новий величний храм одержав назву Іпет Ресет Амон – “Південний гарем Амона”.

Не дивлячись на те, що в наші дні Луксорський храм з усіх боків “затиснутий” сучасним містом із його жвавими вулицями, магазинчиками, готелями, святилище стародавніх богів знов і знов приголомшує уяву не тільки досконалістю пропорцій і грандіозністю, але і внутрішньою гармонією, непорушністю і якимсь неземним спокоєм.

На іншому березі Нілу, в західній частині Фів, знаходилася царська резиденція і величезний некрополь, розташований

в амфітеатрі скель, над якими підноситься Дехенет – “Західна вершина”, що називається зараз Ель-Курн. Богиня-змія Меретсегер, повелителька цієї гори, що “любить мовчання”,

згідно

з легендами, оберігала не тільки царські поховання, розташовані тут, але й гробниці вельмож і простих городян.

У знаменитій *Долині царів* у Луксорі 64 гробниці, майже всі – царські. На відміну від фараонів Стародавнього царства, чия столиця знаходилася в Мемфісі, фіванські фараони часів Нового царства не будували пірамід. Гробниці вирубані в скелях, їх старалися якомога ретельніше приховати від стороннього погляду. Входи в гробниці засипали великими каменями, замурували. Але й це не вберегло гробниці від розорення. Всі гробниці побудовано за схожим планом: похилий коридор завдовжки до 200 м, що круто йде вниз на глибину до 100 м і закінчується трьома або чотирма кімнатами.

Стіни і стелі коридорів і кімнат покривають кольорові малюнки, що не втратили до наших днів своєї яскравості і що розповідають про життя й подвиги покійного.

На жаль, усі гробниці виявилися пограбованими ще в давнину, і лише *гробницю Тутанхамона* було знайдено англійським археологом Говардом Картером у 1922 р. в повному збереженні. Гробниця була настільки переповнена золотом, прикрасами й іншими скарбами, що історично незначний фараон, померлий у дев'ятнадцятирічному віці, став сьогодні мало не найзначнішою фігурою Давнього Єгипту.

У *Долині цариць* ховали не тільки цариць, але й рано померлих єгипетських принців. Поки в цьому некрополі археологам вдалося знайти понад 70 гробниць. Гробниці зовнішнім виглядом нагадують усипальні в Долині царів, хіба що вони трохи менше за розмірами.

Найбільший інтерес викликає розписана від стін до стелі *гробниця Нефертарі*, дружини фараона Рамзеса II. Після реставрації, закінченої в 1995 р., вона знов відкрита для відвідин. Але доступ в неї обмежений: відвідувачів пускають групами по 10 осіб і всього на 10 хвилин. За день її встигають оглянути всього 150 осіб. Вони можуть захоплюватися стінними розписами, що ілюструють “Книгу мертвих”, і спостерігати

прекрасну царицю в товаристві Осіріса або за грою, схожою

на шахи. Похоронну камеру осяяло зведення у вигляді зоряного неба.

В історії давнього Єгипту було багато чоловіків фараонів, але лише одна жінка – *Хатшепсут*. За допомогою хитроців їй вдалося не тільки зійти на престол і одержувати всі належні почесті, але й правити країною впродовж багатьох років, видаючи себе за чоловіка. В період свого правління цариця в основному займалася внутрішніми справами Єгипту, ніж військовими походами. Храм Хатшепсут був багато й різноманітно прикрашений скульптурами і рельєфами, оброблений дорогоцінними матеріалами, великі двори-тераси оживлялися штучними ставками і деревами, і був побудований поряд із храмом Ментухотепа – родоначальника фіванських царів.

Тераси храму стали місцем поховання знатних жерців Амона і Монту. У греко-римський час у святилищі Дейр ель-Бахрі, поряд з образами Амона було вирізано зображення великих мудреців і цілителів Імхотепа й Аменхотепа, сина Хапу. Надія зцілитися від хвороб і віра у святість цього місця приводила сюди безліч людей; стіни цього храму і до цього дня зберігають стародавні написи з проханнями про лікування хвороб і позбавлення від страждань.

У період раннього християнства храм Хатшепсут був перетворений на коптську церкву, а пізніше занепав і перетворився на руїни. Завдяки старанням реставраторів, храм знову знайшов третю терасу, звідки зверху вниз дивиться на сучасних туристів Хатшепсут.

Тут же, на західному березі, серед неприступних, обпалених сонцем скель, знаходився *Дейр ель-Медине* – невелике селище, в якому жили робочі і художники, що висікали в скелях гробниці царів і вельмож. Неподалеку жили бальзамувальники, храмові писарі і селяни. “Місто живих”, розташоване на східному березі Нілу, і “місто мертвих”, що традиційно для єгиптян знаходиться на заході, були нерозривними частинами великої фіванської держави сонячного “царя богів” Амона-Ра.

Унікальні пам’ятники стародавнього мистецтва, виявлені в місті і пов’язані зі всіма етапами його історії можна побачити в цікавих експозиціях Єгипетського, *Луксорського*

музею

і музею муміфікації. Відвідувачів гостинно зустрічає своєю меланхолійною усмішкою Аменхотеп III – голова його гігантської гранітної статуї із заупокійного храму на протилежному, західному березі Нілу, встановлена відразу біля входу в основні зали музею, наповнені безцінними скарбами. Особливо приємно побродити залами музею пізно ввечері – здається, що звуки сучасного Луксора затихають, і виникає дивовижний діалог епох, в основі якого – вічні істини стародавньої мудрості і краса єгипетського мистецтва.

З Луксора можна зробити цікаві подорожі до великих археологічних центрів Верхнього Єгипту. У 67 км на північ від Луксора, на західному березі Нілу недалеко від невеликого міста Кена, розташовано *храм у Дендері*, якнайдавніший культовий центр богині любові Хатхор. У 98 км на північ від Дендери, поблизу міста Ель-Бальяна знаходиться стародавній *Абідос* з неймовірним за своєю красою храмом фараона Сети I, присвяченим богу Осирісу, володарю загробного світу. У 54 км на південь від Луксора знаходиться *храм бога-гончаря Хнума*, який добре зберігся, а ще в 53 км на південь – *Едфу* – знамените святилище бога-сокола Хору, легендарного родоначальника всіх єгипетських фараонів, один із храмів Давнього Єгипту, що найкраще збереглися.

Розташований на Нілі приблизно в тисячі кілометрів південніше, Асуан упродовж багатьох століть був торговим центром на караванному шляху. Стародавні єгиптяни називали його Суїном, а греки Сиеною. Сюди везли слонячу кістку й інші товари з Центральної Африки. Економічне значення міста було особливо велике в період царювання фараонів. В околицях Асуана видобувався знаменитий рожевий граніт.

У наш час Асуан відомий як першокласний зимовий курорт. На південь від міста починаються пороги Нілу, завдяки яким Асуан є одним із наймальовничіших місць країни. Нубійці, що влаштувалися в Асуані, додають йому особливого африканського колориту: у ресторанах можна почути старовинну нубійську музику, а в сувенірних магазинах придбати яскраву нубійську вишивку. Взимку Асуан поживавлюється, його вулиці, ресторанчики, набережні й базари наповнюються натовпами туристів.

Туристські теплоходи курсують по Нілу від Асуна до Луксора. Подорожі ці вельми популярні, і число “плавучих готелів” уже давно перевищило дві сотні. Між теплоходами пришвартовані фелюги – традиційні єгипетські човни з косим вітрилом. До багатьох визначних пам’яток міста інакше, як на фелюзі, і не підберешся.

Спочатку фелюга огинає з півночі *острів Елефантин*, де в давнину велася торгівля слонячою кісткою і, на думку археологів, знаходилося святилище Сатіс, богині-покровительки Ніла (зі всього комплексу зберігся лише храм Хнума, чоловіка богині). Біля причалу знаходиться стародавній Ніломір, який служив для вимірювання рівня води в Нілі.

Далі шлях фелюги лежить до *острова Рослін*, де розбито ботанічний сад. У ботанічному саду росте більше 400 видів субтропічної флори, включаючи найбільшу в світі колекцію пальм (більше 100 видів).

Наступна зупинка – *мавзолей Ага-Хана*, що вважається прекрасним зразком сучасного ісламського мистецтва. Голова мусульманської секти Ходжа Ага Сер Султан Мухаммед-шах, що носив титул Ага-хана, помер у 1957 році.

Неподалік від мавзолею лежать руїни старовинного коптського *монастиря Святого Сіміона*, заснованого в VI столітті. Від мавзолею Ага-хана фелюга пробирається між дрібними острівцями і знов робить зупинку – у південного краю острова Елефантин. Високий берег фанеровано кам’яними плитами, на яких висічено ієрогліфічні написи. У цій частині острова й починався стародавній Асуан.

Храмовий комплекс на острові Філе – один із трьох, разом з Едфу і Дендера, архітектурних споруд птолемейських часів, що найбільше збереглися. Філе (або Філі) був найбільшим серед трьох островів, які на півдні завершували скельну грядку, що формувала перший поріг Нілу. Довжина острова – 400 метрів і ширина – 135 м. Особливість географічного положення Філе відбита і в його імені: Пілак, як він називався в стародавніх текстах, означає “кутовий острів”, або “останній острів”.

З двох інших острівців *Bige* (сьогодні частково затонулий) вважався особливо священним, оскільки був місцем вічного

сну Осіріса і тому забороненим для будь-якої людської діяльності. Лише жерцям дозволялося припливати сюди на човнах

з Філе: вони здійснювали тут священні ритуали на 360 столах із дарами, що символізували місце поховання Осіріса. Його дружині Ісиді, яка силою своєї любові возз'єднала розсіяні по землі частини тіла чоловіка і воскресила його, було присвячено храми, споруджені на Філе. Культ богині на цьому острові сходить до якнайдавніших часів, і було традицією, принаймні, раз на рік здійснювати паломництво на священний острів.

Храм Ісиди було побудовано близько 350 р. до н.е. як головна культова споруда. Передній майданчик храму оточено колонадою. Великі зображення Птолемея XII прикрашають стіни першого пілона. Прекрасні барельєфи храму сильно постраждали від повеней, які продовжувалися 9 місяців на році

і причиною яких стала стара Асуанська дамба.

Спорудження Великої Асуанської дамби створювало для Філе ще важчу проблему: священний острів мав бути включений у затоплювану зону. Тому в 1972–1980 рр. храми було розібрано і знову зібрано на острівці Аджилкія (де була точно відтворена топографія Філе), значно вище за рівень штучного озера.

Двічі на день на острові Філе проходить барвіста світломузична вистава, що розповідає про минуле розташованого на ньому чудового храмового комплексу.

В Асуані немає жодного моста через річку. Щоб потрапити на машині на інший берег, треба проїхати по гребеню старої дамби, яка будувалася ще в кінці минулого – початку нинішнього століття і затримувала другу, але не головну хвилю нільського приливу.

У нас з Асуаном звичайно асоціюється гігантська дамба, побудована в 1960-ті роки за сприяння СРСР. Зі зведенням *Асуанської дамби* єгиптяни одержали, нарешті, можливість управляти своєю великою річкою – направляти весь прилив Нілу у водосховище, назване ім'ям Насера, довжина якого складає 500 км, причому третина його знаходиться вже на території Судану.

Асуанська дамба дійсно стала однією з визначних пам'яток міста. Цю гігантську унікальну споруду висотою

111 м,
завдовжки 3,5 км і шириною 1 км називають “пірамідою
XX століття”. На лівому березі річки, біля західного
підмурівка дамби, споруджено монумент єгипетсько-
радянської дружби. П’ять пелюсток лотоса зметнулися вгору
на 75 метрів.
З оглядового майданчика монумента на висоті 46 м чудово
видно і дамбу, і водосховище, і Асуан.

Наступний туристський район Єгипту – **узбережжя
Середземного моря**. Тут знаходиться друге за величиною
місто Єгипту – Олександрія, яке має швидше
середземноморські, ніж східні риси. Дух і культура міста
відмінні від решти країни, хоча воно і знаходиться всього
лише в 225 км від Каїра.

Місто, засноване в 332 р. до н.е. Олександром
Македонським, у греко-римський період історії Єгипту було
столицею країни і великим торговим і культурним центром,
осередком духовного життя еллінського світу. Страбон,
Евклід, інші вчені і філософи черпали тут натхнення для своїх
праць. Клеопатра, остання цариця з династії Птолемеїв,
зачарувала тут своєю красою Цезаря, а потім його наступника
Марка Антонія.

Олександрійська бібліотека, створена за ініціативою
філософа і державного діяча Деметрія Фалерського,
налічувала до мільйона томів. Вона згоріла за часів Цезаря.
Фаросський маяк одне із семи чудес світу, звалився у XIV ст.
від сильного землетрусу. Звідси в I ст. н.е. почалася
християнізація Єгипту, але одночасно й гоніння на християн
при імператорі Діоклетіані, який у 295 р. повелів зруйнувати
місто. Заснування і розквіт Каїра відняли в Олександрії її
минуле значення. Тільки
в XIX ст. при Мухаммеді Алі місто пережило свою другу весну.

У тому самому місці, де колись підносився Фаросський
маяк, розташувався над східною гаванню *форт Кайт-Бей*.
З розвалин маяка в XV ст. султан Ашраф побудував
мусульманську фортецю з круглими баштами і бійницями, що
виходять на море. На іншому березі гавані в II ст. до н.е. в
греко-єгипетському стилі побудовано скельні гробниці
Анфуши. Забарвлення стін підземного комплексу імітує
мармур, алебастр і дерево.

Катакомби Ком аш-Шавкафа, що відносяться до I і II ст. н.е., розташувалися в три поверхи (два нижніх залито водою). В архітектурі надгробних пам'ятників цього найбільшого в Єгипті римського підземного поховання сполучено елементи єгипетського, грецького і римського стилів. У розписі капели представлено сцени християнських похоронів, а “охороняють” капелу шакалоголовий Анубіс і дракон із головою не то собаки, не то мавпи. Тут можна зустріти різні види поховань, зокрема гробниці-колодязі в скельних коридорах.

Мечеть Абу ель-Аббаса – найбільша і найпопулярніша в Олександрії. Споруджена у XVIII ст. на місці своєї розваленої попередниці над усипальною мусульманського “святого” Абу ель-Аббаса ель-Мурсі (1219–1287). Виходець з Андалусії, Абу став шейхом братерства Шадхелі, заснованого Абу

ель-Хасаном ель-Шадхелі. Практично повністю перебудована в 1944 р., мечеть вважається шедевром будівельного мистецтва. Майстерно виконані орнаменти чотирьох куполів і мінарету заввишки 73 м, декор фасадів і різьблений мінбар (кафедра, з якої читаються п'ятничні проповіді).

У *Греко-римському музеї* представлено 40 000 експонатів, зокрема видатну колекцію монет, що охоплює період із IV ст. до н.е. по IV ст. н.е. Статуї, саркофаги, глиняні посудини, папірус і живопис дозволяють спостерігати відмінність і змішення стилів мистецтва Давнього Єгипту, періоду Птолемеїв, римлян і греків. Фігури з мармуру і дерева втілюють найважливіші божества Олександрії. Зал із мумією крокодила і залишками святилища Себека (бог-крокодил) нагадує про поклоніння цим божественним рептиліям у Файюмі.

У залах Музею витончених мистецтв розміщено цікаву колекцію картин, там регулярно проходять виставки єгипетських і зарубіжних художників та проводиться “Александрійське бієннале” – виставка робіт художників країн Середземномор'я. У колишньому палаці розмістився Музей королівських коштовностей, зібраних правителем Єгипту середини XIX століття Мухаммедом Алі і його спадкоємцями. Там же експонуються статуї і картини з колекції королівської фамілії.

Палац Ель-Монтада – колишня літня резиденція королів – розміщено на вершині горба, звідки відкривається

вид на один із найбільш унікальних пляжів у східній частині Олександрії. Навколо палацу на величезній площі розташовано прекрасний парк.

Двадцятип'ятиметрова колона Помпея, зроблена з червоного асуанського граніту, стоїть серед руїн *храму Серапім* – це одна з найважливіших пам'яток міста.

У 50 акваріумах *Гідробіологічного музею*, розташованого біля форту Кай-Бей, живуть риби, молюски і корали, виловлені в Нілі, Середземному і Червоному морях. Найбільш визначною пам'яткою музею став скелет 17-метрового кита, викинутого в 1936 р. на берег на схід від Олександрії.

В Олександрії до послуг гостей надано більше 20 готелів різних категорій, численні транспортні і туристські агентства, відділення національних і транснаціональних банків, кафе, ресторани, казино і нічні клуби.

Місто розтягнулося на 20 км уздовж Середземного моря. Звивиста набережна починається від Східної бухти і проходить через центр міста. Взимку тут сонце блищить на білому піску і яхти борознять море, літом відпочиваючі загоряють на численних пляжах. Найзнаменитіші з них – Монтаза і Маамура в східній частині міста. Недалеко від них розташовано

містечко Абу-Кір. Воно знамените тим, що двісті років назад у його бухті відбулася битва між ескадрами Наполеона і Нельсона. Абу-Кір славиться також своїми рибними ресторанами.

Порт-Саїд – місто, за єгипетськими мірками, зовсім молоде. Розташований у 200 км на північний схід від столиці країни, він побудований у середині XIX століття разом із Суецьким каналом, у його північного входу. Разом з Олександрією Порт-Саїд – свого роду морські ворота Єгипту.

У Порт-Саїді, на набережній Суецького каналу, є цікавий музей – *Національний*. У ньому представлено зразки матеріальної культури єгиптян із дофараоновських часів до наших днів. Подібний музей єгипетської цивілізації в Каїрі тільки створюється.

Усе життя Порт-Саїда пов'язано із *Суецьким каналом*. У стародавні часи існував сполучний шлях від Середземного моря по Нілу і декількох каналах до Червоного моря. В період

нової історії неодноразово висловлювалася ідея прокопувати канал через перешийок, але всі спроби закінчувалися невдачею, оскільки дуже великою (9,9 м) була різниця рівнів води

у двох морях. Тільки Фердинанду Лессепсу, інженеру і французькому консулу в Єгипті, вдалося почати будівництво каналу в 1859 р. Його було успішно завершено до 1869 р. Завдяки Суецькому каналу значно скорочувався довгий і небезпечний шлях навколо Африки для суден, що виходили з Європи на схід. Важливий в економічному і стратегічному відношенні, канал із самого початку потрапив у сферу інтересів великих держав, перш за все Великобританії і Франції. Проведена Насером націоналізація компанії, що володіла Суецьким каналом, викликала в 1956 р. кризу. На окупацію Ізраїлем Синайського півострова Насер відповів блокадою каналу, яка була знята лише в 1975 р.

Довжина каналу – 162,5 км, причому його русло кілька разів розширювали і поглиблювали. Через канал кожен день проходить близько 50 суден. На це йде 14–16 годин. У районі Порт-Саїда, як і в трьох інших місцях, канал роздвоюється, щоб забезпечити двосторонній рух судів.

Значення Суецького каналу як однієї з головних світових артерій так само велике. Канал набагато скорочує шлях з Європи до Південної Азії і Східної Африки. Він приносить єгиптянам щорічний дохід у розмірі близько двох мільярдів доларів.

Останнім часом Порт-Саїд перетворився ще й на жваве торгове місто. У 1976 році він був оголошений вільною економічною зоною. Товари сюди ввозяться безмитно, і тому вони значно дешевше, ніж у решті міст Єгипту.

Населення Порт-Саїда досягає півмільйона чоловік, життя в місті тече неквапливо. У місті немало самих різних ресторанів і кафе. Як і в Олександрії, їхні коронні блюда приготовлені

з дарів моря. Купальний сезон продовжується з травня по жовтень.

Необхідно відзначити, що туристів усього світу в Єгипті приваблює не тільки багату історія й унікальні пам'ятки, але і, звичайно, дивовижний відпочинок біля Червоного моря,

його таємниці, яскраві екзотичні риби, таємничі підводні печери, кристально чиста вода і м'який клімат.

Узбережжям Червоного моря протягнулися респектабельні курорти: Хургада, Сафага, Ель Гуна, Шарм-ель-Шейх. Тут будь-якому туристу пропонується широкий вибір розваг: любителі підводного плавання можуть відкрити для себе багатющий світ моря з його загадковими глибинами, любителі пригод можуть вирушити в пустелю на знамените сафарі, ті, кому до душі спокійний відпочинок, можуть просто відпочити біля басейну або на пляжі. Крім того, до послуг гостей численні бари, нічні клуби й дискотеки. Дозволу для пересування туристів не вимагається, за винятком прикордонних районів з Лівією, Суданом, демаркаційної лінії з Ізраїлем і південної частини узбережжя Червоного моря.

Хургада – один із найбільших у Єгипті морських курортів – знаходиться в 450 км на південь від Каїра. Тут цілий рік сяє сонце, нескінченні пляжі тягнуться на тлі пустинних гір, зручний для серфінгу вітер, що дме в бік моря, чисті лагуни для підводного плавання. Хоча років п'ятнадцять назад слово “турист” там майже не вживалося, 30-тисячне населення промишляло рибним ловом, і ХХ ст. для нього мало чим відрізнялося від ХІХ ст. До початку 1970-х років курорт був настільки малий, що місцеві жителі навіть не відзначали його на своїх картах. Крім невеликого населення, на березі було розташовано тільки військово-повітряну базу, яка на сьогодні є міжнародним аеропортом. Єдиний готель Хургади був побудовано

в 1974 році. Він розраховувався на любителів підводного плавання і спокійного відокремленого відпочинку. Але справжній бум будівництва став можливий у середині 80-х років, коли Єгипет зробив упор на розвиток масового туризму і дозволив іноземним авіакомпаніям здійснювати чартерні рейси. З розвитком туристської інфраструктури Хургада вмить виросла до розмірів невеликого містечка з населенням 35–40 тисяч осіб і одержала статус адміністративного центру провінції Червоного моря. Як і на будь-якому курорті, тут розміщено резиденцію губернатора, сучасну бібліотеку, суд провінції і навіть декілька коледжів. Зараз по узбережжю розтягнулася низка готельних

комплексів, що роблять життя відпочиваючих казково прекрасним.

У південній частині Хургади знаходиться легендарний палац “Тисяча й одна ніч”, побудований у стилі східного Диснейленду, де кожен вечір проходять вистави на теми життя в Єгипті в епоху фараонів. Там же знаходиться один із найрозкішніших готелів Хургади, стилізований під палац султана, багато сувенірних магазинів і ресторанів.

Великою популярністю серед іноземних туристів користуються місцеві ювелірні магазини, де можна купити недорогі, але красиві вироби із золота і срібла. В Хургаді працюють

магазини безмитної торгівлі. Після пред’явлення паспорта іноземці тут можуть придбати три одиниці спиртних напоїв і блок сигарет, а також інші товари, необхідні мандрівнику.

З Хургади організуються поїздки до Луксора і Каїра. Найпопулярніша екскурсія – морська подорож на Коралові острови. Вони розташовані приблизно в годині-півтори морем від міста. Організуються джип-сафарі, занурення на підводному човні “Синдбад”, екскурсії на акваскопах – судах із величезними підводними ілюмінаторами.

У районі Хургади недалеко від рифу Shaab Abu Nuhas лежить затонулий у 1869 р. корабель “Карнатік”, поряд – пароплав “Чианіс Д”. На північний захід від островів Brothers Islands знаходиться загиблий у 1957 р. корабель “Гайда-11”. Цікаво відвідати пором Салем Експрес. Він віз побутову техніку, і, якщо пощастить, можна підняти з дна моря, наприклад, магнітофон.

Відомий курорт Сафага знаходиться в 60 км південніше Хургади. Як і інші курорти Єгипту, Сафага має у своєму розпорядженні все необхідне для якісного цілорічного відпочинку. Сафага відома своїм унікальним екологічно чистим піском, здатним виліковувати ряд захворювань опорно-рухової системи, шкірних захворювань, зокрема псоріаз. Візитна картка Сафаги – це розкішні піщані пляжі.

На відміну від Хургади, де гори лише видніються вдалині, у Сафазі вони підходять до самого берега моря, захищаючи курорт від сильного вітру і піщаних бур. Повітря особливо чисте і пропускає більше ультрафіолетових променів, що дуже

важливе для лікування псоріазу. До того ж місто стоїть на березі затоки, спокійні води якої відбивають ультрафіолетові промені. У затоці багато коралових рифів, концентрація солей у воді через це вище, ніж у відкритому морі. Тут прекрасні коралові мілини й ідеальні умови для нирців і любителів віндсерфінгу. Цікава буде Сафага також любителям водних видів спорту, включаючи дайвінг.

Сафага – це місце для любителів спокійного і відокремленого відпочинку. Тут мало нічних розваг і немає вируючого нічного життя, проте створено всі умови для приємного проведення часу в тиші і спокої. Розкішні готелі, затишні ресторани й кафе, ласкаве море й жарке сонце, чистісінький пісок і різноманітна морська флора і фауна – все це створює неповторну атмосферу чудового відпочинку.

У 30 кілометрах північніше Хургади, на узбережжі Червоного моря, знаходиться Ель Гуна. Він не схожий на інші курорти Єгипту. Його називають “Венецією на Червоному морі”. Практично це острів, оточений, з одного боку, горами і пустелею, а з іншого – безліччю прекрасних природних лагун, серед яких розташувалися затишні комфортабельні готелі. Всі готелі мають загальну інфраструктуру розваг. Гості Ель Гуни користуються безкоштовно мікроавтобусами й човнами для пересування територією курорту. В Ель Гуні кожен може знайти те, що йому до душі: відокремлені пляжі, затишні готелі, що вражають своєю вишуканістю, сафари в пустелі і незвичайний підводний світ для тих, хто жадає пригод, розважальні програми для всієї сім’ї і бурхливе нічне життя для

молодих та енергійних. Любителів підводного плавання тут чекають цікаві знахідки – затонулі кораблі.

На південному краю Синайського півострова розташовано курорт Шарм-ель-Шейх – у перекладі “царська затока”, – що має репутацію найпрестижнішого з морських курортів Єгипту. У будь-якому з 12 місяців року чартерні літаки безперервним потоком доставляють сюди туристів. Як і на інших курортах Червоного моря, в Шарм-ель-Шейху туристський сезон не переривається ніколи: загоряти й купатися тут можна цілий рік, причому навіть у зимові місяці температура води не

опускається нижче за 20–22 градуси, а повітря – нижче 23–25 градусів тепла.

Шарм-ель-Шейх – один із прекрасних куточків нашої планети. Відсутність міст, фабрик і заводів дає Шарм-ель-Шейху величезну перевагу, адже саме тут можна вдихнути чисте повітря, якого так не вистачає в сучасних містах.

Протилежністю незачеплених цивілізацією гір і пустелі виступають розкішні готелі, де можна відпочити в зелені садів. Шарм Ель Шейх вражає своїм різноманіттям у рослинному світі: різноманітні, дивовижні за своєю красою, квіти, різні види дерев і пальм. Узбережжя просторих пляжів потопає в м'якому піску. Чистісіньке яскраво-бірюзове море і ніжно-блакитна вода басейнів створює неповторний контраст із багатобарвними каньйонами, прекрасними за красою скелями і янтарно-золотим піском.

На сьогодні Шарм-ель-Шейх виступає одним із найпопулярніших і, що немало важливо, доступних за ціною курортів Єгипту. Не дивлячись на відсутність міста як такого, тут присутня сучасна розвинена інфраструктура шикарних готелів,

а також широкий спектр послуг, що надаються. На березі просторої бухти Наама побудовано два десятки першокласних готелів і туристських сіл, де все створено для відпочинку і занять спортом. Особливо високо Шарм-ель-Шейх цінують любителі підводного плавання. Можна сказати, що вся туристська галузь тут підпорядкована одному великому задоволенню – підводному плаванню: місцеві магазини завалені спеціальним устаткуванням, спортивним одягом і різними аксесуарами, корисними і потрібними для професійних нирців і початківців. Близько двох десятків дайвінг-центрів пропонують усе необхідне для любителів підводного плавання, до їхніх послуг – численний штат досвідчених інструкторів.

Зона дайвінгу проходить уздовж узбережжя курорту від заповідника Рас-Мухаммед на південному заході до острова Тиран у районі затоки Shark Bay на північному сході. Тут більше тридцяти місць, зручних для підводного плавання.

Безпосередньо біля узбережжя Шарм-ель-Шейха знаходяться такі цікаві місця для занурення, як Храм, Башта і

Коралові сади. У кінці курортної зони знаходиться грандіозний кораловий заповідник Рас Насрані. Між Баштою і Кораловими садами рифів майже немає. Їх знищили на початку будівництва курорту, вважаючи, що вони заважатимуть відпочиваючим.

Національний парк-заповідник Рас-Мухаммед знаходиться в 25 км на північний захід від Шарму. Дуже цікавий підводний 70-метровий обрив у 200 м від берега. Увагу дайверів привертають кораловий канал Small Crack; кораловий “гриб” The Mushroom заввишки 20 м; Marsa Vareka – затока між заповідником Рас-Мухаммед і Шарм-ель-Шейхом.

У районі Шарм-ель-Шейха в 10 км від центру заповідника Рас-Мухаммед знаходиться острів Тиран, тут близько десятка загиблих кораблів. Найбільш відомі англійський транспорт “Тістлгорм” і каботажне судно “Данрейвен”.

Основними визначними пам’ятками Шарм-Ель-Шейха вважаються монастир Святої Катерини і каплиця Неопалимої Купини, розташовані на знаменитій горі Синай. Як свідчить Біблія, саме тут пророку Мойсею було послано десять заповідей. Щоночі багато віруючих зі всіх кінців світу відправляються до вершини гори, щоб зустріти там схід сонця. Якщо ви вирішите зробити подібне сходження, то необхідно захопити із собою теплі речі – перед світанком на вершині Синаю може бути дуже холодно.

У 337 р. Олена – мати імператора Костянтина – наказала побудувати невелику каплицю, присвячену Св. Діві Марії, на місці, де Мойсей бачив неопалиму купину. У 530 р. за наказом імператора Юстиніана було побудовано велику базиліку, що стала надалі церквою Перетворення, і стіни монастиря для захисту ченців від розбійницьких набігів. З того часу монастир набув вигляду неприступної фортеці і встояв від набігів, від руйнування часом і землетрусів. За всю свою історію він ніколи не руйнувався і не захоплювався.

Базиліка Перетворення – це головний храм монастиря, побудований імператором Юстиніаном у VI ст. У притворі храму – невелика виставка ікон і старовинних книг. Це лише мала дешиця унікальної колекції з 2000 ікон і бібліотеки, що належить монастирю і поступається тільки Ватиканській

за багатством фондів стародавніх християнських рукописів і книг. Тут можна побачити рідкісні візантійські ікони, прекрасні мозаїчні підлоги, безліч люстр, мідних і срібних ламп.

Візантійська мозаїка VI ст. “Перетворення” над головним вівтарем (її закриває пізніший іконостас) зображає Ісуса, поряд стоять Мойсей та Ілля Пророк, біля ніг його лежить апостол Петро, а трохи віддалік – Іоанн і Яків. У вівтарі покрита білим покривалом стоїть біла рака з мощами святих. У двох срібних скриньках зберігаються голова і рука Св. Катерини. У скриньці з головою можна побачити лише чорне округле тім’я – решта вкрита білою ватою. Рука ж відкрита повністю – чорна висушена тканина на кістках. Паломники цілують мощі, на згадку про цю подію сивоволосий священник дає срібне колечко

із сердечком. Ці кільця освячують, надягаючи їх на руку Святої Катерини. У Синайському монастирі відвіку прийнято відкривати мощі Святої Катерини – одну з найбільших святинь християнського світу – всім паломникам, що здалеку прийшли: адже впродовж століть тисячі й тисячі людей ризикували ради цього власним життям.

Неопалима купина – кущ тернини, яка знаходиться зовні церкви перед апсидою. За легендою, в полум’ї цього куща Бог вперше з’явився пророку Мойсею. Правда це чи ні, але це єдиний чагарник такого виду на всьому півострові. Всі спроби пересадки чагарника із цього місця закінчилися невдало. Це знамените місце паломництва. Каплиця Неопалимої Купини знаходиться за хорами церкви. Вівтар, що спирається на мармурові колони, знаходиться над корінням біблейського куща. Це найсвятіше місце монастиря. Перш ніж сюди ввійти, необхідно роззутися. Для огляду в монастирі закрито 2/3 приміщення. Для того щоб їх побачити, потрібен спеціальний дозвіл патріархії, який дається лише у виняткових випадках. У числі закритих для відвідин місць – мечеть і трапезна.

Цікаве явище природи Синаю – гарячі джерела, розташовані вздовж його західного узбережжя, недалеко від шосе, що веде до Шарм-ель-Шейху. Найбільш відомі Джерела

Мойсея (Уюн-Муса). Згідно з біблейським переказом, коли пророк Мойсей виводив дітей Ізраїлю з полону єгипетського, то вдарив Мойсей п'ять разів об землю своєю палицею, і в цих місцях з'явилися джерела. У 130 км на південь розташовано Хаммам Фараон – “Фараонові купальні”, а ще південніше, біля міста Тор – “Мойсеєві ванни”, які відвіку використовуються місцевими жителями для лікування ревматизму й артриту.

Містечко Дахаб розташовано в 100 км на північний захід від Шарм-Ель-Шейха. Дахаб по праву вважається одним із найкращих місць Синаю для підводного плавання, він також знаменитий своїми пляжами й місцями для глибоководних занурень – Блю-Хол, Каньйон і Лайтхауз. Сам по собі Дахаб можна розділити на дві частини – туристський центр із нечисленними гарними готелями і “бедуїнське село”, що користується популярністю в туристів, які віддають перевагу недорогому розміщенню й національним ресторанам.

Таба – це невелике містечко, що знаходиться прямо на кордоні між Єгиптом та Ізраїлем. У місті поки тільки один сучасний готель – “Таба-Хілтон-Ресорт”. Та зате це місто знамените своїми чудовими видами, прекрасною береговою лінією (наймальовниче на Синаї) із численними гротами, лагунами і пляжами.

Біля Таби знаходиться знаменитий “*острів Фараонів*” – цікава пам'ятка середньовіччя. Цей скелястий острівець ніби самою природою створений для того, щоб розмістити на ньому прикордонний пост, який дійсно існував тут із часів фараонів. А у XII столітті правитель Єгипту Салах Ель-Дін (Саладін) побудував на острові могутню фортецю. Недавно вона була повністю відновлена і стала музеєм. Історичний музей відкрито також у самій Табі.

До 1989 року декілька сот метрів піщаного пляжу, готель “Хілтон” і невеликий пальмовий гай на Єгипетсько-Ізраїльському кордоні стали каменем спотикання на мирних переговорах між двома країнами в Кемп-Девіді. Територіальні розбіжності були залагоджені в 1989 році, коли Ізраїль поступився Єгипту Табою в обмін на території в пустелі

північніше Ейлата. З того часу Таба це не тільки курорт, але й прикордонний пост, який щодня перетинають тисячі туристів.

Таба розташована в безпосередній близькості від кордону, у зв'язку з чим перебування в цьому районі без видимої причини може привести до нав'язливого спілкування з єгипетською поліцією. Не рекомендується прогулюватися містечком після настання темноти, а крім того, необхідно завжди мати при собі паспорт.

Оазиси Західної Пустелі – останній туристський район Єгипту. Бахарія – найближчий до Каїра оазис Західної пустелі. Автобуси компанії “Upper Egypt” відправляються 3-4 рази щодня від автобусного терміналу на площі Азхара в Каїрі і покривають 350 км шляху за 3-4 години. Сам оазис – це декілька бедуїнських сіл, забудованих глинобитними будиночками

і оточених пальмовими гаями. Головний населений пункт, Бавіті, налічує близько 10 тисяч жителів, тут, на головній і єдиній асфальтованій вулиці, зупиняються Каїрські автобуси.

Саме містечко не має особливого інтересу для туриста, але при цьому є відправним пунктом для подорожей по пустелі Сахара. Близько сотні гарячих джерел тече із землі навколо Бавіті, температура води в яких досягає 50–60 градусів! Приголомшливі місячні пейзажі, гори, бархани – все це дійсно варте уваги.

Місцеві бедуїни вражають своєю гостинністю і безпосередністю. На це вплинув і той факт, що тільки 15 років назад

в оазис була проведена автодорога з Каїра. До того часу єдиною можливістю потрапити в Бахарію були верблові каравани через пустелю.

Близько року назад, біля Бавіті було виявлено найбільше серед знайдених поховання мумій періоду другого царства. Більше 380 мумій було витягнуто зі склепів на північ від містечка. Чималий інтерес для справжніх цінителів може представляти невинна пристрасть місцевих жителів до марихуани.

Фарафра – невеликий оазис у 185 км на південь від Бахарії. В адміністративному центрі оазису, Ель-Касре,

збереглися руїни старовинної фортеці. Містечко складається з глинобитних споруд, що злилися одна з одною, частково розмитих зимовими паводками. Особливого інтересу заслуговують відвідини музею талановитого художника і скульптора-самоучки Абд Ель-Могні. Побудований ним самим музей, що нагадує замок, включає скульптурні глиняні ансамблі з життя місцевої бедуїнської общини. Вхід у музей вільний, проте бакшиш очікується від відвідувачів.

Містечко Ель-Харга є адміністративним центром оазису і головним містом провінції Нью-Веллі. У роки великої дружби з Радянським Союзом оазис Харга було проголошено житницею Єгипту. Величезні кошти було вкладено в підняття “цілини” й освоєння пустелі, втім, судячи з усього, плани з перетворення пустелі в квітучий сад мало виправдалися на практиці. З іншого боку, в Ель-Харзі було побудовано аеродром, звідки двічі на тиждень вилітають літаки до Каїра.

В оазисі збереглося досить багато цікавих визначних пам’яток епохи фараонів, наприклад: Некрополь Ель-Багават, Храм Ібіса і руїни Храму Каср Ель-Гуетта, що відносяться до богів Амона і Муту.

Великий оазис Сіва розташовано на віддалі від центру країни, у 600 км на захід від Каїра і всього лише в 50 км від кордону з Лівією. Спочатку основну частину населення оазису складали бербері, проте вже у ХХ столітті, а особливо після Другої світової війни, район Сіви набув великого значення як стратегічний пункт поблизу недружньої Єгипту Лівії. Тисячі переселенців із центру країни, військові, робочі прибули в Сіву. Асфальтоване шосе було прокладено до Сіви з приморського містечка Марса-Матрух.

До недавнього часу вимагався спеціальний дозвіл для відвідин Сіви, але кілька років тому цю формальність було скасовано, проте для подорожей у напрямі Лівії все-таки буде потрібний спеціальний дозвіл. Вірогідно, подібний папір оформляється тільки в Каїрі, але, судячи з усього, реально вирішити це питання в самій Сіві в поліцейській дільниці.

Ймовірно, зі всіх оазисів єгипетської Західної пустелі, саме Сіва заслуговує найбільшого інтересу. Зелений острів посеред моря піску налічує більше 300 тисяч пальм і десятків

тисяч оливкових дерев. У містечку Сіва, на горбі, оточеному стародавніми глинобитними житлами, розташована фортеця Пустуй.

У містечку *Агурмі*, в декількох кілометрах на схід, знаходяться руїни Храму Амона, що відноситься до XXVI династії (525–630 рр. до н.е.), Джабль Ель-Мавта (Гора мертвих), похоронний комплекс Римської епохи, Джуба Спрінг, або Лазні Афродіти, артезіанське джерело, де звично купаються місцеві жителі.

Білад Ель-Рум, село в 15 км від Сіви, де збереглися стародавні поховання, а так само є підстави вважати, що саме тут було поховано Олександра Македонського.

На відміну від багатьох народів, єгиптянам удалося зберегти велику частину своєї історичної спадщини, починаючи від пірамід у Гізі і закінчуючи вражаюче красивими храмами Карнака. Час ніби зупинився в Єгипті, щоб він міг з'явитися перед недосвідченим поглядом туриста і вразити його своєю пишністю.

ІНДІЯ

Країна однієї з якнайдавніших цивілізацій світу, багатючих природних умов і теплого клімату, Індія просто не може не привертати до себе увагу мільйонів туристів. Величні Гімалаї і таємничий Тибет, священна річка Ганг і тропічні ліси Західних Гат, десятки морських курортів і “золотий трикутник”, численні пам’ятки минулих століть і величезна кількість музеїв – усе це складає національну гордість цієї країни.

Географія, площа і ландшафт країни. Республіка Індія (мовою хінді – Бхарат) – держава в Південній Азії. Територія Індії на півночі тягнеться в широтному напрямі на 2930 км, в меридіональному – на 3220 км. Індія омивається водами Аравійського моря на заході, Індійського океану на півдні і Бенгальської затоки на сході. Її сусідами є: на північному заході – Пакистан, на півночі – Китай, Непал і Бутан, на сході – Бангладеш і М’янма. Також Індії належать Андаманські, Никобарські і Лаккадівські острови Індійського океану.

Індія розташована в межах трьох великих орографічних областей: Гімалайських гір, Індо-Гангської рівнини і плоскогір’я Декан на півострові Індостан. Декан є величезним стародавнім масивом суші, складеним докембрійськими кристалічними породами, переважно гнейсами, гранітами і сланцями. Значна частина поверхні перекрита вулканічною лавою, причому найбільша потужність лавового покриву – на північному заході. Декан входив до складу стародавнього материка Гондвана, що об’єднував Південну Америку, Африку та Індію і який близько 200 млн. років назад розпався на декілька блоків. Між Деканом і Гімалаями тягнеться величезна Індо-Гангська рівнина, а від океану центральну частину півострова відокремлюють Західні і Східні Гати.

Гімалаї – найбільш високі гори на Землі. Хребти Гімалаїв, що піднімаються над Індо-Гангською рівниною в межах Індії тягнуться з північного заходу на південний схід уздовж кордону з Китаєм від Афганістану до Непалу і переходять у дві інші гірські гряди – Каракорум і Трансгімалаї. Каракорум –

другий у світі за висотою гірський хребет із найвищим піком країни

К-2 (Чогорі, 8611 м над рівнем моря).

Індо-Гангська рівнина. Ця величезна область, витягнута паралельно хребтам Гімалаїв, і є предгірним прогином, з товщами осадових порід і алювію. Поверхня рівнини плоска. Її ширина коливається від 280 до 320 км, а протяжність досягає 2400 км від кордону з Пакистаном до гирла Гангу. Навіть вододільний простір між Індом і Гангом, на захід від Делі,

є пласкою поверхнею заввишки не більше 300 м. За угодою з Пакистаном про розділ вод системи Інду, стік річок Біас і Сатледж належить Індії.

Клімат. В Індії, що займає велику площу і відрізняється значною вертикальною диференціацією рельєфу та різною віддаленістю від океану, яскраво виражені контрасти в розподілі тепла й вологи. В цілому на клімат країни великий вплив мають мусони. Висотний чинник зумовив холодний клімат високих гір на півночі Індії, тоді як на низьких схилах цих гір і на плато переважає помірний клімат. Курорти Північної Індії розташовано у висотному поясі від 1500 до 2300 м.

У багатьох районах Індостану середні температури повітря найхолоднішого місяця – січня 18–24°C, а літніх місяців – 24–29°C. Проте часто температура вдень підвищується до 32°C. На північних рівнинах, від Західної Бенгалії до кордону з Пакистаном, літом дуже жарко, і середні температури в Бенгалії досягають 29°C; вони поступово підвищуються в напрямку на північний захід і в травні в Делі досягають 33°C. Середня літня температура в Амритсарі (шт. Пенджаб) 34°C, в пустелі Тар (шт. Раджастхан) – 32–38°C, середні зимові температури там 7–16°C.

Річна сума опадів коливається від менше 100 мм у пустелі Тар до 10 770 мм на станції Черапунджі в горах Кхасі – одному з найвологіших місць на Землі. Для Західної Індії середні річні показники опадів такі: Пенджаб – 400–500 мм, Саураштра (півострів Катхіявар) – 650–1000 мм, західне узбережжя

Індостану – більше 2000 мм і східне узбережжя в основі Східних Гат – 1300–2050 мм. Центральна Індія одержує в середньому 650–1300 мм опадів на рік. На північному сході півострівної Індії і на рівнинній півночі країни випадає 1300–2050 мм,

а в східних Гімалаях і більшості районів Бенгалії і Ассаму – більше 2000 мм.

Індія має такий широкий діапазон кліматичних чинників, що практично неможливо вибрати сприятливу в погодному відношенні пору року. З жовтня по березень погода достатньо приємна на всій території країни. На півдні добре під час мусонів – із січня по вересень. А в регіони Сіккім і північно-східні області Індії краще за все приїжджати з березня по серпень. Кращий час для поїздки до Кашміра і в гірські райони Хімачал Прадеш – із травня по вересень. У сезон мусонів також добре в пустелях Раджастану і в північно-західному гімалайському регіоні Індії. Походи Гімалаями краще здійснювати з квітня по листопад, хоча цей час може варіюватися залежно від маршруту, висоти і району. Лижний сезон продовжується із січня по березень.

Водні ресурси. У Гімалаях знаходяться витoki трьох найбільших річок Індії: Ганг (2510 км), Інд (2879 км) і Брахмапутра впадають у Бенгальську затоку (Маханаді, Годаварі, Кришна, Пеннару, Кавері). Декілька річок впадає в Камбейську затоку (Тапті, Нарбад, Махі і Сабарматі). За характером живлення всі річки діляться на гімалайські (дощове й льодовиково-снігове живлення) і деканські (тільки дощове живлення). Тому багато деканських річок у сухий сезон пересихають. Окрім Гангу, Інду і Брахмапутри, вся решта річок Індії не судноплавні. Під час літнього сезону дощів, що супроводжується таненням снігів у Гімалаях, повені в Північній Індії стали звичайним явищем. Раз на п'ять–десять років практично вся Джамно-Гангська рівнина опиняється під водою. Тоді від Делі до Патні (столиці штату Біхар), тобто на відстань більше 1000 км можна проїхати на човні. В Індії вважають, що легенда про всесвітній потоп народилася саме тут.

Рослинність і тваринний світ. Флора Індії налічує більше 20 тис. видів, багато ендеміків. Ліси Індії підрозділяються на дві групи – тропічні ліси в межах Індостану та ліси помірного типу, що вкривають схили Гімалаїв на висотах більше 1500 м над рівнем моря. У підніжжі Гімалаїв знаходяться заболочені джунглі – тераї, вище – мусонні ліси (тик, сандал), гірські змішані і хвойні ліси (гімалайський кедр, ялиця, сосна, ялина), а ще вище – гірські луки та степи. У передгір'ях Східних Гімалаїв, у дельті Гангу і Брахмапутри, на схилах Західних Гат ростуть вічнозелені тропічні ліси, на прибережних низовинах – мангрові (сундри і пальма дхані). Всюди поширені пальми – кокосові, фінікові, пальма тодді, а також бамбук.

Національне дерево – бан'ян, що є найближчим родичем фікуса. Бан'ян володіє унікальною формою зростання – він дає повітряне коріння, яке, досягнувши землі, укоріняється і товщає. У міру розростання бан'ян випускає все нове й нове коріння, і в цього дерева-лісу може бути декілька тисяч стовбурів! Саме під цим деревом Будда досяг повного просвітлення.

Тваринний світ Індії також достатньо різноманітний і представлений 500 видами ссавців, 350 видами плазунів, 3000 видами птахів. Але деякі з них збереглися лише в заповідниках (наприклад: азіатський лев, маніпурський ширококорогий олень, нилгірський тур, кулан, носоріг). Також зменшилося поголів'я дикого буйвола й оленя барасинга, рідко зустрічаються сніжний барс, димчастий леопард, карликовий кабан, гепард.

Два найбільш вражаючі види – це бенгальський тигр і індійський слон – все ще зустрічаються на всій території, хоча останнім часом їхня популяція сильно скоротилася. Бенгальський тигр досягає в довжину 3 метрів і ваги до 290 кг. Ще

в недалекому минулому тигрів нещадно знищували, проте завдяки спеціальній програмі з відновлення популяції бенгальських тигрів, кількість їхньої популяції зростає. Індійський слон дещо поступається в розмірах африканському слону. Його розмір доходить до 3 метрів у висоту і 3,2 – у довжину. І, на відміну від африканського слона, добре

піддається дресируванню і вже давно став домашньою твариною.

На території держави мешкає безліч мавп, в основному це макаки-резус і лангури, а також величезна кількість пальмових білок і летючих лисиць. Тут можна побачити рідкісну тварину в світі – індійського дюгоня, який відноситься до сімейства морських корів і є єдиним травоїдним морським ссавцем.

Зустрічається близько 200 видів змій і 52 з них – отруйні. Королівська кобра – найбільша отруйна змія Індії. Досягає в довжину 5,5 м. Укус королівської кобри смертельний навіть для слона. Індійська кобра (ще один вид отруйних змій) досягає в довжину 180 см.

Гангський гавіал мешкає в долині Гангу. Довжина цього крокодила досягає 6,6 м. Популяція його досить нечисленна.

Індія – велике царство практично неляканих птахів, серед яких, безперечно, виділяються павич (національний птах Індії), чапля, папуги, зимородок. Узимку пташине поголів'я збільшується принаймні вдвічі, оскільки на зимівлю прилітають птахи з Європи і Азії. З метою збереження рідкісних і нечисленних видів флори і фауни в Індії створено 83 національних парки, 447 заповідників, 23 тигрових заповідники, 200 зоопарків і 8 біосферних резервацій.

Населення, демографія, столиця й великі міста. Населення Індії складає 1016 млн. чоловік. Вона займає друге місце у світі (після Китаю) за кількістю населення. Етнічна Індія представлена всіма трьома великими расами: негроїдною, європеїдною і монголоїдною. Середня щільність населення Індії складає 273 особи на км², хоча в окремих адміністративних утвореннях вона вельми висока (в Делі щільність населення складає 6352 особи на км²). Найгустіше заселено південно-східне і південно-західне узбережжя, дельтові низовини сходу і Гангська рівнина. Найменше обжиті підвищення Центральної Індії, північно-східні райони і Гімалаї. Серед жителів переважають особи молодого і середнього віку. Всього 4% населення Індії має вік старше 65 років.

В Індії на 1000 чоловіків припадає 927 жінок. Це пояснюється підвищеною смертністю серед жінок, пов'язаною з ранніми шлюбами і численними дітородіннями. У сім'ях, як

правило, четверо дітей. Середня тривалість життя 62,5 років. Демографічне зростання істотною мірою визначається зниженням рівня смертності. Очікувана тривалість життя збільшилася з 22,6 років для чоловіків і 22,3 років для жінок у 1900 р. відповідно до 63,2 і 61,7 років у 2000 р. У цей період відбулося майже повне викорінювання епідемічних хвороб, особливо чуми, віспи, холери й черевного тифу. Успіхів було досягнуто і в боротьбі з малярією і туберкульозом, розширенні мережі медичних установ і розвитку системи медичної освіти. Зменшилася дитяча смертність. Уряд Індії здійснює програму планування сім'ї, сприяючи розповсюдженню засобів попередження вагітності.

Грамотним є 65,38% населення Індії. Є розрив у рівні писемності між чоловіками і жінками: відповідно 65,5% і 38%.

Кожен індус із моменту народження належить общині, касті, успадковує професію батьків і веде спосіб життя, освячений релігійно-етичним кодексом. Не дивлячись на офіційно проголошену рівність, міжкастові браки вкрай рідкі. Людина з вищої касті швидше помре з голоду, чим візьме в руки мітлу, тому що роботу смітярів повинні виконувати колишні “недоторкані”.

Міське населення складає 26%, а сільське – 74%. Посилення міграційних процесів привело за минулі півстоліття до формування такої гігантської агломерації, як Мумбаї (15 мільйонів жителів), Калькутта (13 мільйонів) і Мадрас (6 мільйонів). У Делі – столиці Індії проживає 7,2 млн. осіб (із передмістями – близько 13,8 млн.).

Історичний нарис. Ця дивовижна країна побачила перших людей більше 500 тисяч років тому й однією з перших навчила людину обробки металу. Індія є однією зі старіших цивілізацій світу.

До середини III тисячоліття до н.е. на території Індії розвинулася цивілізація дравідів. У період з 2500 по 1500 роки до н.е. Індія була завойована індоарійськими племенами. З VIII століття до Індії став проникати іслам. Мусульманське правління продовжувалося до 1398 року, коли прийшли армії Тамерлана. У 1526 р. нащадок Тамерлана Бабур завоював практично всю Індію і заснував імперію Великих Моголів, що

проіснувала до 1857 року. Повне політичне керівництво перейшло до Великобританії в 1828–1835 роках, а в 1857 році Індія стала фактично протекторатом Великобританії.

15 серпня 1947 року Індія одержала незалежність від Великобританії, проте була розділена на дві країни: Індію і Пакистан. 26 січня 1950 року Індія була проголошена демократичною республікою.

Політичний устрій. Держава Індія – Союз штатів, є суверенною федеральною світською демократичною республікою

з парламентською системою правління. Республіка управляється відповідно до Конституції, яка була прийнята Засновницькими зборами 26 листопада 1949 року і набула чинності 26 січня 1950 року.

Законодавча влада належить президенту і парламенту. Президент обирається колегією вибірників, що складається з членів обох палат парламенту і членів законодавчих зборів штатів, на 5 років. Президент може переобиратися неодноразово. В Індії існує посада віце-президента, якого також на п'ятирічний термін обирають члени обох палат парламенту.

У разі відсутності або смерті президента країни він виконує його функції. Віце-президент не може бути членом парламенту або членом законодавчих зборів якого-небудь штату. За посадою він одночасно є головою Ради штатів.

Парламент Індії складається з двох палат: Рада штатів (Раджья сабха) і Народна палата (Лок сабха).

Рада штатів (постійно діючий орган) складається не більше ніж із 250 членів, з яких 12 призначаються президентом із числа видатних діячів індійської культури і науки, інші обираються за системою пропорційного представництва виборними членами законодавчих органів штатів строком на 6 років. Одна третина членів перебирається кожні 2 роки. Народна палата складається з 545 депутатів, що обираються прямим загальним і тасмним голосуванням

Виконавча влада в Індії належить президенту й уряду. Уряд формується парламентською більшістю й несе відповідальність перед Народною палатою.

Згідно з Конституцією, при голові держави має знаходитися Рада міністрів як орган, що надає допомогу президенту в здійсненні його конституційних функцій. Голова Ради міністрів призначається президентом. Прем'єр-міністр повинен користуватися підтримкою більшості в Народній палаті. За рекомендацією прем'єр-міністра президент призначає решту членів Ради міністрів. Рада міністрів здійснює свої функції до тих пір, поки вона користується підтримкою більшості Народної палати. У Раду міністрів входять міністри-члени кабінету, державні міністри з незалежним статусом і державні міністри.

На чолі кожного зі штатів стоїть губернатор, що призначається президентом. Кожен штат має свої законодавчі збори

й уряд. Союзні території управляються центральним урядом.

Політичні партії: Народний Демократичний Альянс (НДА), Індійський Національний Конгрес (ІНК), Бхаратія Джаната партія (БДП), Комуністична партія Індії (КПІ).

Релігія. Найпоширеніша релігія – індуїзм (82,7% населення). Іслам сповідає 11,4%, християнство – 2,4%, сикхизм – 1,9%, буддизм – 0,7%, джайнізм – 0,5%. Інші – послідовники зороастризму, іудаїзму і язичницьких вірувань.

Державна

політика в релігійно-громадському питанні дотримується принципу секуляризму, що передбачає віротерпимість і рівну пошану до всіх релігій.

Мова. Конституцією Індії офіційно визнано 18 мов, але лінгвісти розрізняють як мінімум 24 мови, кожною з яких говорять не менше 1 млн. осіб, і безліч діалектів. Державною мовою визнано хінді, проте широко вживана англійська мова. Інші офіційні мови – бенгалі, урду, орія, панджабі, ассамі, кашмірі, синдхі, маратхі (всі вони поширені переважно в північних і центральних областях), телугу, тамілі, малаялам, каннада (переважають у південних штатах) і санскрит. У колишніх колоніях Гоа, Даман і Діу у вжитку португальська мова, в Путтуччері – французька.

Мова залишається однією з основних політичних проблем країни, оскільки багато кордонів було утворено тільки на підставі мовних особливостей. Багато сил додається для просування хінді як національної мови і для викорінювання англійської. Наріжним каменем у цьому плані є те, що хінді є основною на півночі країни і практично не має загальних рис із дравидськими мовами півдня. На півдні країни дуже мало людей говорять на хінді. Вищі верстви суспільства в Індії користуються англійською мовою, що є провідною у світі освіти і бізнесу.

Валюта. Грошовою одиницею Індії є індійська рупія, дорівнює 100 пайсам. Монети, номіновані в пайсах, називаються “малими”. Є дві версії походження назви: від “rupia” – оброблене срібло або “rupa” – худоба, обидва слова на санскриті. Міжнародне позначення – INR. На цінниках перед цифрою звичайно пишуть Rs.

Система наявного грошового обігу Індії характеризується величезною кількістю банкнот. Існують такі номінали:

1 рупія – вісім різновидів, 2 рупії – дев’ять різновидів, 5 рупій – сім різновидів, 10 рупій – дев’ять різновидів, 20 рупій – два різновиди, 50 рупій – три різновиди, 100 рупій – дев’ять різновидів, 500 рупій – три різновиди.

В обмінних пунктах, банках висококласних готелів штату Гоа можна обміняти на індійські рупії американські долари. Валюти інших країн міняють не у всіх банках і за менш вигідним курсом. Поточний банківський курс може відрізнятись від роздрібного. Чим далі від столиці, тим менш вигідний курс обміну.

При обміні в банках необхідно мати при собі закордонний паспорт із дійсною візою. Обміняти назад індійські рупії на тверду валюту можна і при виїзді з країни – до 25 % від офіційно обміненої вами суми, але після пред’явлення довідок від банків, що видаються при обміні, які дійсні протягом трьох місяців.

Індійська рупія – обмежено конвертована валюта. Ввезення і вивіз рупій в Індії заборонено. Краще за все брати в цю країну долари США або кредитні карти.

Транспорт. Міжнародні *аеропорти* в Індії є в Бомбеї, Делі, Калькутті, Ченнаї (Мадрасі) і Кералі. Літаки з Європи звичайно приземляються в Індії рано-вранці, що може бути не дуже зручно, якщо у вас немає заброньованого номера в готелі. Дешевше за все купувати авіаквитки в Делі, за ним слідує Калькутта, а потім Бомбей. Міжнародні перельоти в сусідні країни обійдуться досить дешево, особливо з Калькутти в Дакку (Бангладеш), з Делі в Карачі (Пакистан) і з Теручираппаллі в Коломбо (Шрі-Ланка).

Основною авіакомпанією в Індії, що здійснює внутрішні перельоти є керована урядом Indian Airlines. Авіакомпанія Air India також здійснює внутрішні перельоти маршрутами Бомбей–Делі, Бомбей–Калькутта, Делі–Калькутта і Бомбей–Ченнаї (Мадрас). Скасування державного контролю радикально поліпшило якість послуг і збільшило кількість дрібних авіакомпаній, хоча деякі з них недавно збанкрутіли. Sahara Indian Airlines і Jet Airways є головними конкурентами великих компаній.

Потяг – найпопулярніший в Індії засіб пересування. Існує 17 головних напрямків, якими слідує 108 потягів. Багато які з них мають імена: Керала експрес, Шатабді експрес, Раджхані експрес, Таміл Наду експрес. Мандрівник, який запланував переміщення по Індії в потягах, повинен добре уявляти якість цього пересування. Існують 6 типів вагонів, що дуже відрізняються за ціною і якістю. Є такі типи вагонів, де пересування іноземців не рекомендується. Якщо ви дивилися фільми про громадянську війну або евакуацію населення під час Другої світової війни, то ви зможете уявити собі картину пересування в цих вагонах. Індійська система бронювання квитків є справжньою “китайською грамотою” і гідна окремого вивчення, але будьте терплячі, тому що це єдина бюрократична система в країні, яка дійсно працює. При бронюванні квитків використовуйте різні туристські квоти, якщо вони у вас є. Так вам

легше вдасться забронювати місце.

Види *автобусів* у кожному штаті свої, але на основних маршрутах автобуси розділяються на звичайні, експреси, напівлюкси, люкси, люкси з кондиціонерами і спальні люкси.

Державні автобуси часто на основних маршрутах обслуговуються приватними операторами. Автобуси приватних компаній звичайно швидше, дорожче, зручніше і краще підходять для довгих подорожей, але вам часто доведеться слухати індійську музику, яка волає з динаміків. Автобус – єдиний вид транспорту, на якому можна дістатися до Кашміру і кращий вид транспорту для поїздки до Непалу з Уттар Прадеш. Автобуси набагато швидше за потяги в північному Біхарі і в більшості районів Раджастану.

Водіння *мотоцикла* в Індії (особливо до Енфілд Баллет) стає все більше популярним, хоча не рекомендується займатися їздою на двоколісному мотоциклі. Подорож на *велосипеді* – прекрасна можливість оглянути індійські міста, крім того, оренда велосипеда коштує буквально копійки. Проте, якщо ви не відчуваєте себе спортсменом, то не треба здійснювати довгих переїздів на велосипеді. Якщо ви вирішите привезти в країну свій власний велосипед, то привозьте найпростішу модель, оскільки тут вам буде дуже важко його полагодити, якщо з ним щось трапиться.

У містах є автобуси, таксі, авторикші, велорикші і тонгас (запряжені кіньми вози). У таксі можуть бути встановлені лічильники, але не думайте, що вони скрізь працюють. Можуть виникнути проблеми при користуванні таксі. Пасажира відвозять, нібито помилково, не туди, куди він просив, і вимагають додаткових грошей для того, щоб довести до потрібного місця. В цьому випадку не треба розгублюватися. Записавши номер машини, пасажир повинен попередити, що збирається зв'язатися з поліцією. Також небезпечно дозволяти водію таксі брати на дорозі випадкових попутників.

Триколісні *авторикші* коштують приблизно у два рази дешевше за таксі. *Велорикші* практично зникли із центрів великих міст, але вони все ще залишаються основним видом транспорту в маленьких містах і селах. Велорикші придатні тільки для невеликих поїздок. Ціна така ж, як за таксі, швидкість маленька, зручності ніякої – в гору взагалі не тягнуть, доводиться вилазити і йти поряд. Якщо ви сіли на рикшу удвох, то бідний водій так напружується, що весь час

змагаєшся з бажанням допомогти йому і всій його сім'ї. Все ж таки варто прокотитися на велорикші хоч би раз: маса вражень гарантована. Домовляйтеся про оплату до поїздки.

Прокат машин. Якщо у вас немає водійських прав міжнародного зразка або навіть водійського посвідчення, що діє на території України, – це не проблема на території Індії, поліція цікавиться правами рідко, у гіршому разі доведеться заплатити бакшиш близько 50 рупій. Але ви повинні мати просто залізні нерви і рідкісний успіх, якщо хочете водити машину

в Індії самостійно. Машину можна взяти напрокат на день і лише з обмеженням кількості кілометрів поїздки. Рух транспорту на всій території Індії лівосторонній. Необхідно частіше подавати звуковий сигнал – це тільки вітається.

Ви легко зможете найняти також машину з водієм. При наймі машини з водієм враховуйте, що ви, ймовірно, будете відповідальними за всі витрати, що виникли під час поїздки, тому про все краще домовлятися наперед. Якщо ви плануєте довгу подорож, то зробіть пробне коло з вашим шофером, щоб переконатися в його компетентності.

Зв'язок. Подзвонити можна з місць, де вивішено таблички STD/ISD/PCO або ISD/IDD/STD. Залежно від часу доби, прийняті різні тарифи на оплату телефонних розмов. Для міжнародних розмов із країнами Європи працює 25 % знижка з 22.00 до 11.00. Громадські телефони є тільки для внутрішньоміських переговорів, і вони дешевше. Дзвінок із номера

в готелі обійдеться в декілька разів дорожче, причому не всі готелі мають автоматичний доступ до міжнародних або навіть міжміських ліній. У великих містах працюють мобільні телефони GSM. Вартість дзвінків додому в декілька разів перевищуватиме звичайні міжміські. Що може представляти інтерес, так це безкоштовна служба коротких повідомлень (SMS), що дозволяє обмінюватися текстовими повідомленнями між телефонами всередині Індії.

Час. Відрізняється від київського на 3,5 години.

Святкові й неробочі дні. В Індії дуже багато свят, як державних, так і релігійних. Практично щодня – це якесь свято. Основні державні свята в Індії: 1 січня – Новий рік; 26 січня – День Республіки (цього дня була прийнята

Конституція Індії); 8 березня, як і в Україні, відзначають Жіночий День; 15 серпня – День Незалежності (цього дня в 1947 році Індія одержала незалежність від Великобританії); 20 серпня – День народження Раджива Ганді; 2 жовтня відзначають Ганді джаянті, день Народження Махатми Ганді; 19 листопада – День Народження Індіри Ганді.

Серед релігійних свят як основні можна виділити такі. У березні–квітні послідовники джайнізму відзначають день народження засновника цієї релігії Махавіри. Це свято називається Махавір джаянті. У квітні–травні (у перший день місяця байсак) послідовники сикхизму відзначають своє головне свято – байсак. Будда джаянті – день народження Будди проголошується в другій половині квітня – першій половині травня. Головним святом парсів (індійських вогнепоклонників) є Кхордад саль – день народження пророка Заратустри. У лютому–березні індуїсти відзначають свято весни Песть. У квітні–травні відзначають Ід-ул-Азха. Це свято жертвопринесення – одне з двох головних свят мусульман. Серпень–вересень – Джанмаштамі – день народження Крішни. У вересні–жовтні відзначають Дашахра – день поклоніння Діві. Це одне з найпопулярніших свят. У жовтні–листопаді відзначають свято Дівалі. Це Фестиваль вогнів і богині процвітання Дівалі, одне з найпопулярніших народних свят і останній день року за календарем індуїста.

Робочий час. Урядові установи офіційно працюють із понеділка по п'ятницю з 9.30 до 18.00, але основна діяльність здійснюється з 10.00 до 17.00 з тривалою перервою на обід.

Поштові відділення працюють із понеділка по п'ятницю з 10.00 до 16.30. У суботу – до 12.00. Проте в більшості великих міст головпоштамти працюють у будні до 18.30, а в суботу до 16.30, деякі ж відкриті в неділю до полудня. Великі телеграфні відділення працюють цілодобово.

Магазини працюють із 10.00 до 19.00, деякі зачиняються на обід. Хоча неділя офіційно вважається вихідним днем, у різних районах великих міст магазини мають й інші вихідні дні, тому в неділю завжди можна знайти магазини, що працюють. До речі, багато магазинів може бути зачинено по вівторках.

Ресторани працюють до 23.00. Деякі нічні клуби зачинаються набагато пізніше. Кафе в готелях часто працюють цілодобово.

Банки працюють із понеділка по п'ятницю з 10.00 до 14.00. Більшість іноземних і націоналізованих банків працює і в суботу з 10.00 до 12.00. Деякі банки мають філіали, що працюють вечорами, знайдуться й такі, що працюють у неділю, але зачинені в понеділок, інші працюють із 9.00 до 13.00.

І, нарешті, всі банки зачинено під час державних свят, а також 30 червня і 31 грудня. Багато установ не працює під час національних свят.

Кухня. Діапазон смаків індійської кухні вельми широкий, починаючи від простого і м'якого смаку повсякденних блюд і закінчуючи дуже гострими й насиченими блюдами святкового столу. Кожен регіон має свої особливості приготування їжі, але деякі національні рецепти ідентичні по всій країні. Усюдисущі приправи – карі і чілі – використовуються й у вегетаріанських блюдах, і при приготуванні м'яса. Спеції з давніх часів вважаються індійським товаром, тому кухар тримає під рукою близько 25 спецій, обов'язково свіжомелених, з яких він складає свій неповторний смаковий букет. Багато прянощів володіють і лікарськими властивостями. Гострі мариновані фрукти замінують гірчицю.

Загальним для всієї Індії національним блюдом є “дав” – суп із різних видів бобів з овочами і “дхай” – кисле молоко або йогурт, який подають із карі. Крім того, що це дуже смачне блюдо, у спеку воно освіжає краще, ніж солодкі газовані напої. Одне з основних блюд – чапатіс – маїсові коржички з соусами і різними гарнірами або сиром.

Будь-яке блюдо, приготовлене за кашимірськими рецептами, матиме тонкий і ніжний смак, у ньому буде багато фруктів і горіхів. Любителі м'яса, які збираються відвідати сам Кашмір, повинні обов'язково знайти ресторан, що пропонує “вазван” – традиційний індійський банкет, що містить цілих 17 блюд із різних сортів м'яса. Індійський хліб – найкращий у світі – немає нічого краще, ніж “наан” (хлібець, випечений

у печі), але також варто пробувати й “пападум” – якнайтонший хліб із борошна чечевиці.

Любителям м'яса необхідно спробувати блюда з індійського буйвола й баранини. Сир і йогурт – також часто подають

з їжею. Із фруктів готують фреші і додають у йогурти. На десерт спробуйте “кхеер” – рисовий пудинг. В Індії поширено вегетаріанство – овочі і фрукти дешеві, різноманітні, рясні і завжди смачно приготовані.

Для поліпшення травлення прийнято закінчувати трапезу жуванням пана – листя бетелю, в яке загорнуті роздроблений бетелевий горіх і спеції.

Для пиття використовуйте тільки воду в пляшках і не використовуйте лід, якщо не впевнені, що його зроблено з очищеної води. Популярні напої – сподівайся (як правило, п'ють

із гарячим молоком), кава. Спиртні і слабоалкогольні напої в Індії мають тенденцію бути дуже солодкими. Індуїзм забороняє вживати спиртні напої, тому в ресторани їх не подають, але в деяких закладах дозволяють приносити із собою. По п'ятницях в Індії дотримуються сухого закону, і алкоголь не можна дістати ні за які гроші.

Чайові. Будь-який заклад, де можна перекусити, називається рестораном. Після трапези офіціант приносить рахунок

і кладе його лицьовим боком донизу. Оплачувати його прийнято великою купюрою, що перевищує вартість обіду. На чай прийнято давати 10% від загальної суми рахунку. Взагалі, на чай слід давати скрізь – це індійський стиль життя. В Індії поширена попередня плата за послуги (наприклад, за бакшиш у готелі знайдуть потрібний вам лист, дадуть необхідну інформацію тощо).

Цікава особливість чайових в Індії – часто їх розглядають не тільки як загальноприйнятий знак подяки за послугу. Швидше це м'який перехід зі сфери відносин покупця і продавця до більш дружнього спілкування.

Електроприлади. Напруга струму – 220 В, частота – 50 Гц. Рекомендується використовувати адаптер. Вилки від-

різняються від стандартних європейських, причому в різних штатах вони неоднакові. Перед увімкненням електроприладів рекомендується проконсультуватися в обслуговуючого персоналу про параметри мережі.

Фото- і відеозйомка. В Індії в туриста можуть виникнути складнощі з кіно-, відео-, фотографуванням пам'яток старовини (зі спалахом і штативом). Треба запитати дозволу в служби археологічного нагляду (м. Нью-Делі) і в департаментах археології відповідного штату.

Фотографувати і знімати на відео в заповідниках і національних парках можна. Але тільки за плату. У місцях мешкання деяких етнічних груп апаратуру краще взагалі не діставати.

Покупки і сувеніри. В Індії багатий вибір тканин, срібла, килимів, шкіряних виробів і, звичайно, спецій. На базарі прийнято торгуватися, тоді товар можна купити за ціною у 2-3 рази нижче за ту, яка була названа на початку.

Індійські тканини – шовк, бавовна і вовна – цінуються у всьому світі. Дуже популярна Раджастанська бавовна, яку можна впізнати за характерним малюнком і яскравим забарвленням. Тканини з Мадраса “вицвітають” після прання, але це не говорить про їхню низьку якість.

По всій Індії можна знайти тканину – “химру” – із суміші шовку і бавовни, часто прикрашену малюнком. Кашмір славиться шерстю прекрасної якості, з якої виготовляють шалі, одяг і килими. Велику частину ювелірних виробів привозять з штату Раджастан.

Прекрасними подарунками є шалі (чадр) різної текстури, фігурки із сандалового дерева з Карнатаки, рожевого дерева з Керали і Мадраса, індійського горіха з Кашміру, вироби з міді, латуні, бронзи і збройової сталі з інкрустаціями, емаллю і без них. І, звичайно, кращий подарунок з Індії – чудовий чай найрізноманітніших видів і сортів.

Митні правила та обмеження. Для в'їзду до Індії необхідно оформити візу, навіть якщо турист слідує через країну транзитом. Туристську візу можна одержати строком на 3 місяці. Запрошення не потрібне, зате потрібна довідка про наявність броні на літак або самого квитка. Віза коштує близько \$ 45. Для її отримання необхідний закордонпаспорт,

термін дії якого не менше ніж три місяці, 2 заповнених анкети, 2 фотографії 3 x 4. Віза на 6 місяців видається за наявності довідки про відсутність вірусу СНІДу. Цю візу вже в Індії можна продовжити до року у відділенні поліції. Можна також дістати можливість триразового в'їзду за однією візою. Для цього

в анкеті потрібно заявити про свій намір виїжджати з Індії в інші країни. Працівники посольства мають право викликати на співбесіду. Зараз візою вважається стандартна паперова наклейка. За певну плату можливо оформити індійську візу без особистої присутності.

Ввезення і вивіз ввезеної раніше іноземної валюти не обмежено, національної – заборонено. Готівка в сумі більше ніж \$ 10 тис., а також персональні комп'ютери і ноутбуки підлягають обов'язковому декларуванню. Дозволено безмитне ввезення сигарет – до 200 шт., або сигар – до 50 шт., або тютюну – до 250 г, спиртних напоїв – до 0,95 л, прикрас, продуктів харчування, предметів і речей домашнього вжитку – в межах особистих потреб. Фотоапарати, музичні інструменти, побутова аудіо- і відеотехніка, спортінвентар ввозяться в кількості не більше ніж один предмет кожного найменування, сувеніри – на суму не більше 500 рупій. Професійне устаткування і дорогі предмети слід указувати в декларації або реєструвати їх після прибуття з письмовим зобов'язанням вивезти їх по дорозі назад. Заборонено ввезення наркотиків і препаратів, що містять наркотики, зброї і боєприпасів без відповідних дозволів.

Заборонено вивіз шкур тигра, диких тварин, оперення птахів, шкір рідкісних рептилій і виробів із них, живих рослин, золота і срібла в злитках, предметів антикваріату і старовини, виготовленого більше ста років тому.

При вильоті з країни митні власті можуть перевірити наявність довідки про обмін увезеної валюти на індійські рупії в офіційних пунктах обміну. Відсутність такої довідки може викликати серйозні проблеми, оскільки обмін валюти на чорному ринку заборонено.

Туризм. Дороги Індії – тропи паломників і туристів. Ця країна, і її столиця Делі зі своїми визначними пам'ятками, володіє колосальною привабливою силою для людей будь-

якого віку і різних національностей, будь-якого рівня освіти, несхожих релігійних і філософських переконань. Мандрівнику по Індії належить зустріти на своєму шляху храми і монастирі, розкішні особняки й жалюгідні халупи, зіткнутися з казковими багатствами і відштовхуючою убогістю... Індія – країна, в якій кожен побачить те, до чого він внутрішньо підготовлений, і в якій кожен знайде саме те, що шукає. Ця країна відкриється іноземцю рівно настільки, наскільки він буде здатний її сприйняти, і щедро обдарує своїми багатствами того, хто виявиться готовим прийняти їх.

Північна Індія – осередок унікальних природних і історичних пам'яток – охоплює штати Джамму і Кашмір, Пенджаб, Хар'яна, Хімачал-Прадеш, Уттар-Прадеш, Раджастхан і славиться гірськими пейзажами Гімалаїв. Тут і висока точка Землі, і Долина квітів, і вічнозелені горби, і живописні водоспади.

Делі – це 7 міст в одному, побудовані за часів різних династій, кожна з яких робила свій внесок до формування зовнішності міста. Вперше Делі стало столичним містом в XI столітті, хоча перші поселення на цьому місці існували ще раніше II-го тисячоліття до нашої ери. Кожен куточок міста зберігає сліди часу й ходу історії. Багато разів Делі через багатства і скарби його правителів піддавався руйнівним набігам завойовників. І знову він воскресав із руїн, немов птах Фенікс із попелу. Моголи оголосили колись це місто столицею своєї держави.

Нове Делі – сучасне місто, створене в 30-ті роки минулого сторіччя. Строкатість, вуличний і базарний шум старого району змінюються стриманою розкішшю нового. Але в цілому Делі, безумовно, елегантне місто, менш схильне до впливу ділової суєти, ніж інші індійські мегаполіси. Для респектабельних гостей Нью-Делі завжди відчинено двері всесвітньо відомих дорогих готелів. Але знайти собі житло по кишені тут зможуть і любителі “дикого” туризму. “Дикуни” звично зупиняються на одній із найзнаменитіших вулиць Нью-Делі – Мейн-базар-стріт. Тут усюди зустрічаються дешеві готелі, в яких, проте, є всі зручності.

Делі надає величезні можливості для веселого й цікавого проведення часу. Гуляючи містом, можна натрапити на вулицю кемпінгу, де в ряд вишикувалися похідні намети, або на квартал гончарів і ремісників, де продаються тільки що створені вироби. На торгових площах показують свою майстерність заклинателі змій, танцюють дресировані ведмеді, а провісники пропонують заглянути в майбутнє.

Недалеко від Делі знаходяться знамениті своїми архітектурними пам'ятками міста Агра і Джайпур, які разом зі столицею складають так званий індійський *золотий трикутник*.

Столиця Індії примітна своїм культурним життям, тут найдешевший і захоплюючий шопінг, так само Делі – найбільший транспортний вузол, звідки можна дістатися в будь-який куточок країни.

Серцем району Старого Делі вважається *Червоний Форт* – укріплена резиденція царів династії Моголів, найвеличніший і прекрасніший пам'ятник Делі XVII століття. Він є восьмикутником, оточеним стіною із червоного пісковика. З боку річки висота стін форту досягає 18 метрів, а з боку міста – 33 метри. Червоний Форт було побудовано в 1648 році в період розквіту Могольської Імперії і до 1857 року був резиденцією правителів із династії Великих Моголів. Інша історична цінність цього місця полягає в тому, що саме тут у 1947 році було спущено англійський прапор і піднято прапор незалежної Індії. Серед найцікавіших внутрішніх споруд форту – Діван-і-Ам – зал для публічних церемоній і Діван-і-Кхас – зал для приватних аудієнцій імператорів. Саме в цьому залі стояв знаменитий “павиний трон” могутнього правителя Шах-Джахана, зроблений із чистого золота й інкрустований незліченними алмазами, рубінами, сапфірами і смарагдами. У 1739 році імператор Надір Шах перевіз цей шедевр ювелірного мистецтва до Ірану, фрагменти його зараз експонуються в Тегерані. Що стосується діаманта Кох-і-Нор, який колись прикрашав трон, то він потрапив до Англії і нині виблискує в короні британської королеви. Жінки з імператорської сім'ї жили в палаці Ранг-Махал, поряд із яким підносяться стіни з витонченою, пишною різьбою біломармурової мечеті Моті-Масджід (Перлинної мечеті).

Найбільша мечеть Індії, місткістю 25 000 осіб – *Джама Масджід*. Її будівництво почалося в 1650 році і було закінчено в 1658 році. До центрального входу мечеті ведуть 35 сходин. В архітектурний ансамбль входять чотири башти, троє великих воріт, два мінарети заввишки 40 метрів. Усе це побудовано з червоного пісковика й білого мармуру. У мечеті зберігаються розділ Корану, записаний під диктування пророка Мухаммеда, його тапок, волос із бороди і відбиток його ноги на камені.

Із часів Великих Моголів у Делі залишилася Могила *Хамаюна*. Цей мавзолей було побудовано за наказом головної дружини другого імператора династії в середині XVI століття. Будівля споруджена з білого мармуру й червоного пісковика з високими арочними входами.

У 15 км від міста знаходиться ансамбль найстародавніших будівель Делі – *Кутб Мінар* (Башта Перемоги). Її почали будувати в 1193 році, після завоювання Делі імперією Моголів. Конусоподібна п'ятиярусна башта заввишки 72,5 метра побудована з червоно-жовтого пісковика і прикрашена прекрасним орнаментом і вигравійованими висловами з Корану. Вхід до неї відвідувачам не дозволено. Поряд із баштою знаходиться перша побудована в Індії мечеть *Кувват-уль-Іслам*. Ця мечеть і мінарет являють собою залишки першої столиці мусульманських правителів Індії – Раї Пітхора.

На території комплексу *Кутб-Мінар* стоїть одна з найзагадковіших у світі споруд: знаменита *Залізна колона*, відлита в IV столітті н.е. Існує старовинне повір'я: у того, хто стане спиною до колони і зведе за нею руки, виконається найзаповітніше бажання. Індійці не випадково наділяють цю колону чудодійною силою: вона дійсно володіє унікальною властивістю – залізо, відлите 15 століть назад, не іржавіє. Як зуміли стародавні майстри створити хімічно чисте залізо, яке важко одержати навіть у сучасних електролітичних печах? Як вдалося в IV столітті відлити металеву колону заввишки в 7 метрів

і завтовшки в обхват? Пояснення цьому диву наука не знає. Деякі учені вважають Залізну колону рідкісним свідченням матеріальної культури давно зниклої стародавньої цивілізації, інші схильні бачити в ній “заповіт зоряних прибульців”,

зашифроване послання невідомих істот, що колись відвідали землю і залишили цю колону як “спогад про майбутнє”.

У 2 км від Старого Делі знаходиться Новий Делі. Його діловим центром є площа Коннаут. Площу оточують будівлі в колоніальному стилі, в яких розташувалися ресторани, магазини, банки і туристські офіси. Тут починається вулиця Раджпат, яка веде до *Грат Індії*. Вони являють собою 42-метрову триумфальну арку, що нагадує про загиблих у Другій світовій війні.

Місто буквально насичено храмами всіх світових релігій, що часто настільки щільно стоять один до одного, що за мінаретом мечеті видніється буддійська ступа, а купол християнської церкви контрастує зі спорудами індуїстів. *Храм Бахаї*

є дивом сучасної архітектури і зроблений у формі лотоса. Це символ того, що віра Бахаї, яка є незалежною світовою релігією, священна за походженням, всеосяжна за кругозором, наукова за методами і людяна в її принципах. У конструкції храму немає жодної прямої лінії.

Однією з визначних пам'яток Нового Делі є *Лакшмі-Нарайан* – храм із біло-рожевого мармуру, присвячений богам Крішні (Нарайане) і його сонцеликій дружині Лакшмі, побудований сім'єю відомих промисловців Бірла. Крішна і Лакшмі – покровителі любові і сімейного щастя – найпопулярніші божества релігії індуїста. І хоча знавці традиційної індійської архітектури схильні бачити в нарядних баштах, арках, галереях і мармурових скульптурних статуях змішення стилів різних епох, пронизаний сонячними променями храм, що виблискує яскравими фарбами і позолотою створює у відвідувачів відчуття справжнього свята. Храм було побудовано на початку ХХ століття на пожертвування найбагатших людей країни та освячено в присутності самого Махатми Ганді.

Делі часто називають “Мавзолеєм Сходу” – так багато тут зосереджено меморіальних споруд легендарних правителів і державних діячів багатьох епох. До розряду культових споруд відносяться мавзолей Адхам Хана, дарга (місце поклоніння) Кутбуддіна Бахтіяра Какі, гробниця султана Шамсуддіна Ілтутмиша (1235 р.), дарга мусульманського

святого Нізамуддіна Чишті Аулійї (1325 р.), архітектурний ансамбль усипальні султана Гурї (1230 р.), гробниця Фірузшаха Туглака, усипальня Сафдарджунга, гробниця єдиної жінки-правительки Сходу – султанші Разїї (1241 р.), шедевр могольської архітектури – гробниця Хумаюна (1565 р.), мавзолеї Джаханара-Бегам і Мухаммад-Шаха (1719–1748 рр.), мавзолей президента Закир Хуссейна (1973 р.) біля ісламського університету Джамія-Міллія, а також цілий комплекс усипалень у Садах Лоді.

За великою кількістю музеїв місто може посперечатися з будь-якою столицею світу. Варто відвідати Національний музей, Національну галерею сучасного мистецтва, Археологічний музей Червоного Форту, Національний музей природної історії, Меморіальний музей Дж. Неру “Тінмурті-хауз” (1929–1930 рр.) недалеко від дипломатичного району Чанакьяпури, Меморіал Індіри Ганді зі знаменитою “кришталевою річкою” (1988 р.), Музей національних ремесел, Міжнародний Музей ляльок, Національний дитячий музей і акваріум у Палаці Дітей, музей Тибет-хауз на Лоді-роуд, непоганий Музей ВВС в аеропорту ім. Індіри Ганді, Академію витончених мистецтв “Лаліт Калу Академії”, Музей прикладних промислів у великому виставковому центрі Прагаті Майдан, Академію музики і танцю з оригінальним Музеєм музичних інструментів, унікальний Музей туалетів Сулабх і Делійський зоопарк (1959 р.) – один з найбільших і багатших у світі.

Тисячі торгових місць і традиційних східних ринків розташовані в районі вулиць Баба-Кхарак-Сінгх, Чандні-Чоук, Коніат-Плейс, Харі-Баолі, на південь від університету, біля воріт Лахора, в районі Урду-базару тощо. Тут можна купити практично все, а знаменита атмосфера східного базару додає таким покупкам особливої чарівності. І при цьому Делі – досить зелене місто. Тут безліч чарівних садово-паркових комплексів і невеликих зелених зон – Монгольські сади в Президентському палаці, Рошанарські і Шалімарські сади з павільйоном Шиш-Махал (Дзеркальний) на північний захід від Старого Делі, парки Коронації, Панча-Шила-парк, сади Кудсія (XVIII ст.), сади Махатаб-Багх у Червоному форті тощо.

Місто Агра розташовано в північній частині Індії в штаті Утта-Прадеш. Стоїть воно на річці Джамна. Ще за часів правління династії Моголів у XVI–XVII століттях Агра була столицею Індії, проте в 1658 р. її перенесли в Делі.

Агра відома на весь світ перш за все тим, що тут знаходиться одне із семи чудес Світу – *палац Тадж-Махал*. Тадж-Махал стоїть серед кипарисових парків на березі Ямуні, і його величава і довершена зовнішність відбивається у водній гладіні ставків. Мармурові фасади виблискують сріблом під місяцем, сяють рожевим світлом на зорі і переливаються вогненними відблисками сонця, що заходить. Цей казковий за красою мавзолей було споруджено при шаху Джахані в пам'ять про його гаряче улюблену дружину. У 1629 році, народивши на світ

14-ту дитину, дружина індійського Могола померла. Їй було 36 років, з яких 17 вона була заміжною. Султан Шах-Джахан втратив не тільки улюблену дружину, але й мудрого політичного радника. Є відомості, що він два роки носив після неї траур і дав клятву побудувати надгробний пам'ятник, гідний пам'яті дружини, абсолютно надзвичайний, з яким ніщо у світі не зможе порівнятися. Арджуманд Бану, відома також, як

Мумтаз-Махал (“Вибрана палацом”), покоїться саме в такій надзвичайній гробниці, названій її скороченим іменем: Тадж-Махал. Будівництво велося в декілька етапів, з 1631 по 1653 рік. Над спорудою будівлі працювало більше 20 000 осіб, набраних не тільки по всій Індії, але навіть і в Центральній Азії. Головним архітектором був Іса Кхан, прибулий з іранського міста Шираз, а чудові європейські майстри багато прикрасили фасад будівлі. Усипальня збудована з мармуру (його треба було доставляти на місце з каменоломні за 300 кілометрів), але будівля зовсім не витримана повністю в білому кольорі, як це намагаються представити багато фотографій. Поверхня її інкрустована тисячами коштовних і напівкоштовних

каменів, а для каліграфічно виконаних орнаментів використовувався чорний мармур. Майстерної ручної роботи, філігранно оброблене, мармурове облицювання відкидає тіні, що зачаровують, залежно від падіння світла. Колись двері у Тадж-

Махал були зі срібла. В середині знаходився парапет із золота, а усипана перлами тканина лежала на гробниці принцеси, встановленої на самому місці її спалювання. Злодії викрали ці дорогоцінні предмети й неодноразово намагалися вибити коштовні камені інкрустації. Але, не дивлячись на все це, мавзолей і сьогодні в кожного відвідувача викликає потрясіння. Будівля розташована в садовому ландшафті, входить до неї потрібно через великі, рідкісно красиві ворота, які символізують вхід у рай. Величезна біломармурова тераса і подвійний купол довшеної форми, оточені чотирма мінаретами, покояться на підмурку з червоного пісковіку. В середині – інкрустована коштовними каменями усипальня королеви, а поряд із нею, трохи з боку – пишна труна імператора, що єдина порушує абсолютну симетрію споруди. Від відвідувачів їх захищає восьмикутна ажурна мармурова стіна. Шах планував продовжити будівництво, мріючи побудувати по іншу сторону річки двійник білосніжного Тадж-Махалу – Мумтаз-Махал із чорного мармуру, який став би його власним надгробним пам'ятником. Але Джахан був повалений своїм сином і залишок життя провів наодинці, ув'язнений у форті Агра, дивлячись у журбі на швидкоплинну річку. Звідти Шах-Джахану був видно Тадж-Махал.

Безсмертна краса Тадж-Махалу до цього дня служить джерелом натхнення для поетів і художників, письменників і фотографів. А в місячні ночі закохані, як і багато століть тому, зустрічаються в тіні цього всевітньо відомого пам'ятника любові.

У 2 км від Тадж-Махалу, на іншому березі річки Джамна, знаходиться стародавній *форт Агри*. Будівництво його почалося в 1565 р. при правителі Акбарі для оборони міста. Зроблено форт із червоного пісковіку. Фортеця оточена широким ровом, над яким підносяться могутні стіни. Пізніше форт став улюбленою резиденцією королів, тому на його території відразу з'явилися красиві мечеті, палаци й зали. Найпопулярнішими місцями вважаються Перлинна мечеть, яка була побудована з мармуру як особиста резиденція Шаха Джехана, палац Джіхангіра, який будувався при Акбарі як жіноча частина форту, Виноградний і Водний сади.

У 40 км від Агри знаходиться “місто-примара” *Фатіхпур-Сикрі*, колишня столиця Акбара. Історію створення Фатіхпур-Сикрі можна читати як чарівну казку. Вже втративши надію зачати сина, імператор Акбар прийшов сюди в пошуках знаменитого суфмійського містика шейха Саліма Чишті, у якого хотів дістати благословення й допомогу. Молитви були почуті, і незабаром в імператора народився син. Акбар назвав принца Салімом, на честь святого, і присягнувся побудувати нове місто. Так у 40 км від Агри на кам’янистих схилах виросло прекрасне нове місто Фатіхпур-Сикрі. Протягом 16 коротких, але пам’ятних років він був дивом, що захоплював гостей зі всього світу. Сьогодні Фатіхпур-Сикрі – спорожніле місто-примара. Проте внутрішня фортеця абсолютно не піддалася руйнівній дії часу. Її стіни, палаци, лазні, королівський монетний двір, площі і парки й донині нагадують про великого провидця і будівельника. У серці палацового комплексу до сьогодні панує пошвавлення. Сюди, до могили великого шейха Саліма Чишті, білого мармурового пантеону посеред двору Імператорської мечеті, приходять тисячі паломників, щоб покласти квіти, пов’язати клопоть на ґратчасту панель і помолитися про народження сина.

У священній *Матхурі*, між Делі і Агрою, якщо вірити переказам, народився Крішна. У Вріндавані (120 км на південь від Нью-Делі), “місті п’яти тисяч храмів”, розташована ще одна “перлина” країни – храм Крішна-Баларам Мандір (Енґрідді-Мандір, 1975 р.), місце паломництва тисяч людей.

Тихе, привітне село *Кхаджурахо* в північній частині штату Мадх’я-Прадеш буквально “наповнено” храмами, серед яких всевітньо відомі храми богині любові Камі, багаті еротичними сценами. Згідно з тантричними уявленнями, Всесвіт існує завдяки безперервному союзу жіночої і чоловічої основ – божественної свідомості бога Шиви і божественної енергії Шакті. Сексуальне з’єднання символізує повне злиття двох роздільних частин у єдине ціле.

У 32 км від Кхаджурахо знаходиться *національний парк Панна*. Збереглася незаймана ділянка джунглів, приголомшливий водоспад, кришталєво чисте озеро – тут хочеться залишитися назавжди. У парку – печери легендарних братів Пандавів, героїв “Махабхарати”. По дорозі в

Кхаджурахо, в містечку *Орчха* знаходиться унікальний середньовічний Форт на березі річки Бедса. Тут прекрасно збереглися фрески XVI–XVII століть, що описують релігійні й героїчні індійські сюжети. Тут же комплекс прекрасних храмів, присвячених Рамі.

Махараджі і махарані (правительки), палаци, паркі, коштовності, шовки, слони і верблюди – все це вже територія Раджастану. Країна правителів, воїнів – так перекладається назва цього штату, який відкриває зовсім інше обличчя Індії, можливо, розкішніше і дуже схоже на наші дитячі уявлення про цю казкову країну. Столицю Раджастану *Джайпур* часто називають ще іншим іменем – Рожеве місто. Спроектований згідно зі староіндійськими канонами, є і в наш час одним з унікальних зразків містобудування. У 1727 році робота з будівництва Джайпура йшла повним ходом. Архітектор Відьядхар Бхаттачарія побудував це місто за планом, що передбачає розділення його на дев'ять зв'язаних між собою квадратів, розділених широкими вулицями. Витримане в єдиній колірній гамі, місто приваблює туристів зі всіх кінців світу пишністю своїх палаців і парків, найбільшою і точною в Індії старовинною обсерваторією, розкішшю та великою кількістю магазинів і екзотичним виглядом вулиць із верблужими возами і караванами слонів.

Королівська резиденція Чандра Махал є семиповерховою пірамідою, де поєднуються раджпутський і могольський архітектурні стилі. *Ворота Тріполія*, призначені для в'їзду королів, зараз закриті для публіки. Тепер треба купити квиток до Гаїнда Кі Деорхі, щоб увійти до першого величезного двору. Тут стоїть Мубарак Махал, двоповерховий особняк, побудований

із мармуру Мадхо Сингхом II (1895–1900) і призначений для гостей. Тепер у ньому знаходиться *Музей текстилю*. Тут вражає своїм розміром рожеве плаття з шовку атамсукх, що належало Мадхо Сингху I, який важив 500 фунтів (225 кг). Скільки ж треба було матерії, щоб одягнути цього великого гіганта!

Сархад Кі Деорхі охороняють статуї двох слонів, зроблених із білого мармуру. Одягнені в яскраву форму службовці шикуються перед величезними, добре відполірованими дверима і з радістю позують тим, хто хоче зробити фотографію на згадку. У наступному дворі стоїть Діван-і-Кхас, оточений колонами зал, де зараз експонується зброя. Серед усіх експонатів впадають в очі дві величезні, зроблені із чистого срібла урни загальною місткістю 8182 літри. Мадхо Сингх II в цих гігантських чанах віз воду з річки Ганг, коли він їхав до Лондона в 1902 році на борту спеціального зафрахтованого морського лайнера. Махараджа прямував на церемонію коронації Едварда II. Він став першим правителем Джайпура, чия нога ступила на англійську землю. Крім урн було обладнано для подорожі й особливий храм. Ці урни, завдяки своїм розмірам, знайшли згадку в Книзі світових рекордів Гіннесу.

Цей двір було призначено виключно для членів королівської сім'ї, де вони збиралися на свята, концерти або прийоми. Чарівними є “павині двері”, яскраво розписані синім, жовтим і зеленим кольорами.

Художня галерея розміщена в Діван-і-Аамі. Вона повна рідкісних предметів мистецтва, килимів, мініатюр і ілюстрованих манускриптів. Особливий інтерес викликають екземпляри епічних творів “Махабхарати” і “Рамаяні”, перекладені Акбаром перською мовою. Ця галерея є буквальною скарбницею раджастанського мистецтва.

За межами Міського палацу розміщена *обсерваторія Джантар Мантар* (1728), побудована Савай Джай Сингхом для своїх астрономічних дослідів. Ще 4 таких обсерваторії він побудував у Делі, Бенаресі, Уджджайні і Матхурі. Обсерваторію в Матхурі було знищено. Джантар Мантар згадають у Книзі Гіннесу як таку, що має найбільший у світі сонячний годинник та унікальні астрономічні інструменти.

Хава Махал (Палац Вітрів) став практично символом Джайпура. Він є архітектурним дивом. Фасад цієї п'ятиповерхової будівлі прикрашають 953 гратчастих вікна. Це дозволяло жінкам сералю дивитися на те, що відбувається

на вулицях без страху бути побаченими перехожими. Спочатку він був побудований як храм у 1799 році. Але потім Савай Пратап Сингх вирішив розмістити тут свій гарем.

Хоча міський комплекс палацу приваблює до себе більше за все туристів завдяки своїм прекрасним спорудам, у Джайпурі є немало й інших місць, що заслуговують на увагу. У Гайторі знаходяться більшість склепів колишніх джайпурських правителів. Вони побудовані з мармуру у вигляді чаттри (альтанок) і являють собою зразки рідкісної художньої майстерності. Красивий і палац біля озера Ман Сагар, особливо в дощову погоду, коли воно розливається.

Не можна покинути Джайпур, не відвідавши *форт Амбер* – колишню столицю Качхвахів. Тут предки Савай Джай Сингха II побудували безліч палаців, аудиторій, храмів, розбили сади. Шиш-Махал – це казковий палац зі скла, що виблискує міриадами фарб. Над містом велично підноситься *форт Джайгарх*. Тут привертає увагу “Джайван” – найбільша в Азії гармата, відлита в 1720 році на збройовому заводі Джайгарха.

Варанасі розташовано на півночі Індії (штат Уттар-Прадеш). Індуси також називають його Каші, а від британців він одержав назву Бенарес. Історія міста, за переказами, сягає I тисячоліття до н.е., коли на березі ріки Ганг бог Шива задумав його створення. З тих пір паломники зі всієї Індії з’їжджаються сюди, щоб із першими променями Сонця зробити обмивання поблизу цього священного місця, а деякі індуси приходять у Варанасі, щоб померти.

В архітектурному плані місто не дуже привабливе. Уздовж вулиць, що переплітаються, стоять будинки і храми. Одним із найважливіших храмів міста є *Вішванатх*. Він стоїть біля берега річки Ганг поблизу Університету Індуїста. Але відвідувати його можуть тільки індуси. Цікавий *храм Дурга*. Він відомий як храм мавп, які знайшли тут свій притулок, і був побудований у XVIII столітті. Недалеко розташовано *храм Тулси Манас*, який було споруджено в 1964 році з мармуру в сучасному стилі. *Мечеть Гьянвані* відома своїм 16-метровим шпилем, який покрито золотом. На це пішло близько 3,5 тонн дорогоцінного металу. У Варанасі є *музей Бхаван*, де зібрані індійські мініатюри і скульптури. Але найбільш відвідуваною визначною пам’яткою міста є численні *гхати* – ступінчасті

купальні для обмивання, які протягнулися вздовж берега Гангу. Їх налічується близько 100. Вони завжди повні паломників і місцевих мешканців.

У 10 км від Варанасі знаходиться ще одне місце паломництва буддистів – місто *Сарнатх*. За переказами, саме тут Будда прочитав свою першу проповідь. На згадку про цю подію було споруджено 35-метрову ступу Дамекх. Поряд із нею розташовано храм. В Археологічному музеї міста зібрані всілякі якнайдавніші зображення Будди й колекція буддійських реліквій.

Практично весь північний схід країни – штати Пенджаб, Джамму і Кашмір, Хімачал-Прадеш і Уттар-Прадеш – займає величезна гірська система Гімалаїв і Гіндукушу, яка вже багато тисячоліть є осередком буддійських монастирів і громад. Такі місця, як Ладак (Ладакх), місто ашрамів Рішикеш і одне із 7 сакральних міст – Харідвар, долина Спіті, свята гора Кайлаш (Кіннер Кайлаш, 6050 м) – центр всесвіту, “долина богів” Кулу (Кулантхапітха), резиденція Далай-лами в Дхарамсалі, красива долина Парбаті зі знаменитими гарячими джерелами, прекрасний гірський курорт Дхарамсала, священна печера Амарнатх, у якій Шива передав Парваті таємницю творіння, і багато чого іншого приваблює в ці краї мільйони паломників.

В Амритсарі (штат Пенджаб) розташована головна святиня сикхизму – *Золотий Храм* (Дарбар Сахіб або Сварн Мандір, 1577 р.), оточений священним водоймищем безсмертя. Посередині басейну на невеликому острові розміщено храм із золотою кривлею і великими золотими дверима, присвячені спочатку Гарі або Вішну, і викладений усередині мармуром. У ньому під шерстяним балдахіном покладено Гринт-Саїб, тобто священна книга сейків, складена переважно Говінд-Сингом. Біля краю басейну знаходиться маленька будівля, в якій Рам-Дас провів у сидячому положенні все своє життя, а прямо перед мостом триповерховий будинок, де здійснюється посвячення тих, хто переходить у братерство сейків. У цій святині служать 500–600 жерців. Кожен сейк, що приходить на поклоніння в Амрістар, повинен зробити обмивання в басейні; таке ж обмивання здійснюється і над новонародженими.

Недалеко від Наггара, в якому довгий час жила сім'я Реріх, розташовано відомий *гірський курорт Маналі*, в якому проповідував легендарний предок людства Ману і який відомий не тільки своїм центром медицини Тибету, але й величними храмами Ману і Дхунгрі. Прекрасні можливості для відпочинку створено серед хвойних лісів гірських курортів Кулу, Симла, Наїнітал і Масурі. Для любителів гірського туризму пропонується безліч цікавих треккерних маршрутів, походів на яках, сафарі Тибету на джипах, а також відвідини безлічі національних заповідників.

Західна Індія – територія контрастів. Гористі ділянки Гат переважають тут із низовинами і лісами Гуджарата, змінюючись височинами Махараштра, а прекрасні пляжі Гоа – різноманітною архітектурою старих кварталів Бомбея або Джайпура.

Мумбай (Мумбаї, Бомбей) – “ворота Індії”, “індійський Голівуд” і столиця штату Махараштра. Сучасний Мумбай славиться своєю різноманітною архітектурою – колоніальні особняки старих кварталів сусідять із висотними будівлями південної частини міста.

Історія виникнення Мумбая досить незвичайна. У 1534 році султан Гуджарата поступився групою із семи нікому не потрібних островів португальцям, а ті у свою чергу подарували їх Катерині Браганза в день її весілля з королем Англії Карлом II у 1661 році. У 1668 році британський уряд здав острови в оренду Ост-Індійській компанії за 10 фунтів золотом на рік. У 1862 році колосальний землевпоряджувальний проект перетворив сім окремих островів на єдине ціле. Сьогодні пам'ять про сім бомбейських островів збереглася тільки в назвах районів, таких як Колаба, Махім, Мазгаон, Парел, Ворлі, Гіргаум і Донгрі. Вважається, що назва Бомбей (Мумбай мовою маратхі) утворилася від імені місцевої богині Мумбай Деві.

Сучасний Бомбей відмінно зберіг сліди минулого, зокрема вельми різноманітна його архітектура. Разом зі старовинними особняками вікторіанського стилю тут зустрічаються сучасні споруди. Південна частина міста забудована ефектними висотними будівлями – офісами найбільших компаній, розкішними готелями, житловими

будинками. Цю частину міста називають “індійським Манхеттеном”.

Район, який стає відомим майже кожному приїжджому, – це *Колаба*. Тут поряд порт, велика кількість готелів дуже різного рівня, ресторанів, лавок, магазинів і прилавків.

Якщо стати спиною до Колаби, то відразу ж перед нами буде територія колишнього *Форту*. Тут – будівлі колоніальних часів: Головний поштамт, портові споруди, будівлі вокзалів, банків, туристських контор, житлові будинки.

У колишні часи, коли більшість пасажирів прибували до Індії морем, вони висаджувалися головним чином у Бомбеї. Тому Бомбей ще називали “Воротами до Індії”. Зараз про це нагадує масивна арка типу тріумфальної, встановлена на березі моря, на тому місці, де раніше висаджувалися пасажери. Вона так і називається – “Ворота Індії”.

Арка була закладена в 1911 році під час візиту до Індії англійського короля Георга V, а офіційно була відкрита в 1924 році. Вона прикрашена елементами, запозиченими з мусульманської архітектури Гуджарата XVI століття. “Ворота Індії” знамениті ще й тим, що через цю арку пройшли британські війська, що покидали Індію морем у 1947 році.

Справа Колаба практично впирається в масивну будівлю – *музей принца Уельського*, названий так на честь візиту до Індії в 1905 році англійського короля Георга V (тоді ще принц Уельський). Перша частина музею була відкрита в 1911 році і містила експонати з мистецтва, археології, етнографії, природної історії, картини відомих художників. Багато серед них збереглися і до цього дня.

До музею приєднується зліва *Джахангирська художня галерея*, яка не має постійної експозиції, але регулярно надає свої приміщення під найрізноманітніші художні виставки.

Якщо встати на вулиці так, щоб Джахангирська галерея була праворуч, то на лівому боці і трохи попереду буде будівля Верховного суду, а за ним, у глибині, ще лівіше, стара будівля Бомбейського університету, увінчана баштою з годинником, що віддалено нагадує башту Біг Бен у Лондоні.

Напроти будівлі суду розташовано старий діловий квартал Бомбея. Тут же розміщується невелика вірменська церква. Необхідно відзначити, що цей масив цікавий тим, що в

ньому зосереджено старі будівлі колоніальних часів, багато з яких було побудовано ще на початку XIX століття.

По інший бік бомбейського острова знаходиться набережна Марин-драйв (вважається якнайкращим у Бомбеї місцем для прогулянок).

На Марин-драйв, ближче до Чоупатті, знаходиться акваріум *Тарапоревала*. Побудований у 1961 році, цей акваріум вважається найкращим в Індії і містить як представників прісноводної, так і морської фауни і флори.

На пляжі Чоупатті споруджено пам'ятник одному з найпопулярніших маратхських лідерів індійського національно-визвольного руху на першому етапі його активного періоду на початку XX століття – Балу Гангадхару Тілаку на місці його кремації в 1920 році.

Марин-драйв тягнеться вздовж усієї затоки Бек-бей через пляж Чоупатті і підіймається на Малабарський пагорб, де живуть найзаможніші люди Бомбею. Малабарський пагорб відомий і деякими іншими визначними пам'ятками. Тут, зокрема, знаходиться будівля колишньої резиденції британських урядових установ – Раджів бхаван (на сьогодні розташована резиденція губернатора штату Махараштра П. Александера).

Вершина ж Малабарського пагорба є величезним водним резервуаром, збудованим для забезпечення водою всього південного Бомбея. На даху цього резервуара збудовано на насипному ґрунті так звані “*висячі сади*”, які офіційно іменуються “Садами ім. Ферозшаха Мехті” – одного з лідерів національно-визвольного руху. Кущі в цих садах пострижені у формі різних тварин.

Прямо навпроти “висячих садів”, через дорогу, розташовано дуже популярний у Бомбеї “*парк культури і відпочинку*” ім. Камали Неру, названий так на честь дружини Джавахарлала Неру. Він був побудований у 1952 році і надає дітям найрізноманітніші можливості для проведення дозвілля, а дорослим – прекрасний вид на весь Бомбей із вершини горба.

Поряд із “висячими садами”, добре вкриті щільним листям численних дерев, знаходяться так звані “*баити мовчання*”, що належать парсам (вихідці з Персії), – послідовникам релігії зороастризма. За релігією парсів,

святими вважаються вода, вогонь і земля, тому вони не можуть поганити похованням тіл померлих людей. Для здійснення обряду поховання по-парсійськи і збудовано ці “башти мовчання”.

У майже самого підніжжя Малабарського пагорба з боку, протилежнго Чоупатті, знаходиться відомий храм індуїста *Махалакیمی*, присвячений богині багатства і процвітання.

До визначних пам'яток Бомбея відноситься і мусульманська *мечеть Хаджі Алі*, побудована на місці загибелі у водах Аравійського моря однойменного мусульманського святого. Дістатися до мечеті можна по довгому перешийку, відкритому тільки при відпливі і майже повністю закритому водою при припливі. Характерною для цієї мечеті є присутність навколо неї величезної кількості жебраків, що енергійно заробляють собі на життя.

Недалеко від мечеті Хаджі Алі розташовано бомбейський *Планетарій ім. Неру*. З інших визначних пам'яток Бомбея можна відзначити бомбейський зоопарк і музей, що розповідає про історію Бомбея. При вході до музею стоїть величезний кам'яний слон, який був привезений з острова Елефанта в 1864 році.

Цікаво з пізнавальної точки зору відзначити і такі місця в Бомбеї. Так, типово “східним базаром” можна назвати містечко, що носить назву “Чор базар”. “Чор” означає “злодійський”, “чори” – “злодій”. Спочатку це, очевидно, і було місцем скупки і продажу крадених речей. Не виключено, що до певної міри ці традиції минулого зберігаються і до цього дня.

Проте в цілому – це місце продажу різних предметів старизни, виробів із дерева, металу, кісті та шкіри.

Іншим цікавим місцем-базаром можна назвати найбільший у Бомбеї ринок Кроуфорд майже в самому центрі міста. Ринок Кроуфорд примітний ще й тим, що тут, у його стінах, будучи ще дитиною, любив прогулюватися Ред'яр Кіплінг – відомий англійський письменник, автор численних розповідей і повістей про Індію.

Найближчі передмістя Бомбея також мають у своєму складі ряд місць, що представляють інтерес із пізнавальної точки зору. Недалеко від аеропорту Санта-Круз розташовується вельми

відомий у Бомбеї *район Джуху*. Це місце відпочинку, що володіє просторим, але брудним пляжем. У гарну погоду тут можна зробити прогулянки вздовж берега моря, а також насолодитися видовищем відпочинку місцевої публіки, яка невпинно користується послугами коней, верблюдів, факірів і музикантів.

Далі на північ від аеропорту знаходиться *Національний парк Кришнагірі упаван*. Він є також відомим місцем відпочинку жителів Бомбея, практично повністю позбавлених задоволення споглядати зелені насадження в межі міста. У парку

є також три озера – Тулсі, Поварі і Віхар, що забезпечують Бомбей водою.

У самому центрі Національного парку, на горбі, знаходяться *печери Канхері*. Всього їх 109, які були створені близько II–IX століття н.е. і належали жителям, що сповідали буддизм, а також буддійським ченцям.

Таким чином, сьогоднішній Бомбей – місто, що швидко росте і процвітає. Будучи багатим і красивим, він, як і всі великі міста Індії, не позбавлений контрастів, де убогість тісно сусідить із розкішшю і технічним прогресом.

Комплекс *печерних храмів Еллори* розташовано в штаті Махараштра, недалеко від міста Аурангобада, і складається з 34 печерних храмів, що створювалися впродовж VIII–IX століть. Дванадцять із них є буддійськими, два – джайнськими, а інші – індуїстськими.

Виникнення печерних храмів Еллори відноситься до епохи держави династії Раштракутів, які у VIII столітті об'єднали під свою владу західні території Індії. Середньовічні арабські хроністи називали державу Раштракутів у числі найбільших держав того часу разом з Арабським халіфатом, Візантією

і Китаєм. Раштракути були наймогутнішими індійськими правителями того часу. Близько 750 року вони почали у своїх землях грандіозне будівництво.

Головний *печерний храм* Еллори носить назву *Тін Тхал*. Це найбільший підземний храм, коли-небудь створений в Індії. Він складається з трьох поверхів і розташовується в глибині прямокутного двору, що нагадує вузький колодязь шириною 33 метри і глибиною 20 метрів, вхід у який веде через вузькі

монолітні ворота. Фасад храму гранично простий і аскетично суворий. Він складається з трьох лав квадратних колон, що спираються на монолітні скельні платформи. Висота фасаду складає 16 метрів.

У храм ведуть висічені в камені неширокі сходи. А коли людина потрапляє всередину підземного святилища, її погляду відкриваються величезні зали з незліченними могутніми квадратними колонами і статуями буддійських божеств. Зали Тін Тхала пригнічують своїми колосальними і суворими, елементарно простими формами. Ширина і глибина залів досягає 30–40 метрів. Похмурий містичний настрій у храмі посилюється завдяки ефекту сутінку, що згущується в його глибині, в якому примарно мерехтять величезні кам'яні статуї.

Таке ж враження справляють й інші, менші за розмірами печерні храми Еллори. У храмі *Рамешвара* скульптурний рельєф і кам'яне різьблення панує практично на всій поверхні стін і колон. Величезні настінні горельєфи буквально обступають глядача. Страшні фантастичні статуї, вирубані в скелі, справляють особливо сильне і гіпнотизуюче враження завдяки своїй пластичній потужності і різким контрастом світла й тіні.

Центральною спорудою Еллори є величезний храм *Кайласанатха*, висічений у монолітній скелі. Незвичайна сама ідея подібної казкової будівлі, що підноситься серед тих, які оточують його, печерних храмів. За своєю потужністю і величиною храм абсолютно унікальний і порівняти його можна хіба що зі скельними храмами Давнього Єгипту. Величний

і неповторний скельний храм Кайласанатха висічений як скульптура, з монолітної скелі, ізольованої від схилів навколишніх Еллору невисоких гір трьома глибокими, до тридцяти метрів завглибшки, розколинами. Цей скельний масив обтісувався, починаючи зверху і до самого низу, без застосування будівельних лісів. Спочатку весь храм Кайласанатха був покритий білою штукатуркою і називався Рангу Махал – “забарвлений палац”. Його білосніжний силует яскравою плямою виділявся на тлі скель.

Печерний монастир *Аджанта* поряд з Аурангобадом названий за розташованим поряд селищем. У прямовисній

скелі, що підноситься над річкою, впродовж 550 м висічено 27 печер, до яких від рівня річки вели сходи. Частина печер відноситься до часу від II ст. до н.е. до II ст. н.е., більшість – до V–VII ст., серед раннях – печера № 10, що має витягнуту форму. Її внутрішній простір розділено на три нефи – широкий центральний і два вузьких бічних. Фасади святилищ ефектно оформлені.

У стінах залу прорубані входи, що ведуть у целли, де було встановлено статуї Будди. Судячи з опису китайського паломника Сюань Цзана (VII ст. н.е.), у комплексі також був величезний наземний монастир (не зберігся) з кам'яною статуєю Будди більше 20 м, стіни було покрито зображеннями з життя Будди. За межами монастиря, з півночі і півдня, були кам'яні скульптури слонів.

Усі поверхні печер були покриті настінним живописом, який зараз зберігся лише в 13 печерах. Багатофігурні композиції розписів відповідають завданням декорування складного архітектурного простору. У колірному колориті багато помаранчевого, коричневого, білого, червоного, зеленого, синього і жовтого кольорів. Розписи відтворюють історію життя Будди.

До найбільш раннях зразків живопису відноситься зображення, що проповідує Будда, а також сцени подвигів Будди

в колишніх переродженнях, зокрема в образі слона. Просвітлений образ Бодхисаттви Падмапані (“що несе лотос”) в тій же печері виконано м'якими, плавними лініями. Декоративний живопис вкриває стелі деяких печер: він зображає небесні сфери, що представляють буддійський рай, – повний цвітіння, з птахами, що летять, і незрівняними апсарами.

Гоа – одне з найкрасивіших міст в Індії і один із кращих світових курортів в Азії на березі Аравійського моря. Цей курорт, розташований на південь від Бомбея, марно називають перлиною індійського узбережжя. Бунтівні “дітківці” – хіппі 1960-х років уподобали це чудове місце і перетворили його на психоделічний острів свободи і любові.

Згідно зі стародавньою індійською легендою, Гоа створив бог Парашурама – шосте втілення бога Вішну. Стоячи на одній із вершин Західних Гат, де зараз проходить кордон між штатами Гоа і Карнатака, бог випустив стрілу в бік моря і наказав хвилям відійти від берега до того місця, куди впала стріла. На землі, що утворилася, бог приніс вогненні жертви, а потім заселив територію 96 сім'ями брамінів.

Гоа випереджає всі інші штати країни за обсягом міжнародного туризму. Із середини 1960-х рр. у цьому напрямі організуються регулярні чартерні рейси з Великобританії, Німеччини, Голландії, Франції і Скандинавії. Туристам Гоа може запропонувати більше 100 км пляжів на Індійському океані, розвинену туристську інфраструктуру – бари, ресторани, нічні дискотеки, казино, центри дайвінгу й аюрведи, а також широкий вибір готелів різного рівня. До того ж Гоа – найбільш європеїзований регіон Індії. Колишня столиця східних заморських територій Португалії перейняла багато чого від європейської культури, починаючи з кулінарних традицій і закінчуючи карнавальними ходами. Жителі Гоа зберігають колоніальні традиції в архітектурі, мові і способі життя.

Штат Гоа ділиться на Північну і Південну частини. Ті готелі і пансіони, що розташовані на Півдні, вважаються дорогими, особливо за індійськими мірками. Цей район популярний серед середнього класу з Європи, люблять тут відпочивати і багаті індуси, які також віддають перевагу спокійному і комфортабельному відпочинку. Повна протилежність – Північний Гоа. Тут у численних селищах селиться, в основному, просунута молодь з Америки і Європи, завдяки якій це місце і прославилося на весь світ.

Разом із нескінченними пляжами з білим піском тут безліч старовинних монастирів і фортець, вілл і факторій у колоніальному португальському стилі. Найпривабливіший в історичному плані Велха-Гоа (Старий Гоа), який називали колись “Лісабоном Сходу”, – тут розташовано оточена величними храмами Соборна площа, базиліка Бом-Ісус (XVI ст.) – місце зберігання мощів Св. Франциска Хав’єра, церкви Санта-Моніка і Св. Августина, португальський католицький собор Се (1562 р.), церква Св. Каетана,

королівська каплиця Св. Ентоні, собор Франциска Асизського і кафедральний собор Св. Катерини (1652 р.), що вважається найбільшим християнським собором в Азії.

У Панаджі, столиці штату, підноситься велична церква Безгрішного Зачаття (1541 р.), цікаві старий район Фонтейнхас, храм Махалакшмі, забудовані старими будівлями Латинський квартал і горб Алтіно, каплиця Св. Себастьяна, статуя абата Фаріа (прототип відомого героя Дюма), будівля Секретаріату Панаджі і Національний Музей. На шляху з Панаджі

в Понду розташований храми Шрі Мангеш (присвячений Шиві) і Шанта Дурга.

Обов'язково треба відвідати *Плантацію Спецій*, де дотепер вирощують цінні сорти спецій: гвоздику, перець, імбир, кардамон, мускат, бетель, через які португальці, першими з європейців, і з'явилися в Індії.

Але головним “скарбом” штату, поза сумнівом, є його чудові пляжі, обрамлені сучасними готельними комплексами, ресторанами й казино. Кращими із цієї безперервної смуги білосніжного піску є пляжі Сент-Інес і Мірамар у районі Панаджі, комплекс біля Маджорда-Біч, курортні селища Агуада, Анджуна, Вагатор, Палолем, Колва, Арамбол і Калангут (відомі як “мекка хіппі”), а також Бага-Біч, Кандоліма і Ширідао, що перемежаються живописними бухтами і скелями. Крім того, регіон знаменитий численними святами, серед яких особливо виділяється карнавал Марді-Гра.

Гоа – це ще й краще місце для тих, хто хоче поєднати відпочинок із лікуванням, адже тут великий розвиток одержала знаменита аюрведа – традиційна індійська медицина. Аюрведа перекладається із санскриту як “наука про життя”. Аюрведа лікує не хворобу, а весь людський організм, відновлює порушений баланс між його частинами, очищаючи і настроюючи “біологічний годинник” людини відповідно до космічних ритмів.

На північному заході лежить Гуджарат, штат, де народився батько нації – Махатма Ганді. Тут живуть майстерні текстильники, тонка ручна робота яких (сарі та інший одяг)

радує око. У лісах Гір знайшли притулок останні з азійських левів, що залишилися на землі.

Гуджарат – напівпустинний штат, велика частина його – глиниста рівнина-савана (але місцями є базальтові скелі заввишки до 500 метрів), на південному сході є ліси. Захід штату займає так званий Качській Ранн – велика заболочена і засолена територія. Річок небагато, знаходяться вони, в основному, на південному сході. На крайньому заході в штат проникають рукави дельти Інду, розташованої на території Пакистану.

Колись на території штату існували поселення якнайдавнішої протоіндійської цивілізації Хараппі, спорідненої шумерській. На сьогодні в штаті в районі Лотхала ведуться розкопки стародавнього портового міста, що здійснювало торгівлю з Єгиптом і Месопотамією.

Південна Індія – найбільш густонаселена частина країни, район зосередження сотень стародавніх храмів Таміла, колоніальних фортів і багатокілометрових піщаних пляжів.

Ченнай є адміністративним центром штату Таміл Наду. До 1996 року місто називалося на англійський зразок – Мадрас. Воно розташоване на плоскій низовині і протягнулося на 13 км уздовж Бенгальської затоки. Ченнай є четвертим за величиною містом Індії, одним із головних портів і промислових вузлів країни. У стародавні часи тут жила і процвітала цивілізація дравідів. Саме ж місто було засновано англійськими купцями в 1639 році.

У центрі Ченная розташований *форт Святого Георгія*, з якого й почалося будівництво міста. Зараз тут засідає уряд штату Таміл Наду, тому екскурсій по форту не проводиться. Можна відвідати музей, де зібрано експонати часів Британської колонії. Недалеко стоїть *церква Диви Марії*. Це перша англійська церква, яка була побудована в Індії. У Ченнаї можна побачити ще один слід християнства – *Кафедральний собор Святого Хоми*. Цей католицький собор було побудовано в 1504 році, пізніше, у 1893 році, його реконструювали в неоготичному стилі. За переказами, Святий Хома був першим християнином, що ступив на святу індійську землю.

Вважається, що саме тут поховано останки цього апостола Ісуса Христа.

Головними святинями Ченная вважаються *храми Капалешварар і Партхасаратхі*. Капалешварар було побудовано на честь бога Шиви. Деякі написи, знайдені тут, датуються 1250 роком. Цей храм є прекрасним прикладом архітектури дравідів. Стіни Капалешварара розписані мотивами з індійської міфології. Храм Партхасаратхі було зведено у VIII столітті на честь бога Крішни. Це один із якнайдавніших храмів в Індії.

У межах міста, уздовж берегової лінії, тягнеться піщаний пляж Марія. Отже, окрім огляду визначних пам'яток, можна позагоряти й викупатися. Серед туристів, і особливо серед дітей, дуже популярний *Парк змії*. Тут зібрано велику колекцію рептилій. Поряд знаходиться Дитячий парк.

Недалеко від міста, на березі Бенгальської затоки, розкинувся величезний *храмовий комплекс Махабаліпурам* (Мамаллапурам) з двома десятками храмів VII–VIII ст., а також зі знаменитими скельними барельєфами “Сходження Гангу на землю” (Покаяння Арджуні). На північний захід від Ченная розташовано знаменитий центр паломництва – Мадурай із колосальним храмом богині Менакши (Мінакши мандир,

1560 р.)

і комплексом храму Шиви (XII–XVII ст.) з “Тисячаколонним залом” (середина XVI ст.). По всьому штату Таміл Наду розкидано такі унікальні релігійні центри, як Канчипурам, Шрірангам, Тірупаті, Читамбарам, Танджавур (Танджур), Трічі, Тіруванамалаї, Рамешварам тощо.

Каньякумарі (мис Кумарин) – індійський край, що омивається трьома морями світу. Тут у дні повного місяця можна побачити одночасно захід сонця і схід місяця. Це популярне місце паломництва й останній пункт залізниці. Звідси до північної точки Індії в Кашмірі близько 3300 км, і подорож по рейках триватиме три дні.

На півночі від Мадраса знаходиться великий штат Андхра-Прадеш, багатий археологічними знахідками й архітектурними скарбами. Столиця штату Хайдерабад була колись і тронним містом легендарних Нізамів. Хайдерабадський музей Салар

Джунг – один із найбагатших в Індії і зберігає багато скарбів раджив.

У сусідньому штаті Карнатака можна побачити різьблені кам'яні храми *Белур і Халєбід*. Тут оживає ера Хойсалів, які процвітали на рубежі XII століття; скульптури розповідають про богів, воїнів, танцівниць і звірів. На вершині гори в Сраванбелагола знаходиться статуя бога Бахубалі, поряд із якою все інше здається карликовим.

Столиця Карнатаки – місто Бангалор, де Індія постає в сучасному вигляді (це один із найважливіших промислових центрів). Тут у *Художній галереї* знаходиться декілька десятків полотен російських художників – Миколи Костянтиновича і Святослава Миколайовича Реріхів. Святослав Реріх разом зі своєю дружиною, прекрасною Девікою Рані, останні роки життя провів саме тут, у маєтку під Бангалором. Відвідини міста сандалового дерева Майсура принесуть незабутні враження, особливо якщо поселитися в колишній резиденції махараджив, готелі “Лаліта Махал”. Тут знаходиться прекрасний палац Махараджі. У Майсурі роблять чудові парфуми, і солодкі аромати жасмину, троянд і мускату наповнюють повітря цього міста.

На південному заході півострова тягнеться Керала – це штат, де перетинаються багато стародавніх культур. Іудейські синагоги, португальські фортеці, голландські і сірійські церкви, і, звичайно, індійські храми й палаци – усе це біля підніжжя гір, омиваних морським прибоєм. Прекрасний відпочинок на прекрасних кокосових пляжах Коваламу, одного з кращих курортів Індії.

У столиці штату – Тривандрамі (Тіруванантапурам) привертають увагу храм Падманабхасвами, канали, палац махараджи князівства Траванкур, Тривандрамська картинна галерея

з полотнами Реріха і розташований у передмісті Тумбу науково-дослідний центр космічної програми Індії.

У *Кочі* (Кочін) цікаві якнайдавніша синагога в країнах Британської Співдружності (1568 р.), Голландський палац-музей, собор Св. Франциска і довколишній замок Маттанчері. Тисячі туристів відвідують гірські курорти Утакамунда (Уті)

і Кодайканал, прекрасний морський курортний центр Ковалам, а також Лаккадівські острови біля західного узбережжя штату.

Варто також побувати в *заповіднику Періяр*, де можна почути, як сурмлять слони, побачити різних диких тварин і зануритися в атмосферу справжніх джунглів; відвідати плантації спецій, вдихнути чисте свіже повітря гір Нілгірі, насолодитися живописними видами Утакаунди і Кодайканалу. Можна прокотитися на плавучому будинку-кораблі по каналах, через які Кералу заслужено називають Індійською Венецією.

До **Східної Індії** відносяться штати Західна Бенгалія, Біхар, Орісса і Сіккім. Це найрізноманітніша за природними умовами територія країни, “затиснута” між узбережжям Бенгальської затоки на півдні і відрогами Гімалаїв на півночі. Головне місто регіону – Колката (Калькутта) – адміністративний центр штату Західна Бенгалія і найбільше місто країни, що входить у десятку найбільших міст світу. Калькутта є одним із старих метрополісів Індії. Вона була заснована більше трьохсот років тому Джобом Черноком, представником “Бритіш Іст Індія Компані”. Він викупив три села в наваба Бенгалі і на їхньому місці заснував те, що ми сьогодні звемо Калькуттою. Подібно до інших міст Індії, таких як Мадрас або Бомбей, Калькутта випробувала на собі вплив європейської культури сімнадцятого століття і в минулому була одним із найбільших колоніальних центрів Сходу. Зараз Калькутта – один із центрів світового туризму, що приваблює гостей зі всього світу не тільки теплим кліматом, але й численними визначними пам’ятками, що відображають всю багатівікову культуру Індії.

Адміністративним центром Калькутти є *ББД Багх (Площа Далхоузі)*. На одному боці цієї площі розташовується Будинок Письменників, а на іншому боці – Головний Поштамт, який було побудовано на місці легендарної “чорної дірки Калькутти”. Саме тут уночі 1756 року 140 британців були спущені в підземелля, де майже всі вони померли цієї ж ночі від задухи.

Національна бібліотека Калькутти, що є однією з кращих бібліотек світу, має у своїх фондах більше 8 мільйонів книг, 2 тисяч рукописів і близько 700 видів періодичних

видань. Усі книги, які друкуються в Індії, в обов'язковому порядку поступають до фондів Національної бібліотеки.

Зоологічний сад, відкритий у 1876 році, розташовується на площі більше 41 акра. Його колекція птахів і тварин є найкращою в Азії. Серед найбільш рідкісних тварин, що містяться в зоопарку, – білий тигр, прекрасні екземпляри королівських кобр, а також декілька видів екзотичних тварин. Зоологічний сад є улюбленим місцем для відпочинку й розваг. Відвідувачі зоопарку можуть прокотитися на поні і слонах. А величезне озеро, розташоване в центрі зоопарку, приваблює відвідувачів величезною кількістю перелітних птахів, що вибрали озеро як місце для зимівлі.

Музей Індії, побудований у кінці XIX століття, є найбільшим музеєм країни. Він ділиться на 6 секторів: мистецтва, археології, антропології, геології, зоології і ботаніки. Він складається з 40 основних галерей, де виставлено колекції скульптур, полотен, монет й інших археологічних знахідок. Сектор мистецтва містить більше 10 тисяч виставок картин, одягу і предметів народного промыслу народів Індії. Сектор археології є справжньою скарбницею для любителів старовини – в ньому відвідувачі зможуть побачити колекції стародавніх монет, античних скульптур і навіть єгипетську мумію. У геологічному секторі знаходяться найбільше в Азії зібрання метеоритів.

Меморіал Вікторії – це прекрасна архітектурна споруда з білого мармуру, зведена подібною до Тадж-Махалу. Його було побудовано на початку двадцятого століття в пам'ять королеви Вікторії. Атмосферу незабутньої чарівності створюють доглянуті сади і лужки, старі гармати і бронзова статуя королеви Вікторії біля входу в комплекс.

В околицях міста безліч релігійних центрів – храм Махабодхи-Мандір, священне місце джайністів – Павапурі, священне місце індуїстів – Гайя, дерево Бо в місті Бодхгая (шт. Біхар), а також знаменитий курорт Дарджілінг.

Дарджілінг, який розташувався на хребті на висоті 2100 м над рівнем моря на півночі Західної Бенгалії, був найулюбленішим місцем у британців після того, як вони розмістили там свої війська в середині XIX століття. І в наші дні місто таке ж популярне, і місцеві монастирі буддистів, чайні плантації, базари й навколишні гори з нетерпінням

чекають вашого візиту. Сюди не так просто дістатися, як і в багато місць у Гімалаях. Але до Дарджілінга ходить мініатюрний потяг, 10-годинний шлях якого проходить каньйонами і вузькими ущелинами.

Серед визначних пам'яток міста виділяється *Канатна Дорога*, перший підйомник, який з'єднав Дарджілінг із Базаром Синглу, розташованим на Маленькій Річці Ранжіт біля підніжжя гір. Екскурсія Канатною Дорогою просто прекрасна, хоча вона і не рекомендується для тих, у кого є проблеми

з вестибулярним апаратом. На жаль, вона не завжди працює. Неподалік знаходиться *Зоологічний Парк*, де живуть бенгальські тигри і рідкісні червоні панди, які розміщуються не в дуже хороших умовах. Тварини виставлені на посміховище індійських туристів, які постійно їх дратують і плюють у них. Снігові барси містяться в окремій загорожі, і за ними краще наглядають.

Північніше, високо в горах, знаходиться штат Сіккім – кращий треккерний район країни й осередок монастирів буддистів. Тут варто відвідати столицю штату – Гангток, у якому розташовано унікальний Музей тибетології та імператорська каплиця Цук-Ла-Хан, або побувати на батьківщині агні-йоги і місці поховання Олени Реріх – Калімпонгі.

Друге за величиною місто Східної Індії – Патна, адміністративний центр штату Біхар. Це одне з найстародавніших міст Індії (засноване в V ст. до н.е.). У давнину на місці Патни розташовувалася Паталіпутра – столиця могутньої імперії Маур'їв.

У 90 км від Патни розташоване *Паванурі* – священне місце для послідовників джайнізму, оскільки саме там жив засновник цього релігійного напрямку Махавіра. Відоме місце паломництва буддистів всього світу – *Бодх-Гая* – лежить у 105 км від Патни. Саме в цьому місці Будда досяг просвітління.

Штат Орісса простягнувся вздовж західного узбережжя Бенгальської затоки. Головними визначними пам'ятками штату вважаються три великі храмові міста – Бхубанешвар, Пурі і Конарак.

Бхубанешвар – столиця штату Орісса. Місто знаходиться біля східного узбережжя Індії. Бхубанешвар – важливий центр паломництва індуїста, адже тут збереглося більше 500 храмів. Стіни храмів прикрашені різноманітним орнаментом і мають жовто-червоний відтінок. Найкрасивішим і головним храмом міста є *Лінгараджа*. Він був побудований в XI столітті на честь бога Шиви. У висоту він досягає 55 м. На кожному сантиметрі стін будівлі можна помітити хитромудре різьблення. Башта храму складається з декількох дрібних башточок, а під її шпилем стоїть ряд левів. Храм Паршурамешвар було побудовано в VII столітті. Він є одним із найстародавніших храмів індуїстів. На його стінах зображено слонів і коней, а зверху підноситься строга, похмура башта. Храми Бхубанешвара можна відвідувати тільки індусам, але здалеку, стоячи на спеціальних платформах, туристи все ж таки можуть побачити їхнє внутрішнє оздоблення. В межах міста знаходиться священне *озеро Бінду Сагар*. У центрі його розташований острів, де проводяться ритуали. Окрім храмів у місті є й музеї. У *Державному Музеї Бхубанешвара* зібрано археологічні знахідки, вироби місцевого прикладного мистецтва й найбільша колекція рукописів і картин, виконаних на пальмових листах.

Далі на схід за горами лежать штати Ассам, Мегхалайя, Нагаленд, Тріпура, Маніпур, Мізорам і Аруначал-Прадеш, які відомі в Індії як “сім сестер”. Ця частина Індії – порівняно невелика за площею (всього близько 8% території країни). Штати Ассам і Мегхалайя знамениті своїм чаєм і заповідниками дикої природи, шлях до яких лежить через стародавнє столичне місто Гувахаті, розташоване на річці Брахмапутра. На півночі Ассам граничить із прекрасним гірським королівством Бутан. Шиллонг, столиця штату Мегалайя, є чудовим гірським курортом.

Для відвідин деяких із цих штатів: Маніпур, Сіккім, Аруначал-Прадеш, Мізорам, а також Андаманських і Нікобарських островів, потрібний спеціальний дозвіл, а штати Дарджелінг, Ассам, Мегхалайя і Тріпура можна відвідувати вільно.

Кажучи про основні тенденції розвитку туризму в Індії, слід зазначити, що тут чітко простежується сезонність, мінімум прибуттів збігається з періодом дощів, який триває з червня по листопад. Потоки туристів з Індії незначні, особливо якщо виходити з кількості населення цієї країни.

ВИСНОВОК

Туризм у багатьох країнах є галуззю міжнародної спеціалізації. Причому більшість цих країн відрізняються високим або достатньо високим рівнем розвитку. Кожна з них представлена на світовому туристському ринку певним, специфічним набором туристських послуг, тобто певними видами, або напрямками, туризму. Чим вище рівень розвитку країни, тим більше туристів вона приймає, тим вище частка зайнятих у сфері туризму, більше доходи, що отримуються від туризму, значніша роль туризму, тим більше уваги приділяє цій галузі держава.

Нові технології в туризмі і суміжних галузях економіки сприяють різкому ривку в розвитку сфери подорожей. Недаремно ХХІ століття оголошено століттям сфери обслуговування. Політична, соціальна і фінансова інтеграція багатьох країн створила оптимальні умови для розвитку і вдосконалення

готельної, транспортної, торгової інфраструктури й інших ресурсів туристського ринку, а також забезпечення безпеки туристів під час подорожей, охорони і дбайливого використання в цілях туризму навколишнього середовища.

Світовий туризм має величезний потенціал, і можна оцінити перспективи його розвитку на перші десятиліття ХХІ століття. Всесвітньою туристською організацією (ВТО) складено прогнози розвитку міжнародного туризму на початок ХХІ століття. В наступному році, кількість міжнародних туристських прибуттів має досягти 937 млн. осіб.

Дані ВТО на період 2000–2010 рр. за регіонами свідчать, що частки Європейського й Американського регіонів скоротилися, тоді як частка Азіатсько-Тихоокеанського регіону зростає, що пов'язано зі значним збільшенням внутрішньорегіонального туризму. Слід зазначити, що до 2010 р. пропорції туризму були стабільними: 25 % припадає на міжрегіональний туризм і 75 % на внутрішньорегіональний.

За прогнозами ВТО на період 2010–2020 рр., очікується, що провідним туристським напрямом стане Китай. На сьогодні тільки один Сянган (Гонконг) приймає 29,5 млн.

відвідувачів. Планується, що у 20-ті роки XXI ст. число туристів, які відвідують Китай, зросте до 137 млн. осіб, другим за популярністю напрямом стане США – 102 млн., далі Франція – 93 млн. та Іспанія – 71 млн.

Прогнозується і подальший розвиток виїзного туризму. Серед найбільших країн-постачальників туризму провідні позиції матимуть Німеччина – 123 млн., Японія – 141 млн., США – 123 млн., Великобританія – 96 млн.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в новому тисячолітті міжнародний туризм стане одним із найважливіших чинників розвитку людства в цілому і світової економіки зокрема.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 470 с.
2. Алисов Н.В. Экономическая и социальная география мира (общий обзор) / Н.В. Алисов, Б.С. Хорев. – М.: Гардарики, 2003. – 704 с.
3. Баранский Н.Н. Экономическая география Советского Союза. Обзор по областям Госплана. – М., 1927. – 324 с.
4. Бгатов А.П. Туристские формальности / А.П. Бгатов, Т.В. Бойко, М.В. Зубрева. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 304 с.
5. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 688 с.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб.: Невский Фонд – Издательский дом Герда, 2004. – 448 с.
7. Зорин И.В. Энциклопедия туризма: Справочник / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 368 с.
8. Ионина Н.А. 100 великих музеев мира. – М.: Вече, 2005. – 512 с.
9. Квартальнов В.А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
10. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 144 с.
11. Методика страноведческих исследований (экономическая и социальная география). – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 154 с.
12. Мироненко Н.С. Страноведение: теория и методы. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 268 с.
13. Романов А.А. Зарубежное туристское страноведение. – М.: Советский спорт, 2001. – 288 с.
14. Романов А.А. География туризма / А.А. Романов, Р.Г. Саакян. – М.: Советский спорт, 2004. – 464 с.
15. Родионова И.А. Учебное пособие по географии. Политическая карта мира. География мирового хозяйства. – М.: Моск. Лицей, 1996. – 159 с.

16. Сапожникова Е.Н. Страноведение: Теория и методика туристского изучения стран. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 240 с.
17. Страны мира. Справочник для эрудитов и путешественников. – Х.: Книжный клуб “Клуб Семейного Досуга”, 2005. – 384 с.
18. Юрківський В.М. Країни світу. – К.: Либідь, 1999. – 368 с.
19. Юрківський В.М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни. – К.: Либідь, 2000. – 416 с.

Електронні ресурси:

www.chemodan.com.ua	www.usa.tyrist.ru
www.corona-tour.ru	www.china.dol.ru
www.impression.ru	www.chinatourism.ru
www.newgulliver.ru	www.chinaya.ru
www.poedem.ru	www.china4you.ru
www.realtravel.ru	www.gochina.ru
www.spectrum.ru	www.kitaj.ru
www.svali.ru	www.travelchina.ru
www.tournet.ru	www.africa.jpt.ru
www.tourua.com	www.uar-tour.ru
www.travelone.ru	www.5aembassy.ru
www.turizm.ru	www.egypt.turgid.ru
www.yestravel.ru	www.egypt-info.ru
www.fr.iatp.org.ua	www.egypt-tourism.ru
www.france-paris.ru	www.egypt2travel.com
www.francija.ru	www.goegypt.ru
www.go-france.ru	www.otdyx-v-egipte.ru
www.holidaytime.ru	www.goa-portal.com
www.newworkcity.ru	www.goatour.ru
www.travel2usa.info	www.india-rest.ru
www.usa-travel.ru	www.shambhala.ru

**Запорізький національний технічний
університет**

– це вищий навчальний заклад IV рівня акредитації
(сертифікат РД-IV № 086075 від 15.07.2009 р.).

Інститут управління та права – один із п'яти інститутів ЗНТУ, який веде підготовку за такими спеціальностями

IV рівня акредитації (бакалавр, спеціаліст, магістр):

- ✓ Управління персоналом і економіка праці
- ✓ Туризм (організація туристичного обслуговування, організація готельного обслуговування)
- ✓ Фізичне виховання (охоронна діяльність)
- ✓ Фізична реабілітація (естетична реабілітація)
- ✓ Журналістика
- ✓ Психологія
- ✓ Правознавство
- ✓ Соціальна робота (соціально-правова робота)

Навчання в Інституті управління та права ЗНТУ – це:

1. Безперервна освіта: коледж – вища школа – екстернатура (друга вища освіта).
  2. Нові методи навчання, практичні заняття на підприємствах України та закордонне стажування студентів.
  3. Форма навчання – денна, заочна, екстернат
-

Адреса:

69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 64.

Контактні телефони:

76-98-568 (Факультет міжнародного туризму та управління)

76-98-567 (Гуманітарно-правовий факультет)

76-98-308 (Факультет управління фізичною культурою та спортом)

Факс: 764-10-90

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ГУРОВА Дар'я Дмитрівна
БІЛЯЧЕНКО Володимир Дем'янович
ФРОЛОВ Микола Олександрович

ТУРИСТСЬКЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Відповідальний за випуск	І.Я. Крайній
Дизайн обкладинки	В.С. Зесенко
Комп'ютерне верстання	Я.В. Чернишева
Коректура	М.М. Пасічна
Технічне виконання	С.А. Шевченко

Підписано до друку 25.12.2009 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура “Times”. Друк RISO.
Обл.-вид. арк. 14. Ум. друк. арк. 19,3.
Тираж 150 примірників. Замовлення 138/09.

Товариство з обмеженою відповідальністю “ЛІПС” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. (612) 68-33-13. Факс (612) 68-81-08.
E-mail: mail@lips.zp.ua
www.lips.zp.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 1592 від 04.12.2003р.

Надруковано в ТОВ “ЛІПС” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. (0612) 68-33-13, тел./факс (0612) 68-81-08.

